

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814



9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№23 грудень 2023

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штирбов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2023 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 07.12.23 р.
Підписано до друку 07.12.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 31.9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0712/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2023

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Ломоносов А. В., Ломоносова О. Е., Рунчева Н. В.

Адаптація освітніх послуг закладів вищої освіти до регіонального ринку праці в умовах фінансових обмежень 5
Руснак А. В.

Інноваційний процес як необхідна складова інноваційної діяльності підприємства 12

Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Птащенко О. В., Іващенко О. А.

Інституційні механізми активізації ринку праці в умовах повоєнного відновлення економіки України 18

Калініченко Д. Ю., Голян В. А., Бардась В. М.

Земельне оподаткування в системі фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності: сучасний вимір 24

Банар О. В., Кузнецова Т. В., Понедільчук Т. В.

Бізнес-аналіз інвестиційної діяльності та оптимізація грошових потоків у міжнародному менеджменті 30

Барабанова В. В., Лохман Н. В.

Інноваційні методи маркетингових досліджень поведінки споживачів 35

Чуніхіна Т. С., Белялов Т. Е., Семенова Л. Ю., Чатченко В. М.

Вдосконалення маркетингової стратегії підприємства в умовах цифровізації ринків 40

Вахович І. М., Галушак О. І., Лакас В. В.

Диверсифікація фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації нафтогазової промисловості України: пріоритети, механізми, виклики воєнного часу 47

Меліхова Т. О., Синиця Ю. С., Яковлев А. І.

Удосконалення обліку та аудиту основних засобів на малому підприємстві за допомогою правильного застосування їх вартісного вимірювання 53

Халатур С. М., Масюк Ю. В., Строцький В. В.

Модель формування фінансових ресурсів в умовах діджиталізації 59

Ліхоносова Г. С., Зейнієв Т. Г., Зубов А. А.

Фінансові аспекти управління експортно-імпортними операціями суб'єкту господарювання 63

Кушнір О. К., Чаплінський В. Р., Максименко Д. В.

Використання штучного інтелекту в торгових стратегіях бізнесу: автоматизація та прогнозування 69

Стеценко Т. В.

Оцінка податкової системи України: діагностичний тест Віто Танзі 75

Шановал О. А.

Управління податковими ризиками в умовах регулювання бюджетних процесів 81

Заболотний Г. М., Кулініч Т. В., Самошкіна І. Д., Жук Р. І.

Фінансова автономія в удосконаленні товарної політики інноваційно орієнтованого підприємства за безпекового управління змінами в кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності та публічного управління 86

Русин-Гриник Р. Р., Калінін І. Є., Колодій Р. В.

Специфіка системи цифрового бізнесу у сфері ритейлу 92

Максименко І. Я., Білецька А. В.

Особливості внутрішнього аудиту орендних операцій в діяльності підприємства 97

Олійник К. Д.

Теоретико-методологічні підходи до дослідження проявів цифрової нерівності під впливом соціо-економічних трансформацій 101

Державне управління

Антонова Л. В., Дацій Н. В., Драган І. В.

Методи державного регулювання аграрного сектору України 108

Колтун В. С.

Модель суспільно-релігійних відносин в Латвії 113

Потеряйко С. П., Белікова К. Г., Твердохліб О. С., Мазуренко В. І., Ковальов О. С.

Кризовий менеджмент в умовах інформаційних загроз як механізм забезпечення національної системи стійкості 119

Гудзь О. Є., Петькун С. М.

Формування стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій 125

Шандрик В. І.

Генезис державного регулювання будівельної галузі в Україні від часів Київської Русі до початку ХХ ст. 131

Ханіна О. І.

Принципи та систематизація волонтерства і його вплив на функціонування держави в умовах воєнного стану 138

Захаріна О. В., Соколовський П. О.

Державний брендинг у забезпеченні національних інтересів: дефініції та суспільна необхідність 145

Захарін В. В., Сухенко В. В., Стасюк А. Г.

Розвиток біотехнологій та питання біобезпеки 149

Бабенко Д. М.

Аналіз правового механізму забезпечення цивільного захисту під час дії воєнного стану: проблеми й прогалини в законодавстві 155

Страхніцький Я. О.

Кластерний підхід до забезпечення захисту критичної інфраструктури в умовах воєнного стану в Україні 163

Чубіна А. С.

Обґрунтування механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації 170

Нові видання

Шевчук В. Я.

Рецензія на монографію "Економічна безпека в умовах глобалізації (суспільно-економічне дослідження на базі наукового центру MediaStar)" (автор: Ю. П. Дудка, к. е. н, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, Академія муніципального управління, директор MediaStar TV School) 178

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 23 / 2023

CONTENTS:

Economy

Lomonosov A., Lomonosova O., Runcheva N. ADAPTATION OF EDUCATIONAL SERVICES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS EDUCATION TO THE REGIONAL LABOR MARKET UNDER CONDITIONS OF FINANCIAL CONSTRAINTS	5
Rusnak A. THE INNOVATION PROCESS AS A NECESSARY COMPONENT OF THE INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE	12
Panchenko V., Reznikova N., Ptashchenko O., Ivashchenko O. INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ACTIVATING THE LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF POST-WAR ECONOMIC RECOVERY IN UKRAINE	18
Kalinichenko D., Holian V., Bardas V. LAND TAXATION IN THE SYSTEM OF FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT OF ENVIRONMENTAL PROTECTION ACTIVITIES: A MODERN DIMENSION	24
Banar O., Kuznietsova T., Ponedilchuk T. BUSINESS ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITIES AND OPTIMIZATION OF CASH FLOWS IN INTERNATIONAL MANAGEMENT	30
Barabanova V., Likhman N. INNOVATIVE METHODS OF MARKETING RESEARCH OF CONSUMER BEHAVIOR	35
Chunikhina T., Bielialov T., Semenova L., Chatchenko V. IMPROVEMENT OF THE MARKETING STRATEGY OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF MARKETS	40
Vakhovych I., Halushchak O., Lakas V. DIVERSIFICATION OF FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR MODERNIZATION OF OIL AND GAS INDUSTRY OF UKRAINE: WARTIME PRIORITIES, MECHANISMS, CHALLENGES	47
Melikhova T., Synytsia Yu., Yakovlev A. IMPROVEMENT OF ACCOUNTING AND AUDITING OF FIXED ASSETS AT A SMALL ENTERPRISE WITH THE HELP OF CORRECT APPLICATION OF THEIR COST MEASUREMENT	53
Khalatur S., Masiuk Iu., Strozki V. MODEL OF FORMATION OF FINANCIAL RESOURCES IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION	59
Likhonosova G., Zieiniiev T., Zubov A. FINANCIAL ASPECTS OF MANAGEMENT OF EXPORT-IMPORT OPERATIONS OF A BUSINESS ENTITY	63
Kushnir O., Chaplinsky V., Maksymenko D. THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TRADING STRATEGIES OF BUSINESS: AUTOMATION AND FORECASTING	69
Stetsenko T. ASSESSING UKRAINE'S TAX SYSTEM: THE VITO TANZI DIAGNOSTIC TEST	75
Shapoval O. MANAGEMENT OF TAX RISKS IN CONDITIONS OF REGULATION OF BUDGETARY PROCESSES	81
Zabolotniy H., Kulnich T., Samoshkina I., Zhuk R. FINANCIAL AUTONOMY IN IMPROVING THE PRODUCT POLICY OF INNOVATIVELY ORIENTED ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF SECURITY MANAGEMENT OF CHANGES IN CRISIS ECONOMIC CONDITIONS, DEVELOPMENT OF FINANCIAL ACTIVITIES AND PUBLIC ADMINISTRATION	86
Rusyn-Hrynyk R., Kalinin I., Kolodiy R. SPECIFICITY OF THE DIGITAL BUSINESS SYSTEM IN THE RETAIL SPHERE	92
Maksymenko I., Biletska A. PECULIARITIES OF INTERNAL AUDIT OF LEASE OPERATIONS IN THE COMPANY'S ACTIVITIES	97
Oliinyk K. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE RESEARCH OF THE MANIFESTATIONS OF DIGITAL INEQUALITY UNDER THE INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS	101

Public administration

Antonova L., Datsii N., Dragan I. METHODS OF STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	108
Koltun V. MODEL OF SOCIAL AND RELIGIOUS RELATIONS IN LATVIA	113
Poteraiko S., Bielikova K., Tverdokhlib O., Mazurenko V., Kovalov O. CRISIS MANAGEMENT IN CONDITIONS OF INFORMATIONAL THREATS AS A MECHANISM FOR ENSURING THE NATIONAL SYSTEM OF STABILITY	119
Gudz O., Petkun S. FORMATION OF STRATEGIC TOOLS FOR MEDIA MANAGEMENT IN THE REALITIES OF DIGITAL TRANSFORMATION	125
Shandryk V. THE GENESIS OF STATE REGULATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE FROM THE TIMES OF KYIVAN RUS TO THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY	131
Khanina O. THE PRINCIPLES AND SYSTEMATISATION OF VOLUNTEERING AND ITS IMPACT ON THE FUNCTIONING OF THE STATE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE	138
Zakharina O., Sokolovskyi P. STATE BRANDING IN PROVIDING NATIONAL INTERESTS: DEFINITIONS AND SOCIAL NEED	145
Zakharin V., Sukhenko V., Stasyuk A. DEVELOPMENT OF BIOTECHNOLOGIES AND ISSUES OF BIOSAFETY	149
Babenko D. ANALYSIS OF THE LEGAL MECHANISM FOR ENSURING CIVIL PROTECTION DURING MARTIAL LAW: PROBLEMS AND GAPS IN LEGISLATION ...	155
Strahnitskyi Y. A CLUSTER APPROACH TO ENSURING THE PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE ...	163
Chubina A. JUSTIFICATION OF THE MECHANISMS FOR ENSURING THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION	170

New Books

Shevchuk V. REVIEW OF THE MONOGRAPH "ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: A SOCIO-ECONOMIC STUDY BASED ON THE MEDIASTAR RESEARCH CENTER" (AUTHOR: Y. DUDKA, PHD IN ECONOMICS, ASSOCIATE PROFESSOR, DEPARTMENT OF ENTERPRISE ECONOMICS, ACADEMY OF MUNICIPAL MANAGEMENT, CEO OF MEDIASTAR TV SCHOOL)	178
--	-----

УДК 338.3:658:378.4(043.3)

*А. В. Ломоносов,**д. е. н., професор, директор, Херсонський навчально-науковий інститут Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9159-856X>**О. Е. Ломоносова,**д. е. н., професор, завідувачка кафедри економіки, Херсонський навчально-науковий інститут Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4760-8542>**Н. В. Рунчева,**д. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8645-9821>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.5

АДАПТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ФІНАНСОВИХ ОБМЕЖЕНЬ

A. Lomonosov,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Director,
Kherson Educational-Scientific Institute of Admiral Makarov National University of Shipbuilding

O. Lomonosova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics,
Kherson Educational-Scientific Institute of Admiral Makarov National University of Shipbuilding

N. Runcheva,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics
and Hotel and Restaurant Business, Bohdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University

ADAPTATION OF EDUCATIONAL SERVICES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS EDUCATION TO THE REGIONAL LABOR MARKET UNDER CONDITIONS OF FINANCIAL CONSTRAINTS

Статтю присвячено визначенню основних інструментів адаптації освітніх послуг закладів вищої освіти до регіонального ринку праці. Показано, що така адаптація має відбуватися на основі безперервного моніторингу ринку освітніх послуг вищої освіти та ринку праці за рахунок фундаменталізації, профілізації та диверсифікації підготовки фахівців, більш широкого використання цільової підготовки спеціалістів для конкретних роботодавців. Визначено, що необхідно створити ефективну систему взаємодії вищих навчальних закладів і роботодавців, у тому числі організувати спільні дослідження для визначення потреб підприємств, установ та організацій у фахівцях різного рівня та спеціальності вищої освіти, компетенції яких відповідають їхнім потребам, а також уточнити вимоги до їх підготовки. Забезпечення вищих навчальних закладів необхідною інформацією про перспективні потреби у фахівцях, а підприємств і органів влади — статусу та можливостей регіональної вищої освіти потребує організації постійного моніторингу ринку вищої освіти та ринку праці. Він має постійно надавати інформацію для аналізу, оцінки та прогнозування регіональної мережі вищих навчальних закладів, її стану та динаміки, визначення пріоритетів розвитку та внесення коректив у їх роботу. Його організаційною формою може бути науково-дослідний моніторинговий центр,

який створюється при органах державної влади. З метою скорочення додаткових витрат практична реалізація пропозицій має базуватися на уніфікації навчальних планів освітніх програм та робочих програм дисциплін.

The purpose of the article is to identify real tools for adapting the educational services of higher education institutions to the regional labor market aimed at meeting the requirements of local enterprises and expanding employment opportunities for graduates.

First of all, it is necessary to create an effective system of interaction between higher education institutions and employers, including the organization of joint research to determine the needs of enterprises, institutions and organizations for specialists of different levels and specialties of higher education whose competencies meet their needs, as well as to clarify the requirements for their training.

Providing higher education institutions with the necessary information on the future needs for specialists, and enterprises and authorities with the status and capabilities of regional higher education requires the organization of continuous monitoring of the higher education market and the labor market. It should constantly provide information for analysis, evaluation and forecasting of the regional network of higher education institutions, its status and dynamics, setting development priorities, and making adjustments to their work. Its organizational form may be a research and development monitoring center, which is created under the state authorities.

Establishing the future needs of employers for specialists with the necessary competencies that will be in demand in a few years is a challenging task in an environment of uncertainty and instability. In this regard, higher education institutions should focus on fundamental training, not forgetting the development of the professional and practical component of education, also called professionalization. The need to strengthen fundamental training is also due to the diversification of training that has been observed since the 1990s, and is largely related to the objective need to train specialists for their region in local educational institutions.

The increase in the number of specialties and educational programs that provide small-scale training, as well as the strengthening of the professional and practical component, all other things being equal, require additional funding. At the same time, we should probably not hope for an improvement in higher education funding in the coming years. Therefore, the solution of financial problems is transferred to the lower levels of management, first of all, to the level of higher education institutions.

In this regard, higher education institutions are forced to look for ways to reduce the workload. The simplest of these is to reduce the number of classroom hours and further increase the amount of independent work students do. However, this may, especially in the first years of study, create difficulties for students and impair their learning. Therefore, in our opinion, it is more appropriate to unify the curricula of educational programs and work programs of disciplines. Reducing the amount of academic workload in the unification of curricula is achieved by increasing the degree of consistency of curricula of different specialties, which increases the possibility of consolidating lecture streams, creating consolidated groups consisting of two or three small academic groups for joint consultations, practical, seminar, and in some cases laboratory classes, etc.

The best form of professional and practical training for a particular employer is targeted training that takes into account almost all of its requirements. The application of the proposed tools for adapting higher education institutions to the requirements of the regional labor market requires flexibility in educational management. If there is a specific employer, it is more appropriate to organize targeted training. This gives the company the opportunity to get a competent specialist ready to perform the necessary duties, including at a predetermined workplace; the graduate is provided with the first job; higher education institutions, in addition to employing students, have the opportunity to specify their training, receive additional funds, participate in research with the subsequent implementation of its results, etc. For students who are undecided about their employment, it is advisable to strengthen the fundamental component of education.

Adaptation of higher education institutions to the regional market of educational services can be achieved by strengthening fundamental training, developing professional and practical training of specialists, the most advanced form of which is targeted training. They are related to the diversification of training, which, on the one hand, is one of the prerequisites for fundamentalization, and on the other hand, expands the ability of higher education institutions to adapt to the needs of

employers and the preferences of the population. The implementation of these adaptation tools should be based on the unification of specialty curricula and educational programs and discipline work programs.

Ключові слова: вища освіта, заклади вищої освіти, фундаменталізація підготовки фахівців, професійно-практична підготовка фахівців, диверсифікація підготовки фахівців, цільова підготовка фахівців, уніфікація навчальних освітніх програм, уніфікація робочих програм дисциплін.

Key words: higher education, higher education institutions, fundamentalization of specialist training, professional and practical training of specialists, diversification of specialist training, targeted specialist training, unification of specialty curricula, unification of discipline work programs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Одним із найважливіших завдань вищої освіти, що чекає свого розв'язання, є ліквідація дисбалансу попиту та пропозиції на ринку освітніх послуг і неузгодженості ринку освітніх послуг вищої освіти та ринку праці. З одного боку, ринок праці вимагає задоволення своїх потреб, які заздалегідь найчастіше важко передбачити, у кваліфікованих спеціалістах, готових працювати без тривалої адаптації. Причому забезпечення кваліфікованими трудовими ресурсами регіональних підприємств, установ та організацій може здійснюватися лише за рахунок своїх власних можливостей, оскільки залучення фахівців з інших регіонів є надто проблематичним. Тобто перед регіональними ЗВО стоїть завдання підготовки фахівців для місцевих підприємств за усіма необхідними спеціальностями. З іншого боку, ринок освітніх послуг більшою мірою орієнтується на задоволення потреб особистостей, які досить часто при виборі спеціальності не враховують можливості свого працевлаштування після закінчення закладу вищої освіти (ЗВО), що створює невідповідність між попитом і пропозицією на ринку праці.

До основних причин дисбалансу ринку освітніх послуг вищої освіти та ринку праці відносять "невідповідність структури та обсягів випускників вищих навчальних закладів потребам економіки України та її економічній політиці, неможливість ринку освітніх послуг своєчасно реагувати на зміни попиту та пропозиції на ринку праці, велика тривалість процесу підготовки необхідних кадрів, відсутність ефективного державного механізму регулювання обох ринків і т. д." [1, с. 115].

Розв'язання проблеми невідповідності ринку освітніх послуг ринку праці передбачає формування механізму взаємодії цих ринків, який у цей час є нерозвиненим. Це, в свою чергу, вимагає розробку інструментарію, який би дозволяв ЗВО за умов обмеженого фінансування адаптуватися до вимог ринку праці, задовольняючи вимоги місцевих підприємств і розширюючи можливості забезпечення випускників першими робочими місцями. Такий інструментарій являє собою сукупність пов'язаних між собою заходів, заходів, правил та умов, що визначають дії ЗВО, спрямовані на практичну реалізацію адаптації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми взаємодії ринку освітніх послуг вищої освіти та ринку праці не є новими. Їм присвячена велика

кількість публікацій. Але у переважній їх більшості обґрунтовується необхідність узгодження цих ринків [1], [2], досліджуються тенденції розвитку, причини виникнення дисбалансу [3], [4] тощо.

У більшості наукових праць як основні шляхи розв'язання розглядуваної проблеми пропонуються підвищення якості вищої освіти [5], [6], покращення співпраці ЗВО з роботодавцями (підприємствами-замовниками) і забезпечення солідарної відповідальності ЗВО та роботодавців [1], [7], [8], прогнозування розвитку ринку праці [1], [9] і т. д. Крім того, мають місце рекомендації щодо впровадження дуальної системи навчання, організації регіональних фондів розвитку освіти, створення освітніх кластерів [3], посилення профорієнтаційної роботи [1], [7], [9] й ін.

Водночас, переважна більшість пропозицій, спрямованих на узгодження ринку освітніх послуг вищої освіти та ринку праці, носить загальний рекомендаційний характер. Питанням забезпечення ЗВО дієвими інструментами, які дали змогу наблизити їхню освітню діяльність до реальних потреб ринку праці, на жаль, не приділяється належної уваги.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у визначенні реальних інструментів адаптації освітніх послуг ЗВО до регіонального ринку праці, спрямованих на забезпечення вимог місцевих підприємств і розширення можливостей працевлаштування випускників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для забезпечення відповідності між ринком освітніх послуг вищої освіти та ринком праці першочергове значення має встановлення тісних зв'язків ЗВО зі стейкхолдерами. Передусім, уявляється необхідним створення ефективної системи взаємодії ЗВО і роботодавців, яка б включала організацію сумісних досліджень з визначення потреб підприємств, установ та організацій у фахівців різних рівнів і спеціальностей вищої освіти, компетенції яких відповідають їх потребам, а також уточнення вимог до їхньої підготовки. Ці дослідження повинні базуватися на прогнозах розвитку економіки регіону, його окремих галузей та підприємств і повинні бути спрямованими на покращення взаємодії ринку освітніх послуг вищої освіти з ринком праці, що надасть змогу своєчасно реагувати на нові потреби регіональної економіки.

Незважаючи на необхідність одночасного залучення до розв'язання розглядуваної проблеми і роботодавців і ЗВО, для останніх, на наш погляд, це питання є більш актуальним і навіть болючим. Тому ініціатива щодо сумісних дій має виходити від ЗВО.

Постійне і бажано превентивне адаптування освітніх послуг ЗВО до регіонального ринку праці вимагає створення системи інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень. Забезпечення ЗВО необхідною інформацією про перспективні потреби у фахівцях, а підприємств та органів влади — про стан і можливості регіональної вищої освіти передбачає організацію безперервного моніторингу ринку освітніх послуг вищої освіти та ринку праці. Він має постійно надавати інформацію для аналізу, оцінки та прогнозування регіональної мережі ЗВО, її стану та динаміки, встановлювати пріоритети розвитку, вносити корективи в роботу.

Моніторинг вищої освіти повинний відбуватися одночасно з моніторингом ринку праці. Його проведення, а також аналіз результатів і здійснення прогнозу потреб регіону у фахівцях певних рівнів вищої освіти та спеціальностей силами тільки ЗВО утруднено [10, с. 282]. Уявляється доцільним створення науково-дослідних центрів моніторингу при органах державної влади, в роботі яких, крім органів державної влади, мають брати участь місцеві ЗВО й органи місцевого самоврядування. Такий центр у 2017 році був організований при Херсонській обласній адміністрації. Його метою є "здійснення моніторингу та проведення системних досліджень у сфері вищої освіти, а також у суміжних з нею галузях, з питань, які пов'язані з підготовкою та перепідготовкою фахівців" [10, с. 285].

Необхідність залучення до моніторингу та прогнозування розвитку ринку освітніх послуг вищої освіти та ринку праці органів державної влади та місцевого самоврядування зумовлена необхідністю встановлення векторів розвитку економіки регіону та його ринку праці, вчасного коригування визначених або очікуваних темпів змін й параметрів, оцінювання прогнозів, надання необхідних коментарів і рекомендацій. Результатом взаємодії місцевих ЗВО, органів державної влади та місцевого самоврядування має бути забезпечення "адекватності регіонального ринку освітніх послуг потребам ринку праці з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку регіону, задоволення потреб регіону у фахівцях з вищою освітою за її необхідними рівнями та спеціальностями" [10, с. 284].

Встановлення перспективних потреб роботодавців у фахівцях, які володіють необхідними компетенціями і будуть затребувані через декілька років, в умовах невизначеності та нестабільності являє собою непросте завдання. У зв'язку з цим, ЗВО мають акцентувати увагу на фундаментальній підготовці, не забуваючи при цьому і про розвиток професійно-практичної складової навчання, яку також називають профілізацією.

Фундаменталізація забезпечує глибоку всебічну підготовку з основоположних дисциплін у визначеній області. Вона формує у спеціалістів цілісну систему знань і компетенцій, забезпечує можливість швидкого їх нарощення. Це, в свою чергу, значно підвищує можливість швидкої адаптації фахівця до нових умов, значно спрощує перекваліфікацію, збільшує його конкурентоспроможність на ринку праці.

Фундаменталізація підготовки у значній мірі забезпечує втілення одного з найважливіших принципів освіти "навчання — протягом усього життя". В невизначених ринкових умовах, коли ще не зовсім зрозуміло, де і на яких посадах будуть працювати випускники, на наш погляд, перевагу слід віддавати саме фундаментальній підготовці.

Провідний методолог педагогічної науки України С. У. Гончаренко вважав, що "фундаменталізація освіти на сучасній основі означає її спрямування на узагальнені й універсальні знання, на формування загальної культури і на розвиток узагальнених способів мислення і діяльності", а завданням фундаментальної освіти є "створення оптимального середовища для виховання гнучкого багатогранного мислення, освоєння наукової інформаційної бази і сучасної методології осмислення дійсності, формування внутрішньої потреби в саморозвитку та самоосвіті протягом всього життя людини" [11, с. 87]. Підкреслюючи, що фундаментальну освіту не можна зводити "лише до вивчення фундаментальних наук", до "виокремлення фундаментальних основ у конкретних предметах" або до "механічного збільшення обсягів кожної з фундаментальних природничих чи гуманітарних наук, до їх надмірної теоретизації і математизації", він вважав її одним "з провідних загальнодидактичних принципів, покладених в основу сучасної багаторівневої освіти, який поряд з такими принципами, як науковість навчання, гуманізація освіти, систематичність і генералізація знань, є загальноосвітнім принципом формування сучасного змісту освіти [11, с. 89].

Фундаменталізацію та професійно-практичну підготовку не слід "розглядати як конкуруючі самодостатні моделі професійної освіти, їх краще розглядати як послідовні її рівні, які доповнюють один одного: загальнонауковий (базовий) і спеціальний (професійно-орієнтований)" [12, с. 169]. Фундаментальна підготовка студентів, яка, зазвичай, здійснюється на перших курсах, дає змогу сформувати у них міцне загальнонаукове підґрунтя, опанувати концептуальні положення та фундаментальні базові знання різних галузей науки, які створюють єдину світоглядну наукову систему.

Необхідність посилення фундаментальної підготовки зумовлена і диверсифікацією підготовки фахівців, яка спостерігається з 1990-х років і багато в чому пов'язана з об'єктивною необхідністю підготовки фахівців для свого регіону в місцевих навчальних закладах [13]. Диверсифікація підготовки фахівців означає збільшення спеціальностей та освітніх програм у переважній більшості ЗВО і призводить до зростання числа академічних груп. Причому у багатьох випадках за однією освітньою програмою або спеціальністю навчається лише одна група, тобто ЗВО змушені переходити на дрібносерійну підготовку фахівців [14]. Наслідком є значне зростання обсягу навчального навантаження, що разом з постійним скороченням держбюджетного фінансування протягом останніх років створює значні проблеми і жодним чином не сприяє розв'язанню завдання підвищення якості підготовки фахівців, яке впродовж тривалого часу ставиться перед ЗВО.

Збільшення кількості спеціальностей та освітніх програм, за якими здійснюється дрібносерійна підготовка фахівців, як і посилення професійно-практичної скла-

дової, за інших рівних умов, вимагає додаткового фінансування. Водночас, в найближчі роки на покращення фінансування вищої освіти, напевно, сподіватися не слід. Тому вирішення фінансових проблем переноситься на нижчі щаблі управління, перш за все, — на рівень ЗВО [14]. У зв'язку з цим вони змушені вишукувати шляхи зниження навчального навантаження. Найбільш простий з них — зменшення кількості аудиторних годин і подальше збільшення обсягу самостійної роботи студентів. Але це може, особливо на перших курсах, створити для студентів складності у навчанні та погіршити засвоєння ними матеріалу. Тому, на наш погляд, більш доцільною є уніфікація навчальних планів освітніх програм і робочих програм дисциплін.

Уніфікація навчальних планів полягає у приведенні їх до однієї системи, певної одноманітності, однаковості за рахунок зменшення відмінностей в їх елементах [15, с. 216]. Вона означає формування таких навчальних планів за різними освітніми програмами, в які входить певна кількість навчальних дисциплін, що мають однакове число аудиторних занять, однакові структури та зміст матеріалу і можуть одночасно викладатися студентам різних спеціальностей, об'єднаних в загальні лекційні потоки або зведені навчальні групи.

Уніфікація навчальних планів передбачає уніфікацію навчальних програм дисциплін. Оскільки в навчальних планах різних спеціальностей однакові або споріднені дисципліни мають різноманітні ознаки, то ключовими завданнями при здійсненні уніфікації є, по-перше, виявлення однакових дисциплін, оскільки їх найменування може бути різним навіть при однаковому складі та змісті матеріалу, і навпаки, назви можуть співпадати при відмінностях структури та змісту курсу, і по друге, максимальне зменшення розбіжностей в ознаках дисциплін при забезпеченні належної якості навчання [15, с. 216].

Зниження обсягу навчального навантаження при уніфікації навчальних планів досягається за рахунок підвищення ступеню узгодженості навчальних планів різних спеціальностей, що збільшує можливості для укрупнення лекційних потоків, створення зведених навчальних груп, що складаються з двох або трьох мало-чисельних академічних груп, для спільного проведення консультацій, практичних, семінарських, а в окремих випадках і лабораторних занять. За таких умов зменшується загальна кількість лекційних потоків і зведених груп, з якими проводитимуться навчальні заняття та контрольні заходи, що дає змогу скоротити загальне число лекційних, практичних та семінарських занять, які проводяться з однакових тем, консультацій тощо.

Посилення фундаментальної підготовки дає змогу суттєво підвищити можливості працевлаштування випускників ЗВО, що забезпечується за рахунок набуття більш широкого спектру інтегральних і загальних компетенцій та розширеної загальнонаукової та загальнопрофесійної підготовки.

Для підприємств у теперішній час першочергове значення має професійно-практична підготовка фахівців. Підприємства прагнуть отримати фахівця, який має глибоку підготовку у визначеній конкретній діяльності, що забезпечує можливість швидкого його підключення до виконання реальних професійних завдань. Найкращою

формою професійно-практичної підготовки фахівців для конкретного роботодавця є цільова підготовка, яка враховує практично усі його вимоги.

Головним завданням цільової підготовки спеціалістів для конкретного підприємства є його забезпечення кваліфікованими фахівцями, що пройшли навчання з урахуванням специфіки майбутньої діяльності (конструкторської, технологічної, організаційної тощо) і готові виконувати роботу на заздалегідь визначеній посаді на конкретному робочому місці відповідно до завдання на підготовку фахівців, що видається роботодавцем. Запровадження цільової підготовки найчастіше зумовлює необхідність введення додаткових занять, які проводяться з нечисельними підгрупами, а нерідко — з декількома і навіть одним студентом.

Важливим за такої умови є визначення правильного співвідношення між фундаменталізацією та професійно-практичною складовою, що має велике значення для якісної підготовки фахівців за будь-якою спеціальністю та освітньою програмою. Проблемним питанням є збільшення обсягу навчального навантаження внаслідок необхідності набуття невеликою кількістю або навіть одним-двома студентами спеціальних компетенцій, які затребовані конкретними роботодавцями. Фінансування додаткових витрат у такому разі може здійснюватися підприємствами-замовниками або в деяких випадках — студентами відповідно до укладених тристоронніх договорів між студентом, університетом і підприємством.

Цільова підготовка фахівців може бути організована у разі необхідності термінової підготовки фахівців певного профілю для підприємств за проханням останніх, що трапляється нерідко і пов'язано з модернізацією виробництва, змінами технології, освоєнням нової продукції, структурними змінами тощо. За такої умови має бути передбачено внесення певних коригувань, спрямованих на задоволення конкретних вимог роботодавців. Ці корективи можуть вноситися за рахунок дисциплін вибіркової частини навчального плану, внесення додаткових розділів до окремих навчальних курсів, організації самостійної підготовки за визначеними питаннями тощо. Наприклад, за потреби термінового поповнення майстрів у корпусообробному й деяких інших цехах Херсонського суднобудівного заводу на підприємство направлялися фахівці зі зварювального виробництва, які проходили певну перепрофілізацію за рахунок вибіркового дисциплін, визначення відповідних тем курсових проєктів і кваліфікаційних робіт.

Застосування запропонованих інструментів адаптування ЗВО до вимог регіонального ринку праці вимагає забезпечення гнучкості освітнього менеджменту. У випадку, якщо є конкретний роботодавець, то більш доцільною є організація цільової підготовки фахівців. Підприємству це дає нагоду отримати компетентного фахівця, готового виконувати необхідні обов'язки, у тому числі — на заздалегідь визначеному робочому місці; випускник забезпечується першим робочим місцем; у ЗВО, крім працевлаштування студентів, з'являються можливості конкретизувати їх підготовку, отримати додаткові кошти, взяти участь у виконанні наукової роботи з подальшим впровадженням її результатів тощо.

Для студентів, які не визначилися зі своїм працевлаштуванням, доцільно підсилювати фундаментальну складову навчання. Тим більше, що на старших курсах внаслідок появи перспектив працевлаштування може виникнути потреба у коригуванні змісту навчання студентів, а це значною мірою полегшується за наявності у них міцного загальнонаукового підґрунтя, фундаментальної, цілісної системи знань і компетенцій.

Запропоновану модель адаптування ЗВО до регіонального ринку освітніх послуг можна відобразити таким чином (Рис. 1). Вона має бути доповнена й уточнена. Водночас, на нашу думку, цю модель можна взяти за принципову і покласти її в основу побудови механізму адаптації ЗВО до регіонального ринку освітніх послуг, в якому його елементи (принципи, функції, методи, форми, інструменти, алгоритми тощо), а також їх взаємозалежність мають бути опрацьованими більш детально.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, базою для адаптування ЗВО до регіонального ринку освітніх послуг є інформація, забезпечувана системою безперервного моніторингу прогнозування розвитку ринку освітніх послуг вищої освіти та ринку праці. Вона дає змогу визначити перспективи підготовки фахівців за існуючими, а також встановити доцільність організації навчання за новими спеціальностями та освітніми програмами. Організаційною формою при цьому може бути науково-дослідний центр моніторингу, який створюється при органах державної влади і до роботи в якому залучаються регіональні ЗВО і роботодавці.

Адаптація ЗВО до регіонального ринку освітніх послуг може відбуватися за рахунок посилення фундаментальної підготовки, розвитку професійно-практичної підготовки фахівців, найбільш досконалою формою якої є цільова підготовка. З ними пов'язана диверсифікація підготовки спеціалістів, яка, з одного боку, є однією з передумов фундаменталізації, а з іншого — значно розширює можливості ЗВО в пристосуванні до потреб роботодавців та уподобань населення. Реалізація цих інструментів адаптації має базуватися на уніфікації навчальних планів спеціальностей та освітніх програм і робочих програм дисциплін, які забезпечують скорочення додаткових витрат.

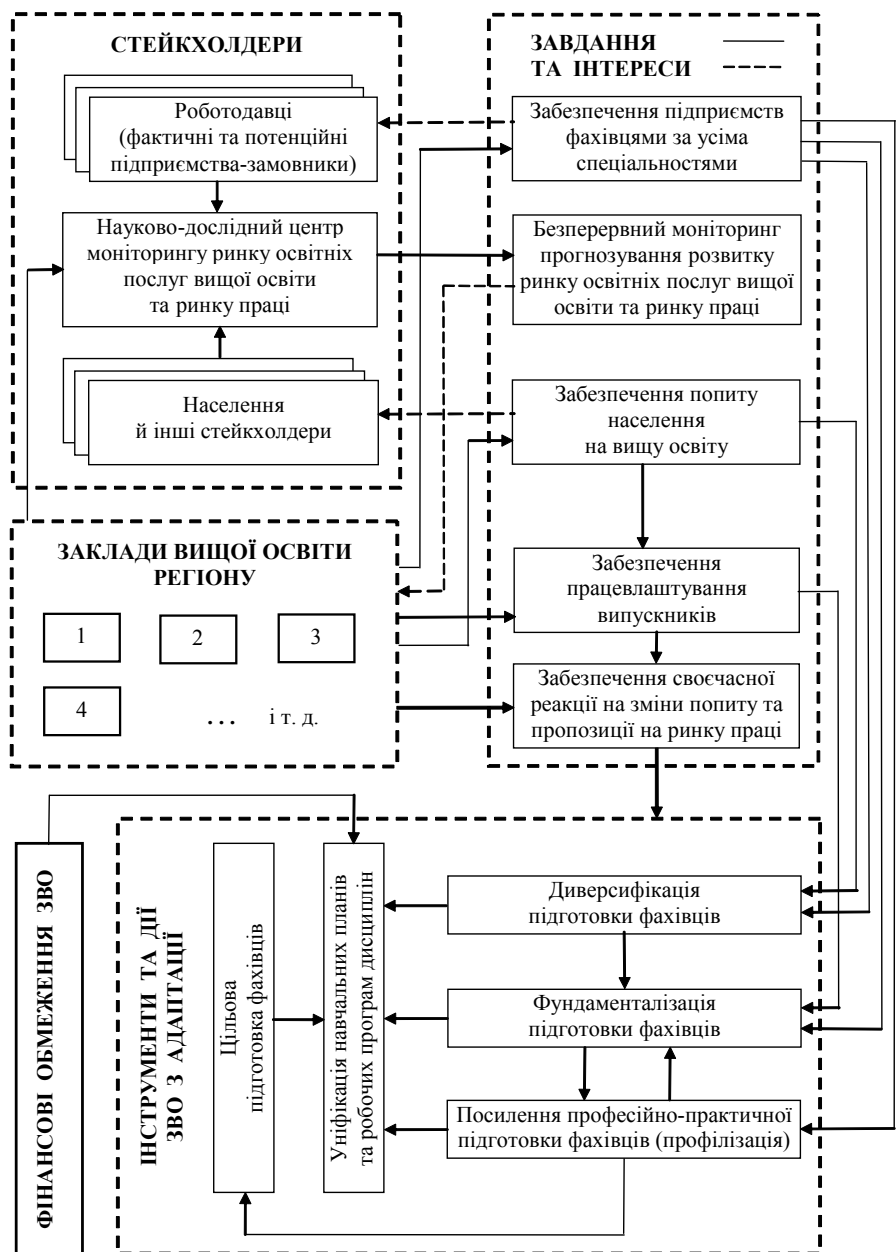


Рис. 1. Принципова модель адаптації ЗВО до регіонального ринку освітніх послуг

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано автором.

Подальші дослідження мають полягати, по-перше, в уточненні взаємозв'язків між окремими акторами, що безпосередньо беруть участь в адаптації ЗВО до регіональних ринків праці або опосередковано впливають на неї, по-друге, в розробці методичних матеріалів та автоматизованих підсистем виконання робіт, пов'язаних з адаптацією.

Література:

1. Бараник З. П., Кикош Ю. В. Необхідність взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці в Україні. Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут", 2015. № 12. С. 115—120.
2. Лавриненко Л. М. Особливості ринку освітніх послуг і проблема взаємодії? ВІЗ з роботодавцями. International Journal of Innovative Technologies in Economy, 2020. № 2 (29). С. 42—47.

3. Орлик О. В. Взаємодія ринків праці та освітніх послуг в контексті забезпечення економічної безпеки. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет, 2018. № 2 (66). С. 85—98.

4. Лопушняк Г. С., Скидан М. І. Стратегічний аналіз розвитку вищої освіти України в контексті збалансування попиту та пропозиції на ринку праці. Актуальні проблеми економіки. № 2—3 (248—249), 2022. С. 27—40.

5. Мартякова О. В., Снігова С. М., Мудра О. В. Регулювання взаємодії ринків освітніх послуг та праці на основі механізму управління їх якістю. Маркетинг і менеджмент інновацій, 2013. № 3. С. 154—168.

6. Хома О. З. Особливості взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці в умовах децентралізації. Інвестиції: практика та досвід, 2019. № 1. С. 112—116.

7. Чорнодід І., Шолудченко С. Взаємодія системи освіти та ринку праці: проблеми та перспективи. Економічний дискурс, 2021. Вип. 3—4. С. 87—95.

8. Хомишин І. Ю. Освіта і ринок праці: взаємний вплив та перетин інтересів. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія: Право, 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 47—49.

9. Бачинська О. М., Гуменюк І. Л., Кушнір Л. А. Удосконалення механізму врегулювання дисбалансу системи вищої освіти та ринку праці. Економіка та суспільство, 2018. Вип. 16. С. 635—642.

10. Ломоносова О. Е. Організація моніторингу та прогнозування розвитку регіональних систем вищої освіти. Проблеми і перспективи економіки та управління, 2019. № 4 (20). С. 278—288.

11. Гончаренко С. У. Фундаменталізація професійної освіти як дидактичний принцип. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія, 2008. Вип. 2. С. 87—91.

12. Гончаренко С. У. Фундаменталізація професійної освіти. Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр. журн., укр.-пол. Ченстохова, 2006. Вип. 8. С. 165—173.

13. Lomonosova O. E., Lomonosov A. V., Boiko L. M. Research on the processes of reducing the number of students of one speciality at the higher technical institutions in Ukraine. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки : збірник наукових праць, 2016. Т. 1 (238). № 4. С. 91—95.

14. Lomonosov A. V., Lomonosova O. E. The amount of small-scale training at the technical universities in Ukraine. Економічний простір : зб. наук. праць, 2016. № 112. С. 196—203.

15. Ломоносов А. В., Савченко О. Е. (Ломоносова О. Е.). Досвід та проблеми уніфікації навчальних планів технічних спеціальностей. Вісник Херсонського державного технічного університету, 2001. № 2 (11). С. 216—219.

References:

1. Baranyk, Z. P. and Kykosh, Yu. V. (2015), "The need for interaction between the market of educational services and the labor market in Ukraine", *Ekonomichnyi visnyk NTUU "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, vol. 12, pp. 115—120.

2. Lavrynenko, L. M. (2020), "Peculiarities of the market of educational services and the problem of interaction

between universities and employers", *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, vol. 2 (29), pp. 42—47.

3. Orlyk, O. V. (2018), "Interaction of labor markets and educational services in the context of ensuring economic security", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. prats. Odesa : Odeskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet*, vol. 2 (66), pp. 85—98.

4. Lopushniak, H. S. and Skydan, M. I. (2022), "Strategic analysis of the development of higher education in Ukraine in the context of balancing supply and demand in the labor market", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 2-3 (248—249), pp. 27—40.

5. Martiakova, O. V., Snihova, S. M. and Mudra, O. V. (2013), "Regulation of the interaction of educational services and labor markets based on the mechanism of their quality management", *Marketynh i menedzhment innovatsii*, vol. 3, pp. 154—168.

6. Khoma, O. Z. (2019), "Peculiarities of the interaction of the market of educational services and the labor market in conditions of decentralization", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 112—116.

7. Chornodid, I. and Sholudchenko, S. (2021), "Interaction of the education system and the labor market: problems and prospects", *Ekonomichnyi dyskurs*, vol. 3—4, pp. 87—95.

8. Khomyshyn, I. Yu. (2017), "Education and the labor market: mutual influence and intersection of interests", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriya: Pravo*, vol. 46, no. 2, pp. 47—49.

9. Bachynska, O. M. and Humeniuk, I. L., Kushnir, L. A. (2018), "Improving the mechanism for regulating the imbalance of the higher education system and the labor market", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 16, pp. 635—642.

10. Lomonosova, O. E. (2019), "Organization of monitoring and forecasting the development of regional systems of higher education", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 4 (20), pp. 278—288.

11. Honcharenko, S. U. (2008), "Fundamentalization of professional education as a didactic principle", *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami: filosofii, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia*, vol. 2, pp. 87—91.

12. Honcharenko, S. U. (2006), "Fundamentalization of professional education", *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia: pol.-ukr. zhurn., ukr.-pol. Chienstokhova*, vol. 8, pp. 165—173.

13. Lomonosova, O. E., Lomonosov, A. V. and Boiko, L. M. (2016), "Research on the processes of reducing the number of students of one speciality at the higher technical institutions in Ukraine", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky : zbirnyk naukovykh prats*, vol. 1 (238), vol. 4, pp. 91—95.

14. Lomonosov, A. V. and Lomonosova, O. E. (2016), "The amount of small-scale training at the technical universities in Ukraine", *Ekonomichnyi prostir : zb. nauk. prats*, vol. 112, pp. 196—203.

15. Lomonosov, A. V. and Savchenko, O. E. (Lomonosova, O. E.). (2001), "Experience and problems of unification of curricula of technical specialties", *Visnyk Khersonskoho derzhavnogo tekhnichnoho universytetu*, vol. 2 (11), pp. 216—219.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2023 р.

А. В. Руснак,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки,
Херсонський навчально-науковий інститут
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3198-2866>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.12

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

A. Rusnak,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Economics, Kherson Educational-Scientific
Institute of Admiral Makarov National University of Shipbuilding

THE INNOVATION PROCESS AS A NECESSARY COMPONENT OF THE INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Узагальнено поняття "інноваційний процес". Обґрунтовано основні елементи здійснення інноваційного процесу на підприємстві: створення інновації; комерціалізацію інновації.

Визначено, що виходячи зі способу отримання від інновацій комерційної вигоди, виділяють дві фундаментальні стратегії: 1) використання інновацій з метою платної передачі прав на технології, коли їх створення є різновидом бізнесу; 2) застосування технологій у власному виробництві.

Вказано, що щодо здійснення інноваційного процесу на підприємствах, для яких пріоритетним завданням є, насамперед, реалізація технологічних інновацій, послідовність та зміст стадій інноваційного процесу визначені з урахуванням життєвого циклу технології, а також розглянутих стратегій вилучення з інновацій комерційної вигоди. Виходячи з цього наведена відповідна характеристика інноваційних процесів підприємства відповідно до їх стадій: створення, впровадження, поширення, модернізація або утилізація.

Наведена порівняльна характеристика традиційного та інноваційного процесів, що відображає ключові особливості останнього та обумовлює необхідність реалізації спеціальних заходів для управління ним на підприємстві. Для порівняння обрано такі характеристики: характеристика порівняння, тип процесу, цільова орієнтація, досягнення мети, форма організації, критичний фактор успіху, ризик, тривалість циклу, норми, стандарти, положення, розподіл повноважень та ролі персоналу, джерело влади, лідер, якість, особливості вимірювання, критерій прийняття рішень, ставлення до персоналу, стиль управління.

Визначено, що об'єктом управління у межах інноваційного процесу є інноваційний портфель. Він є набором проектів, які скоординовані у часі та знаходяться на різних фазах життєвого циклу, об'єднаних необхідністю ефективного управління ними з урахуванням ризиків, вигод, витрат для досягнення цілей інноваційної діяльності в межах одного й того ж об'єднання ресурсів.

Досліджено, що сутність управління інноваційним портфелем полягає у контролі просування та відборі інноваційних проектів протягом їх життєвого циклу. Контроль здійснюється у точках прийняття рішень, де інноваційні проекти аналізуються кожен окремо та в сукупності, враховуються результати попередніх фаз та зміни, які здатні вплинути на досягнення цілей проекту, оцінюються та приймаються рішення, що стосуються: переходу інноваційного проекту до наступної фази; припинення проекту; повернення проекту повторно до попередньої фази; зупинення проекту.

Доведено, що інноваційний процес є невід'ємною складовою діяльності сучасного підприємства, що охоплює планування, організування та стимулювання інноваційної діяльності, реалізацію інноваційних проектів, розрахованих на отримання конкурентних переваг підприємства.

The concept of "innovation process" is generalized. The main elements of implementing the innovation process at the enterprise are substantiated including the creation of innovation; commercialization of innovation.

It is identified that there are two fundamental strategies for obtaining commercial benefits from innovations: 1) using innovations for the paid transfer of technology rights, treating their creation as a business; 2) applying technologies in own production.

It is indicated that regarding the implementation of the innovation process at enterprises for which the priority task is, first of all, the implementation of technological innovations, the sequence and content of the stages of the innovation process are determined taking into account the life cycle of the technology, as well as the considered strategies for extracting commercial benefits from innovations. Based on this, the relevant characteristics of innovative processes of the enterprise are provided according to their stages: creation, implementation, distribution, modernization or disposal.

The comparative characteristic of traditional and innovative processes is given, which reflects the key features of the latter and determines the need to implement special measures for its management at the enterprise. The following characteristics were selected for comparison such as comparison features, process type, goal orientation, goal achievement, organizational form, critical success factor, risk, cycle duration, norms, standards, regulations, distribution of authority and personnel roles, source of power, leadership, quality, measurement of features, decision-making criteria, attitude toward personnel, management style.

It was determined that the object of management within the innovation process is the innovation portfolio. This portfolio is a set of projects that are coordinated in time and are at different phases of the life cycle, united by the need to effectively manage them taking into account risks, benefits, costs to achieve the goals of innovative activity within the same pool of resources.

It has been studied that the essence of innovation portfolio management lies in controlling of promotion and selection of innovative projects throughout their life cycle. Control is carried out at decision-making points, where innovative projects are analyzed individually and collectively, the results of previous phases and changes that can affect the achievement of the project's goals are taken into account, decisions are evaluated and made regarding: the transition of the innovative project to the next phase; project termination; project return to a previous phase; stopping the project.

It is concluded that the innovation process is an integral part of the modern enterprise's activity, which includes planning, organization and stimulation of innovative activities, implementation of innovative projects designed to obtain competitive advantages of the enterprise.

Ключові слова: інновації, інноваційні процеси, інноваційна діяльність, інноваційний портфель, інноваційний проект, підприємство.

Key words: innovation, innovation processes, innovation activity, innovation portfolio, innovation project, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інноваційна діяльність підприємства пов'язана з практичним здійсненням ним інноваційного процесу, ре-

зультатом якого є інновація. Як необхідну складову інноваційної діяльності для підприємства, інноваційний процес доцільно розглядати у двох аспектах. З одного боку, з погляду його здійснення, з іншого — з позицій управління цим процесом з метою забезпечення очікуваних від реалізації інноваційної діяльності результатів.

Таблиця 1. Основні елементи здійснення інноваційного процесу на підприємстві

Елементи інноваційного процесу	Зміст елемента
Створення інновації	Створення та освоєння нововведення у вигляді послідовних стадій: науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт, технологічної підготовки виробництва та дослідного виробництва, що створюють передумови реалізації корисного ефекту від нововведення
Комерціалізація інновації	Сукупність стадій комерційного виробництва, маркетингу, збуту інноваційної продукції, послуг, або промислового використання технології, тиражування та розповсюдження в зовнішньому середовищі інновації, що перетворюють її на джерело доходу та які реалізують корисний ефект від нововведення, що перерозподіляється між виробниками та споживачами інновації

Джерело: сформовано автором.

Тому обґрунтування теоретичних аспектів здійснення інноваційного процесу як необхідної складової інноваційної діяльності підприємства є актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальні проблеми здійснення інноваційного процесу як необхідної складової інноваційної діяльності підприємства перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних учених. Зокрема, Зокрема, І.В. Федулова [1] розглядала моделі інноваційного процесу та їх розвиток протягом становлення національної інноваційної системи; І.Ю. Мельник та К.О. Бояринова [2] досліджували сутність та зміст реалізації інноваційного процесу, його моделі та проблеми реалізації на підприємствах. Також дослідження О.В. Шатіло присвячені обґрунтуванню наукових підходів до визначення поняття "інноваційний процес", в яких об'єктом дослідження є процеси формування, впровадження та реалізації інноваційного процесу на підприємствах [3]. Т.В. Полозова та Д.Ю. Кривцун проаналізували наукові погляди до визначення понять "інноваційна діяльність" та "інноваційний процес" вітчизняними та зарубіжними науковцями й виявили відмінності в трактуванні цих понять [4]. О.В. Манойленко, Є.М. Строков та М.О. Ткаченко розглянули аспекти формування методичного підходу до подолання бар'єрів розвитку управління інноваційними процесами [5]. О.Й. Лесько та О.Р. Лещенко досліджували шляхи удосконалення управління інноваційними процесами на підприємстві [6]. Разом з тим, доцільно узагальнити та поглибити теоретичні аспекти здійснення інноваційного процесу як необхідної складової інноваційної діяльності підприємства.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є обґрунтування інноваційного процесу як необхідної складової інноваційної діяльності підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ученими досліджено основні підходи до визначення поняття "інноваційний процес", а саме: визначення інноваційного процесу як новинки, як способу, як системи, як послідовності, як зміни, як стадії, як процесу, як перетворення, як мережі комунікативних зв'язків, як складової

інноваційної діяльності. Проведене дослідження показало, що інноваційний процес — це система знань, умінь, навичок, досвіду працівників, яка спрямована на створення нових товарів чи послуг шляхом дослідження, розробки, реалізації та подальшого супроводу продукту чи послуги на ринку [3, с. 31—33].

Інноваційний процес розглядають як процес перетворення наукових знань в інновацію, її освоєння і впровадження, що є сукупністю послідовних етапів робіт від зародження ідеї та створення нововведення до його освоєння і виробництва самої інновації. Тобто інноваційний процес виступає, як визначеним чином побудована система, всередині якої виконується інноваційна діяльність, а результатом інноваційного процесу повинна бути інновація для практичного використання і розповсюдження [4, с. 111].

Запровадження та активізація інноваційних процесів визначає необхідність формування нових систем і механізмів управління підприємством. Сутність інноваційного процесу розкривається як сукупність дій з трансформації ідеї в новий товар або послугу, що мають споживчу цінність, реалізація яких здатна принести додатковий економічний ефект, чи вдосконалий процес або структуру, використання яких сприятиме підвищенню ефективності роботи підприємства. Розвиток інноваційної діяльності підприємства реалізується через управління інноваційними процесами [5].

Здійснення інноваційного процесу на підприємстві полягає у підготовці та реалізації інноваційних змін та складається з взаємопов'язаних фаз, кількість та зміст яких може змінюватися, і залежить від особливостей виробничої та інноваційної діяльності підприємства, але завжди містить два ключові елементи: створення інновації; комерціалізацію інновації (Табл. 1).

Зазвичай інновації використовуються на підприємстві з метою отримання додаткових доходів від збільшення обсягу продажу товару чи послуг, або зниження витрат виробництва. Виходячи зі способу отримання від інновацій комерційної вигоди, виділяють дві фундаментальні стратегії: 1) використання інновацій з метою платної передачі прав на технології, коли їх створення є різновидом бізнесу; 2) застосування технологій у власному виробництві.

Проведений аналіз І.В. Федуловою [1, с. 10] розвитку моделей інноваційного процесу дозволив визначити основні фактори впливу на його ефективність, які можуть бути зведені у три групи:

1. Мотиваційне забезпечення інноваційної діяльності — це стимулювання інноваційної активності особистості.
2. Інтелектуальні ресурси — це інтелектуальні можливості кадрів, нематеріальні активи, матеріально-технічні, інформаційні, організаційні, фінансові ресурси.
3. Організаційно-управлінські структурні характеристики щодо проведення інноваційної діяльності.

В Україні інноваційний процес має обмежений характер, оскільки більшість підприємств орієнтована на придбання нових технологій, готової конструкторської документації на продукцію, а не на розроблення [2].

Щодо здійснення інноваційного процесу на підприємствах, для яких пріоритетним завданням є, насамперед, реалізація технологічних інновацій, послідовність та зміст стадій інноваційного процесу визначені з ура-

Таблиця 2. Характеристика інноваційного процесу підприємства

Стадії інноваційного процесу підприємства	Характеристика інноваційного процесу підприємства	
	Етапи інноваційного процесу	Основний зміст етапу інноваційного процесу
Створення	Ідентифікація нововведень	- визначення інноваційних потреб та відбір варіантів їх реалізації; - розрахунок очікуваних ефектів та термінів їх досягнення, підготовка необхідних технічних та економічних обґрунтувань та проектної документації; - проведення відбору технологічних нововведень, що відповідають інноваційним потребам підприємства; - ухвалення рішення про здійснення нововведення та реалізацію інноваційного проекту
	НДДКР	- проведення необхідних додаткових прикладних досліджень у предметній галузі;
	Реалізація раціоналізаторських пропозицій	- підготовка конструкторської документації та отримання дослідних зразків інноваційних виробів; - проведення необхідних випробувань та сертифікації інноваційних виробів та/або інноваційних технологій
	Трансфер технологій	укладення угод на постачання інноваційних виробів, набуття прав на використання інноваційних технологій та надання консультативних послуг
Впровадження	Впровадження	- підготовка до виробництва та постачання у промислових обсягах або підготовка інноваційної технології до впровадження; - отримання готових інноваційних виробів та технологічної документації; - введення інноваційних виробів та технологій в експлуатацію на пілотному об'єкті; - дослідна експлуатація протягом запланованого періоду; - оцінка досягнутих ефектів та ухвалення рішення про промислову експлуатацію
Поширення	Використання технологій у власних потребах	- введення інноваційних виробів та технологій відповідно до плану впровадження; - промислова експлуатація в рамках запланованого періоду та оцінка досягнутих ефектів
	Комерціалізація технологій	- оцінка перспектив комерційного використання інноваційної технології на ринку; - визначення способу захисту прав на використання інноваційних технологій як об'єкта інтелектуальної власності та механізму їх передачі стороннім організаціям; - здійснення комерційної реалізації інноваційних технологій
Модернізація / утилізація	Модернізація	- створення необхідних перетворень в інноваційних технологіях та конструкціях інноваційних виробів; - визначення терміну наступної модернізації, або утилізації інноваційної технології
	Утилізація	- виведення морально застарілої технології та/або виробу з експлуатації з метою їх заміни

Джерело: сформовано автором.

хуванням життєвого циклу технології, а також розглянутих стратегій вилучення з інновацій комерційної вигоди. Відповідна характеристика інноваційного процесу підприємства наведена у Табл. 2.

Інноваційний процес на підприємстві вимагає застосування інших форм управління з метою отримання позитивного результату від створення та застосування інновацій. Це зумовлено тим, що інноваційний процес суттєво відрізняється від традиційного процесу, що здійснюється на підприємстві, оскільки супроводжується високою невизначеністю та ризиком.

Порівняльна характеристика традиційного та інноваційного процесів, що відображає ключові особливості останнього та обумовлює необхідність реалізації спеціальних заходів для управління ним на підприємстві, наведена в Табл. 3.

Таблиця 3. Відмінності традиційного та інноваційного процесів

Характеристика порівняння	Традиційний процес	Інноваційний процес
Тип процесу	Близький до безперервного. Рух вперед здебільшого лінійно-дискретний, циклічний, схильний до різких прискорень та затримок, опору та виникнення перешкод	Рух уперед переважно нелінійний. Починається прихильниками ідей чи винахідниками
Цільова орієнтація	Підтримка заданого рівня, що визначається на основі зовнішніх вимог. Створення сьогоденних доходів	Переведення системи на якісно новий рівень. Створення затрашних доходів
Досягнення мети	Зрозумілі, загальні для всіх цілі. Відповідно до оперативного плану. Усі кроки наперед визначені. Один шлях та один результат	Незрозумілі цілі, які часто конфліктують. Відповідно до місця та стратегії. Кроки невизначені. Багато шляхів та багато результатів
Форма організації	Бюрократія	Мережі
Критичний фактор успіху	Використання ключових компетенцій	Інтелектуальні ресурси
Ризик	Мінімальний, визначається статистичними даними. Можливе прогнозування	Високий, пропорційний новизні та масштабу інновацій. Прогнозування майже неможливе
Тривалість циклу	Короткий	Довгий
Норми, стандарти, положення	Базується на них	Вступає у протиріччя з ними, вимагає розробки нових
Розподіл повноважень та ролі персоналу	Стабільний. Традиційні гравці та ролі	Стирання звичних адміністративних меж. Нові гравці та ролі
Джерело влади	Посадові повноваження	Знання
Лідер	Функціональна команда	Міжфункціональна команда
Якість	Досягнення заданого рівня	Створення нової якості
Особливості вимірювання	Легко виміряти	Важко виміряти
Критерій прийняття рішень	Дохід, прибуток	Час
Ставлення до персоналу	Переважно як до взаємозамінного ресурсу	Як до унікального та пріоритетного ресурсу підприємства
Стиль управління	Авторитарний, жорсткий, контроль за виконанням	Координаційний, делегування повноважень, формування групи однодумців

Джерело: сформовано автором.

Таблиця 4. Точки прийняття рішень, у яких здійснюється контроль за інноваційними проектами

Точки прийняття рішень	Сутність точки прийняття рішень
Перехід інноваційного проекту до наступної фази	При цьому проект отримує схвалення, затверджуються необхідні ресурси щодо його подальшого розвитку
Припинення проекту	При цьому проект припиняється, ресурси більше не виділяються та перерозподіляються між іншими проектами у складі інноваційного портфеля
Повернення проекту повторно до попередньої фази	Здійснюється з метою її проходження належним чином
Зупинення проекту	Здійснюється у випадку, коли проект отримує нижчий пріоритет у порівнянні з іншими інноваційними проектами або не може бути забезпечений ресурсами

Джерело: сформовано автором.

З погляду управління інноваційний процес розглядається як послідовний відбір великої кількості конкуруючих за ресурси інноваційних пропозицій та ідей в їх основі з подальшим їх перетворенням у невелику кількість інновацій, що є результатом найбільш привабливих з них [6]. Механізм інноваційного процесу в цьому випадку можна навести у вигляді потоку, що починається з безлічі інноваційних пропозицій, та закінчується невеликою кількістю інноваційних проектів, які приводяться до комерціалізації.

Інноваційні пропозиції, що пройшли процес відбору набувають статусу інноваційного проекту та фінансування, і просуваються до розробки та комерціалізації.

На механізмі відбору інноваційних ідей та пропозицій, як показують результати аналізу управління інноваційною діяльністю за кордоном, засновані найбільш поширені технології управління процесами створення інновацій, такі як The Innovation Pipeline та Stage-gate-процес [7].

Об'єктом управління у межах інноваційного процесу є інноваційний портфель. Він є набором проектів, які скоординовані у часі та знаходяться на різних фазах життєвого циклу, об'єднаних необхідністю ефективного управління ними з урахуванням ризиків, вигод, витрат для досягнення цілей інноваційної діяльності в межах одного й того ж об'єднання ресурсів.

Сутність управління інноваційним портфелем полягає у контролі просування та відборі інноваційних проектів протягом їх життєвого циклу. Контроль здійснюється у точках прийняття рішень, де інноваційні проекти аналізуються кожен окремо та в сукупності, враховуються результати попередніх фаз та зміни, які здатні вплинути на досягнення цілей проекту, оцінюються та приймаються рішення, що стосуються [8]: переходу інноваційного проекту до наступної фази; припинення проекту; повернення проекту повторно до попередньої фази; зупинення проекту (Табл. 4).

Основною метою управління портфелем полягає у ефективному використанні ресурсів всіх видів для досягнень цілей інноваційної діяльності підприємства. Його основне завдання полягає у найбільш ранньому виявленні безперспективних інноваційних проектів та перерозподілі ресурсів портфеля.

До критеріїв формування інноваційного портфеля підприємства можна бути віднести такі:

1) максимізація цінності інноваційного портфеля, в тому числі проекти створення нових продуктів, економію витрат;

2) збалансованість портфеля за рівнем новизни та ризику, включаючи проекти створення нових продуктів, послуг, які ранжовані як "нове для підприємства", "нове для ринку", "нове для всього світу";

3) збалансованість кількості та обсягу доступних ресурсів, необхідних для реалізації інноваційних проектів;

4) збалансованість інноваційного портфеля за наявністю у його складі проектів, що знаходяться на різних фазах життєвого циклу та забезпечують постійний грошовий потік від застосування інновацій.

Функціонально та логічно закінчений цикл інноваційного процесу, який поєднує повний набір дій зі створення та освоєння конкретного нововведення, що є комплексом взаємопов'язаних заходів науково-дослідного, проектно-технологічного, організаційно-економічного характеру, які призначені для досягнення поставлених завдань за наявних бюджетних обмежень протягом обмеженого інтервалу часу складає інноваційний проект.

Управління інноваційним процесом невід'ємна складова діяльності сучасного підприємства, що охоплює планування, організування та стимулювання інноваційної діяльності, реалізацію інноваційних проектів, розрахованих на отримання конкурентних переваг і зміцнення ринкових позицій підприємства [9].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Управління інноваційним процесом — це рівень формування та реалізації на підприємстві інноваційного портфеля з урахуванням необхідності управління ризиком інноваційної діяльності та ефективного використання інноваційного потенціалу та ресурсів за рахунок відбору найперспективніших інноваційних проектів, що відповідають цілям його інноваційної діяльності.

Ефективне здійснення інноваційної діяльності на підприємстві забезпечується на основі об'єднання в єдину систему елементів управління інноваційним розвитком, інноваційним процесом та створенням інновації. Управління цією інноваційною діяльністю досягається внаслідок застосування до об'єктів управління — політики та стратегії інноваційної діяльності, інноваційного портфеля та інноваційного проекту основних функцій управління, що спрямовані на підвищення ефективності управління цією діяльністю на підприємстві.

Література:

1. Федулова І.В. Еволюція моделей інноваційного процесу. Електронний інституційний репозитарій Національного університету харчових технологій, 2010. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/12345-6789/10761/1/Evolution%20models.pdf> (дата звернення: 22.09.2023).
 2. Мельник І.Ю., Бояринова К.О. Інноваційний процес: наукові підходи та проблеми реалізації. Актуальні проблеми економіки та управління: наукових праць молодих вчених, 2012. Вип. 6. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22621/1/2012_4_Melnyk.pdf (дата звернення: 10.09.2023).
 3. Шатіло О.В. Наукові підходи до визначення поняття "інноваційний процес". Вісник Хмельницького національного університету, 2019. № 4. Т. 1. С. 30—35.
 4. Полозова Т.В., Кривцун Д.Ю. Інноваційна діяльність підприємства та економічна сутність інноваційного процесу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2015. С. 108—113. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/12-2015/26.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
 5. Манойленко О.В., Строков Є.М., Ткаченко М.О. Управління інноваційними процесами: формування методичного підходу до подолання бар'єрів розвитку. Конкуреноспроможність та інновації: проблеми науки та практики: колективна монографія. Харків: ВД "Інжек", 2013. С. 139—158. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50587587.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).
 6. Turrell M., Lindow Y. The Innovation Pipeline. Imaginatik Research, 2003. P. 67—69.
 7. Derksen U. InnoSupport: Supporting Innovation in SMEs. Leonardo da Vinci Pilot projects. The Surrey Institute of Art and Design University College, 2006. URL: <https://www.yumpu.com/en/document/read/9560102/innosupport-supporting-innovation-in-smes> (дата звернення: 10.11.2023).
 8. Cooper R., Edgett S., Scott J. Portfolio Management for New Products. Product Development Institute, Product Innovation Best Practices Series, 2001. Paper. № 11.
 9. Лесько О.Й., Лещенко О.Р. Шляхи удосконалення управління інноваційними процесами на підприємстві. PhD тези. ВНТУ, 2013. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35345/105158.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (дата звернення: 01.11.2023).
- References:
1. Fedulova, I. (2010), "Evolution of innovation process models", Electronic National University of Food Technologies Institutional Repository, available at: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10761/1/Evolution%20models.pdf> (Accessed 22 Sep 2023).
 2. Mel'nyk, I. and Boiarynova, K. (2012), "Innovation process: scientific approaches and problems of implementation", Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnia: naukovykh prats' molodykh vchenykh, vol. 6, available at: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22621/1/2012_4_Melnyk.pdf (Accessed 10 Sep 2023).
 3. Shatilo, O. (2019), "Scientific approaches to defining the concept of "innovation process", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 4, vol. 1, Pp. 30—35.
 4. Polozova, T. and Kryvtsun, D. (2015), "Innovative activity of the enterprise and the economic essence of the innovation process", Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, vol. 12, Pp. 108—113, available at: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/12-2015/26.pdf> (Accessed 01 Nov 2023).
 5. Manojlenko, O., Strokov, Ye. and Tkachenko, M. (2013), "Upravlinnia innovatsijnymy protsesamy: formuvannia metodychnoho pidkhodu do podolannia bar'ieriv rozvytku. Konkurentospromozhnist' ta innovatsii: problemy nauky ta praktyky: kolektyvna monohrafiia" [Management of innovation processes: formation of a methodical approach to overcoming development barriers. Competitiveness and innovation: problems of science and practice: collective monograph], Publisher "INZHEK", Kharkiv, Ukraine, Pp. 139—158, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/50587587.pdf> (Accessed 15 Oct 2023).
 6. Turrell, M. and Lindow, Y. (2003), "The Innovation Pipeline", Imaginatik Research, Pp. 67—69.
 7. Derksen, U. (2006). "InnoSupport: Supporting Innovation in SMEs", Leonardo da Vinci Pilot projects, The Surrey Institute of Art and Design University College, available at: <https://www.yumpu.com/en/document/read/9560102/innosupport-supporting-innovation-in-smes> (дата звернення: 10.11.2023).
 8. Cooper, R., Edgett, S. and Scott, J. (2001), "Portfolio Management for New Products", Product Development Institute, Product Innovation Best Practices Series, Paper, vol. 11.
 9. Les'ko, O. and Leschenko, O. (2022), "Ways to improve the management of innovative processes at the enterprise", PhD Thesis, VNTU, Vinnytsia, Ukraine, available at: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35345/105158.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Accessed 01 Nov 2023).
- Стаття надійшла до редакції 27.11.2023 р.*

<https://nayka.com.ua>


Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 339.9+331.5:336.5

*В. Г. Панченко,**д. е. н., доцент, Маріупольський державний університет*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5578-6210>*Н. В. Резнікова,**д. е. н., професор, доцент кафедри світового господарства**і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>*О. В. Птащенко,**д. е. н., професор, професор кафедри підприємництва і торгівлі,**Західноукраїнський національний університет*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2413-7648>*О. А. Іващенко,**к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,**Київський університет імені Бориса Грінченка*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.18

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ АКТИВІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

V. Panchenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Mariupol State University

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations,

Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ptashchenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Entrepreneurship and Trade, West Ukrainian National University

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv University

INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ACTIVATING THE LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF POST-WAR ECONOMIC RECOVERY IN UKRAINE

Мета статті полягає в дослідженні міжнародного досвіду інституційної підтримки розвитку ринку праці та виокремленні тих механізмів, що можуть сприяти повоєнному відновленню економіки України. Встановлено, що прагматична соціальна-економічна політика в повоєнний період, серед іншого, має бути орієнтована на подолання бідності і створення ємного внутрішнього ринку праці. Враховуючи, що перерозподіл доходів лише загострить поляризацію ефектів від фіскального навантаження у суспільстві, на порядок денний виходить пошук нових інструментів стимулювання ефективного попиту за активної участі

держави у цьому процесі. Реалізація комплексу заходів інституційної підтримки розвитку ринку праці передбачає своєчасний перегляд пріоритетів макроекономічної політики, зокрема, грошово-кредитної та бюджетно-податкової політик. Зазначено, що грошово-кредитна політика, орієнтована на сприяння зайнятості, має включати: (1) політику розподілу кредитів; (2) політику управління капіталом з акцентом на таргетуванні зайнятості; (3) встановлення цільових показників інфляції. Політика обмінного курсу може передбачати застосування інструментів монетарного неопротекціонізму (конкурентної девальвації), що сприятиме підтримці як експортно-орієнтованих галузей економіки, так і галузей, продукція яких потенційно здатна конкурувати із імпортом. Політика обмінного курсу, що сприяє зайнятості передбачає: (1) використання керованого плаваючого курсу; (2) створення достатніх обсягів валютних резервів; (3) обмеження руху гарячих грошей і зменшення спекулятивних ризиків; (4) моніторинг зовнішніх запозичень; (5) створення сприятливих умов для залучення прямих іноземних інвестицій. Фіскальна політика має враховувати: (1) особливості макроекономічного середовища та існуючої структури податків та витрат; (2) демографічну ситуацію; (3) ризики рецесії; (4) тривалість і глибину економічного спаду; (5) очікуваний розмір фіскальних мультиплікаторів; (6) ринкові викривлення; (7) ситуацію у сфері державних фінансів; (8) показники внутрішнього і зовнішнього боргу. Хоча соціальна допомога не визначає рішення про міграцію сама по собі, вона може вплинути на прийняття рішення про вимушену мобільність. В основі цілепокладання програм гарантування працездатності постають: (1) соціальний захист; (2) страхування від безробіття; (3) примусова диверсифікація ринку праці; (4) перерозподіл доходів від природних ресурсів в разі функціонування фондів суверенного багатства. Охарактеризовано особливості універсального базового доходу та гарантованого мінімального доходу. Виокремлено програми субсидювання заробітної плати, податкового кредиту на зароблений дохід, негативного прибуткового податку.

The purpose of the article is to study the international experience of institutional support for the development of the labor market and to highlight those mechanisms that can contribute to the post-war recovery of Ukraine's economy. Overcoming negative trends in the labor market of Ukraine, which intensified under the influence of the war, is associated not only with the need to stimulate economic growth and increase production volumes, but also involves carrying out deep structural changes in the economy that will allow for more efficient use of labor. It is necessary in the near future to be ready to respond to increased labor mobility, increased outflow of labor, movement of labor as a result of increased flows of internally displaced persons, and also try to contain the outflow of labor abroad. It is necessary to take into account the inevitable change in the needs of enterprises in terms of the quantity and quality of workers, the search for additional funds for retraining and advanced training of workers, taking into account the needs of the war-time reconstruction of the Ukrainian economy. In the future, the mechanism for the formation and regulation of the labor market should be constantly improved in connection with the system of other macroeconomic indicators in relation to new market conditions, structural adjustment and modernization of the Ukrainian economy, taking into account the requests of donor countries.

Pragmatic social and economic policy in the post-war period, among other things, should be focused on overcoming poverty and creating a capacious domestic labor market. Given that income redistribution will only exacerbate the polarization of the effects of the fiscal burden in society, the search for new tools to stimulate effective demand with the active participation of the state in this process is on the agenda. Under the policy of accelerating economic growth and stimulating the inflow of foreign investments, economists never know for sure what amount of incentives is necessary to ensure full employment and effective demand, since the factors determining the latter are extremely subjective and are not under the direct control of politicians.

The implementation of a set of institutional support measures for the development of the labor market involves a timely review of macroeconomic policy priorities, in particular, monetary and fiscal policy. It is noted that the monetary policy aimed at promoting employment should include: (1) the policy of credit distribution; (2) capital management policy with an emphasis on employment targeting; (3) setting inflation targets. Exchange rate policy may involve the

use of monetary neo-protectionism tools (competitive devaluation), which will contribute to the support of both export-oriented sectors of the economy and sectors whose products are potentially able to compete with imports. Employment-promoting exchange rate policies include: (1) the use of a managed floating rate; (2) creation of sufficient volumes of currency reserves; (3) limiting the movement of hot money and reducing speculative risks; (4) monitoring of external borrowings; (5) creating favorable conditions for attracting foreign direct investment. Fiscal policy should take into account: (1) peculiarities of the macroeconomic environment and the existing structure of taxes and expenditures; (2) demographic situation; (3) risks of recession; (4) the duration and depth of the economic downturn; (5) expected size of fiscal multipliers; (6) market distortions; (7) the situation in the sphere of public finances; (8) indicators of internal and external debt. Although social assistance does not determine the decision to migrate per se, it can influence the decision to undergo forced mobility. The following are the basis of the goal-setting of job guarantee programs: (1) social protection; (2) unemployment insurance; (3) forced diversification of the labor market; (4) redistribution of income from natural resources in the case of sovereign wealth funds. Features of universal basic income and guaranteed minimum income are characterized. Wage subsidies, negative income tax and earned income tax credit programs are singled out.

Ключові слова: макроекономічна політика, соціальна політика, соціалізація, фіскальна політика, монетарна політика, регулювання, нестабільність, економічний розвиток, відновлення, ринок праці, людський капітал, робоча сила, безробіття, зайнятість, бідність, нерівність, міграція, допомога, субсидії, стимули, пільги, споживання, універсальний базовий дохід.

Key words: macroeconomic policy, social policy, socialization, fiscal policy, monetary policy, regulation, instability, economic development, recovery, labor market, labor force, unemployment, employment, poverty, inequality, migration, aid, subsidies, incentives, benefits, consumption, universal basic income.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Прагматична соціальна-економічна політика в повоєнний період, серед іншого, має бути орієнтована на подолання бідності і створення ємного внутрішнього ринку праці. Враховуючи, що перерозподіл доходів лише загострить поляризацію ефектів від фіскального навантаження у суспільстві, на порядок денний виходить пошук нових інструментів стимулювання ефективного попиту за активної участі держави у цьому процесі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Герчанівська С. В., Петренко Н. І., Качмар О. В. [1] розкрили сутність і охарактеризували основні поняття ринку праці в соціально-економічній системі. Р. Фернандо та В. МакКіббін [2] виокремили основні канали впливу потрясінь на ринок праці, до числа яких віднесли шок пропозиції робочої сили, шок для загальної продуктивності, шок споживання. В дослідницькому ракурсі Р. Іслама [3] опинились проблеми взаємозалежності зайнятості від стану макроекономічного середовища в країні. Ключе Дж., Кард Д., Фертіг М., Гора М., Якобі Л., Єнсен П., Літмаа Р., Німа Л., Патачіні Е., Шаффер С., Шмідт К.М., Б. ван дер Клаау та Вебер А. [4], дослідивши емпіричний досвід, визначили найоптимальніші інституційні механізми активізації ринку праці в умовах економічних потрясінь.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні міжнародного досвіду інституційної підтримки розвитку ринку праці та виокремленні тих механізмів, що можуть сприяти повоєнному відновленню економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реалізація комплексу заходів інституційної підтримки розвитку ринку праці передбачає своєчасний перегляд пріоритетів макроекономічної політики, зокрема, грошово-кредитної та бюджетно-податкової політик [5; 6]. Грошово-кредитна політика, орієнтована на сприяння зайнятості, має включати: (1) політику розподілу кредитів (пільгові кредити, збільшення капіталізації банків розвитку, кредитні гарантії, резервні вимоги, що ґрунтуються на активах); (2) політику управління капіталом з акцентом на таргетуванні зайнятості [7] (встановлення таких рівнів процентних ставок та обмінних курсів, що сприяють зростанню економічної активності, при цьому не створюючи ризики для фінансової стабільності); (3) встановлення цільових показників інфляції, виходячи не лише із примату цінової стабільності, але й повної зайнятості. Серед потенційних її ефектів — становлення дієвих систем фінансового посередництва, забезпечення адекватної пропозиції кредитів для малого і середнього бізнесу, розвиток інновацій, зростання по-

казників фінансової інклюзії, оздоровлення сектору домогосподарств. При цьому політика обмінного курсу може передбачати застосування інструментів монетарного неопротекціонізму (конкурентної девальвації) [8; 9, с. 102; 10, с. 124], що сприятиме підтримці як експортно-орієнтованих галузей економіки, так і галузей, продукція яких потенційно здатна конкурувати із імпортом.

Політика обмінного курсу, що сприяє зайнятості передбачає: (1) використання керованого плаваючого курсу для досягнення стабільного реального обмінного курсу та запобігання завищенню курсу; (2) створення достатніх обсягів валютних резервів для страхування від волатильності ринку; (3) участь в активному управлінні рахунком операцій з капіталом шляхом обмеження руху гарячих грошей і зменшення спекулятивних ризиків; (4) моніторинг зовнішніх запозичень; (5) створення сприятливих умов для залучення прямих іноземних інвестицій, покликаних стимулювати структурні перетворення в економіці та сприяти створенню робочих місць.

Розробка "оптимального" фіскального пакета з позицій його впливу на процеси економічного відновлення, крім вимоги, що заходи фіскального стимулювання мають бути своєчасними, цілеспрямованими та тимчасовими, передбачає, що структура плану фіскального стимулювання має враховувати кілька факторів, зокрема: (1) врахування особливостей макроекономічного середовища та існуючої структури податків та витрат; (2) демографічну ситуацію; (3) ризики рецесії; (4) тривалість економічного спаду, що впливає на прийняття компромісу між короткостроковими цілями стабілізації (з боку попиту) та довгостроковими цілями стимулювання зростання (з боку пропозиції); (5) очікуваний розмір фіскальних мультиплікаторів різних інструментів та час, необхідний для того, щоб ці заходи вплинули на попит та випуск; (6) ринкові викривлення; (7) ситуацію у сфері державних фінансів; (8) показники внутрішнього і зовнішнього боргу.

Програми гарантування працевлаштування (англ. "job guarantee program", ПГП) є інструментом корекції рівноваги на ринку праці і передбачають, що будь-хто, хто не отримує в приватному секторі (зокрема, у сфері малого та середнього бізнесу) дохід, що відповідає встановленому прожитковому мінімуму, може претендувати на підтримку не у вигляді додаткових трансфертів, а за допомогою доступу до (додаткової) роботи [11; 12]. ПГП відкриті для будь-якого бажаного працювати за певну і часом низьку заробітну плату, є безстроковими та не передбачають цільових критеріїв чи специфічних вимог до працівника. ПГП мають на меті підвищення продуктивної спроможності країни шляхом зростання рівня зайнятості, збільшення попиту на ринку праці і відтак — збільшення сукупного попиту, і реалізують себе через механізм субсидювання зарплат, збільшення капіталу компанії, створення/відкриття нових ринків шляхом перегляду зовнішньоекономічної та індустріальної політик, а також передбачають перегляд засад реалізації бюджетної та грошово-кредитної політики.

Дебати з приводу доречності, доступності та ефектів від впровадження "універсального базового доходу" (англ. "universal basic income", УБД) не вщухають: в одних випадках УБД прирівнюється до програм гаранто-

ваного мінімального доходу (або базового універсального доходу), в інших випадках його визнають дискримінаційним за віковим критерієм і таким, що призводить до розмивання соціального капіталу. Універсальний базовий дохід, масове надання якого було протестовано під час пандемії, коли той асоціювався із політикою гвинтокрильних грошей, серед іншого, результував у зростанні інфляції та зменшенні стимулів до праці серед працездатного населення. Крім того, програма УБД зачіпає етичну проблему універсальності у сфері соціального захисту: чи слід інтерпретувати її як результат (наприклад, "кожен повинен мати базовий рівень доходу", уникаючи дискусій про достатність виплачуваних сум), чи слід її інтерпретувати через оцінку ефекту охоплення (наприклад, "усі мають бути охоплені соціальним захистом")? В основі цілепокладання ПГП постають: (1) соціальний захист; (2) страхування від безробіття; (3) примусова диверсифікація ринку праці; (4) перерозподіл доходів від природних ресурсів в разі функціонування фондів суверенного багатства.

Хоча гарантований мінімальний дохід (англ. "guaranteed minimum income", ГМД) і універсальний базовий дохід можуть видатися схожими, вони протиставляються одне одному за умовами надання, показником адресності допомоги та за її структурою: (1) ГМД забезпечує мінімальну виплату для будь-якого домогосподарства, дохід якого опускається нижче певного порогу, і сума здійсненого нарахування має довести цей дохід до визначеного урядом мінімуму; (2) ГМД має обмежене охоплення і різко скорочується зі зростанням доходів домогосподарства; (3) ГМД може перешкоджати стимулам віднаходження роботи; (4) ГМД має низький поріг прийнятності у суспільстві. Низький поріг прийнятності надає родинам, які мають активних годувальників, додаткові стимули докладати зусиль для отримання доходу, що перевищував би гарантований. Саме тому ГМД часто вимагають певних активних дій з боку працездатних дорослих — реєстрації у державній службі зайнятості чи результативного пошуку роботи, іноді навчання чи зміни кваліфікації. Поєднання потенціалу державних програм гарантованого працевлаштування і гарантованого мінімального доходу сприятиме боротьбі із злиденністю, бідністю та нерівністю.

Хоча соціальна допомога не визначає рішення про міграцію сама по собі, вона може вплинути на прийняття рішення про вимушену мобільність. Таким чином, соціальний захист може стати важливою частиною пакетів державної політики щодо управління мобільністю. Роль соціального захисту у структурних перетвореннях, у визначенні контурів внутрішньої мобільності, а відтак — у прийнятті рішення про участь в міжнародній міграції, не варто недооцінювати.

Субсидії на виплату заробітної плати є прямими трансфертами роботодавцям/фірмам або окремим працівникам для повного або часткового покриття заробітної плати. Основна мета полягає в тому, щоб стимулювати існуючі фірми або збільшувати зайнятість, або утримувати співробітників, які інакше могли б бути звільнені з економічних причин. У цих контекстах субсидії на виплату заробітної плати можуть бути компенсацією роботодавцям потенційно нижчої продуктивності або супутніх ризиків. Субсидіям на виплату заробітної

плати характерні такі переваги: (1) розкриття інформації (період субсидованої роботи може виступати способом збору інформації про продуктивність); (2) збільшення досвіду роботи та набуття навичок (субсидована зайнятість може сприяти формуванню навичок за допомогою навчання на робочому місці, що призведе до підвищення продуктивності та подальшого поліпшення перспектив працевлаштування у довгостроковій перспективі); (3) можливість працевлаштування; (4) "ефект кар'єрних сходів" (якщо працівники погоджуються на менш підходящу роботу за відсутності механізму субсидування виплат заробітної плати, це може створити пастку низьких доходів та завдати шкоди їхньому кар'єрному просуванню з точки зору майбутніх перспектив працевлаштування, сприяти розмиванню набутого соціального капіталу).

Вочевидь, субсидування заробітної плати характеризується рядом ризиків та обмежень: (1) дилема вибору та непередбачених втрат (субсидія може спрямовуватися на підтримку працівників, які мають на це право, але також і на тих, хто в будь-якому випадку був би зайнятий на ринку праці незалежно від того, чи пропонувався б субсидія); (2) ризик заміщення (наймаючи працівників, що субсидуються, фірми можуть звільнити невідповідних їхнім вимогам працівників, які мають схожі характеристики і можуть бути замінені працівниками, що відповідають очікуванням роботодавця, що призведе не до підвищення загальної зайнятості, а до внутрішніх перестановок у фірмі); (3) ризик переміщення (зростання зайнятості серед фірм, що поглинають субсидовану робочу силу, може призвести до втрати робочих місць серед фірм, які не отримують вигоди від такої цінової переваги); (4) ефект стигми або соціальної стратифікації суспільства (ситуація, коли компанії розглядають цільову субсидію як показник низької продуктивності співробітника і, всупереч своєму наміру, уникають найму з групи тих, хто має на неї право; з іншого боку, цільові працівники можуть відчувати, що право на отримання допомоги є стигматизацією і можуть спробувати приховати свій статус права на отримання допомоги).

Податковий кредит на зароблений дохід (англ. "earned income tax credit", EITC) — програма, що займає проміжне положення між податковим та трансфертним статусом: податкова програма з адміністративної точки зору, але переважно програма соціальної допомоги, орієнтована на подолання бідності, з погляду концептуального обґрунтування та економічних ефектів. Податковий кредит на зароблений дохід подібний до негативного прибуткового податку (англ. "negative income tax", НПП) і універсального базового доходу, але, на відміну від НПП, що передбачає виплати грошових субсидій низькооплачуваним працівникам, коли їх дохід падає нижче за гарантований мінімум, і УБД (механізм підтримки доходів, зазвичай призначений для охоплення великої частини населення без будь-яких чітких умов), він навмисно прив'язує пільги до участі у робочій силі та здатності генерувати доходи. Програма податкового кредиту на зароблений дохід у США, представлена у 1975 році, стала першою спробою заохочення зайнятості серед людей з низькими доходами. Подібні програми сьогодні є і в інших країнах з високим рівнем доходу, включаючи Австралію, Бельгію, Кана-

ду, Фінляндію, Францію, Ірландію, Нідерланди, Нову Зеландію, Швецію та Великобританію.

ВИСНОВКИ

Створення оптимальних соціальних умов є одним із способів мінімізувати ризики, обмежити ненавмисні поведінкові реакції компаній, які можуть знизити ефективність субсидій для стимулювання працевлаштування, уможливити компроміс між непередбаченими втратами (масштаби цих витрат важко визначити кількісно, оскільки різні типи роботодавців можуть оцінювати їх по-різному), ефектом заміщення та зниження ефективності через низьку затребуваність такого інституційного інструменту з огляду на існуючі перестороги. Розробка умов найму є фундаментальним параметром, який, поряд з іншими ключовими факторами, такими, як розмір субсидій, може суттєво вплинути на загальну ефективність програми, особливо з позиції залучення до неї компаній.

Виразною особливістю програм забезпечення працевлаштування є забезпечення доходу не за рахунок надання допомоги (що може прискорювати формування інституту утримання), а за рахунок створення можливості реалізувати конституційне право на працю (при цьому якість або цінність виконуваної роботи є вторинними). Альтернативна програма соціальної допомоги, що базується на грошових трансфертах, відома під назвою "універсальний базовий дохід", поступається своїми соціальними ефектами перед ПГП, адже прогнозовано загострює проблему вартості та якості життя. Неоднозначність наслідків впровадження ПГП полягає в необхідності пошуку компромісу між кількістю та якістю робочих місць, які можуть бути надані, і наявним "кваліфікаційним портфелем" національних трудових ресурсів. Середовищем створення продуктивних робочих місць можуть стати сектор будівництва, сфера обслуговування державної інфраструктури, а також сфера надання державних послуг (наприклад, догляд за дітьми або людьми похилого віку, допомога інвалідам, благоустрій територій, поліпшення стану навколишнього середовища). Розвиток цифрової економіки також потребує значних трудових ресурсів у сфері оцифрування значних обсягів інформації на паперових носіях. Адепти ПГП переконані, що, переводячи витрати на соціальне забезпечення в режим створення робочих місць, бідні отримають підтримку, а суспільство виграє від робочої сили, що поповнить ринок праці.

Література

1. Герчанівська С. В., Петренко Н. І., Качмар О. В. Сутність і характеристика основних понять ринку праці в соціально-економічній системі. *Агросвіт*. 2021. № 7 — 8. С. 53—59.
2. Fernando R., McKibbin W. J. Macroeconomic Policy Adjustments due to COVID-19: Scenarios to 2025 with a Focus on Asia. 2021. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/684551/adbi-wp1219.pdf>
3. Islam R. Macroeconomic Policy and Employment: A Development Perspective. *The Indian Journal of Labour Economics*. 2018. Vol. 61. P. 427—451.
4. Study on the Effectiveness of ALMPs / J. Kluge, D. Card, M. Fertig, M. Gora, L. Jacobi, P. Jensen, R. Leet-

маа, L. Nima, E. Patacchini, S. Schaffner, C.M. Schmidt, B. van der Klaauw and A. Weber. 2005. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/zbwrwipro/69929.htm>

5. Резнікова Н.В., Панченко В.Г., Іващенко О.А. Від синтезу економічних теорій до політичного консенсусу: монетарно-фіскальні дилеми макроекономічної стабілізації в умовах коронакризи. Економіка України. 2021. № 4 (713). С. 21—44.

6. Reznikova N., Ivashchenko O., Hrynychak N., Dvornyk I. Monetary traps of the new macroeconomic consensus: problems of stabilization policy after COVID-19. Economic of development. 2022. Vol. 21 (1). P.17—24.

7. Іващенко О.А. Потоки капіталу в контексті проблем платіжних дисбалансів: аналіз теоретичних засад та практичних моделей. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 112 (Ч. II). С. 95—101.

8. Луцишин З.О., Резнікова Н.В. Конкурентні девальвації у валютних війнах: фінансові проєкції неопротекціонізму. Міжнародна економічна політика. 2013. № 2 (19). С. 48—65.

9. Панченко В., Резнікова Н. Від протекціонізму до неопротекціонізму: нові виміри регулювання в умовах лібералізації. Міжнародна економічна політика. 2017. № 2 (27). С. 95—117.

10. Панченко В.Г. Глобальні виміри неопротекціонізму: теорія і практика: монографія. Київ: Аграр Медіа Груп, 2018. 618 с.

11. Резнікова Н. Роботодавець останньої інстанції. Український тиждень. 30.03.2022. URL: <https://tyzhden.ua/robotodavets-ostannoii-instantsii/>

12. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.

References:

1. Herchanivska, S., Petrenko, N. and Kachmar, O. (2021), "Essence and characteristics of the basic concepts of the labor market in the socio-economic system", *Agrosvit*, vol. 7—8, pp. 53—59.

2. Fernando, R. and McKibbin, W. J. (2021), "Macroeconomic Policy Adjustments due to COVID-19: Scenarios to 2025 with a Focus on Asia", available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/684551/adbi-wp1219.pdf> (Accessed 11 Nov 2023).

3. Islam, R. (2018), "Macroeconomic Policy and Employment: A Development Perspective", *The Indian Journal of Labour Economics*, vol. 61, pp. 427—451.

4. Kluge, J. et al. (2005), "Study on the Effectiveness of ALMPs", available at: <https://econpapers.repec.org/bookchap/zbwrwipro/69929.htm> (Accessed 11 Nov 2023).

5. Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2021), "From Synthesis of Economic Theories to Political Consensus: Monetary and Fiscal Dilemmas of Macroeconomic Stabilization in the Context of the Coronavirus Crisis", *Economy of Ukraine*, vol. 4 (713), pp. 21—44.

6. Reznikova, N., Ivashchenko, O., Hrynychak, N. and Dvornyk, I. (2022), "Monetary traps of the new macroeconomic consensus: problems of stabilization policy after COVID-19", *Economic of development*, vol. 21 (1), pp. 17—24.

7. Ivashchenko, O. (2013), "Capital flows in the context of payment imbalances: analysis of theoretical foundations

and practical models", *Actual Problems of International Relations*, vol. 112, no. II, pp. 95—101.

8. Lutsyshyn, Z. & Reznikova, N. (2013), "Competitive devaluations in currency wars: financial projections of neo-protectionism", *International Economic Policy*, vol. 2 (19), pp. 48—65.


9. Panchenko, V. and Reznikova, N. (2017), "From protectionism to non-protectionism: new dimensions of regulation in the conditions of liberalization", *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, vol. 2 (27), pp. 95—117.

10. Panchenko, V. (2018), *Hlobalni vymiry neoproteksionizmu: teoriia i praktyka* [Global Dimensions of Neo-Protectionism: Theory and Practice], Agrarian Media Group, Kyiv, Ukraine.

11. Reznikova, N. (2022), "Employer of last resort", *Ukrainian Week*, available at: <https://tyzhden.ua/robotodavets-ostannoii-instantsii/> (Accessed 11 Nov 2023).

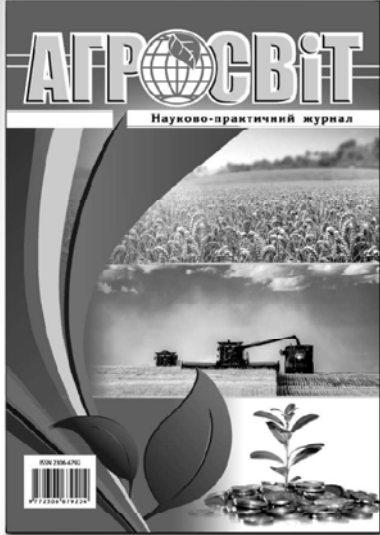
12. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), *Minni polia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky: iak krainam ne vtratytty zdattnist' do rozvytku* [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop], Agrarian Media Group, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2023 р.



<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847



Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Д. Ю. Калініченко,

к. т. н., Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3689-3467>

В. А. Голян,

д. е. н., професор, відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Боярська лісова дослідна станція", м. Боярка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2502-4573>

В. М. Бардась,

к. е. н., Громадська організація "Європейський аналітичний центр", м. Луцьк
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1211-2494>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.24

ЗЕМЕЛЬНЕ ОПОДАТКУВАННЯ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ ВИМІР

D. Kalinichenko,

PhD in Technical Sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

V. Holian,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Separate division of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Boyarka

V. Bardas,

PhD in Economics, Doctor of Sciences (Economics), Professor, Director,
Public Organization "European Analytical Centre", Lutsk

LAND TAXATION IN THE SYSTEM OF FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT OF ENVIRONMENTAL PROTECTION ACTIVITIES: A MODERN DIMENSION

Встановлено, що плата за землю, яка представлена земельним податком та орендною платою за землю, в умовах поглиблення децентралізації влади та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад потенційно виступає вагомим чинником нарощення доходів місцевих бюджетів та зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування. Дослідження показали, що прикметною рисою надходжень земельного податку та орендної плати за землю до місцевих бюджетів України у 2007–2021 роках є те, що в цілому в їх динаміці спостерігається висхідна тенденція, яка зумовлена в основному перманентними інфляційно-девальваційними процесами в національній економіці, що вимагало регулярної індексації ставок земельних податків і відповідно ставок орендної плати за землю і у підсумку призвело до зростання надходжень загальних сум названих фінансових інструментів до бюджетів територіальних громад. Виявлено, що внаслідок реалізації політики земельної дерегуляції у 2021 році значним резервом нарощення сум надходжень плати за землю до місцевих бюджетів виступає

здатність органів місцевого самоврядування максимально ефективно розпорядитися комунальними земельно-ресурсними активами через встановлення еквівалентних вартості переданої у користування землі ставок орендної плати. Обґрунтовано, що важливим детермінантом розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу є формування сучасної системи фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності у сфері землекористування. Доведено, що основним джерелом публічного фінансування процесів відтворення, відновлення та охорони земель виступає формування спеціальних фондів у структурі місцевих бюджетів на основі концентрації в цих фондах певної частини плати за землю. Обґрунтовано, що одним з пріоритетних напрямів використання коштів фондів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони земель має стати фінансування процесів екологічного реінжинірингу земель зони бойових дій, зокрема територій, котрі тимчасово перебували під окупацією ворожих військ.

It is established that the payment for land, represented by land tax and land rent, in the context of deepening decentralisation of power and completion of the process of forming a network of enlarged territorial communities, is potentially a significant factor in increasing local budget revenues and strengthening the financial base of local self-government. The research has shown that a distinctive feature of land tax and land rent revenues to local budgets of Ukraine in 2007–2021 is that, in general, there is an upward trend in their dynamics, which is mainly due to permanent inflationary and devaluation processes in the national economy, which required regular indexation of land tax rates and, accordingly, land rent rates and, as a result, led to an increase in the total amount of these financial instruments to the budgets of territorial communities. It is found that, as a result of the implementation of the land deregulation policy in 2021, a significant reserve for increasing the amount of land payment to local budgets is the ability of local governments to dispose of municipal land and resource assets as efficiently as possible by setting rental rates equivalent to the value of the land transferred for use. It is substantiated that an important determinant of the expanded reproduction of land and resource potential is the formation of a modern system of financial and investment support for environmental protection activities in the field of land use. It is proved that the main source of public financing of the processes of reproduction, restoration and protection of land is the formation of special funds in the structure of local budgets based on concentration of a certain part of the land payment in these funds. It is substantiated that one of the priority areas of use of the funds of financial and investment support for the reproduction, restoration and protection of land should be the financing of the processes of ecological reengineering of the lands of the combat zone, in particular, the territories temporarily occupied by enemy troops.

Ключові слова: плата за землю, місцеві бюджети, фінансово-інвестиційне забезпечення, земельно-ресурсний потенціал, комунальна власність, земельний податок.

Key words: land payment, local budgets, financial and investment support, land and resource potential, communal property, land tax.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Земельні ресурси є територіальним базисом концентрації окремих складових природного багатства країни, виступаючи у той же час невід'ємною його складовою. У сільському та лісовому господарстві земля виступає основним засобом виробництва, який забезпечує приріст біологічних ресурсів та продукування екосистемних послуг, зокрема корисних властивостей лісів. У той же час земля в процесі господарської експлуатації

втрачає природні фізико-хімічні властивості, що потребує застосування комплексу агротехнічних, гідромеліоративних, агролісомеліоративних та агрохімічних заходів, спрямованих на відтворення, відновлення та захист земельних ресурсів. Об'єктивним фактом виступає також необхідність фінансово-інвестиційного забезпечення діяльності, спрямованої на здійснення природоохоронної діяльності у сфері розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу. Виходячи з передової іноземної та наявної вітчизняної практики фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності, необхідно кон-

статувати необхідність створення спеціальних фондів фінансування природоохоронної діяльності у сфері землекористування, котрі формуватимуться за рахунок акумуляції частини плати за землю. Доцільність формування такого роду спеціальних бюджетних фондів впливає з того, що вкрай необхідним є створення надійних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення екологічного реінжинірингу земель, котрі постраждали внаслідок російської збройної агресії. При формуванні такого роду фондів необхідно враховувати факт того, що в умовах поглиблення децентралізації влади центр тяжіння у реалізації екологічної політики на регіональному та місцевому рівнях зберігається за обласною владою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У зв'язку з поглибленням децентралізації влади та завершенням формування мережі укрупнених територіальних громад ключовою ланкою системи земельного оподаткування виступає вирішення проблеми удосконалення системи нарахування та адміністрування плати за землю як вагомий детермінант зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня. На переконання А. Дегтяр та М. Гончаренко, в умовах реформи децентралізації особливої актуальності набуває питання: що слід зробити, щоб земельні ресурси дійсно стали матеріальною та фінансовою основою розвитку територіальних громад, а плата за землю підвищила свою фіскальну роль у формуванні місцевих бюджетів [3, с. 342]. Дане питання ще більше активізувалося в умовах земельної дерегуляції, котра призвела до значного розширення комунального сектора у землеволодінні та землекористуванні. Значним резервом нарощення сум надходжень плати за землю до місцевих бюджетів виступає здатність органів місцевого самоврядування максимально ефективно розпорядитися комунальними земельно-ресурсними активами через встановлення еквівалентних вартості переданої у користування землі ставок орендної плати. Саме в царині максимізації надходжень орендної плати за землю і в цілому знаходяться перспективи посилення впливу плати за землю на фінансову самодостатність територіальних громад.

Існують акторські підходи, котрі перегляд пріоритетів у земельному оподаткуванні пов'язують з поглибленням земельної реформи та умонтуванням сучасних інститутів у перерозподіл земельних активів. Т. Білоус-Осін та О. Койчева констатують, що останнім часом національна земельна політика зазнала докорінних змін, які стосувалися зарахування плати за землю до місцевих податків, підвищення податкових ставок, скасування деяких пільг тощо [1, с. 31]. Однозначно скасування деяких пільг при сплаті земельного податку дало можливість усунути численні викривлення в оподаткування користування земельними активами в цілому. Водночас це не забезпечило суттєвого посилення впливу надходжень плати за землю на позитивну динаміку доходної частини місцевих бюджетів. Відміну пільг варто вважати критично необхідним кроком щодо наближення вітчизняної системи земельного оподаткування до передових іноземних лекал вилучення земельної

ренти. У той же час виправданим слід вважати те, що у 2022 році було введено пільги при сплаті земельного податку та орендної плати за землю на територіях, де ведуться або велися активні бойові дії та на територіях, окупованих російськими агресорами. Також введені пільги при сплаті земельних платежів на територіях, де розташовані фортифікаційні споруди.

Високим рівнем системності стосовно визначення місця земельного оподаткування в системі зміцнення фінансової самодостатності місцевого самоврядування, розбудови інфраструктури земельного ринку та фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності відзначається підхід А. Левенець. Згідно якого, земельний податок покликаний формувати джерела коштів для фінансування заходів щодо проведення земельної реформи та розвитку інфраструктури населених пунктів, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, раціонального використання й охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних із господарюванням на землях гіршої якості [5, с. 56]. Такий підхід впливає з об'єктивною логікою стосовно того, що земельні ресурси виступають невід'ємною складовою природного багатства і теж потребують фінансово-інвестиційного забезпечення заходів щодо їх відтворення, відновлення та охорони. Виходячи з наявної вітчизняної та передової іноземної практики публічне фінансування процесів розширеного відтворення земельно-ресурсного потенціалу, основним джерелом публічного фінансування таких процесів виступає формування спеціальних фондів у структурі місцевих бюджетів на основі концентрації в цих фондах певної частини плати за землю.

Водночас існують авторські підходи, які вкрай негативно оцінюють ситуацію із земельним оподаткуванням в Україні. Зокрема, А. Іванова стверджує, що поточна практика оподаткування землі є незадовільною, насамперед, через низький рівень доходів від земельних податків саме на місцевому рівні [4, с. 149]. Тобто автор розглядає ефективність адміністрування земельного податку та орендної плати за землю виключно через призму результативності надходжень цих фіскальних інструментів до бюджетів територіальних громад, залишаючи поза увагою доцільність акумуляції певної частини таких надходжень у фондах охорони земель, в першу чергу земель, котрі піддалися деградації внаслідок російської збройної агресії. З огляду на те, що частина рентної плати за спеціальне використання води та рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів (форми вилучення відповідно водної та лісової ренти) акумулюється у спеціальних бюджетних фондах відповідно відтворення водно-ресурсного та лісоресурсного потенціалу, доцільно таку практику поширити і на процеси відтворення, відновлення та охорони земель, а відповідні спеціальні бюджетні фонди формувати за рахунок акумуляції в них частини плати за землю.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є визначення передумов та обґрунтування пропозицій удосконалення використання плати за землю в контексті диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення

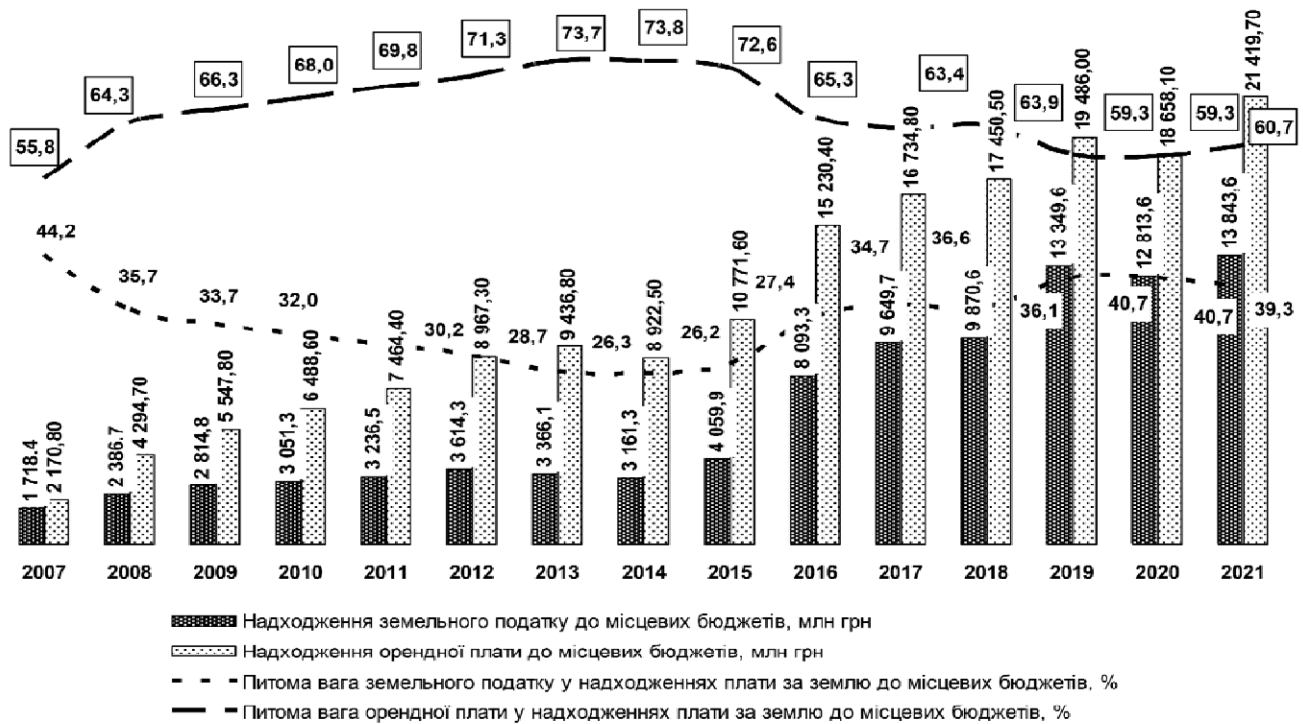


Рис. 1. Динаміка надходжень земельного податку та орендної плати за землю до місцевих бюджетів України у 2007–2021 роках

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

та охорони земельно-ресурсного потенціалу з врахуванням викликів воєнного часу, наслідків поглиблення децентралізації влади та формування мережі укрупнених територіальних громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передова світова практика доводить, що активна природоохоронна діяльність виступає не лише необхідною складовою відтворення природно-ресурсного потенціалу та збереження довкілля і біорізноманіття, але і є прибутковим видом бізнесу. Обравши вектор ринкової економіки, що зумовило глибокі інституціональні перетворення у вітчизняній природоохоронній архітектоніці, Україна намагається максимальною мірою імплементувати кращі світові практики природоохоронної діяльності. Однією з найбільш характерних проблем активізації природоохоронної діяльності у різноманітних сегментах національного господарства є формування надійних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення заходів з розширеного відтворення та господарського освоєння складових природного багатства країни. Базовою складовою природного багатства України виступають земельні ресурси і як територіальний базис життєдіяльності населення і функціонування господарського комплексу, і як основний засіб виробництва в окремих ланках природно-ресурсного сектора та джерело продукування екосистемних послуг. Саме з таких міркувань необхідно виходити при розробленні дорожньої карти фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності у землекористуванні.

Фундаментальні лекала фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності свідчать про те, що ключовим елементом формування спеціаль-

них фінансових фондів відтворення, відновлення та охорони того чи іншого природного ресурсу має бути норма про концентрацію частини фіскальних платежів, акумульованих внаслідок його спеціального використання у таких фондах. Не винятком в даному контексті є також і формування фондів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони земельно-ресурсного потенціалу. Фінансово-інвестиційне забезпечення відтворення, відновлення та охорони земельно-ресурсного потенціалу охоплює витрати на фінансування капітальних інвестицій, необхідних для розбудови землеохоронної інфраструктури, і на фінансування поточних витрат, пов'язаних із застосуванням різноманітних агротехнічних, агрохімічних, агролісомеліоративних та гідромеліоративних заходів.

Виходячи з приведених вище фундаментальних засад формування фондів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу і охорони довкілля, можна стверджувати, що ключовою ланкою заходів по фінансуванню відтворення, відновлення та охорони земельно-ресурсного потенціалу виступає створення спеціальних бюджетних фондів за рахунок акумуляції в цих фондах частини складових плати за землю (земельного податку та орендної плати за землю), котрі надходять до місцевих бюджетів. З огляду на це, результативність формування таких фондів напряму залежить від обсягів надходжень земельного податку та орендної плати за землю до місцевих бюджетів України. Прикметною рисою надходжень земельного податку та орендної плати за землю до місцевих бюджетів України у 2007–2021 роках є те, що в цілому в їх динаміці спостерігається висхідна тенденція, яка зумовлена в основному перманентними інфляційно-девальваційними процесами в національній еко-

номії, що вимагало регулярної індексації ставок земельних податків і відповідно ставок орендної плати за землю і у підсумку призвело до зростання надходжень загальних сум названих фінансових інструментів до бюджетів територіальних громад.

Якщо у 2007 році сума надходжень земельного податку до місцевих бюджетів складала 17 18,4 млн грн, у 2010 році — 3051,3 млн грн, у 2013 році — 3366,1 млн грн, у 2016 році — 8093,3 млн грн, у 2019 році — 13 349,6 млн грн, то у 2021 році — 13 843,6 млн грн. Тобто у 2021 році порівняно з 2007 роком сума сплати земельного податку до місцевих бюджетів України зросла у 8 разів, порівняно з 2013 роком — у 4 рази. У динаміці надходжень орендної плати за землю до місцевих бюджетів у 2007—2021 роках також в цілому спостерігався висхідний тренд. Зокрема, у 2021 році порівняно з 2007 роком сума сплаченої орендної плати за землю до місцевих бюджетів України виросла майже у 10 разів, порівняно з 2013 роком — у 2,7 рази (рис. 1).

Абсолютні значення та варіаційний розмах різниці між орендною платою за землю та земельним податком за окремі роки вирішальною мірою вплинули на процентні співвідношення названих фіскальних інструментів в структурі надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України. Зокрема питома вага орендної плати за землю в часовому проміжку 2007—2014 років невинно зростала, а у 2015—2021 роках спостерігається її в цілому поступальне зниження, що пов'язано з негативним впливом на процеси передачі комунальних та державних земель в оренду загострення ендегенних та екзогенних політичних ризиків. Така динаміка відповідним чином корелює з динамікою питомої ваги земельного податку у загальних надходженнях плати за землю до місцевих бюджетів України. Якщо у 2007—2014 роках частка земельного податку у надходженнях плати за землю до місцевих бюджетів в цілому мала тенденцію до зниження, то у 2015—2021 роках — в цілому тенденцію до зростання.

Об'єктивною передумовою більших надходжень орендної плати за землю до місцевих бюджетів, ніж надходжень земельного податку великою мірою виступає відповідна законодавча норма, зокрема згідно пункту 288.5. статті 288 Податкового кодексу України [7] розмір орендної плати не може бути меншим за розмір земельного податку та не може перевищувати 12% нормативної грошової оцінки. Максимальний поріг встановлення орендної плати за землю у розмірі 12% дає можливість центральній та місцевій владі забезпечити прийнятний рівень капіталізації державних та комунальних земельно-ресурсних активів, котрі передані у тимчасове користування суб'єктам підприємницької діяльності, що у підсумку сприятиме зростанню доходної частини місцевих бюджетів. Земельна дерегуляція, що відбулася у 2021 році в Україні, і супроводжувалася масовою передачею земель сільськогосподарського призначення у власність територіальних громад створила додаткові можливості для місцевого самоврядування розширити податкову базу наповнення місцевих бюджетів за умови передачі комунальних земельно-ресурсних активів у тимчасове користування суб'єктам підприємницької діяльності. Інвестиційна привабливість комунальних земельно-ресурсних активів в контексті підприємниць-

ких інтересів потенційних орендарів напряму пов'язана зі своєчасним відтворення природних фізико-хімічних характеристик цих активів, що потребує формування надійних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони земель, котрі у 2021 році перейшли у власність територіальних громад.

Виходячи із загально визначених лекал формування спеціальних фондів природоохоронного спрямування, можна стверджувати, що такого роду фонди мають формуватися за рахунок акумуляції в них частини земельного податку та орендної плати за землю. Кошти таких фондів доцільно використовувати для прямої підтримки землекористувачів та землевласників (прямі фінансові виплати), котрі реалізують проєкти реінжинірингу порушених та деградованих земель, а також для непрямої підтримки — компенсація банкам різниці відсотків, на яку фінансово-банківські установи знижують процентні ставки надання кредитних ресурсів суб'єктам земельних відносин, котрі реалізують природоохоронні проєкти в частині відтворення земельно-ресурсного потенціалу.

Одним з пріоритетних напрямів використання коштів фондів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони земель має стати фінансування процесів екологічного реінжинірингу земель зони бойових дій, зокрема територій, котрі тимчасово перебували під окупацією ворожих військ. Пошкодження різних категорій земель внаслідок використання різноманітних видів вогневого впливу, руйнації об'єктів виробничої і невиробничої інфраструктури та об'єктів житлової нерухомості, витоку забруднюючих речовин потребує їх екологічного реінжинірингу для того, щоб зробити їх придатними для використання у продуктивному господарському обігу. У першу чергу екологічний реінжиніринг необхідно здійснити для земель населених пунктів, сільськогосподарських угідь та лісових земель, де здійснювалися бойові дії [6, с. 53]. Створення такого фонду на обласному рівні дасть змогу забезпечити концентрацію фінансових ресурсів для реалізації проєктів відтворення та охорони земельно-ресурсного потенціалу територіальних громад, котрі входять до складу відповідної області. Також формування спеціальних фондів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони комунальних земельно-ресурсних активів підвищує ймовірність отримання природоохоронних субвенцій з державного бюджету України.

Плата за землю являє собою форму вилучення рентного доходу землевласників та землекористувачів, котрий утворюється як під впливом природних чинників, так і під впливом природоохоронних та інфраструктурних поліпшень, що вимагає часткового використання основних форм плати за землю (земельного податку та орендної плати за землю) для цільового фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони земель, а це у свою чергу створює додаткові умови для зростання величини утворення земельної ренти. Тому концентрація частини плати за землю в обласних фондах відтворення, відновлення та охорони земель — це також і спосіб органів публічної влади сприяти капіталізації земельно-ресурсного потенціалу.

Водночас збільшення обсягів фінансування відтворення й охорони земельних ресурсів значною мірою залежить від імплементації досвіду передових країн світу та усунення наявних інституціональних пасток у фіскальному регулюванні й фінансово-кредитному забезпеченні землекористування. Такі інституціональні пастки будуть ліквідовані за рахунок: подолання асиметричності надходження інформації до різних категорій землекористувачів; усунення інституціональних обмежень щодо перерозподілу земельних активів, насамперед земель сільськогосподарського призначення; уведення прямих фіскальних регуляторів стосовно використання всіх категорій земель [2, с. 90—91]. У свою чергу диверсифікація джерел фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони земель має відштовхуватися від раціонального використання певної частини плати за землю через її надходження у спеціальні бюджетні фонди обласного рівня, щоб сформувати критично необхідну суму коштів для фінансування проєктів екологічного реніжинірингу порушених та деградованих земель, що в умовах воєнного часу та посилення євроінтеграційних устремлінь і поглиблення децентралізації влади виступає важливою умовою імплементації кращих практик відтворення земельно-ресурсного потенціалу та залучення приватного капіталу в природоохоронну діяльність у сфері землекористування.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розширене відтворення, відновлення та охорона земельно-ресурсного потенціалу вимагає застосування комплексу природоохоронних заходів, що у свою чергу потребує формування надійних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення. Ключовою складовою сучасної системи фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності у сфері землекористування виступають кошти публічних бюджетів. Найвищого рівня результативності публічне фінансування природоохоронних заходів щодо відтворення, відновлення та охорони земельно-ресурсного потенціалу набуває за умови функціонування спеціальних бюджетних фондів, формування котрих має відбуватися за рахунок концентрації частини надходжень плати за землю. В умовах поглиблення земельної дерегуляції, коли значні площі сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів були передані у комунальну власність, сформувалися додаткові умови для нарощення надходжень плати за землю, в першу чергу за рахунок зростання надходжень орендної плати за землю, до місцевих бюджетів, що створює додатковий ресурс для формування спеціальних бюджетних фондів для збереження та примноження земельно-ресурсного потенціалу. З огляду на те, що згідно базових нормативно-правових засад поглиблення децентралізації влади за обласним рівнем закріплюється реалізація регіональної екологічної політики, фонди фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони земель повинні формуватися у складі обласних бюджетів як спеціальні фонди.

Література:

1. Білоус-Осін Т., Койчева О. Теоретико-правові аспекти адміністрування земельного податку. Юридичний вісник. 2019. № 3. С. 31—37.
2. Голян В.А., Третяк Н.А. Фінансування відтворення й охорони земельних ресурсів: пріоритети та інституціональні передумови. Фінанси України. 2016. № 12. С. 77—91.
3. Дегтяр А.О., Гончаренко М.В. Плата за землю як складова майнового оподаткування: роль у формуванні місцевих бюджетів та резерви збільшення надходжень. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2018. Вип. 2. С. 341—349.
4. Іванова А.І. Інституційне забезпечення системи оподаткування земельних відносин в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Випуск 7. Частина 1. С. 145—150.
5. Левенець А. Підстави виникнення обов'язку орендної плати за землю. Земельне право. 2018. № 11. С. 56—59.
6. Мединська Н.В., Гунько Л.А., Куценко О.О., Мороз Ю.О., Замлинський С.С. Децентралізована модель фінансового забезпечення системи економічного стимулювання екологобезпечного землекористування в умовах воєнного часу: пріоритети та особливості формування. Агросвіт. 2023. № 16. С. 48—55.
7. Податковий кодекс України. Документ 2755-VI. Редакція від 03.09.2023. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

References:

1. Bilous-Osin', T. and Kojcheva, O. (2019), "Theoretical and legal aspects of administrating of land tax", *Yurydychnyj visnyk*, vol. 3, pp. 31—37.
 2. Holian, V.A. and Tretiak, N.A. (2016), "Financing of restoration and protection of land resources: priorities and institutional preconditions", *Finansy Ukrainy*, vol. 12, pp. 77—91.
 3. Diehtiar, A.O. and Honcharenko, M.V. (2018), "Land fee as a component of property tax: the role in the formation of local budgets and reserves for increasing revenues", *Visnyk Natsional'noho universytetu tsyvil'noho zakhystu Ukrainy*. Seriiia: Derzhavne upravlinnia, vol. 2, pp. 341—349.
 4. Ivanova, A.I. (2016), "Institutional support of taxation of land relations in Ukraine", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Seriiia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 7, no. 1, pp. 145—150.
 5. Levenets', A. (2018), "Reasons for the obligation to rent land", *Zemel'ne pravo*, vol. 11, pp. 56—59.
 6. Medyns'ka, N.V., Hun'ko, L.A., Kutsenko, O.O., Moroz, Yu.O. and Zamlyns'kyj, S.S. (2023), "Decentralized model of financial support of the system of economic stimulation of ecologically safe land use in wartime conditions: priorities and peculiarities of formation", *Ahrosvit*, vol. 16, pp. 48—55.
 7. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 05 Nov 2023).
- Стаття надійшла до редакції 14.11.2023 р.*

O. Banar,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5331-2513>
T. Kuznietsova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7142-6314>
T. Ponedilchuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics
and Economic Theory, Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-43180>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.30

BUSINESS ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITIES AND OPTIMIZATION OF CASH FLOWS IN INTERNATIONAL MANAGEMENT

О. В. Банар,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Т. В. Кузнецова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Т. В. Понедільчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та економічної теорії, Білоцерківський національний аграрний університет

БІЗНЕС-АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ У МІЖНАРОДНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ

The article deals with the improvement of tools for analyzing cash flows from investments made by a company, which is topical due to the required productivity and competitiveness of business. The research puts general description and provides improved steps for analyzing cash flows generated through investing activities. Under current conditions of heavily restricted financial markets, Ukrainian companies suffer from the huge money deficit and no access to the financial resources. Foreign investors do not will to finance local projects through the invasion of the Russian Federation. Thus, the primary objective pursued by the top management of any company is to maintain the relative stability of the cash flow and provide operations based on investment and paying the debts.

There is a topical task of improving the conceptual framework for analyzing cash flows from investing activities, which will allow enhancing the company's competitiveness. There are several reasons for analyzing company's cash flows: results gained through the cash flows analysis are used for assessment of investment projects; company's competitiveness is achieved through reallocating cash to investment and financial activities as well as operations; the investment strategy of a company is developed and changed on the basis of the cash flow analysis; the effective cash flow regulation provides the company with speeding-up turnover of the working capital and release of additional financial resources for further investing activity. By analyzing cash flows from investing activities of a company, one should take into account the full set of indicators of variable industries highly impacting the company and its life cycle.

Thus, the conducted research systemized tools for analyzing cash flows from investing activities, investigates them and developed improved stages included in the analysis procedure. It can be employed for assessing the efficiency of managing the cash flows from investing activities.

Статтю присвячено вдосконаленню інструментарію аналізу грошових потоків від міжнародних інвестицій, здійснених компанією, у зв'язку з необхідною продуктивністю та конкурентоспроможністю бізнесу. У дослідженні дається загальний опис і пропонуються вдосконалені кроки для аналізу грошових потоків, що генеруються в результаті інвестиційної діяльності. У нинішніх умовах жорстко обмежених фінансових ринків українські компанії потерпають від величезного дефіциту грошей і відсутності доступу до фінансових ресурсів. Іноземні інвестори не бажають фінансувати місцеві проекти через вторгнення РФ. Таким чином, першочерговим завданням, яке переслідує топ-менеджмент будь-якої компанії, є підтримання відносної стабільності грошового потоку і забезпечення операцій, заснованих на інвестиціях і погашенні боргів.

Актуальним є завдання удосконалення концептуальних засад аналізу грошових потоків від інвестиційної діяльності, що дозволить підвищити конкурентоспроможність підприємства. Існує кілька причин для аналізу грошових потоків компанії: результати, які отримані від бізнес-аналізу грошових потоків, використовуються для оцінки інвестиційних проектів; Конкурентоспроможність компанії досягається за рахунок перерозподілу грошових коштів на інвестиційну та фінансову діяльність; розробляється і змінюється інвестиційна стратегія компанії на основі аналізу грошових потоків; ефективно регулювання руху грошових коштів забезпечує підприємству прискорення обігу оборотних коштів і вивільнення додаткових фінансових ресурсів для подальшої інвестиційної діяльності. Аналізуючи грошові потоки від інвестиційної діяльності компанії, слід враховувати повний набір показників змінних галузей, що мають великий вплив на компанію та її життєвий цикл.

Таким чином, в дослідженні систематизовано інструментарій аналізу грошових потоків від інвестиційної діяльності, досліджено їх та розроблено вдосконалені етапи, що входять до процедури бізнес-аналізу.

Key words: scash flow, international management, business analysis, investment activities of enterprises.

Ключові слова: грошовий потік, міжнародний менеджмент, бізнес-аналіз, інвестиційна діяльність підприємств.

TARGET SETTING

Under current conditions of heavily restricted financial markets, Ukrainian companies suffer from the huge money deficit and no access to the financial resources. Foreign investors do not will to finance local projects through the invasion of the Russian Federation. Thus, the primary objective pursued by the top management of any company is to maintain the relative stability of the cash flow and provide operations based on investment and paying the debts.

There is a topical task of improving the conceptual framework for analyzing cash flows from investing activities, which will allow enhancing the company's competitiveness. There are several reasons for analyzing company's cash flows:

1) results gained through the cash flows analysis are used for assessment of investment projects;

2) company's competitiveness is achieved through reallocating cash to investment and financial activities as well as operations;

3) the investment strategy of a company is developed and changed on the basis of the cash flow analysis;

4) the effective cash flow regulation provides the company with speeding-up turnover of the working capital and release of additional financial resources for further investing activity.

BRIEF LITERATURE REVIEW

The tools of the cash flow analysis are investigated by many foreign and Ukrainian economists. Among them are

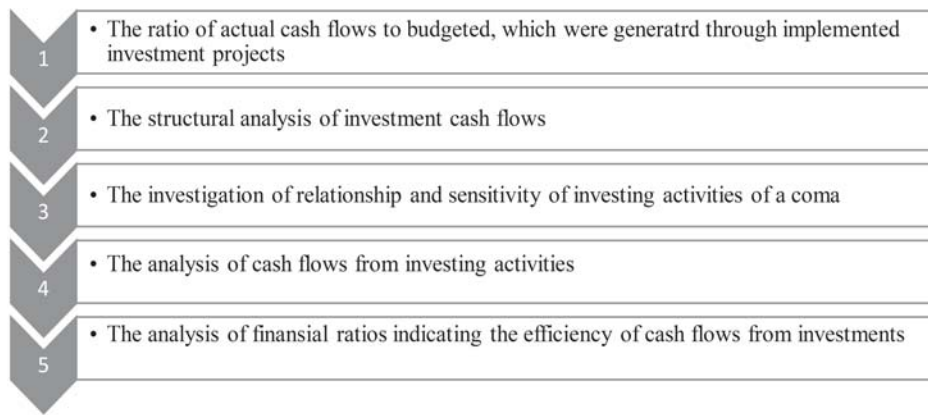


Figure 1. Basic Steps for the Analysis of Cash Flows from Investing Activities

J. C. Van Horne, V. Dickinson, Ye. Brihkhem, E. Nikhbkakht, T. Rays, V. V. Bocharov, L. N. Pavlova, H. V. Savyts'ka, I. A. Blank, F. F. Butynets, H. H. Kireytsev, O. Lihnenko, A. M. Podder'ohin, O. O. Tereshchenko, R. B. and other.

Most scientists argue that the cash flow analysis should include the following stages:

1. Analysis of the cash inflow (a pattern of cash inflows, changes in cash inflows, the ratio of the growth of cash inflow to the growth of output and sales);

2. Analysis of the cash outflow (a pattern of cash outflow, changes in cash outflow);

3. Analysis of the net cash flow (the balance between inflows and outflows, the quality of the net cash flow and the level of sufficiency of cash inflows);

4. Analysis of cash flows generated by different activities (historical analysis of the balance sheet with revealing cash flows from operations, investments and financial activity and defining the direct and indirect factors of cash flows changes);

5. Analysis of the gap between the net cash flow and net profit (assessment of available cash and the gap between the net cash flow and net profit);

6. Analysis of cash inflows sufficiency and cash outflows efficiency.

The Ukrainian economic contributions either do not entirely provide tools for the analysis of cash flows generated through investing activities or have a substantial imperfection, as well as foreign research works do, following the main focus on the total amount of cash flows and sometimes on operations cash flows. Thus, tools for the analysis of cash flows from investing activities require improvements towards expanding theoretical concepts and practices.

THE PURPOSE

The article aims at considering and improving tools for the analysis of cash flows from investing activities. During the research, we employed such general scientific methods as analysis, synthesis, logic chains and dialectic.

RESULTS

The overviewed scientific works allowed clarifying and generalizing the common tools for the analysis of cash flows generated from investing activities based on financial reports. Main tools being considered more often than others are:

1. Horizontal analysis provides trends in cash flow in terms of the sources of its generation over a period and its growth rate.

2. Vertical analysis shows the pattern of cash inflows and outflows.

3. Benchmarking implies comparing the main indicators of a company with those of competitors within the industry and other close industries.

4. Ratio analysis provides a range of relative indicators showing competitiveness, liquidity etc.

We consider the primary goal of the analysis is the detection of:

1. Reserves for increasing company's efficiency;

2. Facts of managerial failures;

3. Better ways of financial resources allocation and negative factors impacting company's productivity and competitiveness.

For efficient analysis of cash flows generated from investing activities, we should outline the main principles of it. Among them are objectivity and correctness of the data, consistency and integrity of calculations as well as readable and scientific-based results.

By taking into account available tools for analysis of cash flows from investing activities [1] and current political, economic and financial conditions in Ukraine, we consider it necessary to introduce the following stages of the analysis of cash flows from investments (Figure 1).

The first stage of the analysis of cash flows from investing activities of a company provides comparison of the actual cash flow and planned one generated from either a single investment project or the investment portfolio.

So, the first stage of the analysis of cash flows is proposed to compare suggested and actual increase in the cash flow during the period. The analysis of investment cash flows involves the use of such absolute indicators of investment cash flows as:

1. Cash inflows and outflows;

2. Net cash flow from investing activities;

3. Cash outflows for uncompleted investment projects being conducted at the moment;

4. Budgeted cash flows including net cash flow from completed investment projects;

5. Amount of cash reserved on bank accounts and company's cash department [2].

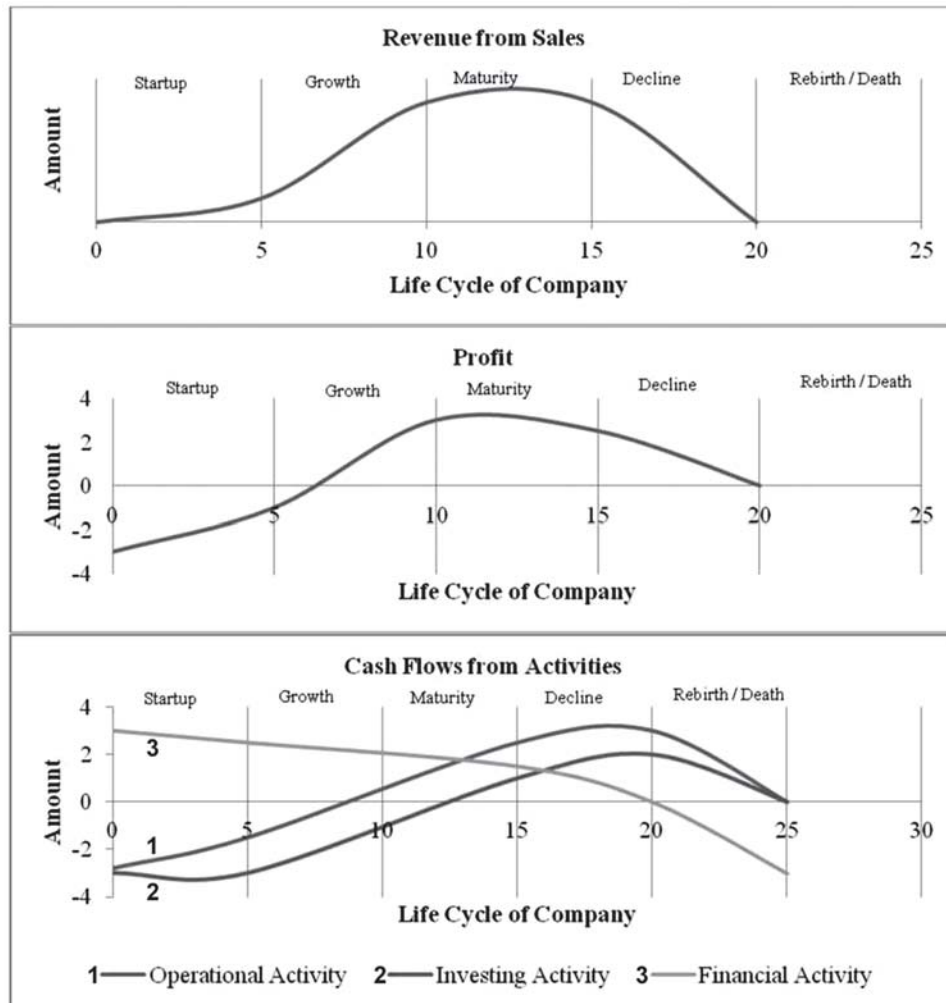


Figure 2. A Pattern of Cash Flows through Life Cycle of Company (6)

The second stage of the analysis of the cash flows from investing activities involves determining the structure and dynamics of changes in investments cash flows as well as comparing these indicators. In the analysis, it is important to consider that the structure of the cash flow varies according to the stage of the life cycle of a company (Figure 2), as the misinterpretation of results gained through the cash flow analysis can negatively impact the further development of the company. Such scientists as Dickinson and Brikhem [3] identify the following stages of the company's life cycle and consistent to them cash flows:

Stage 1 — Startup. This period is characterized by the cash inflow from financing activities and cash outflow from investing and operating activities.

Stage 2 — Rapid Growth. This period faces high rates of profit growth and company's own investments into R&D.

Stage 3 — Maturity. This period is characterized by growing sales and revenues. Total cash inflows slow down despite growing cash flows from investing and operating activities.

Stage 4 — Stability. A company maintains profitability at an optimal level. Cash flows from all activities remain unchanged.

Stage 5 — Decline. Profitability and financial stability of a company are falling down. Cash flows from all activities are slowing down [4].

Dependently on the owners' and managers' decision, the last stage of the company's life cycle may bring either rebirth through reengineered business processes and involved investments in innovations or death through liquidation or acquisition.

Investing activities following the company's life cycle is expected to reduce cost of capital and improve financial flexibility. According to the contributions made by Ivashkovs'ka I. V., financial flexibility of a company is a growing financial stability through diversified capital involved from different groups of investors [5].

Analyzing cash flows generated from investing activities requires conditions of external environment to be taken into account and results to be matched to the macroeconomic indicators.

The third stage of analysis of cash flow generated from investing activities implies establishing relationship between investment amounts and current assets for evaluating the elasticity of investing activity of a company.

The importance of investigating the relationship between investing activities and variable cash flows can

explained by the fact that investments are vital for business development and competitiveness in the marketplace though cash is a highly restricted resource underlying investment activity [6].

Cash flows generated from operations are very often invested. Thus, it is advisable to match investments to the net operational cash flows. In the case of net operational cash flow exceeding investment amounts, then an investing policy of a company should be considered efficient with growing financial investments.

The fourth stage of the analysis of cash flows from investing activities covers changes in assets of a company resulted from investing activities. The analysis of investments' impact on cash flows allows managers to observe cash through accounts, assess liquidity of activities and conclude whether available cash fits investment goals of a company [6].

At the fifth stage of the analysis, financial ratios showing the efficiency of investing activities are calculated. As a rule, scientists distinguish the following financial ratios for investing activities to be analyzed:

1. Ratio of cash flows from investing activities to net cash flow shows cash flow from investing activities per monetary unit (USD, EUR, UAH etc.) of net cash flow.

2. Coefficient of cash inflows from investing activities shows amounts of cash inflow per monetary unit of cash flows.

3. Ratio of long-term liabilities to net cash flow shows the extent to which short-term and long-term liabilities cover cash outflows from investing activities of a company.

4. Coefficient of cash outflows from investing activities shows cash outflow from investing activities per monetary unit of cash flows.

5. Ratio of cash inflows from investing activities to liabilities shows the amount of investments needed for purchasing a monetary unit of non-current assets.

6. Ratio of cash inflows from investing activities to non-current assets shows the amount of investments needed for purchasing a monetary unit of non-current assets.

7. Coefficient of liquidity of cash flow from investing activities shows cash inflow to cash outflow ratio.

8. Efficiency of cash flows from investing activities shows general net cash flow to cash outflow from investing activities.

9. Ratio of long-term liabilities to cash outflow from investing activities shows the amount of cash outflow from investing activities that can be compensated by long-term liabilities.

10. Ratio of short-term liabilities to cash outflows from investing activities shows the amount of short-term liabilities used for making investments as cash outflow from investing activities.

11. Coefficient of cash inflows from investing activities shows the share of cash inflows from investing activities in total cash inflow of a company.

The offered approach to the analysis of cash flows from investing activities is expected to match to companies (their legal status, industry) and macroeconomic conditions individually [5].

CONCLUSION AND RESEARCH PERSPECTIVES

By analyzing cash flows from investing activities of a company, one should take into account the full set of indicators of variable industries highly impacting the company and its life cycle.

Thus, the conducted research systemized tools for analyzing cash flows from investing activities, investigates them and developed improved stages included in the analysis procedure. It can be employed for assessing the efficiency of managing the cash flows from investing activities.

Література:

1. Вецепура Н.В. Аналіз інноваційної активності промислових підприємств України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2020. С. 19—25.

2. Грудцина Ю.В. Інноваційна діяльність в Україні: Аналіз та прогнозування. БізнесІнформ. 2019. No 2. С. 78—84.

3. Демчишак Н. Б., Шкиря А. С. Управління ризиками у фінансовому секторі України в умовах кіберзагроз і постпандемічного відновлення економіки. Інноваційна економіка. 2021. No 3—4. С. 19—27.

4. Собко О. Інноваційне підприємництво в умовах війни. 2022. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45833/1/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D0%BE%D0%B1%D0%BA%D0%BE.pdf> (дата звернення: 23 листопада 2023).

5. Бродюк І.В. Стратегічний аналіз інвестиційного розвитку підприємства. Економіка та держава. 2015. Вип. 4. С. 131—133.

6. Офіційний сайт ГО "Школа бізнесу і менеджменту". URL: <https://sbm.pnu.edu.ua/> (дата звернення: 18.11.2023).

References:

1. Vetsepura, N. V. (2020), "Analysis of innovative activity of industrial enterprises of Ukraine", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 3, pp. 19—25.

2. Hrudtsyna, Yu.V. (2019), "Innovation Activity in Ukraine: Analysis and Forecasting", *BiznesInform*, vol. 2, pp. 78—84.

3. Demchyshak, N. B. and Shkyria, A. S. (2021), "Risk management in the financial sector of Ukraine in the context of cyber threats and post-pandemic economic recovery", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 2—3, pp. 19—27.

4. Sobko, O. (2022), "Innovative entrepreneurship in the conditions of war", available at: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45833/1/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D0%BE%D0%B1%D0%BA%D0%BE.pdf> (Accessed 23 November 2023).

5. Brodyuk, I. V. (2015), "Strategic analysis of investment development of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 131—133.

6. Official website of the NGO "School of Business and Management" (2023), available at: <https://sbm.pnu.edu.ua/> (Accessed 18 November 2023).

Стаття надійшла до редакції 27.11.2023 р.

УДК 336.1:001.891-029:(339.138+001.895) (045)

*В. В. Барабанова,**к. е. н., доцент кафедри маркетингу, менеджменту та публічного адміністрування, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2954-4090>**Н. В. Лохман,**д. е. н., доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8525-8902>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.35

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ

V. Barabanova,

PhD in Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department marketing, management and public administration,

Mykhailo Tuhun-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade

N. Lokhman,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Taxation,

Mykhailo Tuhun-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade

INNOVATIVE METHODS OF MARKETING RESEARCH OF CONSUMER BEHAVIOR

У статті доведено, що маркетингові дослідження поведінки споживачів є невід'ємною частиною маркетингової діяльності підприємства. Розглянуті інноваційні методи маркетингових досліджень поведінки споживачів. Визначено що поведінка споживачів є багатоплановим дослідженням, яке враховує постійні зміни потреб та мотивів купівлі товарів. Ціль статті полягає у обґрунтуванні інноваційних методів маркетингових досліджень поведінки споживачів, визначенні ключевих аспектів поведінки споживачів та їх вплив на маркетингову діяльність підприємства.

Обґрунтовано необхідність використання традиційних та інноваційних методів маркетингових досліджень поведінки споживачів, використовуючи сучасні інструменти й методи Інтернет-маркетингу, нейромаркетингу, сенсорного маркетингу. Рекомендовано використовувати інноваційні методи маркетингових досліджень поведінки споживачів на основі інструментів цифрового маркетингу, застосування яких підвищить ефективність маркетингової діяльності із врахуванням зміни потреб та мотивів поведінки споживачів.

The article proves that marketing research of consumer behavior is an integral part of the enterprise's marketing activity. Innovative methods of marketing research of consumer behavior are considered. It was determined that consumer behavior is a multifaceted study that takes into account constant changes in needs and motives for purchasing goods. The purpose of the article is to justify innovative methods of marketing research of consumer behavior, to determine the key aspects of consumer behavior and their impact on the marketing activities of the enterprise.

The development of marketing research of modern consumer behavior proves their connection with the introduction of new methods, the use of advanced technologies, the transition to individual marketing, to personalized research of the consumer and his behavior, and innovative methods of processing data about their behavior.

Generalized description of key aspects of consumer behavior research by types: decision-making processes, psychological factors, economic factors, social and cultural influences, marketing and advertising effects, consumer segmentation, consumer satisfaction and loyalty, ethical and sustainable consumption, cross-cultural analysis, technologies and behavior in Internet.

Consumer behavior research is essential for businesses and marketers to develop effective marketing strategies, product design, pricing strategies, and customer service that resonate with their target audience. By getting real-time information about consumer behavior, businesses can better meet consumer needs and achieve their business goals.

The necessity of using traditional and innovative methods of marketing research of consumer behavior, using modern tools and methods of Internet marketing, neuromarketing, sensory marketing, is substantiated. It is recommended to use innovative methods of marketing research of consumer behavior based on digital marketing tools, the use of which will increase the effectiveness of marketing activities taking into account the needs and motives of consumer behavior.

Prospects for further research are related to the analysis of innovative technologies of marketing research of consumer behavior in the conditions of crises and war.

Ключові слова: інноваційні методи маркетингових досліджень, поведінка споживачів, мотиви покупки, методи Інтернет-маркетингу, нейромаркетинг.

Key words: innovative methods of marketing research, consumer behavior, purchase motives, methods of Internet marketing, neuromarketing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Дослідження сучасних методів поведінки споживачів, їх рівня задоволення є одним із актуальних питань маркетингу, маркетингової діяльності підприємств різних форм власності: від великих корпорацій до підприємств малого бізнесу.

Дослідження поведінки споживачів охоплюють широкий спектр тем та інноваційних методів. У дослідженні поведінки споживачів використовуються різні методи та прийоми, щоб зрозуміти та проаналізувати, як споживачі приймають рішення, формують уподобання та поводяться на ринку. Незадоволені споживачі можуть стати потужним тригером поширенням негативної інформації про товар, неякісну послугу, погіршити ринкові позиції підприємства. Ці методи допомагають фахівцям збирати дані та ідеї, які можна використовувати для обґрунтування маркетингових стратегій, розробки нових товарів та розробки бізнес-рішень.

Найбільш актуальним напрямком дослідження є розгляд інноваційних методів поведінки споживачів, вплив їх результатів на маркетингову діяльність підприємства в складних умовах ведення бізнесу в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню маркетингових досліджень поведінки споживачів як в теоретичному, так і в практичному аспектах присвячено наукові праці вітчизняних фахівців таких як: Бочко О.Ю. [1], Семенда О., Корман І. [2], Балук Н.Р., Басій Н.Ф. Фісун Ю.В. [4], Борисенко О.С., Ярмолюк О.Я [6], та ін. Серед дослідників, які вивчають дослідження поведінки споживачів у період криз, пандемії варто відзначити: К. Крючко [3] Н.С. Косар,

М.М. Мамчин [5] та ін. Проте недостатньо вивчено окремі особливості використання інноваційних методів маркетингових досліджень поведінки споживачів в сучасних умовах.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є обґрунтування інноваційних методів маркетингових досліджень поведінки споживачів, дослідження ключевих аспектів поведінки споживачів та вплив їх на маркетингову діяльність підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Маркетингові дослідження є найважливішою функцією в системі сучасного маркетингу. Їх результати дозволяють вибрати оптимальний ринок збуту, передбачити та спрогнозувати розвиток ринкової ситуації і розробити відповідні заходи маркетингового впливу з метою забезпечення ефективності маркетингової діяльності підприємства.

Сьогодні споживачі адаптуються до нових викликів та реальності які формуються між виробниками, торговими підприємствами. Вони формують нові тренди споживання, деякі з яких стали ще стійкішими через війну в Україні. У бізнесу є потреба у маркетингових дослідженнях поведінки споживачів в реальних умовах сьогодення.

"Цифровізація в повсякденному житті, що стала основним каталізатором змін в умовах війни, допомагає відкривати нові можливості як для підприємств споживчого сектору, так і для самих споживачів, прискорюючи трансформацію ринку і свідомість споживачів, тому важливо розуміти, які зміни в споживчій поведінці та клієнтському досвіді можна спостерігати й як вони еволюціонуватимуть у майбутньому" [1, с. 66].

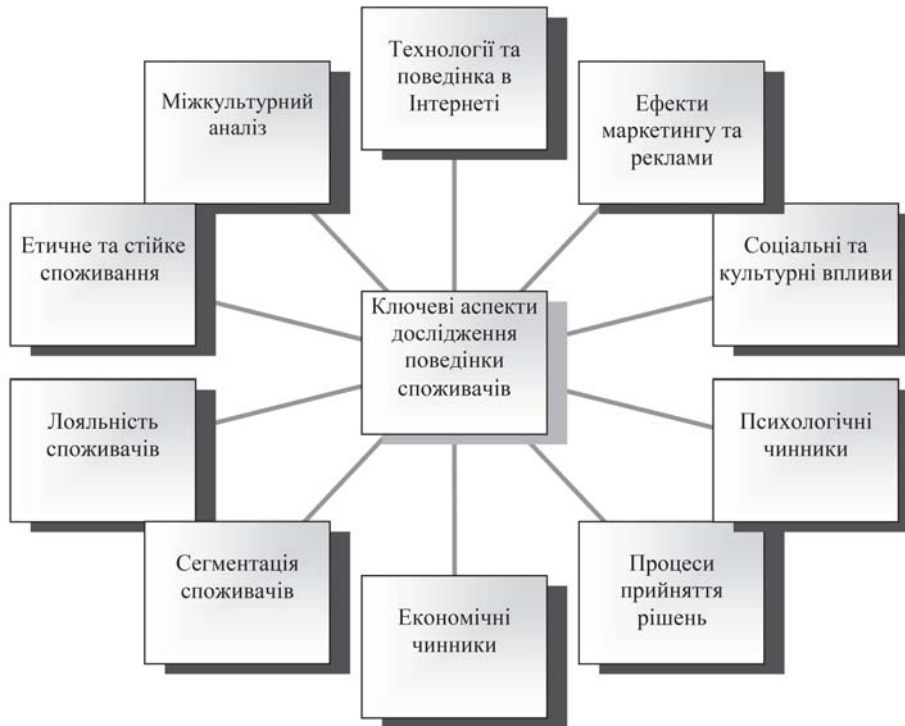


Рис. 1. Ключові аспекти дослідження поведінки споживачів

В період криз та війни швидко та гостро реагують споживачі та змінюють свої споживацьку поведінку. В зв'язку з чим зростає потреба у достовірних маркетингових дослідженнях поведінки споживачів в реальних умовах війни.

Ключові аспекти дослідження поведінки споживачів включають наступні складові, (Рис. 1).

Процеси прийняття рішень споживачів маркетологи вивчають за певними аспектами, рис.1, крок за кроком, особливо після ухвалення рішення про купівлю. Це передбачає вивчення того, як споживачі визначають потреби, як збирають інформацію, оцінюють варіанти і, зрештою, як роблять вибір.

Дослідження поведінки споживачів необхідні підприємствам та маркетологам для розробки ефективних маркетингових стратегій, дизайну продуктів, стратегій ціноутворення та якості обслуговування клієнтів, які знаходять відгук у їх цільовій аудиторії. Отримуючи реальну інформацію про поведінку споживачів, підприємства можуть краще задовольняти потреби споживачів та досягати своїх бізнес-цілей, маркетингових стратегій. Розширена характеристика ключових аспектів дослідження поведінки споживачів представлена в (Табл. 1).

Українські та іноземні компанії активізували дослідження поведінки споживачів, використовуючи та удосконалюючи якісні та кількісні методи маркетингових досліджень, враховуючи

українські реалії та виклики агресивного зовнішнього середовища.

За результатами маркетингових досліджень компанії Havas Village Ukraine (2022—2023 pp.) було виз-

Таблиця 1. Характеристика ключових аспектів дослідження поведінки споживачів

	Ключові аспекти	Характеристика
1	Процеси прийняття рішень	Дослідники вивчають кроки, які роблять споживачі після ухвалення рішення про купівлю. Це передбачає вивчення того, як споживачі визначають потреби, збирають інформацію, оцінюють варіанти і, зрештою, роблять вибір.
2	Психологічні чинники	Розуміння психологічних аспектів поведінки споживачів має вирішальне значення. Це включає вивчення таких понять, як мотивація, сприйняття, навчання, пам'ять і ставлення, щоб визначити, як вони впливають на вибір споживачів.
3	Економічні чинники	Економічні теорії та моделі використовуються для аналізу того, як такі фактори, як дохід, чутливість цін та бюджетні обмеження, впливають на вибір споживачів.
4	Соціальні та культурні впливи:	На поведінку споживачів сильно впливають соціальні та культурні чинники. Дослідники вивчають, як соціальні групи, сім'я, друзі та культурні норми впливають на рішення про покупку.
5	Ефекти маркетингу та реклами	Дослідники вивчають вплив маркетингових стратегій, рекламних кампаній, брендингу та рекламних акцій на поведінку споживачів. Це включає оцінку ефективності різних маркетингових методів.
6	Технології та поведінка в Інтернеті.	З розвитком електронної комерції та цифрових технологій розуміння того, як споживачі поведуться в онлайн-середовищі, стає дедалі важливішим. Дослідження в цій галузі зосереджені на поведінці онлайн-покупців, зручності використання веб-сайтів та впливі онлайн-оглядів та соціальних мереж.
7	Сегментація споживачів	Сегментація споживачів. Дослідники поведінки споживачів часто сегментують ринок, щоб ідентифікувати різні групи споживачів з урахуванням демографічних, психографічних і поведінкових моделей. Це допомагає підприємствам адаптувати свої маркетингові стратегії конкретної цільової аудиторії.
8	Задоволеність та лояльність споживачів	Задоволеність та лояльність споживачів. Дослідники вивчають поведінку клієнтів після покупки, включаючи задоволеність та лояльність клієнтів. Вони вивчають, які фактори призводять до повторних покупок та лояльності до бренду.
9	Етичне та стійке споживання	В останні роки зростає інтерес до розуміння того, як етичні та стійкі міркування впливають на вибір споживачів. Дослідники вивчають фактори, які сприяють екологічно свідомому та соціально відповідальному споживанню.
10	Міжкультурний аналіз	Враховуючи глобалізацію ринків, розуміння поведінки споживачів у різних культурних контекстах має життєво важливе значення. Дослідники аналізують, як культурні цінності та норми впливають на споживчі переваги та прийняття рішень

начені зміни цінностей українських споживачів, де основна більшість опитаних респондентів "...готова вести мінімалістичний спосіб життя, щоб сприяти покращенню складної ситуації у світі, в країні були готові 48% першопрхідців (prosumers) та 41% звичайних споживачів (mainstreamers); відповідно 74% та 58% опитуваних були готові відмовитися від швидкої моди, а 53% та 47% представників двох груп — від авіаперельотів" [3].

"Поведінка покупців важко піддається уніфікації, проте одним із завдань її моделювання виступає розроблення єдиного плану дій споживача за певних обставин, які сприяють купівлі. Незалежно від ринку, на якому покупець здійснює купівлю, на нього діє низка зовнішніх і внутрішніх факторів, набір яких диференційований для кожного споживача. В основу поведінки споживачів більшість науковців покладає процес прийняття рішення про купівлю товарів, який складається з основних п'яти етапів: усвідомлення потреби, пошук інформації, оцінювання варіантів, купівля та післякупівельне оцінювання" [4, с. 375].

Дослідження поведінки споживачів охоплюють широкий спектр тем та методологій, які постійно удосконалюються маркетингологами. Є типові методи дослідження, разом з тим з'являються нові інноваційні методи дослідження поведінки споживачів, (Рис. 2).

Традиційні та інноваційні методи дослідження поведінки споживачів представлені на рис. 2, вказують що традиційні методи поступово втрачають свою актуальність, а процес інформатизації суспільства, застосування штучного інтелекту дозволяє розширювати та удосконалювати інноваційні підходи до маркетингових досліджень поведінки споживачів. Така кількість моделей поведінки споживачів свідчить про те, що процес здійснення купівлі товарів і послуг споживачами багатогранний та складний, потребує маркетингового дослідження на постійній основі, та удосконалення його методів.

Сучасна поведінка споживачів під час здійснення покупок в Інтернеті відрізняється від традиційної, має особливості. Серед найбільш актуальних інструментів пошуку інформації про споживачів, їх вподобання є SMM (метод маркетингу, що використовує соціальні мережі) та SEO (метод маркетингу, що оптимізує пошукову інформацію про підприємство, про запити клієнтів). Зростання можливостей штучного інтелекту (AI) дозволяє використовувати його в маркетингових дослідженнях поведінки споживачів, наприклад створювати агреговану сегментацію клієнтської бази, тобто споживчу поведінку, інтереси споживачів, їх класифікацію за соціальними характеристиками, та інше [6].

Фахівці вивчають фактори, що впливають на відмову від кошика покупок; як впливає дизайн веб-сайту на досвід користувача; визначають роль онлайн-оглядів



Рис. 2. Сучасні методи дослідження поведінки споживачів

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [1—6].

і рейтингів для споживачів у рішеннях про покупку. Маркетологи використовують айтрекінг, щоб оцінити, на чому споживачі фокусують свою увагу в рекламі, вміють розрахувати ефективність реклами в Інтернеті. Враховуючи перевагу соціальних мереж у житті споживачів, фахівці з маркетингу вивчають, як соціальні платформи, такі як Instagram, Facebook та TikTok, впливають на поведінку споживачів. Вони можуть досліджувати роль соціальних мереж у відкритті продуктів, взаємодії з брендом та ухваленні рішень про їх купівлю.

Проблеми навколишнього середовища та сталого розвитку є сьогодні актуальною для багатьох споживачів, в тому числі й українських покупців. Фахівці вивчають, які саме цінності навколишнього середовища та сталого розвитку споживачів впливають на їх рішення про купівлю. Це досліджується за допомогою опитування, щоб зрозуміти готовність платити більше за екологічно чисті продукти, досліджується вплив екомаркування на прийняття рішення на покупку.

Швидкими темпами розвивається нова галузь як нейромаркетинг. Активно використовуються нейробіологічні методи, такі як візуалізація мозку і відстеження погляду, для вивчення реакції споживачів на маркетингові стимули, що дає уявлення про підсвідомі реакції на рекламу, дизайн продуктів, пакування.

Разом з тим використовуються традиційні методи дослідження поведінки споживачів. Проводяться дослідження лояльності до бренду та утримання клієнтів. Щоб зрозуміти підприємству, які фактори сприяють лояльності до бренду та утримання клієнтів використовується метод опитування, аналіз відгуків клієнтів або дослідження ефективності програм лояльності.

Маркетологи можуть провести дослідження, щоб зрозуміти, як дизайн та естетика упаковки продукту впливають на сприйняття споживачів та рішення про покупку, як сприймається екомаркування продукту. Також проводиться дослідження чутливості споживачів до цін, аналіз просування, їх реакції на стратегії

ціноутворення, знижки, бонуси та рекламні акції, включаючи експерименти з оцінки впливу змін цін на продаж або опитування споживачів про їх чутливість до цін.

Аналіз процесу прийняття рішень споживачами та оцінку імпульсивної купівельної поведінки проводять використовуючи традиційні якісні методи: глибинні інтерв'ю, щоб зрозуміти розумові процеси, що лежать в основі споживчого вибору, а також інноваційні методи: латерального, візуального, маркетингу, нейромаркетингу.

Отже розвиток маркетингових досліджень сучасної поведінки споживачів доводить їх зв'язок із впровадженням нових методів, застосуванням передових технологій, перехід до індивідуального маркетингу, до персоналізованого дослідження споживача та його поведінки, та інноваційних методів обробки даних про їх поведінку.

Це лише невелика кількість прикладів різноманітного спектра дослідження споживчої поведінки. Науковці та фахівці з маркетингу використовують різні методи дослідження, включаючи опитування, експерименти, спостереження та аналіз даних, щоб отримати уявлення про тенденції, зміни поведінки споживачів для обґрунтування маркетингової стратегії та прийнятті оптимальних бізнес-рішень.

"Наявна кількість моделей поведінки споживачів свідчить про те, що процес здійснення купівлі товарів і послуг споживачами багатогранний і складний. Поведінка покупців важко піддається уніфікації, проте одним із завдань її моделювання виступає розроблення єдиного плану дій споживача за певних обставин, які сприяють купівлі. Незалежно від ринку, на якому покупець здійснює купівлю, на нього діє низка зовнішніх і внутрішніх факторів, набір яких диференційований для кожного споживача. В основу поведінки споживачів більшість науковців покладає процес прийняття рішення про купівлю товарів, який складається з основних п'яти етапів: усвідомлення потреби, пошук інформації, оцінювання варіантів, купівля та після купівельне оцінювання" [4, с. 375].

Отже, описані вище інноваційні методи маркетингових досліджень поведінки споживачів на основі інструментів цифрового маркетингу дозволять підвищити ефективність маркетингової діяльності підприємства, прийняти виважені управлінські рішення, із врахуванням мінливих потреб та мотивів поведінки українських споживачів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

В статті обґрунтовано необхідність використання традиційних та інноваційних методів маркетингових досліджень поведінки споживачів, використовуючи сучасні інструменти та методи Інтернет-маркетингу, нейромаркетингу, сенсорного, латерального маркетингу. Доведено, що розвиток технологій, інструментів цифрового маркетингу впливає на якість маркетингових досліджень поведінки споживачів, дозволяє будувати сучасні моделі, отримувати прогнози поведінки споживачів у режимі реального часу. Перспективи подальших

досліджень пов'язані із аналізом інноваційних технологій маркетингового дослідження поведінки споживачів в умовах криз, війни.

Література:

1. Бочко О.Ю., Кожушок Н. Дослідження поведінки споживачів в умовах COVID-19 та вплив на них трендів маркетингу. 2021. Приазовський економічний вісник. 2021. Випуск 2 (25). С. 66—71.
2. Семенда О., Корман І. Методика проведення маркетингових досліджень поведінки споживачів у віртуальному середовищі. 2022. Випуск № 1 (8). DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1584-2022-1\(8\)-60-71](https://doi.org/10.52058/2695-1584-2022-1(8)-60-71)
3. Крючко К. Маркетинг воєнного часу: як змінилася поведінка споживачів під час війни? Чи потрібний бренд у воєнний час? Як має змінитися підхід до маркетингу? — дослідження Havas Village Ukraine URL: <https://cases.media/article/marketing-voyennogo-chasu-doslidzhennya-havas-village-ukraine> (дата звернення: 30.10.2023)
4. Балук Н.Р., Басій Н.Ф. Систематизація моделей поведінки споживачів як засіб пошуку напрямів їх удосконалення. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип. 21.4. С. 370—377.
5. Косар Н.С., Мамчин М.М., Баран А.О. Дослідження зміни поведінки споживачів у сучасних умовах. Економіка та суспільство. 2022. Випуск № 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-68>
6. Фісун Ю.В., Борисенко О.С., Ярмолук О.Я. Інноваційні підходи проведення маркетингових досліджень сучасних підприємств. Держава та регіон. 2022. № 2 (125). С. 99—103.

References:

1. Bochko, O. Yu. and Kozhushok, N. (2021), "Research of consumer behavior in the conditions of COVID-19 and the influence of marketing trends on them", *Pryazovskiy ekonomichnyj visnyk*, vol. 2 (25), pp. 66—71.
2. Semenda, O. and Korman, I. (2022) "The methodology of conducting marketing research of consumer behavior in a virtual environment", *Veda a perspektivy*, vol. 1 (8). DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1584-2022-1\(8\)-60-71](https://doi.org/10.52058/2695-1584-2022-1(8)-60-71)
3. Kriuchko, K. (2022), "Wartime Marketing: How Did Consumer Behavior Change During War? Is a brand necessary in wartime? How should the approach to marketing change? — research by Havas Village Ukraine", available at: <https://cases.media/article/marketing-voyennogo-chasu-doslidzhennya-havas-village-ukraine> (accessed 30 October 2023).
4. Baluk, N.R. and Basij, N.F. (2011), "Systematization of consumer behavior patterns as a means of finding directions for their improvement", *Naukovyj visnyk NLTU Ukraine*, vol. 21 (4), pp. 370—377.
5. Kosar, N.S., Mamchyn, M.M. and Baran, A.O. (2022), "Study of changes in consumer behavior in modern conditions", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-68>
6. Fisun, Yu.V., Borysenko, O.S and Yarmoliuk, O.Ya (2022), "Innovative approaches to conducting marketing research of modern enterprises", *Derzhava ta rehion*, vol. 2 (125), pp. 99—103.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2023 р.

Т. С. Чуніхіна,

к. е. н., доцент, Державний торговельно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1386-6706>

Т. Е. Белялов,

д. е. н., професор, Київський національний університет технологій та дизайну

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4019-755X>

Л. Ю. Семенова,

к. е. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

ORCID ID: <https://orcid.org/000-0001-5530-7497>

В. М. Чатченко,

старший викладач кафедри економіки,

Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-1716-5644>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.40

ВДОСКОНАЛЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ РИНКІВ

T. Chunikhina,

PhD in Economics, Associate Professor, State University of Trade and Economics

T. Bielialov,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Kyiv National University of Technologies and Design

L. Semenova,

PhD in Economics, Associate Professor, University of Customs and Finance

V. Chatchenko,

Senior Lecturer of the Department of Economics, State University of Information and Communication Technologies

IMPROVEMENT OF THE MARKETING STRATEGY OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF MARKETS

В статті проводиться детальний аналіз та оцінювання сучасних трендів цифровізації та їх впливу на маркетингові стратегії підприємства. Розглядаються основні виклики та можливості, які виникають перед підприємствами у зв'язку з прискореним розвитком цифрових технологій та зміною споживацької поведінки. Автори наголошують на необхідності інтеграції традиційних маркетингових підходів з новітніми цифровими інструментами для створення гнучких та адаптивних стратегій, які дозволяють підприємствам швидко реагувати на зміни ринкового середовища. Особливу увагу приділяється розробці методів аналізу великих даних, їх застосуванню для прогнозування тенденцій ринку та поведінки споживачів, що є ключовим для підвищення ефективності маркетингових заходів. Запропонована концептуальна основа розробки маркетингової стратегії для сучасних підприємств в умовах цифровізації ринків, що ґрунтується на інтеграції класичних маркетингових методів з використанням інтернет-маркетингових технологій, що має на меті підвищення обсягів продажів за рахунок приваблення більшої кількості покупців, підвищення обізнаності споживачів та створення позитивного образу підприємства; методика впровадження маркетингової стратегії для збільшення продажів в онлайн режимі, яка базується на використанні потенціалу соціальних мереж, дозволяє визначити ключові на-

прямки застосування сучасних маркетингових практик та розробити кроки для їх застосування в інтернет-просторі. Автори пропонують концептуальні засади та практичні рекомендації з впровадження комплексних маркетингових стратегій, заснованих на глибокому аналізі збору та обробки споживацької інформації. Практична цінність статті виявляється у можливості застосування новітнього маркетингового арсеналу для збільшення продуктивності діяльності підприємства в онлайн просторі. Практичне значення мають розроблені заходи, висновки та напруження, що стосуються аналізу маркетингової активності підприємства, практики управління маркетинговими ризиками, а також впровадження розроблених маркетингових стратегій для підприємств на віртуальних ринках.

The article provides a detailed analysis and assessment of modern digitization trends and their impact on the company's marketing strategies. The main challenges and opportunities that arise before enterprises in connection with the accelerated development of digital technologies and changes in consumer behavior are considered. The authors emphasize the need to integrate traditional marketing approaches with the latest digital tools to create flexible and adaptive strategies that allow businesses to quickly respond to changes in the market environment. Particular attention is paid to the development of big data analysis methods, their application to predict market trends and consumer behavior, which is key to increasing the effectiveness of marketing activities. The proposed conceptual basis for the development of a marketing strategy for trading companies in online markets, based on the integration of classic marketing methods with the use of Internet marketing technologies for the promotion of goods in the online space, which aims to increase sales by attracting more buyers, increasing consumer awareness and creating a positive image of the company; the method of implementing a marketing strategy to increase the sales of a trading company in online markets, which is based on the use of the potential of social networks, allows you to determine the key areas of application of modern marketing practices and develop steps for their application in the Internet space. The authors offer conceptual principles and practical recommendations for the implementation of complex marketing strategies based on a deep analysis of the collection and processing of consumer information. The practical value of the article is revealed in the possibility of using the latest marketing arsenal to increase the productivity of the enterprise in the online space. The developed theses, conclusions and findings related to the analysis of the social activity of companies, marketing risk management techniques, as well as the implementation of the developed marketing strategies for the enterprise on virtual markets have practical significance.

Ключові слова: маркетингова стратегія, маркетингові ризики, цифровізація, конкурентна перевага, віртуальний ринок.

Key words: marketing strategy, marketing risks, digitalization, competitive advantage, virtual market.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завжди конкуренція слугувала драйвером для досягнення високих показників у будь-якій обраній області. Борються за першість різні учасники: окремі особи, держави, регіони, підприємства (їхні товари, марки, професіонали, колективи та інші), спортивні та культурні діячі, науковці, підприємці. Є чимало рейтингів, фестивалів, номінацій, конкурсів, олімпіад тощо, які допомагають визначити та оцінити лідерів у різноманітних сферах і встановлювати еталони досягнень для інших суб'єктів ринку. Надзвичайно важливою є конкурентоздатність — це категорія, яка визначає можливість конкурента виділитися на ринку та досягати таких результатів, які роблять його помітним гравцем.

Щоб забезпечити високу конкурентоспроможність, учасники ринку розробляють детальну програму дій або стратегію, включаючи маркетингову, яка має на меті досягнення поставлених цілей. Ринок у цьому контексті нагадує спортивну арену, де його гравці борються за лідерство, зокрема за увагу та кошти споживачів. Тут

відбувається суперництво маркетингових стратегій, професіоналів і команд, які при правильному управлінні та виконанні завдань можуть забезпечити першість на ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз досліджень та публікацій дозволяє констатувати, що питанням розвитку, конкуренції, конкурентоспроможності, формуванню стратегій, у тому числі на ринку товарів та послуг присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: Ужва А., Довгаль О. [6], Котлер П., Картаджая Х. та Сетіаван І. [10], Морочова В., Бойко О., Лорві І. [12].

Вивчення основних положень та прийомів маркетингової стратегії, розглянуті в роботах: Войтович Н. [2], Лищенко М., Макаренко Н. [4], Пронько Л., Токар К. [5], Чайка І. [7] свідчить, що потребує більш глибокої уваги питання, пов'язані з уточненням значення маркетингової стратегії у забезпеченні конкурентоспроможності

Таблиця 1. Фактори стійкої конкурентної переваги підприємства та їх характеристика

Чинники	Характеристика факторів
Унікальна особливість продукту	Існує можливість привернути покупців та клієнтів, які шукають товари/послуги/роботи з унікальними характеристиками та особливостями.
Ефект «масштабу»	Можливості встановлювати нижчу ціну шляхом збільшення обсягів виробництва/продажів, адже масштабування дозволяє зменшити витрати на одиницю продукції.
Досвід	Здатність до ефективного використання знань, технологічних інновацій та покращень, а також використання ефекту набутого досвіду для зниження витрат.
Сила бренду	Гарантування розпізнаваності підприємства/продукту серед інших на ринку, що дозволяє встановлювати вищу ціну, підкреслюючи вартість для покупця.
Диверсифікація	Здатність надати покупцям ширший та більш різноманітний асортимент.
Висока ефективність	Створення умов для виробництва/продажу продукції підприємства з меншими витратами.
Зниження витрат	Забезпечення ситуації, де витрати підприємства нижчі, ніж у конкурентів, що дозволяє збільшувати обсяги виробництва/продажів, знижувати роздрібні ціни через скорочення собівартості та підвищувати прибутковість.
Якість послуг	Можливість утримувати лояльних та відданих клієнтів, а також залучати нових, завдяки більшій зручності та іншим сервісам.

Джерело: сформовано за даними [9, 12].

підприємства на ринку, а точніше, на віртуальному ринку та саме підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Мета дослідження статті полягає в аналізі сучасних підходів та методів вдосконалення маркетингової стратегії підприємств, з урахуванням впливу цифровізації на ринкові процеси, та розробці рекомендацій щодо ефективної адаптації стратегії до змінюваних умов цифрового ринкового середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Від латинського слова "concurrentia", що перекладається як зіткнення, термін "конкуренція" визначає змагання між виробниками або продавцями товарів, і ширше — між усіма учасниками економіки за досягнення кращих продажів, зростання доходів та збільшення прибутків та інших переваг. З одного боку, це є законним і цивілізованим способом економічних агентів (як і індивідів) боротися за місце під сонцем, а з іншого — це ефективний інструмент для відбору та контролю в умовах ринкової економіки [6, с. 104].

У дослідженні Шульги Л., Терещенко І., Шарлай О. [8] було виявлено, що в останні часи домінування на ринку підприємства, яке діє в умовах так званої "нової конкуренції", підпорядковується правилам "монополії". Це дозволяє при плануванні стратегії розвитку, оцінити власні сильні сторони та можливості, а з іншого — розглядати варіанти створення монополії, тобто унікальної переваги чи "вільної ринкової ніші" на ринку. Підприємству необхідно виявити і захопити цей монопольний сегмент не випадково, а як результат зосередженої та наполегливої роботи.

Для ефективної діяльності на ринку підприємство має включити до своєї організаційної структури відділ маркетингу, який би підпорядковувався заступнику директора з питань маркетингу. Важливо враховувати, що маркетингові стратегії постійно еволюціонують відповідно до змін умов ринку, потреб споживачів та їх запитів. Керівництву торгівельної мережі слід усвідомлювати, що використання застарілих методів у нових умовах може привести до швидкого занепаду підприємства в

епоху цифровізації. Характеристики факторів, які забезпечують підприємства стійку конкурентну перевагу, наведено в таблиці 1.

Стратегія маркетингу підприємства в онлайн просторі охоплює ряд дій, спрямованих на промоцію продукції та розвиток стосунків з клієнтами через інтернет. Головна ціль діяльності підприємства полягає у досягненні прибутковості шляхом задоволення потреб вибраних цільових груп споживачів та підтриманні динаміки бізнесу, що вимагає створення дієвої маркетингової стратегії. Під час розробки маркетингової стратегії для віртуального ринку враховуються особливості онлайн-діяльності підприємства, включаючи такі сфери (рис. 1): інформаційну, комунікаційну та сферу трансакцій [3].

Стратегія інтернет-маркетингу підприємства на онлайн ринках є ключовою для її конкурентних переваг, адже вона:

- забезпечує фокусування на цільову групу та можливість налаштувати індивідуальний підхід до клієнтів;
 - підкреслює значення спілкування з клієнтами через сучасні засоби інтернет-маркетингу;
 - сприяє створенню позитивного образу підприємства та викликає довіру серед споживачів [2, с. 124].
- Переваги, які надає стратегія інтернет-маркетингу для діяльності на віртуальних ринках, відображені на рис. 2.

Отже, у процесі розробки маркетингової стратегії важливо для підприємства з'ясувати, які монопольні позиції вона здатна зайняти, засновуючись на детальному аналізі обставин та урахуванні елементів, які можуть забезпечити довгострокову конкурентну перевагу. Крім того, важливо враховувати, що в умовах нинішньої непевності та багатозначності, фокус прийняття рішень, у тому числі в стратегічному плануванні та виборі маркетингової стратегії, зсувається від створення унікальних активів до використання гнучких підходів, орієнтованих на можливості ринку та глибоке задоволення потреб споживачів.

Отже, аналіз ролі маркетингової стратегії в підвищенні конкурентоздатності підприємства на ринку, у тому числі на віртуальному, дозволив:

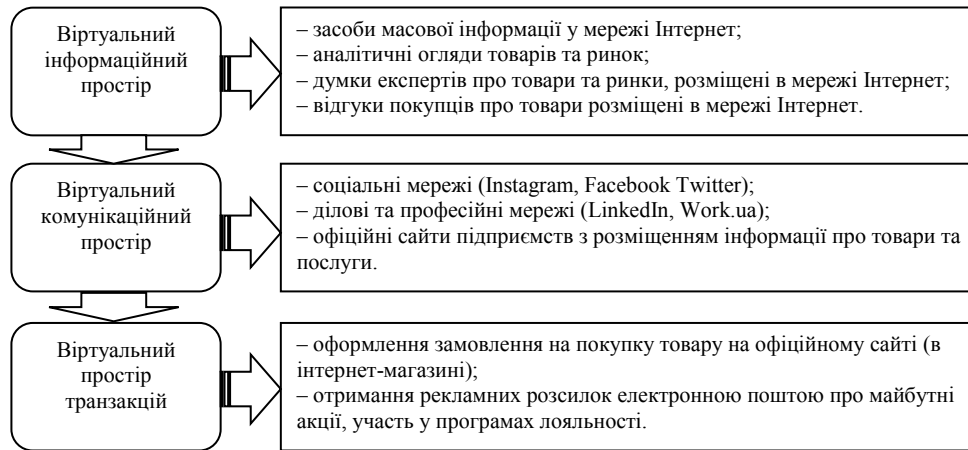


Рис. 1. Умови формування маркетингової стратегії підприємства на віртуальному ринку

Джерело: розроблено авторами.

- ідентифікувати ключові фактори постійної конкурентної переваги та їх опис;
- класифікувати основні типи непереможних бар'єрів, що охороняють монополію підприємства, та надати їх характеристику;
- розробити алгоритм дій для керівника під час моніторингу ринкових умов для створення маркетингової стратегії;
- уточнити концепцію маркетингової стратегії підприємства для онлайн ринків;
- визначити критерії для розробки маркетингової стратегії підприємства в інтернет-просторі;
- підкреслити переваги, які надає маркетингова стратегія підприємства на онлайн ринках.

У процесі створення маркетингової стратегії підприємства необхідно брати до уваги набір чинників, зміщення яких може ініціювати доміно-ефект у формуванні чи руйнуванні монополістичного статусу в рамках

сектора, де веде бізнес підприємство. Такі зміни провають ланцюгову реакцію у протилежному напрямку (як у створенні, так і у знищенні монополії). Фактори, які викликають таку реакцію на ринку та призводять до появи чи зникнення монополій, це одночасні зрушення/зміни [4].

Виникнення цих факторів, як правило, відбувається одночасно і викликає синергетичний ефект, що посилює їх спільний вплив. Інтеракція цих трьох чинників проваює реакцію ланцюгового типу, яка створює умови для виникнення нової монополії, що має стати точкою зору підприємства та основою для практичних кроків на ринку, що відображаються у її маркетинговій стратегії.

Розробка маркетингової стратегії для підприємства залежить від здатності керівника [7]: відчувати перспективи розвитку; виявляти тенденції змін; точно визначити напрямки діяльності підприємства на рин-



Рис. 2. Переваги маркетингової стратегії підприємства на віртуальних ринках

Джерело: розроблено авторами.



Рис. 3. Методичний підхід до управління ризиками маркетингової діяльності підприємства на віртуальному ринку

Джерело: розроблено авторами.

ку. Практика економічного росту різних країн демонструє, що ігнорування або недостатня увага до ризиків при плануванні тактики і стратегії для конкурентного росту, а також при прийнятті важливих рішень, без сумніву, уповільнює успіхи в діяльності підприємства та зменшує можливості ефективного використання наявних ресурсів. Для мінімізації ризиків, які можуть виникнути під час втілення маркетингової стратегії, розроблено науково-обґрунтований метод управління маркетинговими ризиками підприємства на онлайн ринку (рис. 3).

Цей науково-методичний підхід відрізняється від інших тим, що враховує специфічні ризики, що стосуються діяльності підприємства, особливо торгівельної мережі, у веб-просторі [1, с. 25]. Впровадження запропонованого методу сприятиме всебічному аналізу потенційних загроз, які можуть вплинути на успішність маркетингової стратегії підприємства. У практиці управління ризиками підприємства використовують різні методи, серед яких можна виділити п'ять ключових стратегій:

1. Стратегія акцептування ризику включає в себе прийняття всього ризику або його частини, тобто компенсацію можливих збитків за рахунок ресурсів самого підприємства. Самострахування, як часто використовуваний спосіб прийняття ризику, полягає у вживанні заходів для зниження негативного впливу маркетингових ризиків на діяльність підприємства в онлайн просторі [10].

2. Стратегія уникнення ризику є широко застосованою і означає, що підприємство може відмовитися від будь-яких ризикованих дій: не співпрацювати з сумнівними або неперевіреними постачальниками; відкидати бізнес-операції з високим рівнем ризику; шукати "гарантів", тобто передавати ризик третій стороні, яку мож-

на зацікавити особливими послугами, високою лояльністю, надійною підтримкою.

3. Стратегії фокусування ризику застосовуються, коли можна достеменно визначити джерело ризику. Варто зауважити, що така стратегія найбільш ефективна для ризиків, які можна оцінити тільки з точки зору кваліфікованої експертизи. Виявивши найбільш ризиковану частину бізнес-процесів, можна зробити її предметом особливого контролю, тим самим зменшивши загальний маркетинговий ризик підприємства.

4. Стратегія розсіювання ризику полягає у розподілі загального ризику через співпрацю (з різною мірою інтеграції) з іншими зацікавленими сторонами. Підприємство може знизити рівень власних ризиків, залучивши до вирішення спільних питань як бізнес-партнерів, так і приватних інвесторів [5].

5. Стратегія врівноважування ризику полягає у використанні комплексу профілактичних заходів для керування маркетинговими ризиками, що включає розробку механізмів для запобігання потенційним проблемам: застосування стратегічного планування в процесах підприємства; передбачення можливих змін в маркетинговому оточенні; активне використання інструментів онлайн маркетингу та встановлення обмежень.

Для різних сфер ризику рекомендується застосування відповідних ризик-менеджмент стратегій (табл. 2).

Маркетингова стратегія підприємства в онлайн ринках повинна бути спрямована на створення конкурентних переваг. Г. Портер окреслює три основні стратегії для здобуття конкурентних переваг: лідерство за вартістю, диференціація продукції та фокусування на певному сегменті ринку [____]. Підприємством, які визначають стратегію для досягнення пе-

Таблиця 2. Рекомендовані стратегічні рішення щодо управління маркетинговими ризиками

Зона ризику	Стратегічні рішення
Зона мінімального ризику	Самострахування. Прогнозування тенденцій зміни маркетингового оточення. Моніторинг маркетингового середовища. Самострахування.
Зона підвищеного ризику	Моніторинг маркетингового середовища. Локалізація ризику. Самострахування. Ухилення від ризику.
Зона високого ризику	Лімітування ризиків. Дисипація ризиків. Відмова від бізнес-операцій, які мають високий рівень ризику. Передача контролю за ризиком. Страхування.

Джерело: сформовано за даними [2, 11].

реваги на ринку, слід керуватися відповідними критеріями вибору (табл. 3).

Маркетингова стратегія базується на тому, що пропонувані товари та процес покупки мають задовольняти різні потреби категорій споживачів, що є ключовим для створення вартості та отримання конкурентних переваг. Втілення маркетингової стратегії підприємства вимагає значно більше зусиль, ніж її планування через необхідність розширення обсягу управлінських завдань співробітників, відповідальних за розробку та впровадження тактичних заходів, підвищення вимог до маркетингових навичок у процесі керування діяльністю підприємства на ринку, особливо при прийнятті рішень в умовах невизначеності та ризику, які можуть сприяти успішності обраних маркетингових стратегій [11].

Таким чином, важливу роль у маркетинговій діяльності підприємства на онлайн ринках відіграє механізм реалізації стратегії просування та продажу товарів.

Отже, аналіз питань, що стосуються розробки концептуальних засад для створення маркетингової стратегії підприємства на онлайн ринку, зробив можливим:

визначити основу, принципи та методики розробки стратегії підприємства, а також висунути концептуальну основу для створення маркетингової стратегії підприємства на онлайн ринках.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що перехід на цифрову економіку включає переведення частини бізнес-діяльності підприємства в онлайн простір, що надає їм можливість здобути додаткові конкурентні переваги через швидкий обмін даними, залучення більшої аудиторії споживачів та зниження витрат на трансакції. Це також спричиняє зміну у підходах до маркетингу, де традиційні методи розширюються за рахунок застосування нових маркетингових інструментів.

Доведено, що маркетингова стратегія підприємства на онлайн ринках надає можливість: зосереджено впливати на визначену аудиторію та налаштовувати індивідуальний підхід до клієнтів; фокусувати увагу на зв'язках з клієнтами з використанням сучасних засобів онлайн-маркетингу; формувати сприятливий імідж та взаємодію між споживачами та брендом.

Таблиця 3. Стратегії отримання конкурентних переваг підприємством на ринку збуту

Параметри оцінки	Цінове лідерство	Диференціація	Концентрація
1. Критерії вибору	присутність значних перепон при вході на ринок; обмежена продуктивність операцій; занижений рівень комерційної активності; потенціал зниження витрат через масштаби продажів	Висока оцінка підприємства споживачами; значні витрати на рекламну діяльність; прибутковість бізнесу	Підприємство діє в вузькоспеціалізованому сегменті ринку.
2. Комерційні ризики під час реалізації стратегії	Запізнілий відгук на зміни у зовнішніх умовах; погіршення якості товарів і сервісу; ризик зменшення ринкових можливостей; існує небезпека, що конкуренти переймуть способи оптимізації витрат.	Через зміну споживчих пріоритетів зникає ефект унікальності; розрив у цінах може досягнути такого рівня, що економічна вигода для покупців стане пріоритетною, аніж вірність бренду.	Існує ризик скорочення сегменту ринку, на який націлене підприємство; значне відмінність у цінах може послабити вигоди від фокусування; конкуренти здатні виявити внутрішні ніші сегменту та підсилити свою спеціалізацію.
3. Напрями реалізації стратегії	Зменшення витрат через масштаб продажів, купівля товарів оптом та отримання значних обсягових знижок.	Вдосконалення сервісу, різноманітність асортименту продукції, інтенсивне застосування засобів онлайн-маркетингу для популяризації торговельних мереж.	Концентрація зусиль на співпраці з одним чи кількома ринковими сегментами, вибір методів промоції відповідно до специфіки цільових аудиторій.

Джерело: розроблено авторами.

Підтверджено, що в сучасних ринкових умовах маркетингова стратегія підприємства повинна забезпечувати інтегрований підхід до представлення продукції споживачам таким чином, щоб підвищити її конкурентоспроможність. В цьому контексті в нашому дослідженні висунуто концептуальну основу для розробки маркетингової стратегії підприємства на онлайн ринках, засновану на інтеграції класичного маркетингового комплексу з інтернет-маркетинговими технологіями для ефективного просування товарів у віртуальному середовищі, що сприятиме зростанню продажів завдяки залученню ширшої аудиторії, підвищенню обізнаності споживачів та формуванню сприятливого іміджу бренду.

Література:

1. Васильців Н. М., Лейкіс К. Seo як необхідний маркетинговий підхід у період цифровізації. Маркетинг і логістика в системі менеджменту: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 24—25.
2. Войтович Н. В. Особливості маркетингової стратегії в умовах цифрової трансформації. Соціальна економіка. 2021. № 62. С. 122—129.
3. Кобець Д. Вплив діджиталізації на маркетингові стратегії на ринку B2C. Економіка та суспільство. 2023. № (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-46>
4. Лищенко М. О., Макаренко Н. О. Теоретичні основи маркетингової концепції управління та формування стратегії розвитку підприємства в умовах сталості. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. Том 8. № 1. С. 33—40.
5. Пронько Л. М., Токар К. С. Маркетингова стратегія у формуванні конкурентоспроможності підприємства. Ефективна економіка. 2022. № 4. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.4.73
6. Ужва А. М., Довгаль О. В. Холістичний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства. Український журнал прикладної економіки. 2019. № 1. С. 102—108.
7. Чайка І. П. Сучасна концепція маркетингового управління діяльністю підприємства. Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр ТНЕУ "Економічна думка", 2017. Том 27. № 1. С. 257—262.
8. Шульга Л. В., Терещенко І. О., Шарлай О. В. Сучасні маркетингові стратегії управління підприємством. Ефективна економіка. 2020. №9. С. 125—131.
9. Якубенко Ю., Кобернюк С. Інструментарій підвищення конкурентоспроможності підприємств засобами маркетингових комунікацій. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2023. № 2 (316). С. 274—280. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-316-2-44>.
10. Kotler P., Kartajaya H., & Setiawan I. Marketing 4.0: Moving from traditional to digital. Somerset: Wiley, 2016. 208 p.
11. Makedon V., Mykhailenko O., Dzyad O. Modification of Value Management of International Corporate Structures in the Digital Economy. European Journal of Management Issues. 2023. № 31 (1). pp. 50—62. <https://doi.org/10.15421/192305>
12. Morokhova V., Boyko O., Lorvi I. Marketing management of enterprises based on a client-oriented approach. Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University. 2020. 3 (23). pp. 114—121.

References:

1. Vasylytsiv, N. M., Liekis, K. (2020), "Seo as a necessary marketing approach in the period of digitalization", Marketing and logistics in the management system: theses of reports of the XIII International Scientific and Practical Conference], Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, Lviv, Ukraine, pp. 24—25.
2. Voytovych, N. V. (2021), "Peculiarities of marketing strategy in conditions of digital transformation", Social economy, vol. 62, pp. 122—129.
3. Kobets', D. (2023), "The influence of digitalization on marketing strategies on the B2C market", Ekonomika ta suspil'stvo, vol. (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-46>.
4. Lyshenko, M. O. and Makarenko, N. O. (2023), "Theoretical foundations of the marketing concept of management and formation of a strategy for the development of the enterprise under conditions of sustainability", Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky ta tekhniky, vol. 8, no. 1, pp. 33—40.
5. Pronko, L. and Tokar, K. (2022), "Marketing strategy in the formation of competitiveness of the enterprise", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10164> (Accessed 20 Nov 2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2022.4.73
6. Uzhva, A. M. and Dovhal, O.V. (2019), "A holistic approach to enterprise competitiveness management", Ukrainskyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky, vol. 1, pp. 102—108.
7. Chaika, I. P. (2017), "Modern concepts of enterprise marketing management", Economic analysis, Ternopil, Vol. 27, No. 1, pp. 257—262.
8. Shulha, L., Tereshchenko, I. and Sharlai, O. (2020), "Modern marketing strategies of enterprise management", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8192> (Accessed 20 Nov 2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.63
9. Yakubenko, Y. U., Kobernyuk, S. (2023), "Tools for increasing the competitiveness of enterprises using marketing communications", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 2 (316), pp. 274—280. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-316-2-44>.
10. Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2016), Marketing 4.0: Moving from traditional to digital, Wiley, Somerset, UK.
11. Makedon, V., Mykhailenko, O., & Dzyad, O. (2023), "Modification of Value Management of International Corporate Structures in the Digital Economy", European Journal of Management, vol. 31 (1), pp. 50—62. <https://doi.org/10.15421/192305>.
12. Morokhova, V., Boyko, O., Lorvi, I. (2020), "Marketing management of enterprises based on a client-oriented approach", Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University, vol. 3 (23), pp. 114—121.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2023 р.

УДК 338.45

І. М. Вахович,
д. е. н., професор, ректор, Луцький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4912-5798>
О. І. Галушчак,
аспірант, Луцький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-9398-1328>
В. В. Лакас,
аспірант, Луцький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1069-0792>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.47

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАФТОГАЗОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: ПРІОРИТЕТИ, МЕХАНІЗМИ, ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

I. Vakhovych,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector, Lutsk National Technical University
O. Halushchak,
Postgraduate student, Lutsk National Technical University
V. Lakas,
Postgraduate student, Lutsk National Technical University

DIVERSIFICATION OF FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR MODERNIZATION OF OIL AND GAS INDUSTRY OF UKRAINE: WARTIME PRIORITIES, MECHANISMS, CHALLENGES

Обґрунтовано, що прискорений розвиток нафтогазової промисловості потребує диверсифікації джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації індустрії видобутку та переробки вуглеводневої сировини. Встановлено, що інституціоналізація та програмування реалізації пріоритетів і впровадження механізмів диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації нафтогазової промисловості мають відштовхуватися від наслідків переформатування глобальної архітектури функціонування ринків вуглеводневої сировини і загострення глобального протистояння між західними демократіями та авторитарними режимами. Виявлено, що детермінація методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації нафтогазової промисловості повинна враховувати фактор російської агресії, щоб максимальною мірою убезпечити розвиток вітчизняної індустрії видобутку і переробки вуглеводневої сировини від впливу країни-терориста. Дослідження показали, що у 2007–2021 роках спостерігається інтенсивне скорочення бюджетної підтримки паливно-енергетичного комплексу в цілому та нафтогазової промисловості зокрема, що вимагає диверсифікації методів та інструментів непрямого стимулювання процесів модернізації техніко-техно-

логічної бази видобутку та переробки вуглеводневої сировини через використання інструментів пільгового оподаткування, спрощеного митного режиму та компенсації процентних ставок фінансово-кредитним установам. Обґрунтовано, що пріоритетом диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації нафтогазової промисловості виступає нарощення бюджетного фінансування реалізації проєктів розбудови техніко-технологічної бази освоєння нових родовищ вуглеводневої сировини за рахунок акумуляції частини рентної плати за видобуток нафти і природного газу у спеціальному фонді держбюджету. Виявлено, що ефективною формою фінансово-інвестиційного забезпечення видобутку нафти та природного газу виступають угоди про розподіл продукції, що вимагає удосконалення вітчизняного законодавства та його гармонізації з передовими іноземними лекалами укладання та реалізації угод публічно-приватного партнерства.

It is substantiated that the accelerated development of oil and gas industry requires diversification of sources and methods of financial and investment support for the modernization of hydrocarbon raw materials extraction and processing industry. It is proved that the institutionalization and programming the priorities realization and implementation of mechanisms for the diversification of financial and investment support for oil and gas industry modernization should be based on the consequences of reformatting the global architectonics of hydrocarbon raw materials markets functioning and aggravation of the global confrontation between Western democracies and authoritarian regimes. It is examined that the determination of the methods and tools of financial and investment support for oil and gas industry modernization should take into account the factor of Russian aggression in order to maximally ensure the development of the domestic hydrocarbon raw materials extraction and processing industry from terrorist country's influence. Studies showed that in 2007–2021 there is an intensive reduction in budget support for fuel and energy complex in general and oil and gas industry in particular, which requires the methods and tools diversification for indirect stimulation of the processes of modernization of the technical and technological base of hydrocarbon raw materials extraction and processing through using preferential taxation tools, simplified customs regime and compensation of interest rates to financial and credit institutions. It is substantiated that the priority of diversification of financial and investment support for oil and gas industry modernization is the increase of budget financing the projects for building the technical and technological base of hydrocarbon raw materials new deposits development due to accumulation of a part of the rent for oil and natural gas production in a special fund of the state budget. It is revealed that agreements on the products distribution are an effective form of financial and investment support for oil and natural gas production, which requires improvement of domestic legislation and its harmonization with advanced foreign models for concluding and implementing public-private partnership agreements.

Key words: financial and investment support, oil and gas industry, military challenges, hydrocarbon raw materials, rent, agreements on the products distribution.

Ключові слова: фінансово-інвестиційне забезпечення, нафтогазова промисловість, воєнні виклики, вуглеводнева сировина, рентна плата, угоди про розподіл продукції.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Вторгнення на територію України російських агресорів та нові тренди у глобальному енергетичному просторі вимагають модернізації вітчизняної нафтогазової промисловості, що дало б можливість забезпечити нарощення власного видобутку нафти і газу і насичення

національного ринку енергоносіїв енергетичними продуктами українського виробництва. В Україні поряд з наявними перешкодами щодо залучення іноземних та вітчизняних інвестицій у модернізацію нафтогазової промисловості має місце і позитивний досвід, котрий необхідно використовувати при формуванні інституційного середовища диверсифікації джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови даної ланки енергетичного сектора. Декілька фаз транс-

формації державної енергетичної політики на певному етапі забезпечили необхідний рівень забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств у продукції нафтогазової промисловості. У той же час події останніх десяти років, котрі відзначаються загостренням екзогенних ризиків стосовно імпорту мінеральних палив, вимагають кардинального переформатування інституційних засад інвестування проєктів вітчизняного видобутку нафти та газу, а також регулювання ринку нафтопродуктів та природного газу. Держава має врахувати комплекс інституційних розривів та інституційних пасток, які виникали у попередні роки в нафтогазовій промисловості внаслідок спрощеного підходу до створення належних умов для підвищення інвестиційної привабливості сфери нафтогазовидобування, щоб усунути дефіцит енергоносіїв в національній економіці і зменшити потребу в імпорті мінеральних палив.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Виходячи з необхідності зміцнення енергетичної самодостатності країни, особливо в умовах вторгнення російських загарбників, актуалізується проблема модернізації нафтогазової промисловості України, що знайшло своє відображення у працях вітчизняних вчених в останні роки. Особлива увага приділяється урізноманітненню джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення оновлення даної ланки національного господарства. Ще у 2007 році В. Горобець акцентував увагу на основних перешкодах, котрі стримували інвестиційні потоки в дану базову галузь енергетичного сектора. Згідно підходу вченого, подолання таких перешкод потребує: реструктуризації та приватизації державних нафтогазових компаній з повним відокремленням функцій виробництва, транспортування і продажу; створення незалежної системи регулювання, у тому числі ліцензійних органів, які б мали відповідні повноваження; розвитку конкурентного ринку нафти і газу, включаючи надання права постачання газу в регіони на конкурентній основі; лібералізації цін на газ, включаючи право вітчизняних виробників конкурувати на рівних з імпортерами; надання відкритого доступу до транспортних трубопроводів та лібералізації цін для кінцевих споживачів [2]. Водночас декілька фаз реформування ринку газу та нафти не призвели до суттєвого нарощення обсягів видобутку вітчизняної вуглеводневої сировини, що не дало можливості відмовитися вчасно від надмірного імпорту мінеральних палив. Перманентне механічне підвищення цін на природний газ монополістами-операторами ринку природного газу не призвело до диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення нафтогазової промисловості, що негативним чином відобразилося на доступності енергоносіїв для суб'єктів господарювання та сектору домогосподарств.

У нинішніх умовах загострення глобальної конкуренції на ринку енергоносіїв та введення додаткових потужностей у виробництві енергії з відновних джерел розвиток нафтогазової промисловості отримує нових імпульсів за умови модернізації її основних сировинних та переробних сегментів. На переконання І. Галюк, інно-

ваційне оновлення нафтогазової галузі потребує "довгих" капіталовкладень, тобто таких, окупність яких буде тривалою. Розраховувати на швидкий ефект від інвестування не доводиться. Тому логічним і правильним в цій ситуації є використання об'єднаних зусиль держави і бізнесу, партнерські відносини яких повинні бути узгодженими на основі задоволення інтересів сторін. Вкладання коштів бізнес-структур у розвиток нафтогазової галузі, організація управління по реалізації інноваційних проєктів, витрата зусиль для підвищення ефективності робіт можлива лише на умовах забезпечення державою економічних та організаційних стимулів — преференцій у оподаткуванні, системи гарантій стабільності правовідносин і умов інвестування, захист прав власності тощо [1]. Виходячи з вагомості нафтогазової промисловості для розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу національного господарства в цілому інвестування даної ланки енергетичного сектора економіки України має відбуватися за безпосередньої участі держави через реалізацію угод публічно-приватного партнерства. Такі угоди довели свою високу ефективність у високорозвинених країнах як в частині нарощення обсягів видобутку вуглеводневої сировини, так і в частині забезпечення високого рівня комплексності використання названої складової корисних копалин.

М. Рахман, В. Євтушенко та Ю. Чупринюк акцентують увагу на необхідності державної підтримки проєктів модернізації нафтогазової промисловості задля застосування стимулів, котрі мотивуватимуть потенційних інвесторів фінансувати розбудову даної ланки енергетичного сектора національного господарства. На їх думку, ключова умова енергетичної безпеки країни — забезпечення стійкості нафтової галузі, тому для ефективності та надійності її функціонування потрібна підтримка з боку держави. Передусім державі потрібно стимулювати залучення інвестицій для розвитку власної бази ресурсів, підвищувати ефективність видобутку, транспортування, переробки та використання нафти і нафтопродуктів [7]. При цьому необхідно зазначити, що саме у динаміці вітчизняного видобутку нафти спостерігається чітко виражений спадний тренд, що свідчить про те, що відновлення докризових обсягів видобутку нафти — це першочергове завдання реалізації пріоритетів модернізації нафтогазової промисловості. У той же час і у видобутку природного газу, і у видобутку нафти спільною є проблема диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення.

Як показує передова іноземна практика прикметною рисою інвестиційної активності у нафтогазовій промисловості є врахування комплексу трендів, пов'язаних з структурними зрушеннями, ціновими коливаннями та політичною нестабільністю. О. Підчоса стверджує, що поновлення інтересу до нафтогазової промисловості частково відображає структурний зсув, який відбувається практично на всіх світових сировинних ринках. Він характеризується зростанням попиту на мінеральні ресурси з боку азійських ринків у поєднанні з високим рівнем попиту в розвинених країнах, що призводить до зростання цін на мінеральні ресурси [6, с. 20]. В останні роки, коли чітко викристалізувалися реперні точки протистояння між цивілізованим світом та тоталітарними режимами, в першу чергу російським та іранським, фак-

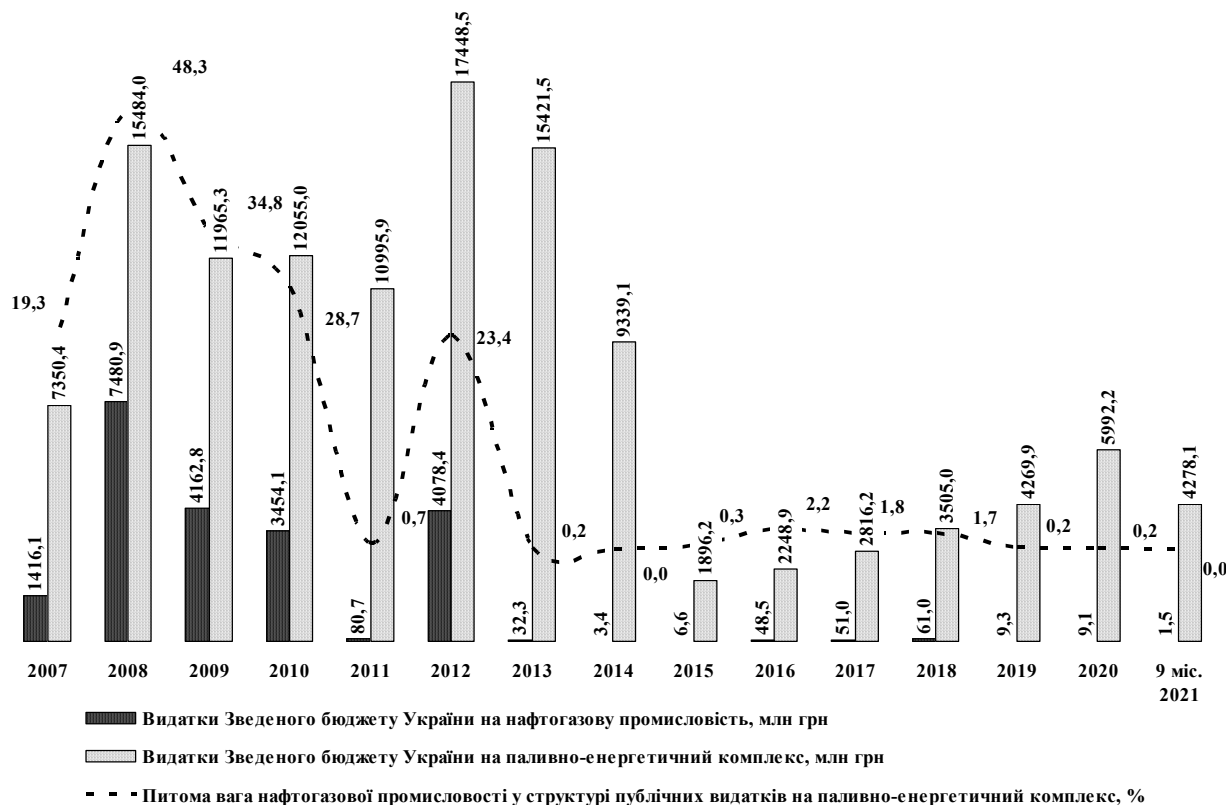


Рис. 1. Динаміка видатків Зведеного бюджету України на підтримку паливно-енергетичного комплексу в цілому та нафтогазової промисловості у 2007–2021 роках

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

тор інвестування нафтогазової промисловості в демократичних країнах виступає критично необхідним чинником послаблення впливу країн-терористів на розвиток глобального господарства.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пріоритетів та механізмів диверсифікації джерел, методів та способів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації нафтогазової промисловості України з врахуванням воєнних викликів та базових трендів в глобальному енергетичному просторі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Віроломне вторгнення російських окупантів на територію України, загострення протистояння між демократичним Заходом та азійськими деспотіями, зниження інвестиційної активності в період карантинних обмежень у зв'язку з пандемією коронавірусу детермінують державну та корпоративну політику в частині диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації нафтогазової промисловості як базової ланки енергетичного сектора національного господарства.

Варто враховувати факт того, що пандемія коронавірусу прямо вплинула на інвестиційну активність у глобальному енергетичному просторі. Карантинні заходи призвели до обвалу цін на енергетичні ресурси через що видобувні компанії (як у світі, так і в Україні) знизили рентабельність і зупинили буріння нових свердловин. У

результаті суб'єктам підприємницької діяльності стало не вигідно вкладати значні інвестиції у розробку перспективних родовищ [8]. Тобто карантинні заходи призвели до переформатування глобальної архітектури видобутку вуглеводневої сировини, що прямим чином також вплинуло на інвестиційні потоки в енергетичному секторі.

В таких умовах дуже важливо посилити вплив держави на процеси інвестування проєктів розбудови індустрії видобутку природного газу та нафти, а також виробництва готових енергетичних продуктів на основі вуглеводневої сировини. Мова йде про посилення як прямого, так і непрямого впливу держави на інвестиційну активність у нафтогазовій промисловості.

У 2007–2021 роках спостерігаються значні коливання у величині видатків Зведеного бюджету України на підтримку паливно-енергетичного комплексу, а також поступове скорочення публічних видатків на розвиток нафтогазової промисловості. Зокрема, у 2007 році сума видатків Зведеного бюджету України на підтримку паливно-енергетичного комплексу становила 7350,4 млн грн, у 2008 році — 15484,0 млн грн, у 2009 році — 11965,3 млн грн, у 2010 році — 12055,0 млн грн, у 2011 році — 10995,9 млн грн, у 2012 році — 17448,5 млн грн, у 2013 році — 15421,5 млн грн. Тобто у 2013 році порівняно з 2007 роком публічні видатки на розвиток паливно-енергетичного комплексу скоротилися більш, ніж у 2 рази. У 2014 — 9 міс. 2021 року публічні видатки на підтримку паливно-енергетичного комплексу коливалися в інтервалі 1896,2-5992,2 млн грн, що значно менше середнього рівня видатків у 2007–2013 роках (рис. 1).

Така ж сама картина спостерігається і у динаміці публічних видатків на підтримку нафтогазової промисловості. У 2007 році сума видатків Зведеного бюджету України на розвиток нафтогазової промисловості становила 1416,1 млн грн, у 2008 році — 7480,9 млн грн, у 2009 році — 4162,8 млн грн, у 2010 році — 3454,1 млн грн, у 2011 році — 80,7 млн грн, у 2012 році — 4078,4 млн грн У 2013 році — 9 міс. 2021 року публічні видатки на розвиток нафтогазової промисловості коливалися в діапазоні 1,5—48,5 млн грн.

У 2007—2021 роках чітко викристалізовується тенденція до скорочення публічних видатків на підтримку паливно-енергетичного комплексу, зокрема його базової ланки нафтогазової промисловості, що свідчить про зміну пріоритетів у державній енергетичній політиці, тобто відбувається зміщення акцентів регуляторного впливу в сторону удосконалення інституційного середовища господарського освоєння запасів паливно-енергетичних ресурсів та використання непрямих методів стимулювання залучення інвестицій у видобуток нафти та газу, а також у виробництво енергоносіїв на основі переробки вуглеводневої сировини.

Поглиблення інституційних перетворень у нафтогазовій промисловості передбачає надання пріоритету непрямим методам державної підтримки даної ланки енергетичного сектора національного господарства через використання комплексу фіскальних та грошово-кредитних інструментів стимулювання нарощення введення додаткових потужностей у видобуток вуглеводневої сировини та у виробництво готових енергетичних продуктів з даного виду паливно-енергетичних ресурсів.

Досвід фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку нафтогазової промисловості у високорозвинених країнах підтверджує необхідність формування сучасного інструментарію державної підтримки оновлення техніко-технологічної бази видобутку та переробки вуглеводневої сировини. З одного боку, розвиток і використання нових технологій сприятиме доступу до значних ресурсів та скороченню питомих витрат у деяких випадках, а з другого — виснаження басейнів потребуватиме збільшення зусиль і витрат, необхідних для видобутку більших обсягів важкодоступних вуглеводнів [6, с. 22]. Високий рівень концентрації капіталу у вітчизняному секторі нафто- та газовидобутку в останні десятиліття не забезпечив нарощення інвестиційних вливань у модернізацію техніко-технологічної бази видобутку вуглеводневої сировини. Значною мірою така ситуація зумовлена відсутністю дієвого механізму стимулювання інвестиційної діяльності у нафтогазовій промисловості, незважаючи на те, що внаслідок перманентного зростання цін на енергоносії оператори видобутку вуглеводневої сировини отримували додаткові прибуткові надходження і не збільшували капітальні асигнування в освоєння нових родовищ нафти та природного газу.

Виходячи з передового іноземного досвіду та враховуючи значний потенціал залучення інвестицій у нафтогазову промисловість на основі партнерських відносин між державою та іноземними інвесторами, доцільною є інституціоналізація сучасних форм публічно-приватного партнерства у сфері видобутку нафти та газу. Певним інституційним бар'єром у даній царині виступає нерозвиненість вітчизняного законодавства, котре рег-

ламентує форми та моделі встановлення партнерських відносин у сфері надрокористування. У нинішній редакції Закону України "Про державно-приватне партнерство" [3] не систематизована повною мірою визначена передовим світом специфікація форм партнерських відносин між державою та підприємницьким сектором. В першу чергу це стосується угод про розподіл продукції (УРП). УРП — це угода, відповідно до якої одна сторона (державна) доручає іншій стороні (інвестору) проводити пошук, розвідку та видобування корисних копалин на певній ділянці надр протягом визначеного проміжку часу, а інвестор зобов'язується виконати роботи власним коштом з наступною компенсацією витрат та отриманням плати у вигляді частини прибуткової продукції. Інвестор має право розпоряджатися не усією видобутою продукцією, а лише частиною за вирахуванням частки держави. Проекти УРП прямо захищені від негативних змін законодавства, рентні ставки значно нижчі ніж звичайні, а спори можуть розглядатися в іноземних арбітражах. Саме тому в умовах політичної нестабільності проекти УРП показали найбільшу зацікавленість серед великих гравців [4; 5]. В умовах воєнного часу, коли виникла енергетична необхідність у суттєвому підвищенні рівня енергетичної самодостатності країни, гармонізація вітчизняного законодавства з законодавством високорозвинених країн в частині укладання УРП дасть змогу у найкоротші терміни залучити значні обсяги приватного капіталу у нафтогазову промисловість, що сприятиме усуненню дефіциту мінеральних палив і зменшить потребу в їх імпорті.

Ефективним механізмом формування фондів фінансово-інвестиційного забезпечення нафтогазовидобувної промисловості стала б концентрація частини рентної плати за природний газ та нафту, які видобуваються в Україні, у спеціальному фонді державного бюджету України. Тим більше, що рентна плата за користування надрами, як правило, спрямовується у держбюджет, що спрощує процедуру концентрації частини мінерально-сировинної ренти у спеціальних фондах, цільовим призначенням котрих виступає фінансово-інвестиційне забезпечення модернізації індустрії видобутку нафти та газу, а також переробки вуглеводневої сировини. Інституціоналізація такого роду спеціальних фондів дасть змогу сформувати надійне джерело бюджетного фінансування проєктів оновлення техніко-технологічної бази та введення додаткових потужностей у видобуток нафти та природного газу з огляду на те, що у 2021 році до публічних бюджетів України надійшло 25,9 млрд грн рентної плати за видобуток природного газу та 4,5 млрд грн рентної плати за видобуток нафти.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В умовах воєнного часу, загострення протистояння між демократичним Заходом і світовими авторитарними режимами та постковідного відновлення інвестиційної активності у глобальному енергетичному просторі виникає гостра необхідність у перегляді пріоритетів та механізмів диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення нафтогазової промисловості України. Дослідження показали, що в останні роки значно скоротилися видатки Зведеного бюджету України на роз-

виток паливно-енергетичному комплексу в цілому та на розвиток нафтогазової промисловості зокрема, що в умовах війни вимагає переорієнтації регуляторного впливу держави з прямих на непрямі методи стимулювання (пільгове оподаткування, спрощений митний режим завезення високотехнологічного обладнання, компенсація процентних ставок фінансово-банківським установам, які кредитують проєкти освоєння нових родовищ вуглеводнів) розвитку індустрії видобутку та переробки вуглеводневої сировини. Держава може збільшити обсяги фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації нафтогазової промисловості за рахунок концентрації частини рентної плати за видобуток природного газу та нафти у спеціальному фонді державного бюджету, який матиме цільову спрямованість і це збільшуватиме можливості держави фінансувати господарське освоєння вуглеводневої сировини в межах реалізації угод публічно-приватного партнерства. Найбільш прийнятною формою публічно-приватного партнерства для використання у сфері надрокористування є угоди про розподіл продукції (УРП), які забезпечать баланс інтересів між державою та суб'єктами підприємницької діяльності і сформують умови для диверсифікації джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації нафтогазової промисловості.

Література:

1. Галюк І.Б. Інноваційно-інвестиційні засади розвитку нафтогазової галузі України. [Електронний ресурс]. URL: <https://docplayer.net/138876988-Innovaciyno-investiciyni-zasadi-rozvitku-naftogazovoyi-galuzi-ukrayini.html>
2. Горобець В.В. Розвиток нафтогазової промисловості в Україні. [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2330/1/25.pdf>
3. Закон України "Про державно-приватне партнерство". Редакція від 09.07.2023 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
4. Залучення інвестицій у нафтогазову галузь та сферу критичної сировини посилять енергетичну безпеку України. Офіційний сайт Міністерства енергетики України. 12 травня 2023. [Електронний ресурс]. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/zaluchennya-investytsiy-u-naftogazovu-haluz-ta-sferu-krytychnoyi-syrovyny-posylt>
5. Інвестиції в газовидобувну галузь: три шляхи для інвестора. Сайт Асоціації газовидобувних компаній України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.agpu.org.ua/novyny/publikatsii-v-zmi/investytsii-v-hazovydobuvnu-haluz-try-shliakhy-dlia-investora>
6. Підчоса О.В. Інвестиційна діяльність ТНК у світовій нафтогазовій галузі: детермінанти розвитку. Економічний часопис-XXI. 2011. № 11—12. С. 19—23.
7. Рахман М.С., Євтушенко В.А., Чупринюк Ю.В. Економічний аналіз та вдосконалення ринку нафти і нафтопродуктів в Україні. Економіка і суспільство. 2018. Випуск 18. С. 195—202.
8. Фактор кризи: як врятувати нафтогазову галузь. Економічна правда. 15 травня 2020. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/gazpravda/2020/05/15/660504/>

References:

1. Haliuk, I.B. (2015), "Innovative and investment principles of the development of the oil and gas industry of Ukraine", available at: <https://docplayer.net/138876988-Innovaciyno-investiciyni-zasadi-rozvitku-naftogazovoyi-galuzi-ukrayini.html> (Accessed 05 Nov 2023).
2. Horobets', V.V. (2007), "Development of the oil and gas industry in Ukraine", available at: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2330/1/25.pdf> (Accessed 05 Nov 2023).
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On State-Private Partnership", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (Accessed 05 Nov 2023).
4. Ministry of Energy of Ukraine (2023), "Attracting investments in the oil and gas industry and the field of critical raw materials will strengthen the energy security of Ukraine", available at: <https://mev.gov.ua/novyna/zaluchennya-investytsiy-u-naftogazovu-haluz-ta-sferu-krytychnoyi-syrovyny-posylt> (Accessed 05 Nov 2023).
5. Association of Gas Producers of Ukraine (2019), "Investment in the gas industry: three ways for the investor", available at: <https://www.agpu.org.ua/novyny/publikatsii-v-zmi/investytsii-v-hazovydobuvnu-haluz-try-shliakhy-dlia-investora> (Accessed 05 Nov 2023).
6. Pidchosa, O.V. (2011), "Investment activities of TNCs in the global oil and gas industry: determinants of development", *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, vol. 11—12, pp. 19—23.
7. Rakhman, M.S. Yevtushenko, V.A. and Chupryniuk, Yu.V. (2018), "Economic analysis and improvement on the market of oil and petroleum products in Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 18, pp. 195—202.
8. Ekonomichna Pravda (2020), "Crisis factor: how to save the oil and gas industry", available at: <https://www.epravda.com.ua/projects/gazpravda/2020/05/15/660504/> (Accessed 05 Nov 2023).

Стаття надійшла до редакції 21.11.2023 р.

<https://nauka.com.ua>
Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net
viber: +38 050 3820663

УДК 657.6:657.42

*Т. О. Меліхова,**д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9934-8722>**Ю. С. Синиця,**к. е. н., доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7506-017X>**А. І. Яковлев,**здобувач ступеня вищої освіти магістр, спеціальності 071 Облік і оподаткування, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-5711-8108>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.53

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ НА МАЛОМУ ПІДПРИЄМСТВІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРАВИЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЇХ ВАРТІСНОГО ВИМІРЮВАННЯ

T. Melikhova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute named after YU. M. Potebny of Zaporizhzhia National University
Yu. Synytsia,PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute named after Yu. M. Potebny of Zaporizhzhia National University
A. Yakovlev,

Master's degree student, specialty 071 Accounting and Taxation, Engineering Educational and Scientific Institute named after YU. M. Potebny of Zaporizhzhia National University

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING AND AUDITING OF FIXED ASSETS AT A SMALL ENTERPRISE WITH THE HELP OF CORRECT APPLICATION OF THEIR COST MEASUREMENT

Для малих підприємств важливою складовою є наявність у робочому стані основних засобів, які допомагають здійснювати фінансово-господарську діяльність та отримувати прибуток. Якщо не вистачає обладнання, то знижуються показники роботи підприємства. Застаріле обладнання теж негативно впливає на збільшення витрат, які пов'язані з поточним та капітальним ремонтом. Тому напрям дослідження правильності ведення обліку та проведення аудиту основних засобів на малому підприємстві має свою актуальність.

Метою роботи є удосконалення обліку та аудиту основних засобів на малому підприємстві за допомогою правильного застосування їх вартісного вимірювання.

Метою аудиту основних засобів є впевненість у відповідності відображення їх облікової політики згідно до НП(С)БО, перевірка правильності віднесення до основних засобів та оцінки власних, орендованих або зданих в оренду основних засобів, а також вартості їх ремонтів.

Завданнями аудиту основних засобів є перевірка: відповідності наказу про облікову політику даним НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання, правильності віднесення до основних засобів, правильності оцінки первісної вартості основних засобів (власних та орендованих або зданих в оренду) та вартості їх ремонтів.

Удосконалення методики аудиту основних засобів містить анкету внутрішнього контролю, план аудиту, програму аудиту, робочі документи, що на відміну від існуючих включає в себе перевірку відповідності наказу про облікову політику даним НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання, а також правильності віднесення до основних засобів, оцінки первісної вартості власних, орендованих або зданих в оренду основних засобів та вартості їх ремонтів. Це допоможе вчасно виявити порушення у веденні обліку, буде сприяти правильності вартісної оцінки основних засобів.

З метою удосконалення обліку основних засобів пропонуємо форми документів, зокрема відомість формування наказу про облікову політику відповідно до НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання основних засобів, відомість правильності віднесення до груп основних засобів, відомість визначення оцінки первісної вартості власних основних засобів, відомість оцінки первісної вартості орендованих або зданих в оренду основних засобів, відомість оцінки вартості ремонтів основних засобів. Використання запропонованих шаблонів допоможе скоротити час на оцінку вартості основних засобів, формування та обробку документів з їх обліку, а також попередить можливість допущення помилок.

For small enterprises, an important component is the availability of fixed assets in working condition, which help to carry out financial and economic activities and generate income. If there is not enough equipment, the performance of the enterprise decreases. Obsolete equipment also negatively affects the increase in costs associated with current and major repairs. Therefore, the direction of research into the correctness of accounting and auditing of fixed assets at a small enterprise has its relevance.

The purpose of the work is to improve the accounting and auditing of fixed assets at a small enterprise with the help of the correct application of their cost measurement.

The purpose of the audit of fixed assets is to ensure the compliance of their accounting policy in accordance with the NP(S)BO, to check the correctness of the assignment to fixed assets and the assessment of own, leased or leased fixed assets, as well as the cost of their repairs.

The tasks of the audit of fixed assets are to check: the compliance of the order on the accounting policy with the data of NP(S)BO 7 for the correctness of the application of cost measurement, the correctness of the assignment to fixed assets, the correctness of the assessment of the original value of fixed assets (own and leased or leased) and the cost of their repairs.

The improvement of the fixed asset audit methodology includes an internal control questionnaire, an audit plan, an audit program, working documents, which, unlike the existing ones, includes a check of compliance of the order on accounting policy with the data of NP(S)BO 7 for the correctness of the application of cost measurement, as well as the correctness of attribution to fixed assets, assessment of the initial value of own, rented or leased fixed assets and the cost of their repairs. This will help to timely detect violations in accounting, will contribute to the correctness of the cost assessment of fixed assets.

In order to improve the accounting of fixed assets, we offer forms of documents, in particular, the notification of the formation of an order on the accounting policy in accordance with NP(S)BO 7 for the correct application of the cost measurement of fixed assets, the notification of the correctness of the classification of fixed assets to groups, the notification of the determination of the initial value of own fixed assets, statement of assessment of the original cost of leased or leased fixed assets, statement of assessment of the cost of repairs of fixed assets. The use of the proposed templates will help to reduce the time for estimating the cost of fixed assets, forming and processing documents for their accounting, and will also prevent the possibility of making mistakes.

*Ключові слова: облік, аудит, основні засоби, малі підприємства, оцінка, вартісне вимірювання.
Key words: accounting, auditing, fixed assets, small enterprises, assessment, value measurement.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для малих підприємств важливою складовою є наявність у робочому стані основних засобів, які допомагають здійснювати фінансово-господарську діяльність

та отримувати прибуток. Якщо не вистачає обладнання, то знижуються показники роботи підприємства. Застаріле обладнання теж негативно впливає на збільшення витрат, які пов'язані з поточним та капітальним ремонтом. Тому напрям дослідження правильності ведення обліку та проведення аудиту основних засобів на малому підприємстві має свою актуальність.

Таблиця 1. Анкета внутрішнього контролю основних засобів на малому підприємстві

№ з/п	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Який план рахунків використовує підприємство: - загальний; - спрощений?				
2	Чи усі наявні основні засоби використовуються на підприємстві?				
3	В яких випадках проводиться інвентаризація основних засобів: - перед складанням річної звітності; - при їх переоцінці; - при передачі від однієї до іншої матеріально-відповідальної особи; - при зміні матеріально-відповідальної особи у зв'язку з її звільненням; - при виявленні крадіжок або надзвичайних ситуацій?				
4	Які основні засоби є на підприємстві: - будівлі; - транспортні засоби; - обладнання; - комп'ютерна техніка?				
5	Чи є на підприємстві основні засоби, які здані в оренду: - оперативну; - фінансову?				
6	Чи є на підприємстві основні засоби, які взяті в оренду: - оперативну; - фінансову?				
7	Чи відбувався на підприємстві ремонт за період, що перевіряється: - капітальний; - поточний; - ремонт не відбувався?				
8	Чи було на підприємстві спорудження основних засобів за період, що перевіряється: - господарським способом; - підрядним способом; - не відбувалось?				
9	Чи відображена у наказі про облікову політику інформація про основні засоби?				
10	Який метод амортизації зазначено у наказі про облікову політику: - прямолінійний; - кумулятивний; - виробничий; - зменшення залишкової вартості; - прискореного зменшення залишкової вартості?				

Джерело: складено авторами.

Таблиця 2. Загальний план аудиту основних засобів на малому підприємстві

Етапи аудиту	Аудиторські процедури	Методи аудиту	Терміни проведення	Виконавці
Попередній	Ознайомлення з діяльністю підприємства	Спостереження, аналітичні тести		
Основний	Перевірка відповідності наказу про облікову політику даним НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання основних засобів	Документальна перевірка: по суті, арифметичний, вибірковий		
	Перевірка правильності віднесення до основних засобів	Документальна перевірка: по суті, арифметичний, вибірковий		
	Перевірка правильності оцінки первісної вартості власних основних засобів	Документальна перевірка: по суті, арифметичний, вибірковий		
	Перевірка правильності оцінки первісної вартості орендованих або зданих в оренду основних засобів	Документальна перевірка: по суті, арифметичний, вибірковий		
Завершальний	Складання аудиторського звіту	Документальна перевірка: по суті, арифметичний, вибірковий Підтвердження		

Джерело: складено авторами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемні питання обліку та аудиту основних засобів розглянуті у наукових працях багатьох вітчизняних вчених, серед яких такі як: Гордієнко Н. І., Давидов Г. М., Іванова Н. А., Карпенко М. Ю., Кулаковська Л. П., Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Піча Ю. В., Савченко В. Я., Сахарцева І. І., Усач Б. Ф. та інші. Проте саме питання ведення обліку та проведення аудиту основних засобів на малих підприємствах за допомогою правильного застосування їх вартісного вимірювання розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження та удосконалення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є удосконалення обліку та аудиту основних засобів на малому підприємстві за допомогою правильного застосування їх вартісного вимірювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою аудиту основних засобів є впевненість у відповідності відображення їх облікової політики згідно до НП(С)БО, перевірка правильності віднесення до основних засобів та оцінки власних, орендованих або зданих в оренду основних засобів, а також вартості їх ремонтів.

Завданнями аудиту основних засобів є перевірка: відповідності наказу про облікову політику даним НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання, правильності віднесення до основних засобів, правильності оцінки первісної вартості основних засобів (власних та орендованих або зданих в оренду) та вартості їх ремонтів.

Анкета внутрішнього контролю основних засобів подана в таблиці 1.

Наступним етапом після попереднього планування та проведення анкетування із зазначеної теми, аудитор приступає до розробки загального плану аудиту основних засобів (табл. 2). План аудиту основних засобів містить характер, час та обсяг процедур, які будуть здійснені для отримання доказів.

Програма аудиту основних засобів наведена в таблиці 3.

Робочі документи аудиту основних засобів наведені у таблицях 4—8.

Таблиця 3. Програма аудиту основних засобів на малому підприємстві

№ з/п	Мета аудиту	Аудиторські процедури	Аудиторські докази	Критерії якості	Код робочого документу	Термін проведення	Виконавець	Примітки
1	Впевнитись у відповідності наказу про облікову політику даним НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання основних засобів	Перевірка відповідності наказу про облікову політику даним НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання основних засобів	Наказ про облікову політику	А, Б, В, Г, Д, Е, Є	ОЗ-1			
2	Впевнитись у правильності віднесення до основних засобів	Перевірка правильності віднесення до основних засобів	Акт приймання-передачі основних засобів, Акт введення в експлуатацію основних засобів, Наказ про облікову політику	А, Б, В, Г, Д, Е	ОЗ-2			
3	Впевнитись у правильності оцінки первісної вартості власних основних засобів	Перевірка правильності визначення оцінки первісної вартості власних основних засобів	Акт приймання-передачі основних засобів, Акт введення в експлуатацію основних засобів, Наказ про облікову політику	А, Б, В, Г, Д, Е	ОЗ-3			
4	Впевнитись у правильності оцінки первісної вартості орендованих або зданих в оренду основних засобів	Перевірка правильності оцінки первісної вартості орендованих або зданих в оренду основних засобів	Акт приймання-передачі основних засобів, Договір оренди основних засобів	А, Б, В, Г, Д, Е	ОЗ-4			
5	Впевнитись у правильності оцінки вартості ремонтів основних засобів	Перевірка правильності оцінки вартості ремонтів основних засобів	Акт приймання відремонтованих, реконструйованих та модернізованих основних засобів	А, Б, В, Г, Д, Е	ОЗ-5			

Критерії якості аудиторської перевірки: наявність – А; правдивість – Б; права та зобов'язання – В; повнота – Г; вимірювання – Д; оцінку вартості – Е; подання і розкриття – Є.

Джерело: складено авторами.

Таблиця 4. Перевірка відповідності наказу про облікову політику даним НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання основних засобів

Найменування	Наказ про облікову політику	НП(С)БО 7 «Основні засоби»	ПКУ	Відхилення

Джерело: складено авторами.

Таблиця 5. Перевірка правильності віднесення до основних засобів

Найменування основних засобів	За даними підприємства	За даними аудиту				Відхилення	
		термін експлуатації більше року	вартість більше 20 000 грн	вартість менше 20 000 грн	відноситься до		
					основних засобів		МНМА

Джерело: складено авторами.

Таблиця 6. Перевірка правильності оцінки первісної вартості власних основних засобів

Найменування основних засобів	За даними підприємства			За даними аудиту		Відхилення	
	господарський спосіб	підрядний спосіб	види витрат	господарський спосіб	підрядний спосіб	господарський спосіб	підрядний спосіб

Джерело: складено авторами.

Таблиця 7. Перевірка правильності оцінки первісної вартості орендованих або зданих в оренду основних засобів

Найменування основних засобів	За даними підприємства		За даними аудиту			Відхилення	
	здано в оренду	отримано в оренду	вид оренди	здано в оренду	отримано в оренду	здано в оренду	отримано в оренду

Джерело: складено авторами.

Таблиця 8. Перевірка правильності оцінки вартості ремонтів основних засобів

Найменування основних засобів	За даними підприємства		За даними аудиту			Відхилення	
	капітальний ремонт	поточний ремонт	вид списаних	капітальний ремонт	поточний ремонт	капітальний ремонт	поточний ремонт

Джерело: складено авторами.

Таблиця 9. Відомість формування наказу про облікову політику відповідно до НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання основних засобів

Найменування	НП(С)БО 7 «Основні засоби»	ПКУ	Наказ про облікову політику (пункт)	Примітки

Джерело: складено авторами.

Таблиця 10. Відомість правильності віднесення до груп основних засобів

Найменування основних засобів	Термін експлуатації більше року	Вартість більше 20 000 грн	Вартість менше 20 000 грн	Відноситься до	
				основних засобів	МНМА

Джерело: складено авторами.

Таблиця 11. Відомість визначення оцінки первісної вартості власних основних засобів

Найменування основних засобів	Підрядний спосіб		Господарський спосіб				
	вартість	ПДВ	матеріали	заробітна плата	ЄСВ	амортизація	інші

Джерело: складено авторами.

Таблиця 12. Відомість оцінки первісної вартості орендованих або зданих в оренду основних засобів

Найменування основних засобів	Термін експлуатації	Здано в оренду			Отримано в оренду			Оплата за оренду	
		термін здачі	первісна вартість	знос	термін здачі	фінансову	оперативну	вартість	ПДВ

Джерело: складено авторами.

Таблиця 13. Відомість оцінки вартості ремонтів основних засобів

Найменування основних засобів	Капітальний ремонт				Поточний ремонт			
	матеріали	заробітна плата	ЄСВ	амортизація	віднесено до первісної вартості	матеріали	ПДВ	віднесено до витрат

Джерело: складено авторами.

Для малих підприємств є проблема недостатності внутрішніх відомостей, які допомагають у веденні обліку, особливо для формування оцінки вартості основних засобів. Для удосконалення їх обліку пропонуємо форми наступних відомостей, а саме відомість формування наказу про облікову політику відповідно до НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання основних засобів, відомість правильності віднесення до груп основних засобів, відомість визначення оцінки первісної вартості власних основних засобів, відомість оцінки первісної вартості орендованих або зданих в оренду основних засобів, відомість оцінки вартості ремонтів основних засобів (таблиці 9—13).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Удосконалення методики аудиту основних засобів на малих підприємствах містить анкету внутрішнього контролю, план аудиту, програму аудиту, робочі документи, що на відміну від існуючих включає в себе перевірку відповідності наказу про облікову політику даним НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання, а також правильності віднесення до основних засобів, оцінки первісної вартості власних, орендованих або зданих в оренду основних засобів та вартості їх ремонтів. Це допоможе вчасно виявити порушення у веденні обліку, буде

сприяти правильності вартісної оцінки основних засобів.

З метою удосконалення обліку основних засобів пропонуємо форми документів, зокрема відомість формування наказу про облікову політику відповідно до НП(С)БО 7 для правильності застосування вартісного вимірювання основних засобів, відомість правильності віднесення до груп основних засобів, відомість визначення оцінки первісної вартості власних основних засобів, відомість оцінки первісної вартості орендованих або зданих в оренду основних засобів, відомість оцінки вартості ремонтів основних засобів. Використання запропонованих шаблонів допоможе скоротити час на оцінку вартості основних засобів, формування та обробку документів з їх обліку, а також попередить можливість допущення помилок.

Література:

1. Меліхова Т. О., Романенко К. В. Удосконалення організації бухгалтерського процесу та методики аудиту вибуття основних засобів в обліку суб'єктів малого підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9445> (дата звернення: 17.10.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.18.
2. Меліхова Т. О., Гребенюк О. В. Удосконалення методичних підходів до аудиту надходження основних засобів для підвищення рівня економічної безпеки підприємства. *Економіка та держава*. 2020. № 1. С. 27—32. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.27.
3. Меліхова Т. О., Климова О. В. Удосконалення обліку та внутрішнього контролю списання основних засобів бюджетних установ для підвищення якості контролю та ефективності проведення ревізії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 20. С. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.30.
4. Меліхова Т. О., Герасименко Ю. М. Розробка програми аудиту надходження основних засобів для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. *Агросвіт*. 2018. № 24. С. 46—53. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.24.46.
5. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Бескоста Г. М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.
6. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Бескоста Г. М. Організація і методика аудиту : навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.
7. Меліхова Т. О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. *Бізнес Інформ*. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.
8. Меліхова Т. О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність : монографія. Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.
9. Меліхова Т. О., Височина В. В. Розробка програми аудиту витрат на виробництво для підвищення фінансової безпеки підприємства. *Економіка та держава*. 2018. № 1. С. 69—75.
10. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Чакалова Н. С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 400 с.
11. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Подмешальська Ю. В., Чакалова Н. С. Теорія бухгалтерського обліку:

навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 071 "Облік і оподаткування" освітньо-професійної програми "Оподаткування, облік, контроль в управлінні підприємством". Запоріжжя: ЗНУ, 2022. 516 с.

12. Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Кутчак Ю. М. Фінансовий облік II : навчальний посібник для здобувачів рівня вищої освіти бакалавра спеціальності 071 "Облік і оподаткування" освітньо-професійної програми "Оподаткування, облік, контроль в управлінні підприємством". Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 368 с.

References:

1. Melikhova, T. and Romanenko, K. (2021), "Improving the organization of the accounting process and methods of auditing the disposal of fixed assets in the accounting of small businesses", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9445> (Accessed 17 Oct 2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.18.
2. Melikhova, T. and Hrebeniuk, O. (2020), "Improvement of methodical approaches to audit of fixed assets acquisition for increasing of a level of enterprise economic security", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 27—32. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.27.
3. Melikhova, T. and Klymova, O. (2021), "Adequate area of internal control over the write-off of the main budgetary installations for the improvement of the quality of control and efficiency of the revision", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 30—36. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.30.
4. Melikhova, T. and Herasymenko, Yu. (2018), "The development of a program audit of the receipt of fixed assets for raising the level of financial security at the enterprise", *Agrosvit*, vol. 24, pp. 46—53. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.24.46.
5. Makarenko, A. P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2016), *Audit [Audit]*, ZDIA, Zaporizhzhia, Ukraine.
6. Makarenko, A. P. Melikhova, T. O. and Beskosta, H. M. (2015), *Orhanizatsiia i metodyka audytu [Organization and method of audit]*, ZDIA, Zaporizhzhia, Ukraine.
7. Melikhova, T. O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.
8. Melikhova, T. O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryemstva: formuvannia, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency]*, Hel'vetyka, Kherson, Ukraine.
9. Melikhova, T. O. and Vysochyna, V. V. (2018), "Development of a program for auditing production costs to improve the financial safety of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 69—75.
10. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O. and Chakalova, N. S. (2020), *Teoriia i metodyka dokumentuvannia v obliku ta audyti [Theory and methodology of documentation in accounting and auditing]*, ZNU, Zaporizhzhia, Ukraine.
11. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O., Podmeshalska, Yu. V. and Chakalova, N. S. (2022), *Teoriia bukhhalters'koho obliku [Theory of accounting]*, ZNU, Zaporizhzhia, Ukraine.
12. Makarenko, A. P., Melikhova, T. O. and Kutchak Yu. M. (2023), *Finansovyy oblik II [Financial accounting II]*, ZNU, Zaporizhzhia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2023 р.

УДК 336.64

S. Kbalatur,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8331-3341>

Iu. Masiuk,
PhD in Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6339-3011>

V. Strozki,
Student of the gr. MgFBS-22
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1684-2515>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.59

MODEL OF FORMATION OF FINANCIAL RESOURCES IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION

С. М. Халатур,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
Ю. В. Масюк,
к. е. н., професор,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
В. В. Строцький,
здобувач гр. МгФБС-22, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

In connection with the rapid development of digital technologies in the modern world, there is a need to review and adapt models of the formation of financial resources under the influence of digitalization. Digital technologies transform traditional processes, affecting the ways of production, consumption and distribution of financial resources. In this context, there is a need to develop new models for the formation of financial resources that take into account the impact of digitalization on the financial sector.

The article is aimed at studying the influence of digital innovations on the processes of formation of financial resources, their optimization and use in modern conditions. The work analyzes the impact of digitalization on traditional sources of financing, such as banking and capital investment, considers the latest financial instruments, such as cryptocurrencies and blockchain technologies, and develops models for the optimal use of digital resources in the context of digitalization. Modeling and forecasting financial indicators is essential for businesses and investors to make informed decisions in the digital environment. There are several tools and techniques to help with this process.

The study confirms that the use of digital tools in the formation of financial resources allows enterprises to increase the efficiency of liquidity management, reduce the costs of financial operations and ensure a higher level of financial stability. Special attention should be paid to the development of digital platforms for managing financial flows, which allows for the automation of accounting and monitoring of financial transactions, as well as improves the forecasting of financial results.

Digitization of financial resources is a necessary stage in the evolution of modern business processes. It creates unique opportunities for optimizing financial operations, providing enterprises with competitive advantages on the market. However, successful implementation requires an integrated approach, combining technological innovation, human resources and information security.

У зв'язку зі стрімким розвитком цифрових технологій у сучасному світі виникає необхідність перегляду та адаптації моделей формування фінансових ресурсів під впливом діджиталізації. Цифрові технології трансформують традиційні процеси, впливаючи на способи виробництва, споживання та розподілу фінансових ресурсів. У цьому контексті виникає необхідність розробки нових моделей формування фінансових ресурсів, які враховують вплив діджиталізації на фінансовий сектор. Сприяючи цифровізації фінансових процесів, суспільство повинно ретельно вивчати й враховувати можливі соціальні наслідки цих технологій.

Стаття спрямована на дослідження впливу цифрових інновацій на процеси формування фінансових ресурсів, їх оптимізацію та використання в сучасних умовах. У роботі аналізується вплив діджиталізації на традиційні джерела фінансування, такі як банківська справа та капітальні інвестиції, розглядаються новітні фінансові інструменти, такі як криптовалюти та технології блокчейн, і розробляються моделі оптимального використання цифрових ресурсів у контексті діджиталізації. Моделювання та прогнозування фінансових показників має важливе значення для того, щоб підприємства та інвестори могли приймати обгрунтовані рішення в цифровому середовищі. Існує кілька інструментів і методів, які допоможуть у цьому процесі.

Дослідження підтверджує, що використання цифрових інструментів у формуванні фінансових ресурсів дозволяє підприємствам підвищити ефективність управління ліквідністю, зменшити витрати на фінансові операції та забезпечити вищий рівень фінансової стійкості. Особливу увагу слід звернути на розвиток цифрових платформ для управління фінансовими потоками, що дозволяє автоматизувати облік та моніторинг фінансових операцій, а також покращує прогнозування фінансових результатів.

Діджиталізація фінансових ресурсів є необхідним етапом в еволюції сучасних бізнес-процесів. Це створює унікальні можливості для оптимізації фінансових операцій, надання підприємствам конкурентних переваг на ринку. Однак успішне впровадження вимагає інтегрованого підходу, що поєднує технологічні інновації, людські ресурси та інформаційну безпеку.

Key words: digitalization, financial resources, modeling, forecasting, financial strategy.

Ключові слова: діджиталізація, фінансові ресурси, моделювання, прогнозування, фінансова стратегія.

FORMULATION OF THE PROBLEM

In today's world, which is constantly moving forward with the speed of digital reproduction, the financial system does not remain aloof from this technological revolutionary process. Digitization, which is the introduction of digital technologies into all aspects of life, changes the paradigm of the formation of financial resources. Digital technologies transform traditional processes, affecting the ways of production, consumption and distribution of financial resources. In this context, there is a need to develop new models for the formation of financial resources that take into account the impact of digitalization on the financial sector.

ANALYSIS OF LATEST RESEARCH PUBLICATIONS

The issue of the formation of financial resources is highlighted by domestic authors of economic publications, namely: Velichkin V.O., Tymoshenko M.V., Kotkalova-Litvin I.V., Musienko V.O., Ostroverkha D.V., Dergacheva V.V., Parubets O., Sereda S.A., Glushchenko O.V., Parubets O., Vostenko V.S., Merenkova L.O., Agapova M.Yu. and others [1–8]. At the same time, the question of the formation of financial resources in the conditions of digitalization is relevant and insufficiently researched, and therefore there is a need to further solve it at the level of anti-crisis management of enterprises.

SETTING OBJECTIVES

The purpose of the article is the formation of financial resources in the conditions of digitalization as the main component of their anti-crisis management.

RESENTATION OF THE MAIN MATERIAL

Digitalization of the financial system begins with the use of modern technologies for processing, storing and transmitting financial information. Blockchain, artificial intelligence, data analytics are just a few tools that are rethinking the processes of formation and distribution of financial resources. The innovativeness of these technologies allows the economy to become more transparent, efficient and accessible to all segments of the population.

However, along with the significant benefits of digitization come challenges. In particular, the risk of cybercrime and financial data security breaches is increasing. Ensuring cyber security is becoming a top priority as vulnerabilities in the digital space can lead to serious consequences for financial stability and public trust in financial institutions.

Digitalization also raises questions about the ethical aspects of the use of technology in finance. Automation of decisions based on artificial intelligence can lead to the emergence of new forms of discrimination and inequality. While promoting the digitalization of financial processes, society should carefully study and take into account the

possible social consequences of these technologies.

The success of digitalization of the financial system depends on society's ability to adapt to changes and solve emerging challenges. It is important to develop personnel potential with a high level of cyber security and technological literacy. Education plays a key role in the formation of specialists who will be able to implement and improve digital financial instruments.

With the transition to a digital future, it is important to ensure the inclusion of all segments of the population in new financial technologies. Creating accessible and convenient tools for digital finance, as well as improving financial literacy, are becoming a task of great importance. Harmony in the financial system can only be achieved if government structures, businesses and citizens interact.

Modeling and forecasting financial indicators is essential for businesses and investors to make informed decisions in the digital environment. There are several tools and techniques to help with this process. Here are some of the most common financial modeling and forecasting tools:

- Microsoft Excel is one of the most common tools for financial modeling. It offers various functions, formulas and tools to create complex financial models. You can use Excel to create income statements, balance sheets, and cash flow statements.

- Financial modeling software. There are several specialized software tools for financial modeling, such as Quantrix, AdaptiveInsights, and Planful. These tools offer advanced features and templates for building complex financial models.

- Forecasting software such as IBM Planning-Analytics, Anaplan and OracleHyperion can help with financial forecasting and budgeting. They allow you to analyze scenarios and integrate data.

- Online financial modeling platforms such as Finbox and Intrinio provide templates and data for financial modeling. They can help streamline the process and provide valuable financial metrics and analysis.

- Statistical software such as R and Python, as well as the Pandas and NumPy libraries, can be used for advanced statistical analysis and time series forecasting. They are particularly useful for quantitative financial modeling.

- Financial modeling templates. These templates are often in Excel format and can be customized for specific industries and purposes.

- Data visualization tools like Tableau and Power BI can be used to create visualizations and dashboards based on financial data, making financial performance easier to interpret and communicate.

- Monte Carlo simulation tools: Tools such as @RISK and CrystalBall are used for risk analysis and probabilistic modeling. They can be valuable for assessing the impact of uncertainty on financial forecasts.

- Economic forecasting tools, like the GlobalInsight economic forecasting model, provide economic

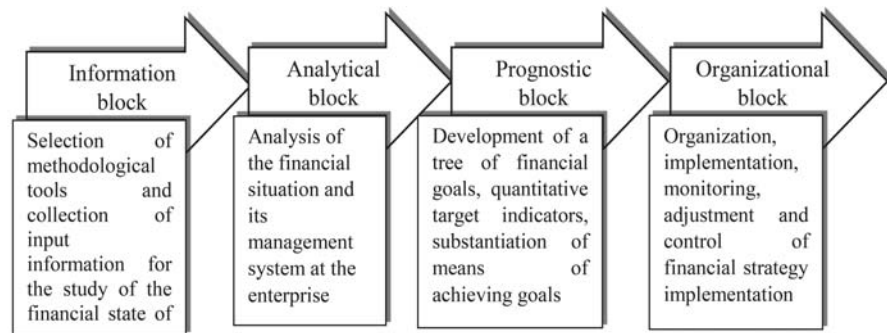


Fig. 1. Stages of creating a financial strategy in the conditions of digitalization

data and forecasts that can be integrated into financial models.

- Machine learning and artificial intelligence: Machine learning and artificial intelligence techniques can be used for predictive modeling and forecasting using libraries such as scikit-learn (Python) or tools such as MATLAB.

However, the choice of tool depends on the complexity of the financial model, your specific needs and the level of experience of the specialist. Financial modeling often involves a combination of these tools to create accurate and insightful forecasts of financial performance. In addition, it is important to constantly update financial models with the latest data and assumptions to ensure they are relevant and accurate.

Figure 1 shows the sequential steps of creating a financial strategy in the context of digitalization.

Creating an effective financial strategy for an agricultural enterprise includes several stages related to financial planning and forecasting tools. The main steps of this process are analyzed below. The first step is a detailed analysis of the company's financial condition, using tools such as financial statements, balance sheets and profit and loss statements to assess current financial performance. Establishing specific goals and objectives for the financial strategy, in particular regarding profitability, risks and development of the enterprise. Assessment of resources needed to achieve goals. This can include cash, equipment, labor and other assets.

Development of a detailed financial plan, which determines how resources will be attracted and used to achieve their goals. Tools such as budgeting and forecasting are used to create realistic plans. Determination of possible risks and development of their management strategy. This is important to reduce the negative impact of financial troubles on the agricultural enterprise. Establishing a monitoring and control system to track the implementation of the financial plan and respond to changes in a timely manner. Regular review and adjustment of the financial strategy in accordance with changes in the internal and external environment.

The study confirms that the use of digital tools in the formation of financial resources allows enterprises to increase the efficiency of liquidity management, reduce the costs of financial operations and ensure a higher level of financial stability. Special attention should be paid to the development of digital platforms for managing financial flows, which allows for the automation of accounting and monitoring of financial transactions, as well as improves the forecasting of financial results.

On the other hand, it is important to consider the risks associated with digitalization of financial processes. Cybersecurity is becoming one of the key concerns as the volume of digital information increases and the likelihood of cyberattacks increases. Organizations must actively implement measures to ensure cyber security, improve authentication and monitoring systems to protect financial data.

Digitization of financial resources also requires companies to rethink corporate culture and develop digital literacy among staff. It is important to consider that the successful implementation of digital technologies requires not only the availability of modern software, but also relevant knowledge and skills in the company's team.

CONCLUSIONS

The model of formation of financial resources in the conditions of digitalization is determined not only by the use of advanced technologies, but also by the readiness of society to solve emerging challenges. This transformation requires us to pay attention to ethical, social and security aspects, ensuring stability and balance in the next generation financial system. One of the key characteristics of modernity is the active development of digitalization, which transforms traditional approaches to the formation and management of finances.

One of the main conclusions of the study is that digitalization opens up new opportunities for the effective formation of financial resources. Digital technologies contribute to the automation of many financial processes, reducing risks and increasing the speed of decision-making. This is especially relevant in the conditions of a rapidly changing business environment, where it is important to promptly respond to changes in the financial market and the internal environment of the enterprise.

Digitization of financial resources is a necessary stage in the evolution of modern business processes. It creates unique opportunities for optimizing financial operations, providing enterprises with competitive advantages on the market. However, successful implementation requires an integrated approach, combining technological innovation, human resources and information security.

Література

1. Гудзь О.І. Формування фінансової стратегії підприємства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 2. URL: vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/2

2. Ляшенко В. І., Вишневецький О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ: НАН України, Ін-т ек-ки пром-ті, 2018. 252 с.

3. Масюк Ю.В., Шкода А.В. Особливості формування та використання фінансових ресурсів підприємства. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/download>

4. Семилітко Д. Діджиталізація в дії: як цифрова трансформація бізнесу впливає на успіх компанії. Аудитор України. 2019. № 5. С. 76—79.

5. Танклевська Н.С. Стратегія реалізації фінансової політики в аграрному секторі економіки. Вісник Хмель-

ницького національного університету. 2011. №3. Т. 1. С. 64—69.

6. Khalatur S., Radzevicius G., Velychko L., Fesenko V., Kriuchko L. (2019). Global deoffshorization and its impact on the national and regional economies of eastern european countries. *Problems and Perspectives in Management*, 17 (3), 293—305.

7. Khalatur S., Vinichenko I., Volovyk D. (2021). Development of modern business processes and outsourcing activities. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7 (3), pp.195—202.

8. Khalatur S., Pavlova H., Vasilieva L., Karamushka D., Danilevica A. (2022) Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector. *Entrepreneurship and Sustainability*, vol. 9 (4), pp. 56—76.

9. Velychko O., Velychko L. Khalatur S., Roubik Hynek (2020). A guarantor in the quality management system of educational programs: a case of Ukrainian universities. *Problems and Perspectives in Management*, vol.18 (4), 153—166.

References:

1. Hudz, O.I. (2017), "Formation of the financial strategy of the enterprise", *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, vol. 2, available at : vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/2

2. Liashenko, V. I. and Vyshnevskiy, O. S. (2018), *Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku* [Digital modernization of the Ukrainian economy as an opportunity for breakthrough development], NAN Ukrayini, In-t ek-ki prom-ti, Kyiv, Ukraine.

3. Masyuk, Yu.V. and Shkoda, A.V. (2021), "Peculiarities of formation and use of financial resources of the enterprise", *Economy and society*, vol 34, Available at: <https://economyandsociety.in.ua/download>

4. Semilitko, D. (2019), "Digitalization in action: how the digital transformation of business affects the success of the company", *Auditor Ukrayini*, vol. 5, pp. 76—79.

5. Tanklevska, N.S. (2011), "Strategy for implementation of financial policy in the agrarian sector of the economy", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 3, p. 1, pp. 64—69.

6. Khalatur, S., Radzevicius, G., Velychko, L., Fesenko, V. and Kriuchko, L. (2019), "Global deoffshorization and its impact on the national and regional economies of eastern european countries", *Problems and Perspectives in Management*, vol. 17 (3), pp. 293—305.

7. Khalatur, S., Vinichenko, I. and Volovyk, D. (2021), "Development of modern business processes and outsourcing activities", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7 (3), pp. 195—202.

8. Khalatur, S., Pavlova, H., Vasilieva, L., Karamushka D. and Danilevica, A. (2022), "Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector", *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, vol. 9(4), pp.56-76.

9. Velychko, O., Velychko, L., Khalatur, S. and Roubik, Hynek (2020), "A guarantor in the quality management system of educational programs: a case of Ukrainian universities", *Problems and Perspectives in Management*, vol.18 (4), pp. 153—166.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2023 р.

УДК 336.131

Г. С. Ліхоносова,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування,
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
"Харківський авіаційний інститут"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6552-8920>

Т. Г. Зейнієв,

к. т. н., доцент, докторант, Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8418-7818>

А. А. Зубов,

здобувач другого (магістерського) рівня ВО спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та
страхування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
"Харківський авіаційний інститут"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6352-6133>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.63

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ СУБ'ЄКТУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

G. Likhonosova,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management and Business Administration,
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

T. Zieiniiev,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Doctoral student,
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

A. Zubov,
Second (master's) level graduate of higher education specialty 072 Finance,
banking and insurance, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

FINANCIAL ASPECTS OF MANAGEMENT OF EXPORT-IMPORT OPERATIONS OF A BUSINESS ENTITY

У статті розглядається механізм використання фінансових інструментів управління експортно-імпортними операціями під час проведення міжнародних торгових операцій із використанням рівняння макроекономічного рівноваги. Теоретичною та методологічною базою дослідження з'явилися концепція рівності пропозиції та попиту класичної економічної теорії, кейнсіанська концепція визначення національного виробництва за сукупними витратами в економіці та рівняння обміну кількісної теорії грошей, що є основою монетарної економічної теорії. У процесі дослідження використовувалися економіко-математичний та логічний методи, а також методи аналізу та синтезу. Результатом дослідження стало створення механізму управління експортно-імпортними операціями підприємства при проведенні міжнародних торгових операцій та запропоновано практичні рекомендації щодо застосування результатів дослідження. Розглянуто основні фактори ефективності управління експортно-імпортними операціями. Визначено основні недоліки вибору та формування здійснення ефективних експортно-імпортних операцій. Наведено принципи формування ефективної зовнішньоекономічної діяльності.

The article was prepared as part of the scientific study "Mechanism of leveling socio-economic rejection of the population of Ukraine in conditions of economic turbulence."

The article considers the mechanism of using financial instruments for managing export-import operations during international trade operations using the equation of macroeconomic balance. Ukrainian entrepreneurs, despite the extremely difficult challenges, are adapting to the situation, trying to preserve and develop their business in order to stabilize the state's economy and create the preconditions for post-war reconstruction. The restoration of Ukrainian exports will help maintain macroeconomic stability by expanding sales markets and foreign exchange earnings. Today, many enterprises are reoriented to export and, along with the difficulties of logistics, the issue of available financial resources becomes especially acute for them. The concept of equality of supply and demand of classical economic theory, the Keynesian concept of determining national production based on aggregate costs in the economy, and the equation of exchange of the quantitative theory of money, which is the basis of monetary economic theory, became the theoretical and methodological basis of the research. In the research process, economic-mathematical and logical methods, as well as methods of analysis and synthesis, were used. The result of the study was the creation of a mechanism for managing the enterprise's export-import operations during international trade operations, and practical recommendations for applying the results of the study were proposed. The main factors of the efficiency of management of export-import operations are considered. An effective scheme for trade financing of export-import operations on the part of banks, as the main participants in the financing of investment processes, is described. In the article degree of studying of export finance concept in economic literature is defined, author's definition to this economic term is given, the periods of development of export finance are allocated, borders of contact of export finance with other types of finance — trade, structured and project are analyzed, degree of the importance of export finance for international trade is defined. The main shortcomings of the selection and formation of effective export-import operations have been identified. The principles of the formation of effective foreign economic activity are given.

Ключові слова: фінансові важелі, інструменти управління, експортно-імпортний потенціал, система управління підприємством, фінансовий менеджмент, механізм управління експортно-імпортними операціями.

Key words: financial levers, management tools, export-import potential, enterprise management system, financial management, export-import management mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інтернаціоналізація та інтеграція економіки як перспективні напрями економічного розвитку всього світового співтовариства визначають необхідність посилення зовнішньоекономічної діяльності організацій. Активізація та ускладнення цієї діяльності вимагають удосконалення системи управління нею на основі нових принципів, форм та методів. Важлива роль в системі управління, що оновлюється, належить економічному аналізу експортно-імпортних операцій, результати якого необхідно враховувати при обґрунтуванні та прийнятті управлінських рішень як на стадії укладання експортно-імпортних контрактів, так і на стадії фактичного їх виконання, а також при обґрунтуванні бізнес-планів у частині зовнішньоекономічної діяльності.

Проте низка питань, пов'язаних з аналізом та оцінкою ефективності експортно-імпортних операцій недостатньо розроблена та потребує подальшого дослідження. Зокрема, відсутні методики комплексного аналізу експорту та імпорту, що не дозволяє всебічно оцінити ефективність експортно-імпортних операцій та досліджувати вплив найважливіших факторів на їх зміну. Актуальність, невирішеність та дискусійність багатьох питань, пов'язаних з аналізом експортно-імпортних операцій, зумовили вибір теми дослідження, визначили його мету, завдання та структуру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням економічного аналізу, фінансовим аспектам експортно-імпортних операцій присвячені праці таких відомих вчених, як: Баканова М.І., Бахрамова Ю.М., Глухова В.В., Григор'єва Ю.А., Заломін Н.А., Куліні-

на Г.В., Леонтьєвої Ж.Г., Матвєєвої О.П., Патрова В.В., П'ятова М.Л., Прокушева Є. Ф., Сельцовсько В.Л., Стровського Л.Є., Ульянової Н.В., Шалашової Н.Т., Шеремета А.Д., Юшкова С. Д. та ін. Однак, незважаючи на істотний внесок вчених у вирішення даної проблеми, багато питань теорії та практики фінансового аналізу експортно-імпорتنних операцій та його інформаційного забезпечення є недослідженими та потребують подальшого розвитку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо вдосконалення фінансових аспектів управління та аналізу експортно-імпорتنних операцій для підвищення ефективності управління зовнішньоекономічною діяльністю організації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах міжнародного поділу праці одним із ключових напрямів зовнішньоекономічної діяльності будь-якої країни є міжнародна торгівля товарами та послугами. Обсяги експорту визначають розмір виручки, одержуваної країною, яка у ролі суб'єкта міжнародної торгівлі. Щоб країна могла ефективно виконувати ці завдання, за умов сучасної міжнародної торгівлі потрібно як виробництво якісної продукції, а й надання супутнього пакета послуг, ключовим у тому числі на етапі стає експортне фінансування для іноземних покупців. Можливість держави надати фінансування для своїх експортерів також прямо пропорційно впливає на обсяги та якість експорту. З урахуванням вищесказаного вивчення теоретичних засад експортного фінансування набуває особливої актуальності.

Експортне фінансування як окремо виділений вид фінансового бізнесу та вид підтримки експорту існує понад 100 років. Воно розвивалося разом із розвитком міжнародних економічних відносин, світової торгівлі та світових фінансів. На кожному етапі світової історії, яка прямо впливала на світову економіку, експортне фінансування застосовувалося для різних цілей, у різних обсягах, а також із різним рівнем стимулювання з боку держави.

Можна виокремити декілька періодів еволюції експортного фінансування, кожен з яких характеризується певною стадією розвитку та рівнем використання. Простежується важливість застосування експортного фінансування для ведення та розвитку світової торгівлі. Поточний період можна визначити як завершення п'ятого та початок шостого, який характеризуватиметься усуненням кризових наслідків та збільшенням обсягів експортного фінансування за рахунок розвитку експортних кредитних агентств країн.

Періоди становлення та функціонування програм фінансової експортної підтримки формують теоретичні підходи до визначення даного поняття.

У сучасній економічній літературі немає єдиного визначення експортного фінансування. Різні економічні джерела пропонують до використання терміни "експортне фінансування", "експортний кредит", "торгове фінан-

сування", "структурне фінансування", "проектне фінансування" та інше і дають схожі економічні значення даних термінів. "Експортне фінансування" та "експортний кредит" у цій сфері міжнародних фінансів мають однакову економічну сутність (надалі поняття "фінансування" та "кредит" ми вважатимемо тотожними та використовуватимемо в якості синонімів). Всі ці терміни можна поділити на три групи.

Перша група:

— експортний кредит — надання фінансових ресурсів чи можливості відстроченої сплати для іноземного покупця [5];

— експортний кредит — кредит на фінансування експортних поставок товарів [8];

— експортне фінансування — фінансування експортних поставок, у тому числі за умови надання покупцю або продавцю кредитів, можливостей форфейтингу та факторингу [1];

— фінансування експорту, експортне фінансування — операції, спрямовані на фінансове забезпечення експортних операцій; наприклад, надання позик експортерам, надання гарантій з експортних операцій, експортний факторинг тощо [1].

Терміни цієї групи є неповними і лише загалом характеризують розглянуте визначення. У кожному їх відсутня предметна, об'єктна чи суб'єктна складова. Наприклад, в першому визначенні цієї групи термінів відсутня суб'єкт фінансування і не позначений експорт як об'єкт, на який це фінансування направлено.

Друга група:

— експортний кредит — кредит, який надається сторонами за зовнішньоторговельною угодою (експортером та імпортером) у процесі експорту. Експортний кредит є комерційний (товарний) кредит, наданий як відстрочки платежу чи передоплати товару [1];

— експортний кредит — система продажу експортних товарів за готівку, а кредит. Експорт товарів виробничого призначення та споживчих товарів часто фінансується за допомогою торгових векселів, або короткострокового кредиту [6].

Ця група термінів характеризується тим, що у ній під визначенням експортного кредиту мається на увазі надання відстрочки платежу із боку продавця, що більше підходить під Визначення товарного кредиту. Таким чином, на наш погляд, в даному випадку застосування термін "експортний кредит" некоректний.

Третя група:

— експортний кредит — кредит, який надається покупцям або їх банку з метою фінансування продажів, як заохочення експорту.

Фірмовий експортний кредит надається від імені експортера, але не фінансується банком [3];

— експортний кредит — це міжнародний кредит ЕКА, що видається безпосередньо банку країни-імпортера чи через банк країни-експортера банку країни-імпортера для кредитування інвестиційних та товарних проектів та забезпечений обов'язковим експортним страхуванням [2];

— експортний кредит — специфічна форма кредитів, що надаються приватними фірмами, банками чи державними фінансовими структурами, іноземним

підприємствам або країнам для оплати товарів, закуплених у країні-кредиторі [1].

З термінами третьої групи, на наш погляд, можна погодитись, так як вони є найбільш розгорнутими і повніше відбивають економічну суть поняття.

Слід детальніше розглянути визначення експортно-го фінансування, зібравши його з усіх необхідних нижченаведених складових:

— суб'єкт: національні експортно-імпорتنі банки, комерційні банки та національні експортні кредитні агенції;

— об'єкт: експорт товарів та послуг.

Таким чином, експортне фінансування — це міжнародне фінансування, що надається національним експортно-імпортним банком або комерційним банком з або без страхового покриття національної експортної кредитної агенції, на користь імпортера чи банку імпортера, з метою фінансування купівлі національних товарів та послуг.

При вивченні терміну "експортне фінансування" в економічній літературі можна зіткнутися з поняттям експортної субсидії:

— експортна субсидія — дотація виробнику або продавцю експортного товару, що відшкодовує частину витрат виробництва чи обігу. Підвищує його конкурентоспроможність зовнішньому ринках, стимулює розвиток експорту. Експортна субсидія застосовується у вигляді прямого фінансування науково-дослідних робіт для подальшого виробництва експортних товарів, фінансування модернізації виробництва та маркетингових досліджень, у вигляді підвищених норм амортизації, надання пільгових кредитів на розвиток експортного виробництва, гарантування експортних кредитів та ін [1];

— експортна субсидія — фінансове сприяння, яке надає уряд або інший державний орган експортеру (виробнику експортного товару). Найважливіші з форм експортної субсидії: прямий переказ коштів; зобов'язання щодо переведення таких коштів; відмова від отримання належних державі доходів; пільгове або безоплатне надання товарів та послуг; пільгове придбання товарів; доручення неурядової організації виконати одну чи кілька з перерахованих вище функцій. До специфічної експортної субсидії відносяться ті, використання яких обмежено певними організаціями чи групою організацій, галуззю чи групою галузей, створює їм необґрунтовані переваги проти іншими організаціями та фактично чи юридично пов'язано з розвитком експорту чи заміщенням імпорту. Субсидування експорту до різних форм як підтримка національних експортерів зустрічає реакцію у відповідь інших країн, що вводять відповідні заходи, у тому числі компенсаційного мита, що спотворює умови конкуренції та викликає загострення напруженості міжнародної торгівлі. Проблеми обмеження та заборони експортної субсидії розглядалися у ході багатосторонніх торгових переговорів у рамках ГАТТ.

На Уругвайському раунді цих переговорів серед інших документів було прийнято Угоду щодо субсидій та компенсаційних заходів ("Кодекс щодо субсидій"). Його мета — створити нормальні умови конкуренції на світовому ринку, усунувши так звані заборонені екс-

портні субсидії: надання державою прямих субсидій підприємствам або галузям, які виконують експортні замовлення; премії (надбавки) за експорт; пільгові транспортні чи фрахтові тарифи; податкові пільги експортерам тощо. Не заборонені, але перебувають під міжнародним контролем субсидії на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), регіональний розвиток та адаптацію підприємств та галузей до нових вимог щодо охорони навколишнього середовища.

Передбачено процедури розгляду спорів та скарг країн, пов'язаних із запровадженням експортних субсидій. Роботу в галузі багатостороннього регулювання економічних субсидій має намір продовжувати наступниця ГАТТ — Світова організація торгівлі (СОТ) [4].

Таким чином, під експортною субсидією розуміється комплексна підтримка експортера всіх стадіях виробництва, і наступне за виробництвом експортне фінансування є частиною експортної субсидії. Експортне фінансування перетинається з торговим, структурним та проєктним, у зв'язку з чим, на наш погляд, необхідно визначення також даних видів фінансування. Почнемо з торгового:

— торговий кредит — кредит, який одна компанія дає іншій, зазвичай у формі часу, щоб заплатити за товари чи постачаються послуги [5];

— торгове фінансування — фінансування торгівлі: термін, що означає всю сукупність форм та методів фінансування зовнішньої торгівлі [8];

— торгове фінансування — наука, яка описує управління грошима, банківською справою, кредитом, інвестиціями та активами для угод міжнародної торгівлі [1].

Далі наведемо приклади визначень проєктного фінансування:

— проєктне фінансування — великі середньо— або довгострокові кредити під конкретні проєкти (тобто проєкт та кредит пов'язані), а доходи за проєктами є основою погашення кредитів [2];

— проєктне фінансування — фінансування будь-якого великого проєкту за рахунок його власних доходів та під забезпечення активів даного проєкту та його контрактів. Власники проєкту зазвичай беруть на себе відповідальність за його успішне завершення та подальше функціонування. Через їхню складність деякі проєкти займають багато років, що спричиняє значні витрати [5];

— проєктне фінансування — 1) фінансування інвестиційного проєкту; 2) виплати боргу, що здійснюються з коштів, отриманих від реалізації конкретного проєкту, а не від всієї діяльності підприємства загалом [1].

На наш погляд, можна погодитися з такими термінами, оскільки вони найповніше описують сутність згаданих:

— торгове фінансування — збірний термін, що означає фінансові інструменти, що дозволяють надати покупцеві відстрочку платежу на товар [7];

— структурне фінансування — спеціально розроблена схема фінансування, що включає різні інструменти та технічні елементи, підібрані стосовно потреб позичальника (проєкту) [8].

Найбільш детальне визначення проектного фінансування дає Е. Р. Йескомб у своїй науковій праці "Принципи проектного фінансування" [3]:

— проектне фінансування — це метод залучення довгострокового позикового фінансування великих проектів у вигляді "фінансового інжинірингу", заснований на позиці під грошовий потік, створюваний лише самим проектом; він залежить від детальної оцінки створення проекту, операційних ризиків та ризиків доходу та їх розподілу між інвесторами, позикодавцями та іншими учасниками на підставі контрактів та інших договірних угод.

Відповідно до Е. Р. Йескомбу, немає чітких кордонів між проектним та інші типами фінансування, у яких залучаються щодо великі суми. Крім цього, кордони стираються в міру того, як угоди рефінансуються та рефінансування набуває рис корпоративної позики.

Позикодавці самі проводять кордони між проектним фінансуванням та іншими типами кредитування, враховуючи, що навички, використовуються кредитними фахівцями у проектному фінансуванні, можуть бути використані в інших типах операцій. Багато позикодавців розглядають проектне фінансування як частину операцій структурного фінансування, до яких можна віднести будь-який вид операцій, де спеціалізований цільовий інструмент (special purpose vehicle — SPV) використовується для залучення фінансування в рамках структур власного та позикового капіталу, за допомогою якого створюється прибуток для позичальника. Як наслідок, до статистики ринку проектного фінансування потрібно підходити з обережністю, оскільки вона може включати великі угоди з кінця проектного та інших типів структурного фінансування.

У деяких випадках фінансування може бути запропоноване продавцем обладнання, підрядником або постачальником послуг проекту. Постачальник обладнання, наприклад, може бути краще обізнаний про технічні ризики проекту або галузі, що розглядається, ніж позикодавець, і, отже, погодиться прийняти ризики, неприйнятні для фінансової ринку. Торгове фінансування у цьому випадку дозволить постачальнику підвищити показники продажів, вийти нові ринки.

Торговельне фінансування може набувати форми позики (наприклад, продаж обладнання в кредит), лізингу обладнання або навіть гарантії для банківського фінансування Проте продавець, який лише залучає банки до фінансування проекту (без будь-яких гарантій), не забезпечує торговельного фінансування, що у разі передбачає прийняття він ризиків.

Однак слід зауважити, що інколи фінансування надається продавцем як частину комерційної пропозиції для одержання контракту, і він не усвідомлює пов'язаних з ним ризиків та труднощів. В цьому випадку спонсори можуть марно згаяти час, намагаючись створити план фінансування, який стає нежиттєздатним, як тільки постачальник усвідомлює структуру та ризики проекту.

Отже, аналіз структури безпеки та ризику при торговельному фінансуванні має будуватися за тією ж моделлю, що у разі банківських чи облігаційних позик. Це дозволяє забезпечити:

- чітку структуру фінансування;
- гарантії того, що продавець не бере на себе

надмірні або несподівані ризики, які можуть впливати на його здатність або готовність виконувати умови договору;

— можливість рефінансування на загальних фінансових ринках, що дозволяє зменшити вплив на бухгалтерський баланс постачальника.

Можливість використання торговельного фінансування часто розглядається спонсорами у пошуках альтернативних варіантів фінансування. Але його роль на ринку проектного фінансування обмежена, в основному воно застосовується для проектів, пов'язаних із створенням мереж мобільного зв'язку [4].

Існують проекти та угоди, особливості яких не дозволяють застосувати той чи інший вид фінансування у чистому вигляді. Як правило, йдеться про великі проекти зі складною структурою поставок та високою вартістю або про проекти, у яких фінансове становище позичальника не можна порівняти з масштабами впровадженого проекту, або проектах, коли традиційні види забезпечення неможливі або розцінюються як неадекватні.

Для залучення іноземних позикових коштів під подібні проекти використовується структурне фінансування, що дозволяє максимально врахувати всі особливості проекту та перекласти ризики більш стійку сторону угоди.

Під структурним фінансуванням розуміється фінансування існуючої компанії, яка реалізує проект з розширення бізнесу чи виробничих потужностей. Але звітність компанії-позичальника не є єдиним та головним критерієм прийняття рішення. Акценти зміщуються у бік самої угоди, способів забезпечення її реалізації та мінімізації ризиків.

Образно кажучи, структурне фінансування дозволяє "відокремити" реалізований проект від конкретної компанії. У цьому полягає перевага використання структурного фінансування — акценти та, відповідно, ризики можна переміщувати залежно від ситуації.

Такий підхід дозволяє профінансувати проект, навіть якщо можливостей компанії замало реалізації ідеї. ЕКА виділяють структурне фінансування як підвид проектного, оскільки основним джерелом погашення кредиту є майбутні грошові потоки, прогнозовані у разі успішної реалізації проекту.

Існує ряд особливостей, що дозволяють вважати структурне фінансування "гібридним" видом через об'єднання в собі типових Показників як проектного, і торгового фінансування. Наприклад, основою підходу щодо організації структурного фінансування є аналіз як існуючої компанії-позичальника, що генерує грошові кошти.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Аналіз теоретичних основ експортного фінансування дозволив сформулювати визначення, яке відображає економічну сутність цього поняття. Порівняння та визначення взаємозв'язку з іншими видами фінансування, проведене у статті, дозволило виявити їх схожі та відмінні параметри. Експортне фінансування необхідно вивчити більш детально з метою отримання більшого

позитивного ефекту від його застосування. Проте експортне фінансування в економічній літературі висвітлено недостатньо повно. Експортне фінансування є важливим напрямом бізнесу комерційних банків та окремих фінансових інституцій. Крім цього, експортне фінансування — один із ключових способів стимулювання експорту, що робить його застосування важливим також і для міжнародної торгівлі, і для розвитку національних економік.

Зважаючи на важливість забезпечення фінансової ефективності управління експортно-імпортними операціями підприємства в сучасних умовах, подальші дослідження мають бути спрямовані на визначення показників ефективності управління експортно-імпортним потенціалом підприємства та встановлення їх взаємозв'язку із показниками фінансової результативності діяльності підприємства в цілому.

Фінансування

Дослідження проводиться у тому числі завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених — докторів наук за 2023 рік.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
2. Асабаева Л. С. Привлечение экспортных кредитов коммерческими банками Казахстана (стратегия, механизм, потенциал) : автореф. дис. ... канд. экон. наук. Алматы, 2011. С. 21.
3. Yescombe E.R. Principles of Project Finance. New York. Academic Press Elsevier. 2014. 560 p.
4. Gatti S. Project Finance in Theory and Practice. Designing, Structuring, and Financing Private and Public Projects. New York. Academic Press Elsevier. 2019. 598 p.
5. Chauffour J. P. Trade Finance During the Great Trade Collapse. WashingtonDC: World Bank Publications, 2011.
6. Ліхоносова Г.С., Маджар В. М. Фінансові аспекти управління експортно-імпортними операціями підприємств. Часопис економічних реформ. 2020. № 4 (40). С. 56—66.
7. Krauss M. The role and importance of Export Credit Agencies / Institute of Brazilian Business and Public Management; The Minerva Program, 2011. 45 p.
8. Ліхоносова Г.С., Перепелиця Ю.Г. Податково-облікові важелі лібералізації банківського сектору: підґрунтя соціально-економічного розвитку. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 39 URL: <https://economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/1361> (дата звернення 14.11.2023).

References:

1. Busel, V. T. (2005), Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], Kyiv; Irpin': Perun, Ukraine.
2. Asabaeva, L. S. (2011), "Attracting export loans by commercial banks of Kazakhstan (strategy, mechanism, potential)": Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Almaty, Kazakhstan.

3. Yescombe, E.R. (2014), Principles of Project Finance, Academic Press Elsevier, New York, USA.

4. Gatti, S. (2019), Project Finance in Theory and Practice. Designing, Structuring, and Financing Private and Public Projects, Academic Press Elsevier, New York, USA.

5. Chauffour, J. P. (2011), Trade Finance During the Great Trade Collapse, World Bank Publications, Washington DC, USA.

6. Likhonosova, G.S. and Madzhar, V.M. (2020), "Financial aspects of managing export-import operations of enterprises", Time description of economic reforms, vol. 4 (40), pp. 56—66.

7. Krauss, M. (2011), The role and importance of Export Credit Agencies, Institute of Brazilian Business and Public Management; The Minerva Program, USA.

8. Likhonosova, G.S. and Perepelitsa, Y.G. (2022), "Tax and accounting levers of liberalization of the banking sector: the basis of socio-economic development", Economy and society, vol. 39, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1361> (Accessed 20 Nov 2023).

Стаття надійшла до редакції 21.11.2023 р.



<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847



Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 336.76: 336.74

*O. Kusbnir,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics of Enterprise, Kamianets-Podilskyi National Ivan Obiienko University**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2679-2782>**V. Chaplinsky,**PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Economics of Enterprise, Kamianets-Podilskyi National University, Kamianets-Podilskyi**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3209-1475>**D. Maksymenko,**PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Accounting and Taxation and Marketing, Mukachevo State University**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2053-8070>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.69

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TRADING STRATEGIES OF BUSINESS: AUTOMATION AND FORECASTING

О. К. Кушнір,

к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

В. Р. Чаплінський,

к. е. н., старший викладач кафедри економіки підприємства,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

Д. В. Максименко,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри обліку і оподаткування та маркетингу,

Мукачівський державний університет

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ТОРГОВИХ СТРАТЕГІЯХ БІЗНЕСУ: АВТОМАТИЗАЦІЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ

The use of artificial intelligence has currently given rise to the phenomenon of flexible business trading strategies, defined by the ability to quickly adapt to changes in the market conditions, and competitive field. Moreover, it is undeniable that artificial intelligence, through its inherent intellectual algorithms and machine learning, is expanding its significance in shaping business trading strategies, which is particularly relevant for networked and flexible businesses. The matter is that currently, these entities operate in niches where changes in market conditions, consumer demands, and technological trends happen very rapidly. This is because consumers increasingly alter their preferences and expectations, and the product and service lifecycle are becoming shorter. For this reason, companies must continuously innovate and swiftly bring new offerings to the market. The purpose of the article is to identify the features of using artificial intelligence in the trading strategies of networked and flexible businesses. Moreover, it has been demonstrated that the use of artificial intelligence in the process of forming trade proposals influences the model of trading strategies in networked and flexible businesses. This model evolves based on the functions of employing self-regulating technical means, economic-mathematical methods, management systems, and predictive capabilities. The research results indicate that the utilization of artificial intelligence in business trading strategies provides enhanced flexibility and adaptability, particularly in actions aimed at sales sustainability. It ensures better justification for these actions and a maximally clear course of interaction with customers. Furthermore, it contributes to the speed and effectiveness of decision-making in the formulation of trade proposals and enables an efficient and rapid response to

competitive actions. Indeed, the use of artificial intelligence in trading strategies is currently leading not only to the formation of a phenomenon of a flexible trading network but also to their integration with flexible (adaptable) models of trading entrepreneurship. This integration is a result of the broad capabilities in manipulating trade proposals. Therefore, the prospects for further research may focus on detailing specific technical means, algorithms, and methods in the field of artificial intelligence that contribute to the greatest improvement in trading strategies.

Використання штучного інтелекту наразі сформувало явище гнучких торгових стратегій бізнесу, що визначаються здатністю швидко адаптуватися до змін в ринкових умовах та в конкурентному полі. Крім того, безсумнівним є той факт, що штучний інтелект, через властиві йому інтелектуальні алгоритми та машинне навчання, розширює свою значущість у формуванні торгових стратегій бізнесу. Це особливо актуальне для мережних та гнучких (змінних) бізнесів. Річ у тому, що наразі окреслені суб'єкти діють у нішах, де зміни в ринкових умовах, споживчих вимогах та технологічних тенденціях відбуваються дуже швидко, оскільки споживачі все частіше змінюють свої уподобання та очікування, а цикл життя продуктів та послуг стає все коротшим. З цієї причини компанії повинні постійно еволюціонувати інноваційно та швидко виводити на ринок нові пропозиції. Метою статті є визначення особливостей використання штучного інтелекту в торгових стратегіях мережного та гнучкого бізнесу. При цьому доведено, що використання штучного інтелекту в процесах формування торговельних пропозицій впливає на модель торгових стратегій мережного та гнучкого бізнесу, оскільки вона змінюється за функціями застосування саморегульованих технічних засобів, економіко-математичних методів і систем керування та прогностичною здатністю. За результатами дослідження констатовано, що використання штучного інтелекту в торгових стратегіях бізнесу забезпечує: гнучкість та адаптивність в діях, що націлені на сталість продажів; кращу обгрунтованість дій, що націлені на сталість продажів; максимально чіткий курс на індивідуалізацію взаємодій з клієнтами; швидкість та ефективність рішень з формування торговельних пропозицій; ефективну та швидку реакцію на дії конкурентів. Фактично, використання штучного інтелекту в торгових стратегіях вже зараз призводить до формування явища гнучкої торговельної мережі та до їх зрощування з гнучкими (змінними) моделями торгівельного підприємництва, внаслідок широких можливостей в оперуванні торгівельними пропозиціями. Відтак перспективи подальших досліджень можуть фокусуватися на деталізації конкретних технічних засобів, алгоритмів та методів у сфері штучного інтелекту, які сприяють покращенню торгових стратегій.

Key words: networked trade; flexible trade; intelligent algorithms; machine learning; trading strategy vectors; trade proposal.

Ключові слова: мережна торгівля; змінна торгівля; інтелектуальні алгоритми; машинне навчання; вектори торгових стратегій; торговельна пропозиція.

TARGET SETTING

The artificial intelligence use has currently shaped the phenomenon of flexible business trading strategies, characterized by the ability to quickly adapt to changes in market conditions and the competitive field. Furthermore, it is undeniable that artificial intelligence (AI), through its inherent intellectual algorithms and machine learning (which enable the analysis not only of a steady flow of data but also the prediction of possible developments based on various scenarios), is expanding its significance in shaping business trading strategies. It is particularly relevant for networked and flexible (adaptive) businesses. The matter is that currently, these entities operate in niches where changes in market conditions, consumer demands, and technological trends happen very rapidly. It is because consumers are increasingly changing their preferences and expectations, and the product and service lifecycle is

becoming shorter. For this reason, companies must constantly innovate and quickly bring new offerings to the market. In this context, flexible and networked businesses leverage strategic flexibility as a foundational strategic advantage, allowing their structures to quickly respond to changes. In this format, they could make decisions that enable them to be more competitive in uncertain conditions. Therefore, the article is focused on relevant direction, oriented towards studying trading strategies in the exchange of goods, services, values, and money, especially highlighting the strategic flexibility employed by flexible and networked businesses.

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

A separate question regarding the peculiarities of forming trading strategies in networked and flexible

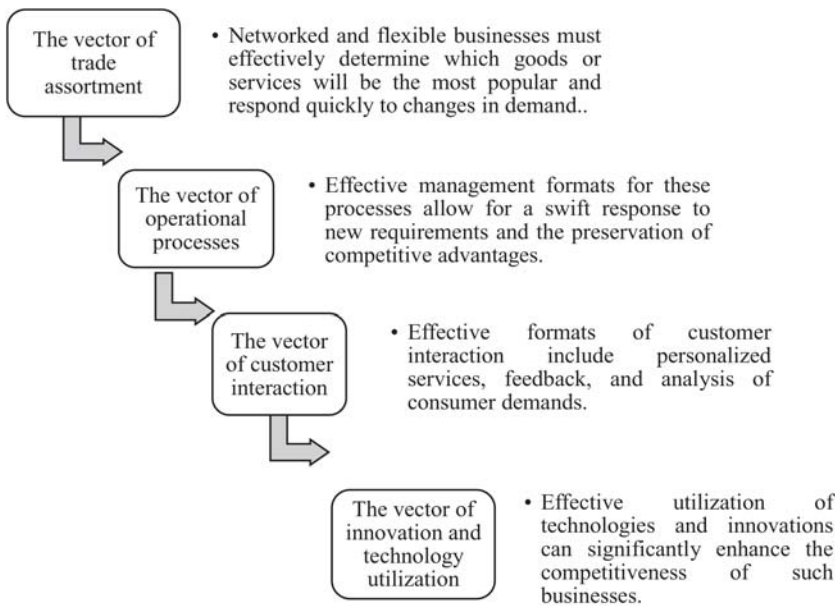


Figure 1. Key vectors of trading strategies for networked and flexible businesses operating in the sphere of the exchange of goods, services, values, and money

Source: formed based on [1; 5–6].

trading businesses has been addressed by domestic scholars such as S.B. Alekseev, N.G. Kazmerchuk-Palashchyna, L.M. Mulyarchuk, O.V. Nikitina, and others. Most leading scholars examine the mechanisms of forming trading strategies, their fundamental tools, and algorithms for resource provision in the processes of their formation. In scientific works, a thorough analysis of the research problem is conducted using various scientific approaches, a systematic analysis of foreign experience in solving the set tasks is performed, and the author expresses their opinion on the prospects for improving the processes of forming trading strategies based on the use of information technologies, including artificial intelligence.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF ARTICLE (PROBLEM)

The goal of the article is to identify the peculiarities of using artificial intelligence in the trading strategies of networked and flexible businesses.

THE PAPER MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Within the research, attention is focused on networked retail business, which is a form of activity where the entrepreneur owns or controls a network of retail trading platforms (such as stores or supermarkets). Additionally, the variable retail business is examined as a form of activity in which the entrepreneur owns or controls temporary or special activity formats (such as showrooms, pop-ups, etc.).

This research perspective is driven by the fact that these business formats require a targeted approach to achieving commercial goals and success in the market based on anticipated changes, including:

— Trade assortment (it is important to consider changes in consumer tastes, and trends in the fashion and technology industries [1; 4]).

— Format of operational processes (it is important to consider changes in the structure and organization of operations and functions within the business [1]).

— Features of customer interaction (it is important to adapt to changes where the business entity approaches the role of a partner for customers, offering them individual and tailored solutions [1]).

— Utilization of innovations and technologies (it is important to align with changes where the business entity will be at the forefront of technology [1–2]).

So, the main vectors of trading strategies for networked and flexible businesses operating in the sphere of the exchange of goods, services, values, and money are illustrated by us in Figure 1.

Note that, on the one hand, orientation towards defined vectors contributes to making decisions that help networked and flexible businesses remain competitive and adaptable to rapidly changing market conditions.

On the other hand, it requires active utilization of artificial intelligence to maximize profits from offering long-term or short-term proposals on business entities' trading platforms.

It is because the array of tasks faced by such businesses is critically extensive and cannot be effectively addressed without programs and systems capable of performing tasks that typically require human intelligence.

Let's note that traditionally, the primary goal of artificial intelligence is to develop algorithms and models that enable computers to analyze information, make decisions, solve tasks, and even learn from experience.

Thus, the actual use of artificial intelligence (hereinafter referred to as AI) in this direction is aimed at changes in the processes of forming trade proposals with the following key aspects, such as [1; 4–6]:

1. General data analysis and market trends. Artificial intelligence can analyze data on demand, prices, consumer behavior, and competitors. This enables businesses to identify promising long-term and short-term proposals and promptly respond to changes in market trends.

2. Demand forecasting and inventory management. AI utilizes forecasting algorithms to determine the expected demand for goods or services. This helps optimize inventory levels (including avoiding excess or shortages and rational resource allocation), ensure automation of inventory management processes (particularly automating inventory management considering various factors [6]), and provide recommendations for optimal decisions.

3. Personalization of offers for customers. AI enables the creation of personalized offers for customers based on their previous purchases, interests, and behavior. This helps ensure the guaranteed effectiveness of marketing campaigns and a high level of customer satisfaction.

4. Analysis of the competitive landscape. AI utilizes forecasting algorithms to model competitors' strategies, allowing businesses to adjust actions promptly and identify opportunities for improving current trading proposals.

Table 1. Automation of Proposal Formation Processes Using Artificial Intelligence

Stages	Automation of long-term proposal formation processes *	Automation of short-term proposal formation processes **
Preparatory stage	Analysis of Long-Term Trends (AI can analyze long-term market trends, forecast changes in demand, and identify opportunities to maintain or alter offerings for goods with extended life cycles).	Analysis of rapidly changing market conditions (AI allows for quickly adapting offerings for goods with short life cycles to changes in short-term markets by analyzing large volumes of real-time data).
Basic algorithms startup stage	Optimization of Pricing Strategies by Proposals (AI helps determine optimal pricing strategies for extended periods, considering competitive pressure, costs, and long-term target indicators).	Dynamic pricing by proposals (AI can automatically adjust prices for short-term changes in demand, competition, or other factors, ensuring optimal pricing).
Stage of configuring algorithms for the needs of target clients	Development of Customer Interaction Strategies. AI enables the identification of individual customer needs through long-term proposals and the creation of personalized interaction strategies, fostering long-term relationships with clients.	Development of Customer Interaction Strategies. AI is utilized to identify individual customer needs through short-term proposals and to create special offers or promotions based on them.

Note:

*These are special offers or promotional campaigns that last for a specific duration.

** These are special offers aimed at providing goods or services with limited relevance or for a limited period.

Source: formed based on [3; 4; 6].

5. Pricing optimization. AI utilizes algorithms to analyze competitors' prices and internal factors influencing pricing. This helps businesses determine optimal prices to maximize profit and attract customers to their offers [4].

6. Automation of proposal formation processes. AI can be used to automate the processes of creating long-term or short-term proposals on trading platforms, as outlined in the specifics highlighted in Table 1.

Automation of proposal generation processes allows networked and flexible businesses to respond quickly to changing conditions and present the most competitive offers.

By the outlined directions, it is evident that the use of artificial intelligence (AI) in the processes of forming trade

proposals significantly influences the model of trading strategies for networked and flexible businesses. This model undergoes changes based on the functions of employing self-regulating technical means, economic-mathematical methods, and control systems, as well as its predictive capabilities (Figure 2). Such a change provides businesses with the ability to respond more effectively to environmental changes and adapt to the diverse demands of the market.

Specifically, the use of artificial intelligence in business trading strategies provides them with greater flexibility and adaptability in actions aimed at ensuring sales stability. So, while the classical model of a trading strategy typically relies on fixed logic and actions that require periodic

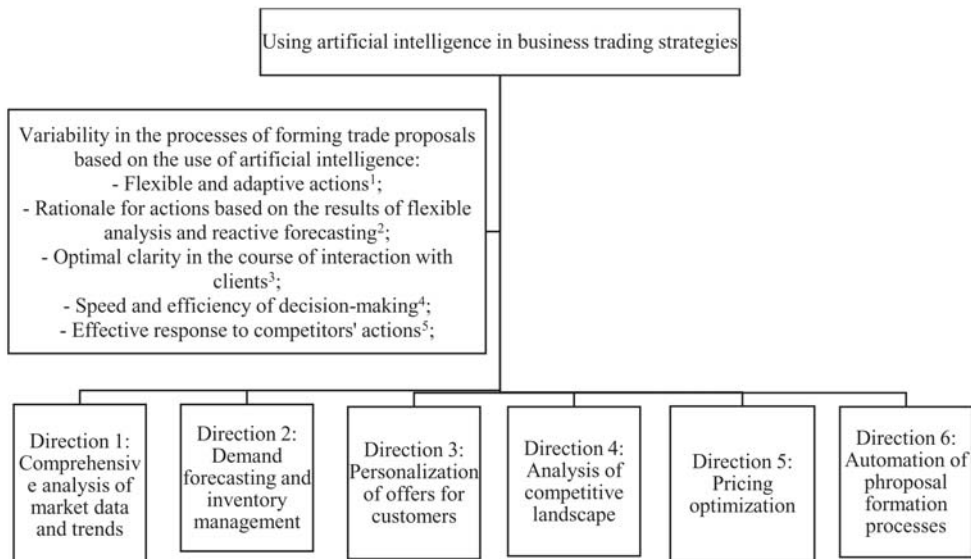


Figure 2. Model of Artificial Intelligence utilization in trading strategies for networked and flexible business

Note:

1. Actions respond instantly to new data and changes in the environment (without significant human intervention).

2. All actions are justified based on precise data analysis, identification of trends, and real-time change forecasting.

3. The customer interaction course is shaped by fundamental methods of personalization guided by Big Data analysis.

4. Decision-making occurs through automation and response to real-time data.

5. Reaction to competitor actions follows algorithms of deep analysis of their strategies, weaknesses, and strengths.

Source: formed based on [1-2; 6]

updates and corrections to adapt to changes in market conditions (such as static pricing and standard discounts for loyal customers [2]), their model with the use of AI allows for flexible and adaptive actions that respond instantly to new data and changes in the environment (including dynamic pricing, personalized discounts, and recommendations formed without human intervention [3]).

The utilization of artificial intelligence in business trading strategies ensures improved rationale for their actions based on the results of flexible analysis and reactive forecasting. While the classical model relies on econometric methods, which are somewhat limited in recognizing complex relationships and dependencies in large datasets, their model using AI applies machine learning and other algorithms for precise data analysis, trend identification, and real-time change forecasting. For example, every business can leverage an artificial intelligence system to analyze purchases, product views, and customer behavior on its website. Machine learning algorithms learn the preferences of each customer, while also analyzing and forecasting new trends in their consumer behavior.

The artificial intelligence use in business trading strategies ensures the utmost clarity in personalized interaction with customers. While the classical model often employs methods and approaches to adapt products, services, and communications to the needs and characteristics of mass customers, their model using AI utilizes fundamental methods of personalization guided by Big Data analysis (ideal for a precise understanding and addressing of individual needs and preferences of customers [2]). For instance, when a buyer enters a store's website or searches for a specific item, the artificial intelligence system offers personalized recommendations based on their previous purchases, views, and possibly even social media activity. If a customer has previously bought a certain product and its accessories, the system may suggest new models, compatible accessories, or other items frequently purchased alongside the selected product.

The use of artificial intelligence in business trading strategies ensures the speed and efficiency of decision-making in the formation of trade proposals. Specifically, while decisions within the classical model of trading strategies may require significant time for development and implementation, their model using AI enables quick and effective decision-making, especially in the face of a dynamic market (made possible through automation and response to real-time data [1]). For example, if an artificial intelligence system detects increased demand for certain clothing models or collections due to current events or trends, it can automatically raise prices for these items, ensuring a higher profit. On the other hand, in the case of decreased demand or the emergence of new competitors, the system can rapidly reduce prices, ensuring competitiveness.

The use of artificial intelligence in business trading strategies ensures an effective and swift response to competitor actions. Specifically, while the classical model reacts to competitors based on the results of periodic analysis of their actions (which relies on standard methods of comparison and short-term tracking of their strategies

[4]), the use of AI forms a corresponding response through continuous analysis algorithms of competitor strategies, their weaknesses, and strengths. An artificial intelligence system can automatically track prices for similar products in other stores and adjust prices in the store based on the obtained data to remain competitive. For example, if a competitor lowers or raises the price for a specific product, the artificial intelligence system can mimic these actions — raise or lower the price for the same product to ensure it remains competitive. The system can analyze not only trends in competitors' price changes but also observe their advertising campaigns, promotions, and the impact on consumers. For instance, if a discount on a specific product is likely to generate increased demand, the system may recommend a discount or promotion to attract customers.

In fact, the use of artificial intelligence in trading strategies is already leading not only to the emergence of flexible trading networks (capable of quickly adapting to changes in market conditions, consumer preferences, and technological innovations [1]) but also to their integration with flexible (adaptive) models of trading entrepreneurship, thanks to the extensive capabilities in handling trade proposals. As a result, there is a gradual formation of hybrid trading businesses. A characteristic example is the network of showrooms with cafes 'Okno vo Dvor' (which emerged from the experience of one of the showrooms in Kyiv, which existed in the Secret Place format since 2013 but was reorganized into the Okno vo Dvor space with a cafe), networks of showrooms of Ukrainian designers, and so on. In addition to hybridity, signs of such trading networks include the use of digital technologies for data collection and processing, enabling the automation of many processes in the supply chain and ensuring quick responsiveness to changes; the utilization of machine learning algorithms for analyzing large volumes of data, forecasting demand, and refining inventory management strategies; the establishment of flexible supply systems that can rapidly respond to changes in demand, technological, and geographical conditions; the use of precise analytical tools to minimize inventory and ensure an adequate level of goods in stock; adaptability of product assortment and services to individual customer needs.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

It has been demonstrated that the use of artificial intelligence (AI) in the processes of forming trade proposals influences the model of trading strategies in networked and flexible businesses, which undergo changes in functions with the application of self-regulating technical means, econometric methods, and management systems, along with predictive capabilities. The research results lead to the following conclusions:

1. The use of artificial intelligence in business trading strategies provides them with greater flexibility and adaptability in actions aimed at ensuring sales stability.
2. The use of artificial intelligence in business trading strategies ensures improved rationale for their actions based on the results of flexible analysis and reactive forecasting.

3. The use of artificial intelligence in business trading strategies ensures the utmost clarity in personalized interaction with customers, enhancing their satisfaction and brand loyalty.

4. The use of artificial intelligence in business trading strategies ensures the speed and efficiency of decision-making in the formation of trade proposals.

5. The use of artificial intelligence in business trading strategies ensures an effective and swift response to competitor actions.

Indeed, the use of artificial intelligence in trading strategies is already leading not only to the formation of a phenomenon known as a flexible trading network (which can rapidly adapt to changes in market conditions, consumer preferences, and technological innovations) but also to their integration with flexible (adaptive) models of trading entrepreneurship, thanks to the broad capabilities in handling trade proposals. Therefore, the prospects for further research may focus on detailing specific technical means, algorithms, and methods in the field of artificial intelligence that contribute most to the improvement of trading strategies. Additionally, the study of ethical and legal aspects of using AI in business is crucial.

Література:

1. Алексєєв С.Б. Механізм формування та вибору стратегічних цілей торговельної мережі на підставі аналізу її зовнішнього стратегічного потенціалу, Механізм регулювання економіки, 2014, Вип. 2. С. 88—95.

2. Казмерчук-Палащина Н.Г. Формування мотиваційної системи в процесі здійснення стратегічних змін на торговельних підприємствах України, Економіка та держава, 2012, Вип. 5. С. 45—47.

3. Мулярчук Л. М. Науково-практичні засади стратегії розвитку сервісних торговельно (побутових) підприємств, Економіка та держава, 2011, Вип. 11. С. 77—81.

4. Нікітіна О. В. Теоретичні аспекти формування товарної стратегії підприємств роздрібної торгівлі, Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (Серія Економічні науки), 2006, Вип. 88. С. 75—81.

5. Федулова Л. Вплив світових технологічних трендів на формування "розумного" ритейлу. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право, 2018. Вип. 1. С. 5—21.

6. Чорна М.В., Кушнір Т.Б., Волосов А.М. Світовий ритейл: тенденції розвитку та конкурентні позиції, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка, 2016, Вип. 1 (47). Т. 1. С. 293—300.

References:

1. Alekseev, S.B. (2014), "The mechanism of formation and selection of strategic goals of the trade network based on the analysis of its external strategic potential", *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky*, vol. 2, pp. 88—95.


2. Kazmerchuk-Palashchyna, N.G. (2012), "The formation of a motivational system in the process of implementing strategic changes at trade enterprises of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 45—47.

3. Mulyarchuk, L.M. (2011), "Scientific and practical foundations of the development strategy of service, trade and household enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 77—81.

4. Nikitina, O.V. (2006), "Theoretical aspects of the formation of the product strategy of retail trade enterprises", *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu ekonomiky i torhivli im. M. Tuhan-Baranovs'koho (Seriya Ekonomichni nauky)*, vol. 88, pp. 75—81.

5. Fedulova, L. (2018), "The influence of global technological trends on the formation of "smart" retail", *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 1, pp. 5—21.

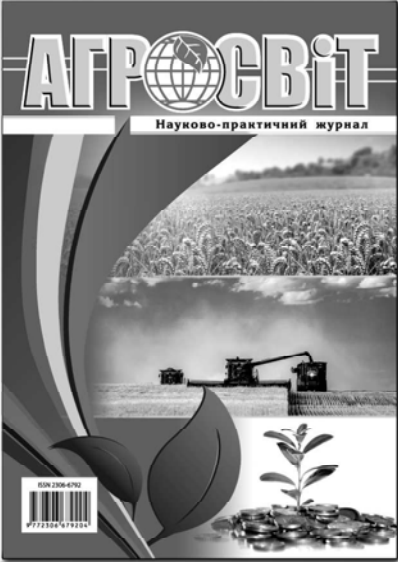
6. Chorna, M.V., Kushnir, T.B. and Volosov, A.M. (2016), "World retail: development trends and competitive positions". *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu, Seriya Ekonomika*. vol. 1 (47), no. 1, pp. 293—300. *Стаття надійшла до редакції 11.11.2023 р.*



АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847



АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Т. В. Стеценко,
к. е. н., доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри фінансів, банківської справи
та страхування, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3836-4785>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.75

ОЦІНКА ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ДІАГНОСТИЧНИЙ ТЕСТ ВІТО ТАНЗІ

T. Stetsenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, V. N. Karazin Kharkiv National University

ASSESSING UKRAINE'S TAX SYSTEM: THE VITO TANZI DIAGNOSTIC TEST

У статті досліджено ефективність та дієвість податкової системи України на підставі діагностичного тесту В. Танзі та розроблено пропозицій щодо її удосконалення. Встановлено, що податкова система України з семи розрахованих показників лише за трьома показниками діагностичного тесту В. Танзі може бути охарактеризована, як ефективна. Решта індексів свідчить про наявність глибоких інституційних проблем. Доведено, що податкова система України зразка 2021 року виконує лише функцію збирання доходів. Використання податкової системи України в якості інструменту економічної політики може призводити до незапланованих, непередбачуваних наслідків. Серед рекомендацій по підвищенню ефективності податкової системи України можна відзначити: перегляд складу податків та зборів; розробка та реалізація комплексної стратегії боротьби із тіньовою економікою; скорочення частки податків із специфічними ставками; підвищення штрафних санкцій при порушенні податкового законодавства.

The article studies efficiency and effectiveness of the tax system of Ukraine on the basis of the diagnostic test by V. Tanzi and develops proposals for its improvement. It is established that the tax system of Ukraine out of seven calculated indicators can be characterised as effective only by three indicators of the diagnostic test of V. Tanzi. The concentration index is in line with best practices: more than 85% of tax revenues are generated by 4 taxes. The cost-of-collection index indicates a low level of tax administration costs. Ukraine's tax system is not burdened by an excessive number of taxes, but there are taxes with different fiscal capacity, as demonstrated by the dispersion index. The remaining indices indicate the presence of deep institutional problems. The main reason for the unsatisfactory values of the other indices is the presence of a significant shadow economy. Tax evasion affects the predictability of economic changes as a result of changes in elements of the tax system. The main reason for the unsatisfactory values of the other indices is the presence of a significant shadow economy. Tax evasion affects the predictability of economic changes as a result of changes in elements of the tax system. The Specificity index demonstrates the significant vulnerability of tax revenues to inflation. It is proved that the tax system of Ukraine as of 2021 performs only the function of raising revenue. Using the tax system of Ukraine as an instrument of economic policy can lead to unplanned, unpredictable consequences. Recommendations for improving the efficiency of Ukraine's tax system include: 1) reviewing the composition of taxes and fees in

order to eliminate those that generate less than 1% of tax revenues. The environmental tax should be excluded from this list due to its unique connection with the country's environmental development and the existing rates should be carefully reviewed; 2) development and implementation of a comprehensive strategy to combat the shadow economy; 3) reducing the share of taxes with specific rates and regularly reviewing specific rates linked to inflation; 4) increasing penalties for violations of tax legislation. Further research within the chosen topic will be based on the application of the second part of the diagnostic test by V. Tanzi to assess the composition and structure of the tax system of Ukraine in the context of the country's economic policy.

*Ключові слова: податок, податкова система, ефективність, діагностичний тест, фіскальна функція.
Key words: tax, tax system, efficiency, diagnostic test, fiscal function.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Ефективне функціонування податкової системи країни є наріжним каменем, фундаментом системи державних фінансів. Переоцінити значення податків для існування держави з її апаратом управління вбачається доволі складним завданням. Знайдений баланс між фіскальною, регулюючою та контрольною функціями податків дозволяє державному управлінню мати достатнє фінансове забезпечення діяльності; напряду чи опосередковано впливати на активізацію/сповільнення/приборкання бажаних або небажаних соціальних, економічних, екологічних процесів. Однак постає науково-практичне питання, яким чином оцінити, чи досягнуто у країні вищезазначеного балансу, або які перекоси не дозволяють його досягти. Ця проблема може бути вирішена через оцінку податкової системи та вибір адекватної методики її проведення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розробки методики оцінки податкової системи та проведенню безпосередньої оцінки присвячено безліч наукових та науково-методичних праць. В першу чергу, хотілось би приділити увагу двом роботам, присвяченим опису комплексних методик оцінки ефективності функціонування податкової системи. Перша праця В. Танзі [1] містить методику проведення діагностичного тесту, який дозволяє оцінити дієвість податкової системи як інструменту економічного політики та ефективність виконання покладених на неї функцій. Дана методика слугує методологічною основою написання даної статті і буде описана більш детально в частині основного матеріалу дослідження. Другим визначним дослідженням щодо оцінювання податкової системи країни в русі системного підходу є праця Дж. Гілла [2] щодо системи діагностики адміністрування доходів. Діагностичний тест Дж. Гілла вирізняється масштабні-

стю аналітичної бази, в склад якої входять численні кількісні та якісні показники проведення попередньої та деталізованої експертизи. Унікальність даної діагностичної методики полягає у наявності повного управлінського кола прийняття рішень щодо вдосконалення/реформування наявної податкової системи: від отримання обґрунтованої оцінки стану та ефективності функціонування податкової системи до формування конкретної, деталізованої стратегії змін, що можуть торкатися як безпосередньої елементів податкової системи, так і її оточуючого середовища (наприклад, економічне становище держави, законодавство, фіскальна політика, банківська система, судочинство тощо); від реалізації заходів, передбачених стратегією, до механізмів зворотного зв'язку.

Цікавий висновок щодо практики оцінювання податкової системи України можна зробити на підставі дослідження наукових статей з цієї тематики за декілька останніх років. Так, І. Цимбалюк [3] сконцентрувала увагу на оцінці саме фіскальної ефективності вітчизняної податкової системи. Для проведення даної оцінки був використаний доволі стандартний набір показників: досліджувалась питома вага податкових надходжень у доходах Зведеного бюджету України, динаміка фактичних податкових надходжень, структура податків в розрізі прямих та непрямих податків, частка найбільших бюджетоформуючих податків у доходах Зведеного бюджету України. Вбачається доцільним розширення переліку досліджуваних показників для оцінки фіскальної достатності даного обсягу податків для реалізації запланованої програми соціально-економічного розвитку держави.

А. Соколовська [4] надає оцінку процесам реформування податкової системи України на підставі аналізу податкового коефіцієнту, розрахованого за вітчизняною методологією та методологією Європейської комісії. Авторка визнає важливість оцінки впливу фіскального та державного навантаження на економіку, та підкреслює неможливість ідентифікації рівня податкового навантаження (наприклад, високий/по-

Таблиця 1. Якісні характеристики ефективних податкових систем у діагностичному тесті В. Танзі

№ з/п	Назва індикатора	Мета застосування	Найкраща практика
1	Індекс концентрації	оцінка кількості бюджетоформуючих податків	незначна кількість податків формують значний обсяг податкових надходжень
2	Індекс дисперсії	оцінка кількості фіскально незначимих податків	низька кількість фіскально незначимих податків
3	Індекс ерозії	порівняння фактичної та потенційної баз оподаткування	індекс ерозії тяжіє до мінімуму
4	Індекс затримки податкового збору	оцінка наявності затримок при сплаті податків, як легальних, так і внаслідок правопорушень	скорочення затримки збирання податків до мінімуму
5	Індекс конкретності	оцінка обсягів податкових надходжень, що збираються з податків із специфічними (твердими) ставками	мінімізація надходжень від податків із специфічними (твердими) ставками
6	Індекс об'єктивності	оцінка ступеню об'єктивності стягування податків	мінімізація податків, що стягуються на підставі «припущень»
7	Індекс забезпечення податкового збору	оцінка зусиль державного апарату щодо забезпечення сплати податків вчасно та у повному обсязі	встановлення задовільного покарання в поєднанні із кращим адмініструванням податків
8	Індекс витрат на збирання податків	оцінка рівня бюджетних видатків на збирання податків	мінімальні бюджетні видатки на збирання податків

Джерело: сформовано на основі [1].

мірний/низький) без паралельного дослідження системи бюджетних видатків.

В. Валігура та Т. Валігура [5] провели оцінку конкурентоспроможності вітчизняної податкової системи в контексті сприяння зростанню національного багатства. Інтегральний індекс конкурентоспроможності податкової системи формувати матеріальне національне багатство був розрахований за компонентою Paying taxes міжнародного рейтингу країн Doing business.

Загальний висновок щодо вітчизняної практики оцінки податкової системи полягає в обмеженості інструментарію та/або відсутності комплексного підходу, оцінці лише окремих складових ефективності податкової системи України.

Міжнародна наукова спільнота також не оминає увагою питання оцінки ефективності податкової системи. С. К. Гнаггон та Ж. Ф. Брун [6] довели значну кореляцію ефективності податкової системи та її реформування та фіскального простору країни для найменш розвинених країн. Е. Дабла-Норріс та ін. [7] присвятили наукову статтю окремому аспекту ефективності податкової системи — оцінці якості податкового адміністрування. Д. Нерудова та ін. [8] розробили модель оцінки податкової системи для країн ЄС в контексті сталого розвитку, що характеризується багатовимірністю підходу до поняття сталості. В. Баррос, Ж. Т. Жаллес та Ж. М. Сарменто [9] довели, що склад зовнішніх чинників впливу на податкові зусилля урядів залежать від рівня розвитку країни. Отримані висновки можна застосувати при оцінюванні зовнішнього середовища функціонування податкової системи.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою написання даної статті є оцінка ефективності та дієвості податкової системи України на підставі діаг-

ностичного тесту В. Танзі та розробка пропозицій щодо її удосконалення. Для досягнення поставленої мети були виконані наступні завдання:

- охарактеризовано методику проведення діагностичного тесту В. Танзі;
- застосовано діагностичний тест В. Танзі для оцінки поточного стану та змін у податковій системі України;
- сформульовано основні напрями перспективних змін у вітчизняній податковій системі на підставі результатів оцінювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Враховуючи поставлену мету даного наукового дослідження, першочерговим завданням був вибір методики оцінювання та конкретизація інструментарію. Серед розмаїття підходів можна було скористатися соло-макропоказниками (наприклад, податкове навантаження, індекси еластичності та динамічності тощо), спиратися на результати міжнародних рейтингів податкової тематики. Однак хотілось застосувати саме комплексний підхід до оцінки, що звучило вибір до двох діагностичних тестів: тест Віто Танзі [1] та тест Джита Гілла [2]. Остаточний вибір було зроблено на користь діагностичного тесту В. Танзі, так як інший тест вимагає значно більшого обсягу даних, які не всі можна знайти у відкритому доступі в Україні.

Діагностичний тест Віто Танзі присвячений оцінці повноти виконання вітчизняною податковою системою покладених на неї функцій: фіскальної, регулюючої та контрольної. Організаційно тест складається з двох частин: перша частина тесту містить вісім показників, які з різних боків дають оцінку ефективності податкової системи (див. табл. 1); друга — оцінка впливу складу та структури податкової системи на рівень виконання нею

Таблиця 2. Результати діагностичного тесту В. Танзі для податкової системи України

№ з/п	Назва показника	Рік				
		2011	2015	2018	2020	2021
1	Індекс концентрації	0,23	0,20	0,23	0,22	0,23
2	Індекс дисперсії	1,63	1,38	1,60	1,48	1,54
3	Індекс ерозії	0,82	0,83	0,82	0,76	0,77
4	Індекс затримки податкового збору	0,04	0,09	0,10	0,09	0,07
5	Індекс конкретності	0,25	0,35	0,25	0,25	0,25
6	Індекс витрат на збирання податків	1,79%	1,00%	1,21%	1,01%	1,10%

Джерело: сформовано на основі [1; 10—13].

Таблиця 3. Значення індексу забезпечення податкового збору для податкової системи України

Рік	Кількість фактичних перевірок	Обсяги донарахувань, млн грн	Обсяги штрафних санкцій, млн грн
2011	16 900	4 300	600
2015	21 663	4 611	265
2018	18 357	17 507	289
2020	16 565	17 778	565
2021	26 096	63 456	878

Джерело: сформовано на основі [1; 10—12].

зазначених функцій. В цій статті зупинимось на застосуванні базових восьми індексів цього діагностичного тесту.

Оцінювання ефективності функціонування податкової системи України проводилось у ретроспективі. Були обрані знакові роки для податкової системи після реалізації реформ (2011 та 2015 роки); 2018 та 2020 роки були обрані через наявність оцінки втрат зведеного бюджету від ухилення від сплати податків; 2021 рік — як останній рік без економічних шоків та форс-мажорних заходів у податковій сфері через початок війни в Україні.

З метою розрахунку індексу концентрації був використаний індекс Герфіндаля-Гіршмана. Як свідчать дані табл. 2, у всіх досліджуваних роках індекс мав значення більше 0,18, що вказує на високу концентрацію податкових надходжень. З точки зору легкості управління та прозорості краще мати податкову систему, яка базується лише на декількох значних за обсягами податків. Податкова система України відповідає цій вимозі: наприклад, у 2021 році понад 85 % податкових надходжень були забезпечені всього чотирма податками (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок).

Другий індекс — індекс дисперсії — має порівняно високі значення (див. табл. 2), що свідчить про неоднорідність податків за обсягами надходжень. Решту податкових надходжень — 15 % — формують 7 податків. Кількість податків у податковій системі України

не є надмірною, однак наявні декілька податків і зборів, що формують не більше 1 % податкових надходжень: екологічний податок, обидва місцеві збори. Саме дані податки і збори потребують ретельного аналізу щодо подальших перспектив їх знаходження у податковій системі України.

Індекс ерозії для України впродовж досліджуваного періоду мав значення, відмінне від 1, що свідчить про розбіжність між фактичною та потенційною базою оподаткування. Через брак даних щодо кількісної оцінки податкових втрат внаслідок надання податкових пільг для розрахунку потенційних податкових надходжень застосовувались тільки втрати від ухилення від сплати податків. За даними табл. 2 розбіжність між двома показниками посилилась у 2020—2021 рр.

Індекс затримки податкового збору в Україні можна оцінити тільки на підставі наявності податкового боргу та його динаміки. В усіх досліджуваних роках податковий борг був і складав в середньому 8 % від обсягу фактичних річних податкових надходжень. За період 2018—2021 рр. його обсяг був доволі сталим і не демонстрував тенденції до зменшення.

Індекс конкретності демонструє, що в Україні приблизно 25 % податкових надходжень формуються за рахунок податків із твердими (специфічними) ставками, тобто є потенційно уразливими для впливу інфляції (див. табл. 2). У податковому законодавстві наразі передбачено поетапне збільшення ставок для акцизного податку за окремими групами підакцизних товарів до кінця 2024 року. Решта твердих ставок зазнає нерегулярних змін, які робляться із значною затримкою по відношенню до інфляційних змін, що в кінцевому підсумку завдає шкоди стану публічних фінансів в цілому.

Індекс об'єктивності є надзвичайно інформативним показником, розрахунок якого доцільно проводити для України. Це пов'язано з існуванням податків, де фактична база оподаткування, використана для розрахунку, може різнитися із реальною вартістю об'єкта. Прикладом може слугувати сплата податку на доходи фізичних осіб в частині продажу рухомого та нерухомого майна, спадщини тощо. Однак брак деталізованої інформації про надходження податків не дає можливості розрахувати даний індекс.

Значення індексу витрат на збирання податків, окрім 2011 р., коливалось біля 1 %, що є прийнятним рівнем. Поглиблене дослідження витрат на збирання в розрізі окремих податків на підставі наявних відкритих даних провести не можливо.

Індекс забезпечення податкового збору об'єднує в собі оцінку фінансових та інших санкцій при порушенні податкового законодавства та забезпечення виконання контрольної функції. Щодо фінансових санкцій можна відзначити нерегулярний перегляд обсягу штрафів, встановлених в абсолютному розмірі. Щодо контрольних заходів, що реалізує Державна податкова служба України, можна відзначити інтенсифікацію діяльності у цьому напрямі та покращення результативності перевірок (див. табл. 3). Разом з тим не можна не відмітити, що в Україні за офіційними джерелами тінювий сектор економіки має суттєві обсяги, що свідчить про неієвність або відсутність стратегії боротьби із ним,

Таблиця 4. Якісні характеристики податкової системи України за діагностичним тестом В. Танзі

№ з/п	Назва індикатора	Стан та значення для України	Відповідність найкращим практикам
1	Індекс концентрації	4 бюджетоформуючі податки	+
2	Індекс дисперсії	3 податки та збори	±
3	Індекс ерозії	погіршення значення показника	-
4	Індекс затримки податкового збору	наявний сталий податковий борг	-
5	Індекс конкретності	частка податків із специфічними ставками формує 25 % податкових надходжень	-
6	Індекс об'єктивності	-	-
7	Індекс забезпечення податкового збору	сталий розмір тіньового сектору економіки	-
8	Індекс витрат на збирання податків	витрати на рівні 1 % від обсягу податкових надходжень	+

Джерело: сформовано на основі [1].

і характеризує діяльність з забезпечення податкового збору як незадовільну.

Підсумовуючи отримані результати діагностичного тесту В. Танзі (див. табл. 4), можна відзначити, що податкова система України з семи розрахованих показників лише за трьома показниками може бути охарактеризована, як ефективна. Решта індексів свідчить про наявність глибоких інституційних проблем, що призвело до того, що податкова система України зразка 2021 року виконує лише функцію збирання доходів. Використання податкової системи України в якості інструменту економічної політики може призводити до незапланованих, непередбачуваних наслідків.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Застосування діагностичного тесту В. Танзі виявило недостатню ефективність функціонування податкової системи України. Сучасна вітчизняна податкова система з численними запровадженими реформами та удосконаленнями в повній мірі забезпечує виконання тільки фіскальної функції. В той же час регулююча функція виконується неналежним чином, так як застосування податків та їх окремих елементів в якості інструменту впливу на соціально-економічні процеси не може гарантувати передбачуваних результатів. Серед рекомендацій по підвищенню ефективності податкової системи України можна відзначити:

1) перегляд складу податків та зборів з метою усунення таких, що формують менше 1 % податкових надходжень. Із цього переліку необхідно виключити екологічний податок через його унікальний зв'язок з екологічним розвитком країни та ретельно переглянути наявні ставки;

2) розробка та реалізація комплексної стратегії боротьби із тіньовою економікою;

3) скорочення частки податків із специфічними ставками та регулярний перегляд специфічних ставок із прив'язкою до інфляції;

4) підвищення штрафних санкцій при порушенні податкового законодавства.

Подальші дослідження в межах обраної тематики будуть спиратися на застосування другої частини діагностичного тесту В. Танзі для оцінки складу та структури податкової системи України в контексті реалізації економічної політики країни.

Література:

1. Tanzi V. Tax System and Policy Objectives in Developing Countries: General Principles and Diagnostic Test. Unpublished IMF paper. 1983. URL: https://www.ciat.org/Biblioteca/Revista/Revista_3/Tax_systems_and_policy_tanzi_fmi.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

2. Gill J. A diagnostic framework for revenue administration. The Tax Policy and Administration Thematic Group. The World Bank technical paper. Washington, 2000. 60 p. URL: <http://siteresources.worldbank.org/INTTPA/Resources//DiagnosticFramework.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).

3. Цимбалюк І. Особливості функціонування податкової системи України та оцінка її фіскальної ефективності. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2019. № 1. С. 106—115. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-106-115>.

4. Соколовська А. М. Оцінка наслідків реформування податкової системи України в контексті показників податкового навантаження. Бізнес Інформ. 2020. № 7. С. 214—223. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-214-223>.

5. Валігура В. А., Валігура Т. В. Оцінка конкурентоспроможності податкової системи України як чинника формування національного багатства. Фінанси України. 2022. № 12. С. 88—111. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.12.087>.

6. Gnanon S. K., Brun J. F. Tax reform and fiscal space in developing countries. Eurasian Econ Rev. 2020. Vol. 10. Pp. 237—265. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40822-019-00135-z>.

7. Dabla-Norris E., Misch F., Cleary D. et al. The quality of tax administration and firm performance: evidence from developing countries. Int Tax Public Finance. 2020.

Vol. 27. Pp. 514—551. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10797-019-09551-y>.

8. Nerudova D., Hampel D., Janova J. et al. Tax System Sustainability Evaluation: A Model for EU Countries. *Intereconomics*. 2019. Vol. 54. Pp. 138—141. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-019-0811-6>.

9. Barros V., Jalles J. T., Sarmiento J. M. Drivers of the Tax Effort: Evidence from a Large Panel. *Comp Econ Stud*. 2023. Vol. 65. Pp. 96—136. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41294-022-00187-2>.

10. Звітність. Державна казначейська служба України: веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 10.10.2023).

11. Плани та звіти роботи. Державна податкова служба України: веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/> (дата звернення: 10.10.2023).

12. Державний веб-портал бюджету для громадян: веб-сайт. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 10.10.2023).

13. Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/унікнення оподаткування в Україні: 2021. К., 2021. 55 с. URL: <https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2021/12/Shemy-po-uhylyannyu-vid-podatkov-2021-shemi-final5.doc> (дата звернення: 10.10.2023).

References:

1. Tanzi, V. (1983), "Tax System and Policy Objectives in Developing Countries: General Principles and Diagnostic Test", Unpublished IMF paper, available at: https://www.ciat.org/Biblioteca/Revista/Revista_3/Tax_systems_and_policy_tanzi_fmi.pdf (Accessed 10 Oct 2023).

2. Gill, J. (2000), "A diagnostic framework for revenue administration. The Tax Policy and Administration Thematic Group", The World Bank technical paper, Washington, USA, available at: <http://siteresources.worldbank.org/INTTPA/Resources/Diagnostic-Framework.pdf> (Accessed 15 Oct 2023).

3. Tsymbaliuk, I. (2019), "Features of the Ukraine tax system functioning and assessment of its fiscal efficiency", *Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, vol. 1 (17), pp. 106—115. doi: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-01-106-115>.

4. Sokolovska, A. M. (2020), "Evaluating the Consequences of Reform of Ukrainian Tax System in the Context of Tax Burden Indicators", *Business Inform*, vol. 7, pp. 214—223. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-214-223>.

5. Valihura, V. and Valihura, T. (2022), "Assessment of the competitiveness of the Ukrainian tax system of as a factor of the national wealth formation", *Finance of Ukraine*, vol. 12, pp. 87—110. doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.12.087>.

6. Gnangnon, S. K. and Brun, J. F. (2020), "Tax reform and fiscal space in developing countries", *Eurasian Econ Rev*, vol. 10, pp. 237—265. doi: <https://doi.org/10.1007/s40822-019-00135-z>.

7. Dabla-Norris, E., Misch, F., Cleary, D. et al. (2020), "The quality of tax administration and firm performance:

evidence from developing countries", *Int Tax Public Finance*, vol.27, pp. 514—551. doi: <https://doi.org/10.1007/s10797-019-09551-y>.

8. Nerudova, D., Hampel, D., Janova, J. et al. (2019), "Tax System Sustainability Evaluation: A Model for EU Countries", *Intereconomics*, vol. 54, pp. 138—141. doi: <https://doi.org/10.1007/s10272-019-0811-6>.

9. Barros, V., Jalles, J. T. and Sarmiento, J. M. (2023), "Drivers of the Tax Effort: Evidence from a Large Panel", *Comp Econ Stud*, vol. 65, pp. 96—136. doi: <https://doi.org/10.1057/s41294-022-00187-2>.

10. The official site of State Treasury Service of Ukraine (2023), "Reporting", available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (Accessed 10 Oct 2023).

11. The official site of State Tax Service of Ukraine (2023), "Work plans and reports", available at: <https://www.tax.gov.ua> (Accessed 10 Oct 2023).

12. State budget web portal for citizens (2023), available at: <https://openbudget.gov.ua/> (Accessed 10 Oct 2023).

13. Dubrovsky, V., Cherkashyn, V. and Hetman, O. (2021), *Porivnial'nyj analiz fiskal'noho efektu vid zastosuvannya instrumentiv ukhylennia/unykennia opodatkuvannia v Ukraini: 2021* [Comparative analysis of the fiscal effect of the use of tax evasion/avoidance instruments in Ukraine: 2021], Kyiv, Ukraine, available at: <https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2021/12/Shemy-po-uhylyannyu-vid-podatkov-2021-shemi-final5.doc> (Accessed 10 Oct 2023).

Стаття надійшла до редакції 14.11.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 336.2

О. А. Шаповал,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та фінансів
Національна академія Національної гвардії України, м. Харків
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1939-9811>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.81

УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОВИМИ РИЗИКАМИ В УМОВАХ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ПРОЦЕСІВ

O. Shapoval,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management and Finances, National Academy of National Guard of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

MANAGEMENT OF TAX RISKS IN CONDITIONS OF REGULATION OF BUDGETARY PROCESSES

У даній статті розглянуто систему управління податковими ризиками в умовах регулювання бюджетних процесів. Охарактеризовано ризикові ознаки сучасного стану податкової системи. Визначено дестабілізуючі фактори появи податкових ризиків. Розкрито сутність експертного підходу в процесі керування податковими ризиками під час оцінювання розміру загроз їх впливу. Надано заходи побудови податкової політики для оптимізації протидії податковим ризикам в межах чинного законодавства. Охарактеризовано спекулятивний характер ризиків в податковій сфері. Визначено чинники внутрішнього і зовнішнього оточення, що впливають на умови виникнення податкових ризиків. Наведено складові системи управління податковими ризиками. Встановлено характеристики податкових ризиків, які формуються в залежності від результатів діяльності суб'єктів господарювання. Виділено та охарактеризовано три групи факторів виникнення податкових ризиків.

This article examines the tax risk management system in the context of the regulation of budget processes. Risk signs of the current state of the tax system are characterized. The destabilizing factors of the appearance of tax risks have been determined. The essence of the expert approach in the process of tax risk management during the assessment of the threat of their influence is revealed. Tax policy construction measures are provided to optimize countermeasures against tax risks within the limits of current legislation. The speculative nature of risks in the tax sphere is characterized. The factors of the internal and external environment affecting the conditions for the occurrence of tax risks are determined. The components of the tax risk management system are given. The characteristics of tax risks, which are formed depending on the results of the activities of business entities, have been established. Three groups of tax risk factors are identified and characterized. The main task of effectively solving the socio-economic problems of the state is to guarantee planned tax revenues to the budgets of all levels. But during the implementation of this process, there are many reasons that can prevent the receipt of planned funds, that is, the probability of not receiving the planned amount of tax revenues, which can be considered tax risks. That is why the management of tax risks,

their assessment and the development of mechanisms for countering and minimizing threats is an extremely relevant issue today during the implementation of budget processes. The basis of uncertainty in the process of tax risk management is unreliable information, which causes disruptions in financial flows, which later turn into risky ones. But the search, forecasting, analysis and development of strategies for countering tax risks are fully the competence of qualified employees from both companies and state employees. Precisely the uncertain probability of the conditions for the formation of budget revenues, a fairly high probability of changing the behavior of taxpayers, the dynamism of the surrounding environment, the instability of state power, problems at the regional level, the distinct interests of various political groups have a very significant impact on the implementation of state tax policy, creating numerous obstacles to replenishing the budget.

*Ключові слова: ризик, податок, податкова політика, управління, бюджет.
Key words: risk, tax, tax policy, management, budget.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Головним завданням ефективного вирішення соціально-економічних проблем держави є гарантування планових податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів. Але під час здійснення даного процесу виникає багато причин, що можуть стати на заваді отримання запланованих коштів, тобто ймовірність недоотримання запланованого розміру податкових надходжень, які можна вважати податковими ризиками. Саме тому управління податковими ризиками, їх оцінка та розробка механізмів протидії та мінімізації загроз є вкрай актуальним питанням сьогодення під час здійснення бюджетних процесів.

Дуже загострює дану проблему те, що зараз в Україні в умовах воєнного стану, відбувається руйнівний вплив як внутрішніх, так і зовнішніх чинників майже на усі галузі виробництва, ускладнюються умови ведення підприємницької діяльності, що, в свою чергу, майже унеможлиблює повноцінне функціонування підприємств зокрема та держави в цілому. Отже, ситуація, викликана військовим діями на території нашої держави, ще більш підсилює актуальність питання управління податковими ризиками.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значна увага дослідженню податкових ризиків приділена в працях багатьох науковців, серед яких можна відзначити І. Петренко, Н. Дорош, В. Онищенко, О. Вовчак, Р. Подольчак, Л. Тарангул, К. Швабій. Але не дивлячись на достатньо ґрунтовний аналіз, питання управління податковими ризиками потребує подальшої постійної уваги у зв'язку з регулярним виникненням нових

загроз, що потребує пошуку альтернативних засобів протидії ризиковим явищам. Отже, теорія управління податковими ризиками й дотепер містить цілу низку проблемних питань, що постійно виникають за умов невизначеності середовища.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної роботи є дослідження специфіки управління податковими ризиками в умовах регулювання бюджетних відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ризик є складовим елементом кожної системи управління будь-якою діяльністю, що залежить від множини факторів впливу, які неможливо спрогнозувати та прорахувати повною мірою. Характеризуючи ризикові ознаки, можна виділити серед них наступні:

- випадковість та невизначеність у діях суб'єкта господарювання;
- ймовірність декількох варіантів розвитку ризикової ситуації — від недоотримання прибутку до, взагалі, недосягнення поставлених цілей діяльності;
- можливість виникнення як витрат, так й неочікуваного прибутку.

Якщо трактувати дане поняття стосовно податкової системи, то потрібно зазначити, що в даному випадку ризиковою подією стане недотримання податкового законодавства, що, в свою чергу, призведе до зменшення бюджетних надходжень [1].

Воєнні дії на території України, значний відтік робочої сили, припинення діяльності багатьох суб'єктів господарювання, регулярне підвищення вартості ресурсів, інфляційні процеси призводять до неможливості

отримання податків у встановлених розмірах та термінах.

Всі ці дестабілізуючі фактори вимагають від підприємств пошуку ефективної моделі протидії потенційним ризикам, а від держави — створення найвигідніших умов для сплати податків та формування усвідомлення відповідальності за ухилення від їх сплати, виникнення додаткових витрат у зв'язку зі штрафними санкціями тощо.

Базою невизначеності в процесі управління податковими ризиками є недостовірна інформація, яка викликає порушення фінансових потоків, які згодом перетворюються на ризиковані. Але пошук, прогнозування, аналіз та розробка стратегії протидії податковим ризикам є повністю компетенцією кваліфікованих працівників як з боку підприємств, так й службовців з боку держави.

Ефективна розробка податкової політики підприємства в цьому випадку надає можливість управлінським кадрам підприємства здійснювати вдалий фінансовий моніторинг та менеджмент у бік зниження податкового навантаження й, відповідно, пом'якшення податкових ризиків [2].

Одним з головних індикаторів діяльності підприємства, його прибутку, витрат є саме податки. Тому аналізування оподаткованого рівня вимагає враховувати сукупний вплив усіх регуляторів податків, які відіграють значну роль у формуванні кінцевих фінансових результатів діяльності.

Тому в процесі керування податковими ризиками, який супроводжується непередбачуваністю, та під час оцінювання розміру загроз їх впливу рекомендовано застосування експертного підходу, а саме:

- отримання своєчасної та достовірної інформації під час прийняття управлінських рішень щодо варіації реалізації протидії ризикам;

- використання розрахунку коефіцієнтів ефективності оподаткування;

- використання розрахунку коефіцієнтів оцінювання оподаткування прибутків суб'єктів господарювання.

Але далі виникає ситуація, що під час намагання уникнення податкових ризиків та зменшення податкових зобов'язань підприємств, відбувається погіршення репутації суб'єкта господарювання та ускладнюються умови підтримки позитивного іміджу, порушуються межі законності його діяльності, виникають непорозуміння з податковими органами.

Тому для оптимізації протидії податковим ризикам в межах чинного законодавства рекомендується будувати податкову політику підприємств з дотриманням наступних заходів:

- планування податкових відрахувань, а саме визначення всіх факторів, що впливають на можливість зменшення податкового навантаження, що виражається в певному алгоритмі дій, починаючи від обрання оптимального режиму оподаткування, відповідної сфери діяльності, кількості найманих працівників, можливість отримання податкових пільг, які визначені Податковим кодексом України;

- покращення існуючої облікової політики суб'єкта господарювання в межах розробки стандартів внутрішнього податкового обліку, регламентування бухгал-

терського документообігу та встановлення чіткого механізму розрахунку бюджетних зобов'язань з кожного виду податку [3];

- запобігання неухважному ставленню до дотримання працівниками вимог чинного законодавства;

- використання аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства задля отримання досвіду щодо ситуацій виникнення ризикових подій, а саме проаналізувати стан організації податкового обліку, перевірити відповідність документації вимогам чинного податкового законодавства, діагностувати правильність розрахунку податкових платежів та зборів, перевірити відповідність ведення та правильність строків подання податкової звітності;

- виявлення та оцінювання податкових ризиків у напрямку їх мінімізації, тобто ідентифікувати подію, яка може мати негативні наслідки;

- податкове ризик-управління, тобто визначення оптимальної форми провадження господарської діяльності з перспективною оцінкою прийнятного рівня ризиків;

- комплексне аналізування податкових даних за визначений термін часу з узагальненням його результатів [4].

Але слід зазначити, що ризики у податковій сфері мають спекулятивний характер, тобто наслідки від них мають змогу проявитися не тільки у вигляді втрат чи недоотримання очікуваного рівня прибутку, але й у вигляді певних позитивних результатів. Ця ситуація має подвійну характеристику.

Для платників податків пом'якшення податкового тиску на законодавчому рівні надає збільшення грошових потоків та зростання прибутку, викликає зниження випадків порушень та ухилення від сплати податків, але відповідно знижує рівень податкових надходжень в бюджет держави.

Одночасно збільшення податкових ставок, посилення податкового законодавства для суб'єктів господарювання викликають зменшення їх грошових потоків, певну втрату фінансових ресурсів, виникнення бажання уникнути сплати податків, то для держави це також призводить до зменшення податкових надходжень.

Отже, саме невизначена вірогідність умов формування бюджетних надходжень, достатньо велика ймовірність зміни поведінки платників податків, динамічність оточуючого середовища, нестабільність державної влади, проблеми регіонального рівня, відмінні інтереси різних політичних груп мають дуже істотний вплив на здійснення державної податкової політики, створюючи чисельні перешкоди щодо поповнення бюджету.

Разом із зовнішнім оточенням значний вплив на умови виникнення податкових ризиків здійснюють чинники внутрішнього оточення. Це, насамперед, стратегія діяльності державних податкових органів, серед яких можна відзначити професійну компетентність та наявність професійного досвіду у податкових службовців, а також внутрішню організацію роботи податкової служби.

Саме такі фактори вочевидь можуть стати джерелом формування податкових ризиків та загалом погіршити ситуацію щодо впровадження ефективної податкової політики держави [5].

Дослідження суті податкових ризиків доводить, що сам податковий ризик є не стільки ймовірністю виникнення руйнівних загроз, а скільки формуванням управлінського рішення щодо правильних та своєчасних заходів його усунення або мінімізації його наслідків. Саме тому тільки моніторинг та аналіз податкових ризиків є недостатніми, вони потребують саме ефективної системи управління.

Управління податковими ризиками потребує системного підходу, з акцентуванням уваги на всьому оточуючому середовищі. Тобто керувати ризиками потрібно за допомогою дій, які забезпечують стабільність процесів діяльності.

Отже, систему управління податковими ризиками можна охарактеризувати наступними складовими:

- джерела виникнення ризику та його суть;
- характеристика ризику — аналіз, оцінка;
- прийоми та методи прогнозування податкових платежів;

— заходи з мінімізації порушень податкового законодавства;

— постійне спостереження за виникненням нових видів податкових ризиків.

Щодо об'єктів системи управління податковими ризиками, то до них можна віднести соціальні гарантії та цінності, посягання на які відбувається шляхом недоотримання податкових надходжень у бюджет держави.

Щодо суб'єктів системи управління податковими ризиками, то до них можна віднести службовців державних податкових органів, які своєю професійною діяльністю мають безпосередній вплив на виникнення та обсяги податкових ризиків.

Таким чином, система управління податковими ризиками напряму залежить від адміністративних, моральних та економічних чинників. Тут йде мова про законодавчо встановлене виконання податкової політики держави на основі рівності прав та обов'язків всіх суб'єктів податкових відносин.

Під час управління податковими ризиками доцільно використовувати наступні напрямки характеристики методологічних інструментів податкових ризиків:

- об'єкт;
- джерела походження;
- кількість досліджуваних компонентів;
- вид наслідків та їх розмір;
- часовий характер прояву;
- можливість прогнозування.

Важливими є також характеристики податкових ризиків, які формуються в залежності від результатів діяльності суб'єктів господарювання:

- 1) за якістю, а саме: в залежності від масштабів впливу — невинуваті або винуваті;
- 2) за кількістю, а саме: катастрофічно руйнівний, критично руйнівний, допустимої руйнації, виправданої руйнації;
- 3) за терміном появи, а саме оперативно виникаючі, поточно виникаючі, виникаючі в перспективі;
- 4) за ознаками функціональності, а саме: податкові, супутні суспільні.

Отже, характеризуючи податкові ризики, потрібно акцентувати увагу не тільки на людський фактор, але й на рівень об'єктивної інформації. Недосконалість

інформації, її обмеженість можуть стати реальною загрозою появи та прояву податкових ризиків. Саме тому управління податковими ризиками повинно спиратись на регулярну та об'єктивну систему інформаційного забезпечення [6].

Щодо факторів виникнення податкових ризиків, то їх можна поділити на три види:

- макроекономічні фактори;
- мікроекономічні фактори;
- невизначені (форс-мажорні) фактори.

Аналізуючи ці три групи факторів виникнення податкових ризиків, слід зазначити, група макроекономічних факторів є напряму пов'язаною зі структурною перебудовою економіки держави або з політичними реформами.

Щодо мікроекономічних факторів виникнення податкових ризиків, то необхідно зазначити, що це найчисленніша група ризиків, які можна поділити на зовнішні та внутрішні з напрямом впливу як на суб'єктів господарювання, так і на стан державного бюджету.

Виникнення зовнішніх мікроекономічних факторів податкових ризиків залежить від впливу міжнародної політики в сфері оподаткування, від міжнародних змін в оподаткуванні (наприклад, офшорні зони), від впровадження нових видів податків та зборів всередині держави, від зміни розмірів податкових ставок та бази оподаткування, введення чи скасування податкових пільг, зміни термінів чи умов сплати податків.

Виникнення внутрішніх мікроекономічних факторів податкових ризиків викликається під впливом діяльності законодавчих, виконавчих органів влади та платників податків, помилок податкового планування, неоднозначного трактування законодавчої бази або негативної динаміки в діяльності суб'єктів господарювання.

Щодо форс-мажорних факторів виникнення податкових ризиків, то до них слід віднести природні або геополітичні катаклізми.

Також в процесі управління податковими ризиками можна використовувати їх класифікацію за наступними ознаками:

- по-перше, в залежності від об'єкта впливу: на державу або на платника податків;
- по-друге, податкові ризики, пов'язані з людським капіталом;
- по-третє, податкові інформаційні ризики.

Стосовно податкових ризиків, що мають безпосередній вплив на державу, то серед них виокремлюють наступні:

- ризики, пов'язані з ефективністю податкової політики;
- ризики, викликані економічною кризою;
- ризики, пов'язані з прогнозуванням та плануванням податкових зборів та надходжень в бюджет;
- ризики уникнення оподаткування;
- ризики, пов'язані з порушеннями законодавства;
- ризики адміністрування.

Ризики, які стосуються саме платників податків наступні:

- ризик карного злочину при недотриманні податкового законодавства;
- ризик податкового контролю;
- ризик посилення податкового навантаження;
- ризик мінімізації податкового тиску [7].

Таким чином, стає очевидним, що податкові ризики як певний взаємозв'язок макроекономічних та мікроекономічних чинників здійснюють вагомий вплив як на рівні суб'єктів господарювання, так і на загальнодержавному рівні. Саме тому стає необхідним створення дієвої системи управління податковими ризиками в умовах регулювання бюджетних процесів щодо пом'якшення податкового тиску, й відповідно, зростання чистих прибутків підприємств та збільшення податкових надходжень в бюджети усіх рівнів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи проведене дослідження, слід зазначити, що швидкоплинних умовах сьогодення безпека податкової системи постійно перебуває під впливом податкових ризиків. Ймовірнісні загрози мають регулярний та комплексний характер впливу на різні об'єкти: як на кожного суб'єкта господарювання, так і на державу взагалі. Такі руйнівні впливи можна сегментувати за цілою низкою ознак правового та інституційного характеру.

Сучасні умови господарювання вимагають постійного та професійного пошуку напрямів протидії податковим ризикам, тобто створення ефективної системи управління, серед яких можна зазначити виявлення та оцінку податкових ризиків, ретельний аналіз розрахунку податкового навантаження та первинної документації, а також розробку управлінських рішень щодо позбавлення або мінімізації наслідків податкових ризиків.

Література:

1. Петренко І. Податкові ризики, що впливають на економічну безпеку підприємства. Банкрутство & Ліквідація в Україні. 07.02.2019. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/10955>
2. Дорош Н.І. Оцінювання ризиків при проведенні аудиту. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. 2017. № 4. С. 40—46.
3. Каменська Т.О. Ризики в аудиті та їх оцінка. Статистика України. 2015. № 2. С. 43—45.
4. Шаповал, О. А. Управління бюджетними ризиками. "Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія: Економіка та підприємництво", 2021. № 1 (118). С. 105—108.
5. Собкова Н.Д. Концепція управління бюджетними ризиками. Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : Економіка. Чернівці, 2012. Вип. 592. С. 139—142.
6. Кучерова Г.Ю. Стратегія формування свідомого оподаткування як фактор сталого розвитку національної економіки: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2016. 416 с.
7. Ус М.Ф. Економічний ризик та методи його вимірювання: навчально-методичний посібник. Черкаси : Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2005. 64 с.

References:

1. Petrenko I. (2019), "Tax risks affecting economic security of enterprise", *Bankrutstvo & Likvidatsiia v Ukraini*, available at: <https://bankruptcy-ua.com/articles/10955> (Accessed 15 Nov 2023).

2. Dorosh, N.I. (2017), "Estimation of risk in the audit", *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu*, vol. 4, Pp. 40—46.

3. Kamenska, T.O. (2015), "Audit risks and their estimations", *Statystyka Ukrainy*, vol. 2, Pp.43—45.

4. Shapoval, O. A. (2021), "Budget risk management", *"Derzhava ta rehiony. Naukovo-vyrobnychy zhurnal. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo"*, vol. 1 (118), pp. 105—108.

5. Sobkova N.D. (2012), "Budget risk management concept", *Naukoviy visnik Chernivets'kogo universitetu. Series: Economic*, vol. 592, pp. 139—142.

6. Kucheroва, H. (2016), *Strategiya formuvannya svidomogo opodatkuvannya yak faktor stalogo rozvytku nacional'noyi ekonomiky* [The strategy of forming a conscious taxation as a factor of sustainable development of the national economy], CPU, Zaporizhzhia, Ukraine.

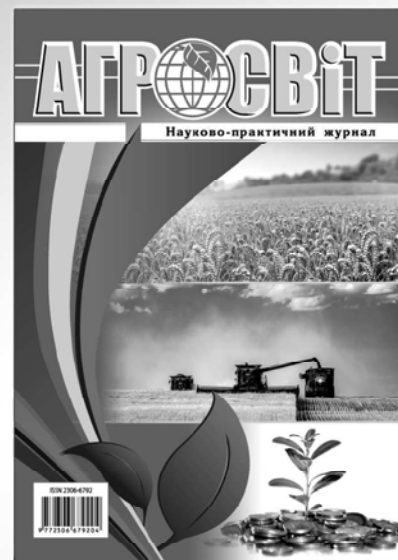
7. Us, M.F. (2005), *Ekonomichnyi ryzyk ta metody yogo vymiruvannya* [Economic risk and methods of its measurement], Eastern European University of Economics and Management, Cherkasy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847



Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Г. М. Заболотний,

к. с.-г. н., професор, професор кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8419-189X>

Т. В. Кулініч,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій,

Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-7080>

І. Д. Самошкіна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,

Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0468-6834>

Р. І. Жук,

аспірант, Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1922-9769>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.86

ФІНАНСОВА АВТОНОМІЯ В УДОСКОНАЛЕННІ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ІННОВАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА ЗА БЕЗПЕКОВОГО УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ, РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

H. Zabolotniy,

PhD in Agricultural Sciences, Professor, Professor of Administrative Management Department and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University, Ukraine, Vinnytsia

T. Kulinich,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University, Ukraine, Lviv

I. Samoshkina,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Finance, Banking and Insurance Department, Sumy National Agrarian University, Ukraine, Sumy

R. Zhuk,

PhD student, Sumy National Agrarian University, Ukraine, Sumy

FINANCIAL AUTONOMY IN IMPROVING THE PRODUCT POLICY OF INNOVATIVELY ORIENTED ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF SECURITY MANAGEMENT OF CHANGES IN CRISIS ECONOMIC CONDITIONS, DEVELOPMENT OF FINANCIAL ACTIVITIES AND PUBLIC ADMINISTRATION

В статті узагальнено питання фінансової автономії в удосконаленні товарної політики інноваційно орієнтованого підприємства за безпекового управління змінами в кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності та публічного управління. Товарна політика передбачає визначення оптимальної номенклатури товарів й постійне її поновлення. Її предметом є також якість товарів, дизайн, упаковка, товарна марка, рівень відповідності товару потребам споживачів.

Підприємницька діяльність є ефективною, коли вироблений інноваційно орієнтованим підприємством товар або надана ним послуга знаходить попит на ринку, а задоволення певних потреб покупців завдяки придбанню даного товару або послуги приносить прибуток. Для того щоб вироблений товар чи послуга, що надається, були завжди конкурентоспроможним й мали попит, необхідно приймати безліч підприємницьких й маркетингових рішень. Товарна політика є ядром маркетингових рішень, навколо якого формуються інші рішення, пов'язані зі умовами придбання товару й методами його просування від виробника до кінцевого споживача. Залежно від специфіки діяльності інноваційно орієнтованого підприємства й умов зовнішнього середовища, відповідно до гілок дерева рішень, щодо вибору кращих заходів формування товарної інноваційної політики значущість критеріїв буде різною. Для кожного рівня системи ухвалення рішень її слід визначати методом парних порівнянь. Фінансова автономія у удосконаленні товарної політики інноваційно орієнтованого підприємства має передбачати певний напрямок дій і сукупність заходів, завдяки яким забезпечується наступність стратегічних і оперативних рішень у сфері розробки товарного асортименту. Брак такої концепції у умовах безпекового управління змінами у кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності і публічного управління може призвести до того, що рішення стосовно структури асортименту прийматимуться лише під тиском зовнішніх обставин. Товарну політику неможливо відокремити від фінансової автономії, реальних умов діяльності інноваційно орієнтованого підприємства, що характеризуються умовами безпекового управління змінами у кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності і публічного управління.

The article summarizes the issue of financial autonomy in the improvement of the product policy of an innovatively oriented enterprise for the safe management of changes in crisis economic conditions, the development of financial activity and public administration. The product policy provides for the determination of the optimal range of products and its constant renewal. Its subject is also the quality of goods, design, packaging, trademark, and the level of conformity of the goods to the needs of consumers. Entrepreneurial activity is effective when the product produced by an innovatively oriented enterprise or the service provided by it is in demand on the market, and the satisfaction of certain customer needs thanks to the purchase of this product or service brings profit. In order for the produced product or the provided service to be always competitive and in demand, it is necessary to make many business and marketing decisions. Product policy is the core of marketing decisions, around which other decisions related to the terms of product purchase and methods of its promotion from the manufacturer to the final consumer are formed. Depending on the specifics of the activity of the innovation-oriented enterprise and the conditions of the external environment, in accordance with the branches of the decision tree, the significance of the criteria will be different for the selection of the best measures for the formation of a product innovation policy. For each level of the decision-making system, it should be determined by the method of pairwise comparisons. Financial autonomy in improving the product policy of an innovatively oriented, innovatively oriented enterprise must provide for a certain course of action and a set of measures, thanks to which the continuity of strategic and operational decisions in the field of product range development is ensured. The lack of such a concept in the conditions of safe management of changes in crisis economic conditions, development of financial activity and public management can lead to the fact that decisions regarding the structure of the assortment will be made only under the pressure of external circumstances. Commodity policy cannot be separated from financial autonomy, the real conditions of activity of an innovatively oriented enterprise, which are characterized by the conditions of safe management of changes in crisis economic conditions, development of financial activity and public administration.

Ключові слова: фінансова автономія, товарна політика, інноваційно орієнтовані підприємства, безпека, управління змінами, кризові умови господарювання, розвиток фінансової діяльності, публічне управління.

Key words: financial autonomy, product policy, innovation-oriented enterprises, security, change management, crisis economic conditions, development of financial activity, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сутність маркетингової товарної політики ототожнюється зі визначенням й підтриманням оптимальної

структури продукції, що виробляється і реалізується для досягнення поточних й довгострокових господарських і інших цілей інноваційно орієнтованого підприємства. Товарна політика передбачає визначення оптимальної номенклатури товарів й постійне її поновлення. Її предметом є також якість товарів, дизайн, упаковка, товар-

на марка, рівень відповідності товару потребам споживачів. Обов'язково береться до уваги додаткова користь, яку дають споживачам товари підприємства-продуцента проти аналогічних товарів підприємств-конкурентів, а також частота оновлення номенклатури. Фінансова автономія у удосконаленні товарної політики інноваційно орієнтованого інноваційно орієнтованого підприємства має передбачати певний напрямок дій і сукупність заходів, завдяки яким забезпечується наступність стратегічних і оперативних рішень у сфері розробки товарного асортименту. Брак такої концепції у умовах безпекового управління змінами у кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності і публічного управління може призвести до того, що рішення стосовно структури асортименту прийматимуться лише під тиском зовнішніх обставин. Дані факти актуалізують тему дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Товарна політика — це комплекс заходів, спрямованих на орієнтацію виробництва на задоволення потреб й запитів споживачів й отримання на цій основі прибутку. Товарна політика інноваційно орієнтованого підприємства має бути орієнтована на виробництво й просування на ринку конкурентоспроможних товарів, що відповідають запитам споживачів, її суть — формування ефективного зі економічного погляду товарного асортименту у умовах безпекового управління змінами. Товари слід розглядати як сукупності споживчих властивостей, які повинні відповідати запитам споживачів. У першу чергу будуть купуватися ті товари, які мають більший ступінь такої відповідності [2; 4]. На основі цього визначають товари, що мають перспективи на ринку, й ті, які слід знімати зі виробництва. Оцінку ступеня відповідності характеристик товару потребам й запитам споживачів виконують поетапно: попередньо, під час аналізу функціональних карт у процесі сегментації ринку, потім шляхом порівняння його характеристик й товарів-конкурентів, а також складових комплексу маркетингу.

Товарна політика інноваційно орієнтованого підприємства спрямована на управління товарною номенклатурою, товарним асортиментом й окремими товарами. Управління товарною номенклатурою передбачає: модифікацію товарної номенклатури; модифікацію асортиментних груп [1— 10]. Представлені атрибути у кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності і публічного управління потребують чіткого узагальнення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — дослідити фінансову автономію в удосконаленні товарної політики інноваційно орієнтованого інноваційно орієнтованого підприємства за без-

пекового управління змінами в кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності та публічного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Виведення на ринок нового товару у кризових умовах господарювання є досить ризикованим, однак у випадку успіху прибуток, як підтверджує практика, буде значно більшим, ніж при виведенні нової модифікації товару у рамках існуючих асортиментних груп. Інноватори-лідери хоча й функціонують в умовах підвищеного ризику, але при вдалій реалізації нового продукту формують запас економічної міцності, який проявляється у наявності портфелю нової конкурентоспроможної продукції й характеризується більш низькими, порівняно із середніми, питомими витратами виробництва.

Нова продукція доповнює товарний асортимент інноваційно орієнтованого підприємства й надає йому фінансової автономії та можливості конкурувати зі продукцією інших виробників, пропонуючи споживачам більше, ніж конкуренти, як зі погляду різноманітності товарів, так й зі погляду способів й умов їх реалізації, а також передпродажного й післяпродажного сервісу.

Слід також врахувати ті обставини, що інноваційно орієнтоване підприємство, яке постійно здійснює технологічні й технічні зміни чи зрушення на ринках, не буде захопленим знезацька, коли існуючий товар застаріє [2]. Якщо інноваційно орієнтоване підприємство випускає більш-менш широку номенклатуру продукції, при цьому окремі товари перебувають на різних стадіях життєвого циклу й оновлення продукції відбувається постійно, то практично завжди буде забезпечене завантаження його виробничих потужностей й стабільність прибутку.

Більше того, виробництво різноманітних за призначенням, а також сферами їх застосування товарів в умовах безпекового управління змінами дозволяє при зміні кон'юнктури споживчого попиту отримувати більш-менш стабільний прибуток по черзі за рахунок різних товарів. Природно припустити, що при пошуці нової продукції, на яку варто орієнтувати роботу інноваційно орієнтованого підприємства, у першу чергу слід звернути увагу на існуючі на ринку товари, на які є незадоволений попит чи очікується різке зростання попиту у кризових умовах господарювання. При цьому враховується попит, підкріплений платіжною спроможністю фактичних чи потенційних споживачів, причому не поодиноких, а у кількостях, що забезпечують прибуткову роботу інноваційно орієнтованого підприємства-виробника хоча б у найближчому доступному для аналізу періоді.

Важливою умовою підтримання оптимальної маркетингової товарної політики є додержання процедури аналізу і прийняття остаточних рішень, з чим пов'язують такі дії: чітке визначення і окреслення мети виробничо-збутової діяльності інноваційно орієнтованого підприємства; знання умов ринку і його вимог; аналіз власних дослідницьких, науково-технічних, виробничих, збутових можливостей й ресурсів нині і у майбутньому [1].

Слід зазначити, що у розв'язанні завдань товарної політики має переважати стратегічний підхід — курс на досягнення головної мети підприємницької діяльності. Зрозуміло, що прийняття відповідальних господарських рішень потребує ретельного вивчення всього комплексу питань, які формують товарну політику. Необхідно розв'язати, зокрема, такі проблеми: оптимізацію асортименту продукції, що виробляється, зі урахуванням її споживчих характеристик й особливостей технології виробництва; можливості прискорення темпів оновлення продукції у цілому і за окремими її видами зі урахуванням життєвого циклу; визначення оптимального співвідношення нових і старих товарів у виробничій програмі, а також нових і вже освоєних ринків збуту; виходу на ринок із принципово новими видами продукції; вибору часу виходу на ринок зі новим товаром і зняття зі виробничої програми малоефективні шарів. Центральним моментом товарної політики є пошук оптимальної структури продуктового асортименту [4; 9; 10].

Для цього потрібен професійний аналіз за такими критеріями: залучення і збереження тих споживачів у вибраних сегментах ринку, які забезпечують стабільний стан на ринку у поточний момент і у довгостроковому аспекті; оцінка різних варіантів з погляду максимізації прибутку. Використання незалежних консультантів для оцінювання таких варіантів в умовах безпекового управління змінами уможливіє переборення обмеженості власних працівників, чиї завантаженість й фірмовий патріотизм часто стають суттєвою перешкодою для опрацювання можливої альтернативи [7].

Велику роль відіграє маркетингова товарна політика у розвитку інноваційно орієнтованого підприємства як завершеної соціально-економічної системи. Цілі інноваційно орієнтованого підприємства у кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності і публічного управління умовно можна розподілити за трьома великими напрямками: відшкодування ресурсів; забезпечення гарантій збереження фірми; створення умов для зростання інноваційно орієнтованого підприємства. За найважливіші показники досягнення цих цілей зазвичай приймають: обсяги збуту; відшкодування змінних й постійних витрат; прибуток і зниження собівартості; збільшення обсягів виробництва; частку ринку; розподіл ринку і робота зі ним.

В умовах безпекового управління змінами у кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності і публічного управління практично немає інноваційно орієнтованих підприємств, які виробляють й пропонують лише один вид товару. Деякі інноваційно орієнтовані підприємства обмежують свою діяльність виробництвом й збутом єдиної групи товарів. Інші займаються виробництвом й збутом декількох груп товарів. У будь-якому випадку на інноваційно орієнтованому підприємстві виникає потреба управління товарним асортиментом [3]. Не зважаючи на зовнішню простоту визначення власної асортиментної політики, інноваційно орієнтовані підприємства повинні враховувати безліч специфічних особливостей, пов'язаних зі їх спеціалізацією й позиціонуванням.

Наприклад, однією зі основних причин відвідин покупцем того або іншого магазину є так звані патронажні мотиви, які визначаються такими чинниками: асортимент

товарів, репутація магазину, ціни на товари, рівень обслуговування, зручне розташування, надання гарантії на товари, простота й швидкість здійснення покупок, супутні послуги [5; 7]. Саме асортимент товарів, як один із видимих атрибутів свободи вибору споживача — сьогодні один із найбільш впливових чинників, що визначають переваги покупця.

Необхідно відзначити, що універсальної відповіді на питання управління товарним асортиментом не існує, оскільки кожне інноваційно орієнтоване підприємство, зважаючи на свою специфіку, вирішує дану проблему самостійно. Її рішення може лежати у трьох площинах: маркетинговій, логістичній й виробничій.

В удосконалення товарної політики повинен входити ряд напрямків, робота за якими дозволить інноваційно орієнтованому підприємству бути більш конкурентним на ринку, збільшити товарообіг, а отже — збільшити прибуток. Це наступні напрямки:

1) Поліпшення якості виробленої продукції. Для цього необхідно: анкетування серед споживачів для визначення їх переваг; проведення виставок продукції із залученням технологів й менеджерів зі продажів для більш точних результатів дослідження;

2) Розширення клієнтської бази даних: здійснення пошуку нових покупців; введення нових умов співпраці: відстрочення платежів, бонусні програми, знижки тощо; різні дії щодо стимулювання збуту;

3) Удосконалення технічного виробництва товарів: заміна обладнання, придбання нового; поліпшення технічної бази інноваційно орієнтованого підприємства; збільшення обсягу виробництва.

В кризових умовах господарювання частими проблемами в питаннях цінової політики є: ціноутворення максимально орієнтовано на витрати й слабо на дослідження попиту; ціни недостатньо часто адаптуються до мінливих ринкових умов й рівня розвитку інноваційно орієнтованого підприємства; ціна розглядається у відриві від інших елементів системи маркетингу; ціни недостатньо структуруються по сегментах ринку.

Для того, щоб забезпечити одержання інноваційно орієнтованим підприємством запланованого прибутку від реалізації продукції, тактичні дії повинні активно реагувати на зміну ринкової ситуації, тобто із іншими інструментами товарної політики забезпечувати адекватні заходи на цінові дії конкурентів, визначати рівень ціни відповідно до вимог і потреб споживачів, стимулювати процес реалізації продукції при падінні попиту на неї тощо. Вирішення цієї проблеми досягається на основі коригування рівня прогнозованої ціни.

Щодо товарного асортименту, слід зазначити, що формування товарної інноваційної політики передбачає аналіз існуючого бізнес-портфеля інноваційно орієнтованого підприємства. Він включає такі етапи: аналіз частки кожної бізнес-одиниці у загальних обсягах продажу й прибутку і оцінку за його результатами відповідності обсягів збуту обсягам прибутку; побудову карти ринкового профілю бізнес-одиниць і їх аналіз; аналіз структури бізнес-портфеля за допомогою методів матричного аналізу. За результатами аналізу діагностують послаблення ринкових позицій й зниження ефективності виробництва й збуту окремих бізнес-одиниць і визначають доцільність коригування існуючого бізнес-порт-

Таблиця 1. Розрахунок узагальнюючих оцінок пріоритетності заходів зі формування товарної інноваційної політики інноваційно орієнтованого підприємства

Критерій	Характеристики критеріїв привабливості заходів зі формування товарної інноваційної політики і оцінки пріоритетів кожного критерію						Узагальнюючі показники пріоритетів
	рівень попиту (0,17)	рівень рентабельності (0,16)	рівень ризику (0,27)	адаптаційні можливості (0,13)	рівень конкурентоспроможності (0,19)	рівень використання стратегічного потенціалу (0,08)	
Введення нової товарної лінії	0,69	0,12	0,19	0,69	0,09	0,17	0,31
Витягування товарної лінії вгору	0,23	0,42	0,32	0,35	0,38	0,53	0,35
Звуження товарної лінії вгору	0,08	0,61	0,63	0,15	0,51	0,39	0,43

феля: зняття зі виробництва безперспективних товарних ліній і окремих товарних одиниць; модифікація тих, що мають ринкові перспективи; створення й просування на ринок нових товарних ліній чи окремих товарних одиниць як доповнення існуючого бізнес-портфеля чи коригування.

При цьому слід враховувати, що сутністю інноваційної діяльності є зміни, що розглядаються як джерело доходу, а зміни завжди пов'язані із ризиком. Він спричинений неповною визначеністю щодо можливих змін уподобань й смаків споживачів і інших економічних контрагентів інноватора, дій конкурентів, непередбачуваних й несприятливих змін умов середовища господарювання тощо. Раціональна поведінка інноватора у процесі формування й реалізації його товарної інноваційної політики полягає у тому, щоб не ігнорувати ризик, а належним чином його урахувати. Це дозволить знизити ризик інноваційної діяльності й підвищити шанси інноватора на ринковий успіх.

Обґрунтування вибору конкретних заходів щодо модифікації товарної номенклатури здійснюється за результатами аналізу існуючого бізнес-портфеля інноваційно орієнтованого підприємства. Далі методом SWOT-аналізу для кожного зі відібраних заходів проводиться кількісна оцінка достатності зовнішніх й внутрішніх умов для його реалізації. Для кількісної оцінки доцільно використовувати елементи нечіткої логіки, зокрема, коефіцієнти впевненості і правила їх комбінування, що дозволяє, як свідчить практика різних видів діяльності, ухвалювати цілком адекватні рішення у умовах нечіткої оцінки факторів впливу. За результатами SWOT-аналізу на й рівні здійснюється відбір заходів щодо формування товарної інноваційної політики, для реалізації яких є зовнішні й внутрішні умови, тобто внутрішні можливості інноваційного розвитку відповідають зовнішнім, що генеруються ринком.

На II рівні для кожного зі відібраних варіантів заходів проводять попарне порівняння й визначення вагомості оцінних критеріїв.

На III рівні проводиться багатокритеріальна оцінка груп заходів щодо модифікації товарної номенклатури, товарних ліній чи окремих товарних одиниць й вибір кращих зі них. Аналіз може бути деталізованим шляхом конкретизації заходів у межах кожної зі груп. Для оцінки доцільно використовувати такі критерії: рівень

платоспроможного попиту на аналізовану продукцію інноваційно орієнтованого підприємства; рівень рентабельності діяльності; рівень ризику; зростання адаптаційних можливостей інноваційно орієнтованого підприємства до змін ситуації на ринку; рівень конкурентоспроможності; рівень використання стратегічного потенціалу інноваційно орієнтованого підприємства (табл. 1).

Залежно від специфіки діяльності інноваційно орієнтованого підприємства й умов зовнішнього середовища, відповідно до гілок дерева рішень, щодо вибору кращих заходів формування товарної інноваційної політики значущість критеріїв буде різною. Для кожного рівня системи ухвалення рішень її слід визначати методом попарних порівнянь.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК В ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підприємницька діяльність є ефективною, коли вироблений інноваційно орієнтованим підприємством товар або надана ним послуга знаходить попит на ринку, а задоволення певних потреб покупців завдяки придбанню даного товару або послуги приносить прибуток. Для того щоб вироблений товар чи послуга, що надається, були завжди конкурентоспроможним й мали попит, необхідно приймати безліч підприємницьких й маркетингових рішень. Товарна політика є ядром маркетингових рішень, навколо якого формуються інші рішення, пов'язані зі умовами придбання товару й методами його просування від виробника до кінцевого споживача. Товарну політику неможливо відокремити від фінансової автономії, реальних умов діяльності інноваційно орієнтованого підприємства, що характеризуються умовами безпекового управління змінами у кризових умовах господарювання, розвитку фінансової діяльності і публічного управління.

Література:

1. Березюк С.В., Токарчук Д.М., Яремчук Н.В. Нові вимоги до провладного українського політикуму в умовах повоєнної відбудови економіки України. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 4 (62). С. 24—41.
2. Колесник Т.В. Інституційні стимули підвищення ефективності державного сектору при децентралізації.

Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2020. № 1 (51). С. 69—86.

3. Пронько Л.М. Особливості відтворення людсько-го капіталу сільських територій. Продовольчі ресурси. 2022. № 18. Т. 10. С. 266—275.

4. Фурман І.В. Напрями впровадження зарубіжно-го досвіду в систему ефективної роботи органів місце-вого самоврядування України в умовах децентралізації влади. Colloquium-journal. 2020. № 22 (74). Czesc 2. P. 47—62.

5. Hryhoriv Y., Butenko A., Necyporenko V., Lyshen-ko M., Ustik T., Zubko V., Makarenko N., Mushtai V. Economic efficiency camelina growing winh nutrition optimization under conditions of precarpathians of Ukraine. Journal of Agricultural Science. XXXII. 2021. P. 232—238.

6. Kaletnik G.M., Lutkovska S.M. Implementation of Public-Private Partnership Models in the Field of Ecological Modernization of the Environmental Safety System. European Journal of Sustainable Development. 2021. № 10. 1. P. 81—89.

7. Lozhachevska O., Navrotska T., Melnyk O., Kapinus L., Zos-Kior M., Hnatenko I. Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market. Laplage In Review. 2021. № 7 (3). P. 315—323.

8. Lyshenko M., Ustik T., Thermosa I. Transformation of methodical marketing approaches to the investigation of the problem of farming agricultural enterprises on the market of grain in globalization challenges. Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Volume 4, Number 5, December. P. 158—167.

9. Lyshenko M.O., Mykhailova L.I., Ustik T.V., Makh-mydiv H.Z., Polityakina L.I., Mykhailova O. S. Contem-porary marketing concept as a component of sustainable development of the region and rural areas of Ukraine. International Journal of Ecological Economics and Statistics. 2019. Volume 40, Issue № 2. P. 81—91.

10. Mayovets Y., Vdovenko N., Shevchuk H., Zos-Kior M., Hnatenko I. Simulation modeling of the financial risk of bankruptcy of agricultural enterprises in the context of COVID-19. Journal of Hygienic Engineering and Design. 2021. vol. 36. P. 192—198.

References:

1. Berezyuk, S.V., Tokarchuk, D.M. and Yarem-chuk, N.V. (2022), "New requirements for pro-government Ukrainian politicians in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine's economy", Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky, vol. 4 (62), pp. 24—41.

2. Kolesnyk, T.V. (2020), "Institutional incentives for increasing the efficiency of the public sector during decentralization", Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky, vol. 1 (51), pp. 69—86.

3. Pronko, L.M. (2022), "Peculiarities of human capital reproduction in rural areas", Prodovol'chi resursy, vol. 18.10, pp. 266—275.

4. Furman, I.V. (2020), "Directions for the implemen-tation of foreign experience in the system of effective work

of local self-government bodies of Ukraine in conditions of decentralization of power", Colloquium-journal, vol. 22. 2, pp. 47—62.

5. Hryhoriv, Y., Butenko, A., Necyporenko, V., Lyshenko, M., Ustik, T., Zubko, V., Makarenko, N., and Mushtai, V. (2021), "Economic efficiency camelina growing winh nutrition optimization under conditions of precarpathians of Ukraine", Journal of Agricultural Science, vol. XXXII, pp. 232—238.

6. Kaletnik, G.M., and Lutkovska, S.M. (2021), "Implementation of Public-Private Partnership Models in the Field of Ecological Modernization of the Environmental Safety System", European Journal of Sustainable Development, vol. 10.1, pp. 81—89.

7. Lozhachevska, O., Navrotska, T., Melnyk, O., Kapinus, L. Zos-Kior, M., and Hnatenko, I. (2021), "Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market", Laplage in Review, vol. 7 (3), pp. 315—323.

8. Lyshenko, M., Ustik, T., and Thermosa, I. (2018), "Transformation of methodical marketing approaches to the investigation of the problem of farming agricultural enterprises on the market of grain in globalization challenges", Baltic Journal of Economic Studies, vol. 4.5, pp. 158—167.

9. Lyshenko, M.O., Mykhailova, L.I., Ustik, T.V., Makhmydiv, H.Z., Polityakina, L.I., and Mykhailova, O. S. (2019), "Contemporary marketing concept as a component of sustainable development of the region and rural areas of Ukraine", International Journal of Ecological Economics and Statistics, vol. 40.2, pp. 81—91.

10. Mayovets, Y., Vdovenko, N., Shevchuk, H., Zos-Kior, M. and Hnatenko, I. (2021), "Simulation modeling of the financial risk of bankruptcy of agricultural enterprises in the context of COVID-19", Journal of Hygienic Engineering and Design, vol. 36, pp. 192—198.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

*Р. Р. Русин-Гриник,
PhD, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2895-6437>*

*І. Є. Калінін,
аспірант, Львівський університет бізнесу та права
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2895-6437>*

*Р. В. Колодій,
аспірант кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2895-6437>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.92

СПЕЦИФІКА СИСТЕМИ ЦИФРОВОГО БІЗНЕСУ У СФЕРІ РИТЕЙЛУ

R. Rusyn-Hrynyk,
PhD, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship
and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University

I. Kalinin,
Postgraduate student, Lviv University of Business and Law

R. Kolodiy,
Postgraduate student of the Department of Entrepreneurship
and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University

SPECIFICITY OF THE DIGITAL BUSINESS SYSTEM IN THE RETAIL SPHERE

У статті доведено, що сучасна сфера ритейлу перебуває на перехресті технологічних, економічних та соціокультурних трансформацій, які суттєво впливають на операційні процеси ритейлерів. Аргументовано стверджується, що система цифрового бізнесу в ритейлі є критично важливим інструментом для забезпечення конкурентоспроможності та успіху в цьому сегменті ринку. Обґрунтовано, що система цифрового бізнесу у сфері ритейлу відкриває перед ритейлерами можливості для ефективного управління ланцюгом постачання, що є критичним для забезпечення якості та належного наявності товарів на полицях магазинів або в он-лайн-складах. Інтеграція цифрових інструментів дозволяє оптимізувати процеси замовлення, доставки та управління запасами, що сприяє зменшенню витрат та підвищенню ефективності. Завдяки розширенню можливостей у взаємодії з клієнтами, ритейлери можуть створювати глибокі зв'язки зі споживачами, розуміти їхні потреби, отримувати зворотний зв'язок та надавати вчасну підтримку.

The retail sector is characterized by high competition, both in the online environment and in physical stores. Recognizing this, scientific research in this field assists retailers in understanding how to compete in a highly competitive market and how to use digital technologies to retain and acquire customers. Research contributes to the development and implementation of effective security measures. In connection with these circumstances, it becomes urgent to identify those areas of enterprise functioning that require improvement of business processes and cost reduction through their automation and optimization. Scientific research can help optimize the supply chain, reduce inventory, and improve the efficiency of product delivery.

The article establishes that the modern retail sector is at the intersection of technological, economic, and socio-cultural transformations, significantly impacting the operational processes of retailers. It argues that the digital business system in retail is a critically important tool for ensuring competitiveness and success in this market segment.

The integration of modern information technologies, data analysis, artificial intelligence, and other digital resources enables retailers to optimize business processes, provide personalized services, interact with customers, and effectively compete in the online environment. This trend highlights the crucial role of digital innovations in improving the retail industry and adapting to constant changes in consumer habits and technological progress.

It is substantiated that the digital business system in the retail sector opens opportunities for retailers to effectively manage the supply chain, critical for ensuring the quality and proper availability of goods on store shelves or in online warehouses. The integration of digital tools allows optimizing order processes, delivery, and inventory management, contributing to cost reduction and increased efficiency.

Expanding capabilities in interacting with customers allows retailers to build deep connections with consumers, understand their needs, receive feedback, and provide timely support. For successful operation in modern retail, companies must be prepared for constant changes in consumer habits and adapt their business accordingly. Acknowledging these changes and adjusting their business can help retailers remain competitive in the market.

Ключові слова: ритейл, бізнес, цифрові технології, конкуренція, бізнес-процеси, маркетингові стратегії.

Key words: retail, business, digital technologies, competition, business processes, marketing strategies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для сфери ритейлу перманентно характерною є висока конкуренція як в он-лайн-середовищі, так і в фізичних магазинах. Враховуючи це, наукові дослідження у цій сфері допомагають ритейлерам розуміти, як конкурувати на високо конкурентному ринку і як використовувати цифрові технології для збереження та здобуття клієнтів. Окрім цього, споживачі постійно змінюють свої вимоги та очікування. Це вимагає виявлення і вивчення цих змін, а також адаптування бізнес-процесів, номенклатури та асортименту товарів відповідно до нових потреб споживачів. Зміна потреб споживачів, часто лежить в площині зростання вимог до якості та безпеки в обслуговуванні. Цифрові технології дозволяють ритейлерам покращити обслуговування клієнтів, надаючи персоналізовані послуги та створюючи зручні умови для покупок. У цифровому середовищі, захист особистих даних та забезпечення безпеки транзакцій також є надзвичайно важливими. Дослідження сприяють розробці та впровадженню ефективних заходів безпеки. У зв'язку із цими обставинами актуальним стає виявляти ті ділянки функціонування підприємств, які потребують вдосконалення бізнес-процесів та зменшення витрат через їхню автоматизацію та оптимізацію. Наукові дослідження можуть допомогти оптимізувати ланцюг постачання, зменшити запаси та підвищити ефективність доставки товарів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Критичний аналіз огляду наукових досліджень, зокрема праць Штовба О. [1], Bascur C., Rusu C. [2], Rajasshrie P., Brijesh S., Yogesh K. Dwivedi [3], Tan Y.-C., Chandukala S. R. & Reddy S. K. [4], [5], Birkin M., Clarke G. & Clarke M. [6], [7], Klepek M. & Bauerova R. [8], Wallenburg C.M., Einmahl L., Lee K.-B. and Rao S. [9], [10], [11] дозволяє стверджувати, що поняття "сфера ритейлу" відноситься до галузі бізнесу, пов'язаної з продажем товарів і послуг кінцевим споживачам через різноманітні торговельні канали. Ритейл може охоплювати різні види торгівлі, такі як роздрібна торгівля в магазинах, он-лайн-торгівля, торгівля через агентів, ресторани тощо.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою написання статті є дослідження специфіки системи цифрового бізнесу у сфері ритейлу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідження у сфері розвитку систем цифрового бізнесу у ритейлі є необхідними для того, щоб ритейлери могли ефективно адаптуватися до сучасних ринкових умов, задовольняти потреби споживачів та бути конкурентоспроможними.

На рис. 1 наведено характеристики сфери ритейлу.

Ритейл може бути представлений різними типами магазинів і точок продажу, такими як: супермаркети, спеціалізовані магазини, торгові центри, он-лайн-магазини, магазини самообслуговування, ринки і базари, франчайзинг тощо.

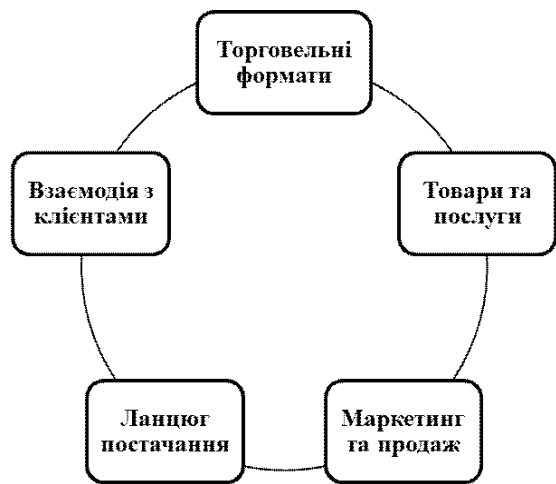


Рис. 1. Характеристики сфери ритейлу

Рітейл охоплює широкий спектр товарів і послуг, від продажу продуктів харчування та одягу до послуг у галузі гостинності і розваг. Сфера ритейлу, що охоплює різні види товарів і послуг, включає в себе різноманітні категорії та продукти, які пропонуються споживачам через ритейлові канали. Ось більш докладний огляд цих аспектів: продукти харчування, одяг і взуття, товари для дому, електроніка та техніка, косметика та парфумерія, товари для дітей, побутові послуги, книги та розваги, аптечні товари та медичні препарати. Це лише кілька прикладів того, що може бути включено в сферу ритейлу, і ритейлери можуть спеціалізуватися на одній або кількох категоріях товарів і послуг. Ритейлери активно використовують маркетингові стратегії для привертання клієнтів та збільшення продажів. Це включає в себе рекламу, акції, програми лояльності та інші інструменти. Маркетинг в сфері ритейлу відіграє ключову роль у тому, як ритейлери залучають і утримують клієнтів, а також як вони збільшують свої продажі. Ось більш докладний огляд цих аспектів:

— реклама (процес просування продуктів і послуг ритейлера через різні канали, такі як телебачення, радіо, друковані видання, Інтернет, соціальні медіа та багато інших. Реклама допомагає ритейлерам привертати увагу потенційних клієнтів та інформувати їх про товари та послуги);

— акції і знижки (ритейлери часто використовують акції та знижки для стимулювання продажів і привертання клієнтів. Це можуть бути знижки на товари, програми лояльності, бонусні бали, розпродажі та інші промощні заходи);

— продажі в пунктах обслуговування (взаємодія з клієнтами в магазинах або інших точках продажу включає в себе створення зручного середовища для покупців, розміщення товарів та обслуговування клієнтів);

— он-лайн-продажі (ритейлери використовують Інтернет для продажу товарів і послуг через власні вебсайти та інші он-лайн-платформи, що включає в себе процеси відображення товарів, обробки замовлень та безпечних он-лайн-платежів);

— маркетингові комунікації (маркетингові комунікації включають в себе всі види спілкування зі споживачами, такі як реклама, PR (громадські відносини), відгуки клієнтів, контент-маркетинг, соціальні медіа та

інші інструменти, що сприяють побудові і підтримці бренду);

— аналіз результатів (ритейлери використовують аналітику для вимірювання результатів своїх маркетингових і продажних зусиль, що допомагає їм зрозуміти, які стратегії працюють краще, і розробляти плани для покращення продажів та залучення клієнтів);

— споживацька психологія (розуміння та використання психологічних аспектів прийняття рішень клієнтами є важливим для створення ефективних стратегій продажу. Це може включати в себе розробку привабливого вигляду магазинів, пропонування товарів у багатьох цінових категоріях, створення імпульсивних покупок тощо).

Маркетинг у сфері ритейлу вимагає від ритейлерів розробки стратегій, які привертають увагу клієнтів, забезпечують їхню задоволеність та сприяють збільшенню продажів. Ритейлери також повинні постійно адаптувати свої підходи до ринкових змін та споживчих уподобань.

Ефективний ланцюг постачання є критичним для успіху ритейлера, оскільки він включає в себе процеси замовлення товарів, їхню доставку та управління запасами. Ланцюг постачання у сфері ритейлу відображає послідовність етапів і процесів, які дозволяють ритейлерам отримувати товари від виробників та постачальників, забезпечуючи наявність товарів на полицях магазинів або в он-лайн-магазинах. Ось більш докладний огляд цих аспектів:

— замовлення товарів (ритейлери співпрацюють з різними виробниками і постачальниками, щоб визначити, які товари і послуги вони хочуть придбати для подальшого продажу. цей процес включає в себе визначення кількості, специфікації товарів, умов поставки та ціни);

— доставка та транспортування (після оформлення замовлення товари потрібно доставити до точок продажу, що включає в себе вибір методів та засобів транспорту, умов доставки і контроль якості товарів під час перевезення);

— управління запасами (ритейлери повинні ефективно управляти своїми запасами, щоб мати товари в достатній кількості для задоволення попиту клієнтів, при цьому мінімізуючи непродані залишки і зменшуючи ризик втрат та збитків);

— прогнозування попиту (для ефективного управління запасами ритейлерам потрібно прогнозувати попит на товари та послуги. це дозволяє забезпечити наявність необхідних запасів і уникнути ситуацій, коли товари закінчуються або залишаються непроданими);

— управління якістю (ритейлери мають встановлювати стандарти якості для товарів, які вони закупають, і виконувати контроль якості, щоб переконатися, що товари відповідають цим стандартам);

— оптимізація витрат (управління ланцюгом постачання включає в себе розгляд різних способів оптимізації витрат, таких як вибір постачальників з найкращими умовами, оптимізація маршрутів доставки та зменшення затрат на зберігання запасів);

— інформаційна система (ефективне управління ланцюгом постачання вимагає використання спеціалізованих інформаційних систем, які допомагають відстежувати і аналізувати дані про постачання та запаси).

Ланцюг постачання є критичним компонентом успіху ритейлера, оскільки від нього залежать якість товарів, наявність товарів на полицях та загальна ефективність операцій. Ефективний ланцюг постачання допомагає ритейлерам задовольняти потреби клієнтів та конкурувати на ринку.

Ритейлери спілкуються з клієнтами через різні канали, включаючи обслуговування в магазинах, он-лайн-підтримку, соціальні мережі та інші засоби зв'язку. Взаємодія з клієнтами в сфері ритейлу відіграє критичну роль у створенні позитивного клієнтського досвіду та побудові стабільних відносин між ритейлерами та споживачами. Ось докладніша інформація про цей аспект:

- обслуговування в магазинах (якщо ритейлери мають фізичні магазини, обслуговування в магазинах грає важливу роль. Воно включає в себе взаємодію продавців та споживачів, допомогу покупцям в знаходженні товарів, відповіді на запитання та надання консультацій);

- он-лайн-підтримка (у світі електронного ритейлу, де покупки часто здійснюються через Інтернет, он-лайн-підтримка грає важливу роль. Це може бути чат-підтримка на веб-сайті, електронна пошта, спільноти підтримки та інші засоби зв'язку, що дозволяють клієнтам отримувати допомогу та відповіді на запитання в режимі реального часу);

- соціальні мережі (ритейлери активно використовують соціальні мережі для взаємодії з клієнтами, що передбачає публікації про товари, відгуки, акції, відповіді на запитання та коментарі клієнтів. Соціальні мережі дозволяють ритейлерам будувати спільноти клієнтів та зближуватися з ними);

- програми лояльності (багато ритейлерів впроваджують програми лояльності, які надають клієнтам додаткові пільги та стимули за покупки. Ці програми часто включають в себе взаємодію з клієнтами через програмні додатки, електронні картки лояльності та розсилку електронних листів);

- зворотні відгуки та скарги (ритейлери повинні вміло керувати зворотніми відгуками та скаргами клієнтів. Це включає в себе слухання відгуків, реагування на скарги, вирішення проблем та надання компенсацій у випадках незадоволеності клієнтів);

- персоналізація (взаємодія з клієнтами може бути персоналізованою за допомогою аналізу даних про покупців. Ритейлери можуть пропонувати рекомендації товарів, індивідуальні знижки та пропозиції, які відповідають індивідуальним потребам клієнтів);

- збір даних та аналітика (ритейлери активно збирають дані про клієнтів та їхні покупки, а також використовують аналітику для зрозуміння клієнтських попередніх та вдосконалення своїх стратегій взаємодії).

Взаємодія з клієнтами в сфері ритейлу допомагає ритейлерам побудувати довгострокові відносини зі споживачами, збільшити лояльність клієнтів та підвищити рівень задоволеності клієнтів. Це важливо для залучення та утримання клієнтів в умовах сильної конкуренції на ринку ритейлу.

Зміни в споживачьких звичках впливають на те, як ритейлери провадять свій бізнес і взаємодіють зі споживачами. Ці зміни можуть бути викликані різними факторами, такими як соціокультурні тенденції, екологічні проблеми, технологічний розвиток та інші. На рис. 2 наведено фактори, які зумовлюють зміни у звичках споживачів і мають вплив на ритейл.



Рис. 2 Фактори, які зумовлюють зміни у звичках споживачів і мають вплив на ритейл

Багато споживачів стають більш свідомими щодо екологічних питань та сталості. Вони все більше схильні вибирати продукти, які мають менший вплив на навколишнє середовище, або підтримувати бренди, що демонструють відповідальний підхід до виробництва і постачання товарів. Окрім цього, у зв'язку з виникненням пандемії COVID-19 більше уваги приділяється питанням безпеки та гігієни в магазинах та точках обслуговування. Загальною тенденцією є те, що ритейлери масово вживають заходи для забезпечення безпеки клієнтів і персоналу.

Деякі споживачі виявляють збільшений інтерес до місцевих товарів та місцевих виробників, оскільки це сприяє підтримці місцевих економік та зменшенню вуглецевого сліду. Споживачі часто змінюють свої харчові уподобання з огляду на здоров'я, дієту, культурні тенденції або етичні переконання. До цього слід додати те, що споживачі часто вимагають персоналізованих пропозицій та товарів, які відповідають їхнім індивідуальним потребам і уподобанням. Це вимагає від ритейлерів аналізу даних та розробки персоналізованих стратегій маркетингу.

Ріст е-комерції та зручності он-лайн-покупок змінює способи, якими споживачі здійснюють покупки. Ритейлери повинні адаптуватися до цих змін, розширюючи свою присутність в Інтернеті та надаючи зручні он-лайн-послуги. Соціальні мережі та он-лайн-рецензії відіграють важливу роль у формуванні рішень споживачів. Ритейлери повинні бути свідомими цього впливу та взаємодіяти з клієнтами в он-лайн-середовищі.

Отже, для успішного функціонування в сучасному ритейлі, компанії повинні бути готові до постійних змін у споживачьких звичках і вчасно адаптуватися до нових вимог споживачів. Врахування цих змін і пристосування їхнього бізнесу може допомогти ритейлерам залишатися конкурентоспроможними на ринку.

ВИСНОВКИ

Доведено, що сучасна сфера ритейлу перебуває на перехресті технологічних, економічних та соціокультурних трансформацій, які суттєво впливають на операційні процеси ритейлерів. Аргументовано стверджується, що система цифрового бізнесу в ритейлі є критично важ-

ливим інструментом для забезпечення конкурентоспроможності та успіху в цьому сегменті ринку. Інтеграція сучасних інформаційних технологій, аналізу даних, штучного інтелекту та інших цифрових ресурсів дозволяє ритейлерам оптимізувати бізнес-процеси, надавати персоналізовані послуги, взаємодіяти з клієнтами та ефективно конкурувати в он-лайн-середовищі. Ця тенденція відображає важливу роль цифрових інновацій у вдосконаленні ритейл-індустрії та адаптації до постійних змін у споживацьких звичках і технологічному прогресі. Обґрунтовано, що система цифрового бізнесу у сфері ритейлу відкриває перед ритейлерами можливості для ефективного управління ланцюгом постачання, що є критичним для забезпечення якості та належного наявності товарів на полицях магазинів або в он-лайн-складах. Інтеграція цифрових інструментів дозволяє оптимізувати процеси замовлення, доставки та управління запасами, що сприяє зменшенню витрат та підвищенню ефективності. Завдяки розширенню можливостей у взаємодії з клієнтами, ритейлери можуть створювати глибокі зв'язки зі споживачами, розуміти їхні потреби, отримувати зворотний зв'язок та надавати вчасну підтримку.

Література:

1. Штовба, О. (2023). Пріоритетні задачі смартизації шопінгу у традиційному гіпермаркеті за принципами RETAIL 4.0. *Innovation and Sustainability*, (2), 8—17. <https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.8.17>.
2. Bascur, C., & Rusu, C. (2020). Customer Experience in Retail: A Systematic Literature Review. *Applied Sciences*, 10 (21), 7644. <https://doi.org/10.3390/app10217644>.
3. Rajasshrie, P., Brijesh, S., & Yogesh, K. (2020). Dwivedi, Shopping intention at AI-powered automated retail stores (AIPARS), *Journal of Retailing and Consumer Services*, Vol. 57. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102207>.
4. Tan, Y.-C., Chandukala, S. R., & Reddy, S. K. (2022). Augmented Reality in Retail and Its Impact on Sales. *Journal of Marketing*, 86 (1), 48—66. <https://doi.org/10.1177/0022242921995449>.
5. Tolstoy, D., Nordman, E. R., Hanell, S. M., & Ozbek, N. (2021). The development of international e-commerce in retail SMEs: An effectuation perspective, *Journal of World Business*, Vol. 56, <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2020.101165>.
6. Birkin, M., Clarke, G., & Clarke, M. (2017). *Retail Location Planning in an Era of Multi-Channel Growth* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315605937>.
7. Saleem, M., Kamarudin, S., Shoaib, H. M., & Nasar, A. (2022). Retail Consumers' Behavioral Intention to Use Augmented Reality Mobile Apps in Pakistan, *Journal of Internet Commerce*, 21:4, 497—525, DOI: 10.1080/15332861.2021.1975427.
8. Klepek, M., & Bauerova, R. (2020). Why do retail customers hesitate for shopping grocery online? *Technological and Economic Development of Economy*, 26 (6), 1444—1462. <https://doi.org/10.3846/tede.2020.13970>.
9. Wallenburg, C.M., Einmahl, L., Lee, K.-B. and Rao, S. (2021). On packaging and product returns in online retail-Mailing boxes or sending signals?. *J Bus Logist*, 42: 291—308. <https://doi.org/10.1111/jbl.12273>.
10. J. Xu et al. (2020). Design of Smart Unstaffed Retail Shop Based on IoT and Artificial Intelligence", in *IEEE Access*, vol. 8, pp. 147728—147737. doi: 10.1109/ACCESS.2020.3014047.
11. Shankar, V., Kalyanam, K., Setia, P., Golmohammadi, A., Tirunillai, S., Douglass, T., Hennessey, J., Bull, J.S., & Waddoups, R. (2020). How Technology is Changing Retail, *Journal of Retailing*, Vol. 97, Issue 1, pp. 13—27, <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2020.10.006>.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2023 р.

УДК 657.1

I. Maksymenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
National University "Zaporizhzhya Polytechnic"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2362-6183>
A. Biletska,
Master 6th year of the Department of Accounting and Taxation,
National University "Zaporizhzhya Polytechnic"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-7393-018X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.97

PECULIARITIES OF INTERNAL AUDIT OF LEASE OPERATIONS IN THE COMPANY'S ACTIVITIES

І. Я. Максименко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Національний університет "Запорізька політехніка"
А. В. Білецька,
магістрант кафедри обліку та оподаткування, Національний університет "Запорізька політехніка"

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ОРЕНДНИХ ОПЕРАЦІЙ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

The article proves that internal audit of lease operations is considered to be a mandatory and integral aspect of its management. The efficiency of economic activity largely depends on the rational management of property, including leased property. The control of lease operations is aimed not only at identifying and eliminating deviations and violations in the reflection of lease operations, but also at affecting the financial performance of the enterprise.

It is determined that the internal audit of lease operations is a process of monitoring and verification of business transactions that affect the structure of the enterprise's property without ownership of it, and affect the formation of the cost of products and services provided, as well as the financial result of the enterprise as a whole.

It is established that internal audit acts as an independent, effective type of control over the financial and economic activities of economic entities. One of the urgent problems that has arisen at the present stage of domestic audit is related to the formation of specific and sectoral methods for conducting an audit of financial leases of fixed assets, and the theoretical and methodological basis for its conduct.

It is stated that the main purpose of the internal audit of lease operations at an enterprise is to identify violations and deviations and prevent them, the feasibility and rationality of leasing, the reliability of their accounting, the correctness of accrual and payment of lease payments.

It is determined that, in order to prevent violations in lease transactions, considerable attention should be paid to contractual relations in the following areas: the procedure for transferring the leased object; formation of the lease payment; reimbursement of operating expenses, repair and improvement of the leased object; the right to depreciation and the procedure for returning the leased object.

It is found that an efficiently organized and established internal audit contributes to the establishment of an optimal functioning system. It provides timely information on the condition of the leased object, contributing to the increase of economic benefits from its operation, maintenance, improvement and disposal.

В статті доведено, що внутрішній аудит орендних операцій вважається обов'язковим та невід'ємним аспектом її управління. Ефективність господарювання значною мірою залежить від раціонального управління майном, включаючи орендоване. Контроль орендних операцій спрямований не лише на виявлення та усунення відхилень та порушень у відображенні орендних операцій, але й на вплив на фінансовий результат діяльності підприємства.

Визначено, що внутрішній аудит орендних операцій — це процес спостереження та перевірки здійснення господарських операцій, які впливають на структуру майна підприємства без права власності на нього, та впливають на формування собівартості виробленої продукції та наданих послуг, а також на фінансовий результат підприємства в цілому.

Встановлено, що внутрішній аудит виступає в ролі незалежного, ефективного виду контролю фінансово-господарської діяльності суб'єктів економіки. Однією з актуальних проблем, яка виникла на сучасному етапі вітчизняного аудиту, пов'язана з формуванням специфічних і галузевих методик проведення аудиторської перевірки фінансової оренди основних засобів, є теоретична та методична основа її проведення.

Констатовано, що головною метою проведення внутрішнього аудиту орендних операцій на підприємстві є виявлення порушень і відхилень та їх попередження, доцільність та раціональність здійснення оренди, достовірність їх відображення в обліку, правильність нарахування та сплати орендних платежів.

Визначено, що для запобігання порушенням при здійсненні орендних операцій слід значну увагу приділяти договірним відносинам за такими напрямками: порядок передачі об'єкта оренди; формування орендного платежу; відшкодування експлуатаційних витрат, ремонту і поліпшення об'єкта оренди; право на амортизацію та порядок повернення об'єкта оренди.

Встановлено, ефективно організований та налагоджений внутрішній аудит сприяє налагодженню оптимальної функціонуючої системи. Він дозволяє своєчасно отримувати інформацію щодо стану орендованого об'єкта, сприяючи підвищенню економічних вигід від його експлуатації, утримання, поліпшення та вибуття.

Key words: internal audit, control, accounting, lease transactions, inspection, violations.

Ключові слова: внутрішній аудит, контроль, облікове відображення, орендні операції, перевірка, порушення.

FORMULATION OF THE QUESTION

At the current stage of economic development in Ukraine, there is a problem of raising funds for the purchase of new equipment, the latest technologies and expansion of production. Due to the limited access to credit resources of the banking system, lease is the best and most affordable means of updating the means of production. As a result, the company faces the issue of internal audit of the effective use of leased property and lease operations, and the identification, prevention and elimination of existing violations requires the use of optimal internal audit methods.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The issue of the procedure for organizing and conducting an internal audit of lease operations was studied in the works of T.A. Butynets, A.S. Tsybulska,

T.O. Melikhova, A.P. Makarenko and others. Nevertheless, the issues of sequence and directions of control actions to obtain reliable information about the leased object, the state of operation, and the calculation of lease payments remain unresolved, which further leads to deviations and violations in the process of conducting business activities.

THE PURPOSE OF THE ARTICLE

To investigate and reveal the aspects of internal audit of lease operations and propose directions for their solution in the current economic environment.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL

A clear organization of control over business entities is a prerequisite for effective business operations, and control of lease operations is considered a mandatory and

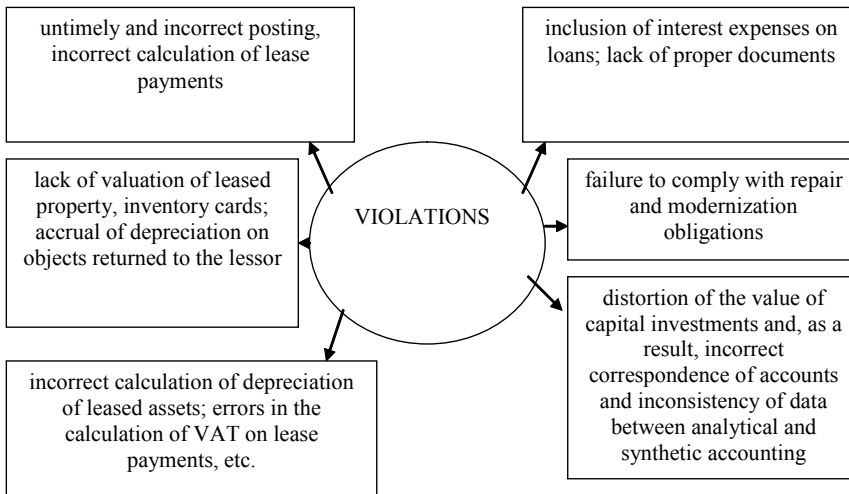


Figure 1. Main types of violations in lease transactions

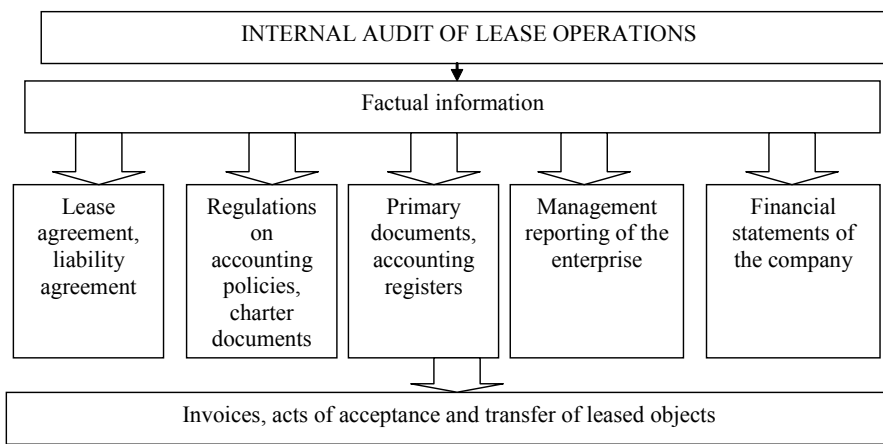


Figure 2. Documentary verification in the internal audit of lease transactions

of fixed assets, as well as the theoretical and methodological basis for its conduct.

The main purpose of the internal audit of lease operations at an enterprise is to identify violations and deviations and prevent them, the feasibility and rationality of leasing, the accuracy of their accounting, the correctness of the calculation and payment of lease payments. In practice, the following violations can be identified at enterprises (Fig. 1).

Recording lease transactions is an integral part of accounting, financial reporting and the basis for control, the objects of which are primary documents, synthetic, analytical, management accounting registers and accounting policies of the enterprise. The above documentary sources are factual information summarized in Figure 2.

Another important aspect of the audit is whether the amount of rent paid or received by the lessee or the lessor is included in expenses or income. The lessee's monthly rent is included in its expenses, so its accrual and payment give rise to a tax credit for the lessee and a tax liability for the lessor.

The results of control of lease operations conducted in various areas, which are shown in Figure 3, are provided in the

integral aspect of its management. The effectiveness of business operations largely depends on the rational management of property, including leased property. Control of lease operations is aimed not only at identifying and eliminating deviations and violations in the reflection of lease operations, but also at affecting the financial performance of the enterprise.

Internal audit of lease operations is the process of monitoring and verifying the implementation of business transactions that affect the structure of the company's property without ownership, and affect the formation of the cost of goods and services produced, as well as the financial result of the company as a whole.

Today, internal audit acts as an independent, effective type of control over the financial and economic activities of economic entities. One of the urgent problems that has arisen at the current stage of domestic audit is related to the formation of specific and industry-specific methods for conducting an audit of financial leases

form of a report to the head of the enterprise in order to make management decisions to eliminate deficiencies in the system of accounting and control of lease operations.

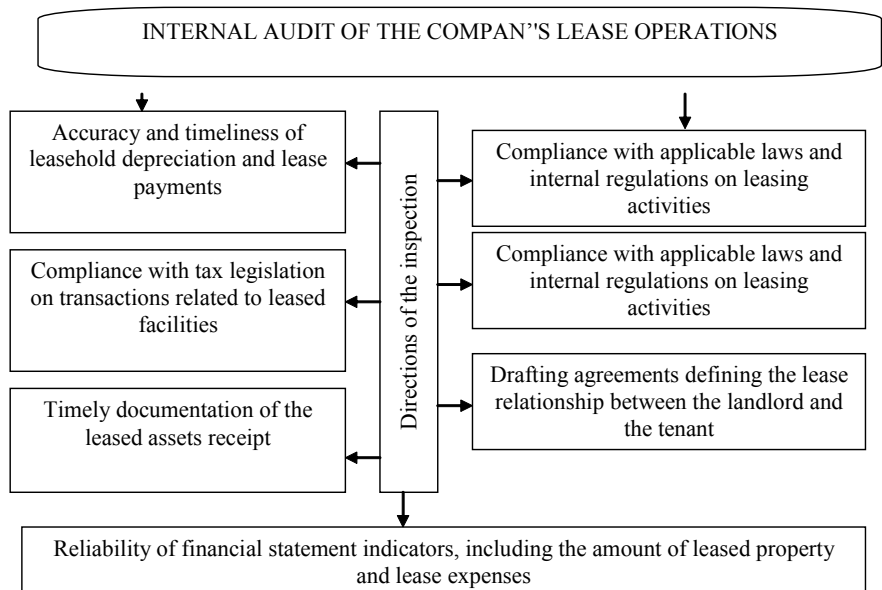


Figure 3. Internal audit of the company's lease operations

In order to prevent violations in lease transactions, considerable attention should be paid to contractual relations in the following areas: the procedure for transferring the leased object; formation of the lease payment; reimbursement of operating expenses, repairs and improvements of the leased object; the right to depreciation and the procedure for returning the leased object.

Having analyzed the issues of controlling lease operations, we can conclude that effectively organized and established control helps to adjust the efficiency of work, allows timely obtaining information on the condition of the leased object to increase the economic benefits from the operation, maintenance, improvement and disposal of leased property.

The following procedures are recommended for controlling lease transactions:

- verification of full liability agreements with the persons responsible for the safety of the leased property;
- checking the proper operation of the leased property;
- timely overhaul or current repairs, modernization, reconstruction; accuracy of depreciation on leased assets;
- verification of the completeness and timeliness of the leased property inventory;
- checking the execution of accounting registers and primary documents; checking the correctness of the lessee's settlements with the lessor; checking the compliance of data in synthetic and analytical accounting registers;
- checking the compliance of indicators of accounting registers and financial statements.

Thus, leasing operations cannot be considered unambiguously, as they are regulated by legal, tax and accounting regulations and their provisions do not always coincide, and therefore require mutual coordination for the purpose of management activities.

CONCLUSION

Having analyzed the practical aspects of internal audit of lease operations, we can conclude that an efficiently organized and established internal audit contributes to the establishment of an optimally functioning system. It allows timely receipt of information on the condition of the leased object, contributing to the increase of economic benefits from its operation, maintenance, improvement and disposal. Thus, it should be noted that the use of the above recommendations on internal audit of lease operations will allow to identify errors arising in the process of paperwork, accounting and financial reporting, improve the quality of the organization of internal audit of lease operations, increase the efficiency of registration and implementation of lease operations.

Література:

1. Maksymenko, I., Chumak O., Akimov A., (2023). Efficiency of the customs taxation system as a key component of Ukraine's financial stability in the context of war. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, pp. 137—144.

2. Maksymenko I., Melikhova T. Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, Volume 3 Number 5. Riga: Publishing House "Baltija Publishing. 2017. P. 268—275.

3. Максименко І. Я. Внутрішній аудит: підвищення ефективності роботи та забезпечення прибутковості підприємства. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 294—296.

4. Максименко І.Я., Білецька А.В. Особливості облікового відображення зменшення орендної плати в період воєнного стану. IV Міжнародна науково-практична конференція "Інновації для відродження: національний, регіональний, міжнародний контекст" 2023. С. 297—298. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/10757/1/K_Gubar.pdf#page=257 (дата звернення: 12.11.2023)

5. Артюх О.В., Лищенко О.Г. Податкові зміни під час воєнного стану. IV Міжнародна науково-практична конференція "Інновації для відродження: національний, регіональний, міжнародний контекст" 2023. С. 257—259. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/10757/1/K_Gubar.pdf#page=257 (дата звернення: 12.11.2023)

References:

1. Maksymenko, I. Chumak O. and Akimov A., (2023), "Efficiency of the customs taxation system as a key component of Ukraine's financial stability in the context of war", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, pp. 137—144.

2. Maksymenko, I. and Melikhova, T. (2017), "Accounting and analytical procurement of state financial control and directions of its implementation in Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, no. 5, pp. 268—275.

3. Maksymenko, I. Ya. (2013), "Internal audit: improving the efficiency and profitability of the enterprise", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 1, pp. 294—296.

4. Maksymenko, I. and Biletska A., (2023), "Peculiarities of the accounting display of rent reduction during martial law", IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Innovatsii dlia vidrodzhennia: natsionalnyi, rehionalnyi, mizhnarodnyi kontekst" [IV International Scientific and Practical Conference "Innovations for Revival: National, Regional, International Context"], pp. 297—298. Available at: URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/10757/1/K_Gubar.pdf#page=257 (Accessed 15 Nov 2023).

5. Artiukh O. and Lyschenko O., (2023), "Tax changes during martial status", IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Innovatsii dlia vidrodzhennia: natsionalnyi, rehionalnyi, mizhnarodnyi kontekst" [IV International Scientific and Practical Conference "Innovations for Revival: National, Regional, International Context"], pp. 257—259. Available at: URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/10757/1/K_Gubar.pdf#page=257 (Accessed 15 Nov 2023).

Стаття надійшла до редакції 26.11.2023 р.

К. Д. Олійник,
аспірант, Маріупольський державний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6413-7259>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.101

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ СОЦІО- ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

К. Oliinyk,
Postgraduate student, Mariupol State University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES
TO THE RESEARCH OF THE MANIFESTATIONS OF DIGITAL INEQUALITY
UNDER THE INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS

Мета статті полягає в ідентифікації змістовних ознак цифрової нерівності з акцентами на мікро— та макрорівнях її прояву. Зазначено, що в умовах, коли геополітичні фактори взаємовпливу на міжнародній арені намагаються витіснити фактор гео економічної доцільності, цифрова економіка постає середовищем нової форми технологічного суперництва і цифрового домінування, яке загострює проблему концентрації цифрової влади. Існуючі погляди на характеристику цифрової нерівності на рівні мікроекономіки запропоновано екстраполювати на рівень міжнародних економічних відносин, що дозволило нам ідентифікувати цифрову нерівність як одночасно і результат, і причину загострення: (1) асиметрій міжнародного економічного розвитку; (2) структурної нерівності; (3) технологічної та інноваційної нерівності; (4) ресурсної нерівності. Цифрова нерівність є: (5) наслідком реалізованої економічної політики, політики структурних трансформацій та політики підтримки стратегічно важливих галузей промисловості; (6) наслідком реалізованої соціальної політики; (7) наслідком структури населення, що склалася; (8) тригером нової соціальної стратифікації в суспільстві як результату втрати наявного соціального капіталу внаслідок технологічної революції та масової автоматизації робочих місць, так і внаслідок недоступності оволодіння новими навичками через брак фінансових ресурсів. З позицій міжнародних економічних відносин, цифрова нерівність є наслідком використання інформації та інноваційних технологій як фактору виробництва на ринках товарів, капіталу, робочої сили і проявляє себе в системі нових відносин, що виникають у процесі оцифрування економіки і цифровізації умов господарювання, бізнес-середовища та середовища самореалізації, а в ширшому плані — середовища існування і самореалізації всіх господарюючих суб'єктів (підприємств, домогосподарств, працівників, роботодавців), які передбачають активне застосування та обмін інформаційними та цифровими ресурсами, а також іншими нематеріальними активами на базі використання цифрової інфраструктури та цифрових технологій, що спричиняють диференціацію в доходах. Цифрова нерівність на мезорівні (рівні компанії) визначається як нерівномірний та нерівний доступ підприємців, компаній різних форм власності до інформаційно-комунікаційних технологій внаслідок сукупності причин екзогенного (економічний, технологічний, інноваційний, соціальний, інституційний рівень розвитку країни), а також ендогенного (доступ до джерел фінансових та кредитних ресурсів, якість людського капіталу, рівень менеджменту тощо) характеру. Ми виходимо з того, що поняття "цифровий розрив" фіксує ступінь інклюзії до процесів цифровізації та цифрової трансформації, а значить, цифровий розрив можна розглядати як окремий випадок (наявні умови та

рушійні сили цифрової трансформації) динамічної технологічної та цифрової нерівності, прояви якої можуть змінюватися не лише внаслідок скорочення цифрового розриву, але й за умови якісних змін у людському капіталі, продуктивності, інтенсивності впровадження технологій та, що важливо, за умов цілеспрямованих змін нормативного і регуляторного середовища (система стимулів та заохочень, умови доступу до джерел фінансування і доступність цифрових технологій та рішень, створення цифрових еко-парків тощо).

The purpose of the article is to identify the substantive features of digital inequality with an emphasis on the micro and macro levels of its manifestation. The international division of labor in the context of digital transformations and the announced digital transition as an effective strategy for gaining new comparative advantages is expectedly modified. New fault lines are emerging, which bring to the agenda the understanding of the categories of inequality and unevenness of international economic development not so much depending on previous evolutionary trajectories of movement, but on the ability of national governments to adapt to changing economic conditions and form a new technological structure. New digital factors of production are displacing the importance of cheap unskilled labor, and capital is flocking to digital havens, regardless of their jurisdiction. In conditions when geopolitical factors of mutual influence in the international arena are trying to displace the factor of geo-economic feasibility, the digital economy is an environment for the emergence of a new form of technological rivalry and digital dominance, which aggravate the problem of concentration of digital power. Digital inequality, digital divide, digital division, digital inclusion, digital exclusivity, digital stratification are new economic categories that are in their infancy, but the obvious fact is that it is impossible to study them while ignoring the socio-economic nature of inequality. As in theories of instability, when existing models were unable not only to predict the coming crisis, but also to explain its nature, so in theories of inequality with an emphasis on the digital economy, as the latter developed, new versions of existing concepts appeared.

From the point of view of international economic relations, digital inequality is a consequence of the use of information and innovative technologies as a factor of production in the markets of goods, capital, and labor and manifests itself in the system of new relations that arise in the process of digitalization of the economy and digitalization of economic conditions, business environment and environment of self-realization, and in a broader sense — the environment of existence and self-realization of all business entities (enterprises, companies, households, employees, employers), which provide for the active use and exchange of information and digital resources, as well as other intangible assets based on the use of digital infrastructure and digital technologies that cause differentiation in incomes. Digital inequality at the meso level (company level) is defined as uneven and unequal access of entrepreneurs and companies of different forms of ownership to information and communication technologies (ICT) as a result of a combination of exogenous reasons (economic, technological, innovative, social, institutional level of development of the country), and also endogenous (access to sources of financial and credit resources, quality of human capital, level of management) nature. We proceed from the fact that the concept of "digital divide" captures the degree of inclusion in the processes of digitalization and digital transformation, which means that the digital divide can be considered as a special case of technological and digital inequality, the manifestations of which may change under the influence of the dynamics of reducing the digital divide, but also subject to qualitative changes in human capital, productivity, intensity of technology implementation and, importantly, changes in the regulatory environment (access to financing, creation of digital eco-parks). In contrast to the digital divide, the concept of digital inequality can describe not only the conditions or determinants of the level of digitalization, but also the intensity of ICT use, as well as the benefits from the use of digital technologies, i.e. differences in the benefits that people can receive from the use of Internet technologies.

It has been established that, in fact, digital inequality is described as a specific diagnosis of the quality of interaction in the digital environment for certain social groups. Existing views on the characteristics of digital inequality at the microeconomic level can be extrapolated to the level of international economic relations, which will allow us to talk about digital inequality as both a result and a cause of worsening: (1) asymmetries in international economic development; (2) structural inequality; (3) technological and innovation inequality; (4) resource inequality. Digital inequality is: (5) a consequence of the implemented economic policy, the policy of structural transformations and the policy of supporting strategically important industries; (6) a consequence of the implemented social policy; (7) a consequence of the existing population structure; (8) a trigger for a new social stratification in society as a result of both the loss of existing social capital as a result of the technological revolution and mass automation of jobs, and as a result of the inaccessibility of mastering new skills due to a lack of financial resources.

At the level of international organizations, an instrumental view of inequality caused by the digital divide is already emerging, and most often the dominant idea is to reduce the digital divide by providing digital goods to low-income groups in order to improve their digital abilities. However, from our point of view, social inclusion, digital inclusion and digital equality are important links in economic development in the context of digital transformations in developed countries, and a consequence of economic development in the conditions of digital transformations in developing countries. Digital polarization, digital marginalization are concepts that can be applied not only to the description of social processes in society, but also processes at the meso level (company level), macro level (country level), mega level (level of integration associations).

Ключові слова: цифровізація, трансформація, цифрова економіка, цифрова нерівність, соціальна нерівність, економічна нерівність, цифрова інклюзія, цифрова трансформація, соціальна трансформація, цифрова ексклюзія.

Key words: digital economy, digital inequality, social inequality, economic inequality, digital inclusion, digital transformation, social transformation, digital exclusion.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Міжнародний поділ праці в умовах цифрових трансформацій і анонсованого цифрового переходу як дієвої стратегії набуття нових порівняльних переваг очікувано модифікується. З'являються нові лінії розриву, які виводять на порядок денний осмислення категорій нерівності й нерівномірності міжнародного економічного розвитку не стільки в залежності від попередніх еволюційних траєкторій руху, скільки від спроможності урядів країн адаптуватись до мінливих умов господарювання й формувати новий технологічний уклад. Нові цифрові фактори виробництва витісняють важливість дешевої некваліфікованої робочої сили, а капітал спрямовується у цифрові гавані, незалежно від їхньої юрисдикції. В умовах, коли геополітичні фактори взаємовпливу на міжнародній арені намагаються витіснити фактор гео-економічної доцільності, цифрова економіка постає середовищем нової форми технологічного суперництва і цифрового домінування, яке загострює проблему концентрації цифрової влади. Цифрова нерівність, цифровий розрив, цифровий поділ, цифрова інклюзія, цифрова ексклюзія, цифрова депривація, цифрова стратифікація — нові економічні категорії, які перебувають на етапі становлення, але очевидним є факт, що досліджувати їх, ігноруючи соціально-економічну природу нерівності, неможливо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема цифрової нерівності з позицій технологічних асиметрій, цифрового розриву і глобальних проблем міжнародного економічного розвитку досліджувалась у роботах М. Трофименко, А. Трофименко, О. Булатової, О. Вишнякова [1], Н. Резнікової і В. Панченка [2], М. Рубцової [3], О. Іващенко, О. Птащенко [4]. Автори наголошують на нових загрозах техноглобалізму [5; 6] і доводять, що цифрова трансформація ринку праці чинитиме значний вплив на соціально-економічну нерівність [6; 7]. Нерівномірність оцифрування економіки і цифровізації бізнес-процесів між країнами для С. Бреннера і Д. Крайса [8], Т. Ельк'єра і Дж. Дамгаарда [9], А. Ханельта, Е. Пічініні, Р. В. Грегори, Б. Гільдеб-

рандта, Л. М. Кольбе [10] виступають першопричиною загострення цифрової нерівності [10]. Д. В. Коста-Насіменто, А. С. С. Теодозіо, М. Р. Пінто в розвитку шерінгової економіки і платформної економіки вбачають суттєві загрози загострення цифрових розривів [11].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в ідентифікації змістовних ознак цифрової нерівності з акцентами на мікро- та макрорівнях її прояву.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Якщо концепція цифрового поділу фокусувалася на доступі або підключенні до цифрових технологій та Інтернету, цифрова нерівність перетворилася на широку концепцію, що охоплює багатогранні фактори. Як і в теоріях нестабільності, коли існуючі моделі виявлялися нездатними не тільки передбачити кризу, що наближається, а й пояснити її природу, так і в теоріях нерівності з акцентом на цифровій економіці, у міру розвитку останньої, з'явилися нові версії існуючих концепцій. Внаслідок розширення доступності Інтернету та підключеності до нього стало зрозуміло, що необхідно враховувати альтернативні фактори та шукати нові поняття для пояснення нової цифрової реальності. І лише коли з'явилося усвідомлення важливості навичок та використання існуючих цифрових можливостей, виявилось, що доступ та підключеність — це перший цифровий розрив як певна віха на шляху цифрового переходу. Отже, навички та використання цифрових можливостей — це другий цифровий розрив, а третій цифровий розрив — це розрив отриманих результатів. В даний час формується більш цілісне поняття — цифрова нерівність, яку можна визначити як унікальний статус-кво, при якому групи, що відрізняються за такими характеристиками, як соціально-економічне становище, вік і стать, перебувають у невідгданому положенні з точки зору доступу, знань, компетентності та витрат на купівлю цифрових ресурсів. За таким підходом "цифрова нерівність" синонімізується із "цифровою ексклюзією", хоча цей термін описує ситуацію позбавлення цифрових ресурсів серед деякого сегмента суспільства.



Рис. 1. Цифрова нерівність VS цифрова ексклюзія

Джерело: розроблено автором.

Варто відзначити, що такий підхід не може претендувати на комплексність і не є всеохоплюючим. По суті, цифрова нерівність у наведеному визначенні постає як цілком конкретний діагноз якості взаємодії в цифровому середовищі для певних соціальних груп. Існуючі погляди на характеристику цифрової нерівності на рівні мікроекономіки можуть бути екстрапольовані на рівень міжнародних економічних відносин, що дозволить нам ідентифікувати цифрову нерівність як одночасно і результат, і причину загострення: (1) асиметрій міжнародного економічного розвитку; (2) структурної нерівності; (3) технологічної та інноваційної нерівності; (4) ресурсної нерівності. Цифрова нерівність є: (5) наслідком реалізованої економічної політики, політики структурних трансформацій та політики підтримки стратегічно важливих галузей промисловості; (6) наслідком реалізованої соціальної політики; (7) наслідком структури населення, що склалася; (8) тригером нової соціальної стратифікації в суспільстві як результату втрати наявного соціального капіталу внаслідок технологічної революції та масової автоматизації робочих місць, так і внаслідок недоступності оволодіння новими навичками через брак фінансових ресурсів.

На рівні міжнародних організацій вже формується інструментальний погляд на нерівність, спричинену цифровою нерівністю, і найчастіше домінує ідея скоротити цифровий розрив шляхом надання цифрових товарів незаможним групам населення, щоб покращити їх цифрові здібності. Проте, на наш погляд, соціальна інклюзивність, цифрова інклюзивність та цифрова рівність —

це важливі ланки економічного розвитку в умовах цифрових трансформацій у країнах розвинених, і наслідок економічного розвитку в умовах цифрових трансформацій у країнах, що розвиваються. Цифрова поляризація, цифрова маргіналізація — поняття, які можуть бути застосовані не тільки до опису соціальних процесів у суспільстві, а й процесів на мезорівні (рівні компаній), макрорівні (рівні країн), мегарівні (рівні інтеграційних об'єднань).

Через взаємовплив економічних та соціальних відмінностей, цифровий розрив неможливо подолати без змін економічних умов господарювання країн і самореалізації громадян. Хоча економісти, соціологи та політики [12— 19] схильні використовувати дохід як основний критерій нерівності і, отже, добробуту, вони можуть нехтувати розглядом соціальних трансформацій як детермінуючої складової глобальних трансформацій.

К. Уїлтшир [20] акцентує на різниці між поняттями "зміна" і "трансформація", що, на наш погляд, є вкрай важливим з методологічної точки зору. Якщо зміни виступають іманентним явищем, що супроводжує розвиток будь-якого суспільства, то трансформація передбачає більш радикальні зміни з глибшими та далекосяжними наслідками для суспільства протягом відносно обмеженого періоду часу. Соціальна трансформація за уїлтширівським підходом, є процес зміни цінностей і відносин як таких. Сьогодні на соціальну трансформацію чинить істотний тиск цифрова трансформація організацій та суспільства. Слід визнати, що дослідники соціальної нерівності мало звертали уваги на зміни в ІКТ і

не оцінювали їх потужний вплив на соціальну нерівність та соціальну справедливість. Нині стає зрозуміло, що проблему соціальної нерівності неможливо вирішити без урахування зростання цифрової нерівності між країнами та цифрової ексклюзії в суспільстві (див. Рис. 1, Рис. 2).

Хоча у сфері наукових та суспільних інтересів опиняється вивчення динамічних перетворень та радикальних змін, що ведуть до глобальних трансформацій, не варто залишати поза увагою роль соціальної спадкоємності та трансформуючої сили соціальних процесів та структур, а також специфіки соціально-історичних контекстів виникнення цифрових перетворень. Ефекти, що приписуються цифровізації, такі як раціоналізація або професіоналізація, по суті, розгортаються протягом десятиліть. Дослідження цифрових трансформацій чи впливу цифрових технологій емпірично — замість того, щоб постулювати такі зміни як радикально нове, має виходити із визнання безперервності цифровізації як важливої складової побудови нового технологічного укладу, яка, тим не менше, може ставати підґрунтям формування нових стратифікаційних процесів у суспільстві (див. Рис. 3).

Гетерогенна природа цифровізації визначається специфікою етапів змін та етапів стабільності, які по-різному проявляються у різних соціально-історичних та культурних контекстах та які ініціюють соціальні зміни на різних рівнях суспільства. Як і у випадку з процесами глобалізації, ми розуміємо цифровізацію як складний та гетерогенний процес, що призводить до підвищення актуальності цифрових технологій та цифрових даних у сучасному суспільстві. Відповідно, ми характеризуємо цей процес як такий, що має чітку спрямованість і траєкторію розвитку, якій характерна підвищена актуальність цифрових технологій і цифрових даних (в числі яких алгоритми, програмне забезпечення та цифрова інфраструктура). Співвідносячи процеси цифрової трансформації із формами прояву цифрової нерівності, ми вдаємось до використання терміну "релевантність" з тим, аби підкреслити соціальну значущість цифрових даних та цифрових технологій у різних сферах життя суспільства, яка не завжди передбачає підвищення рівня доходів і добробуту як такого. Відповідно,

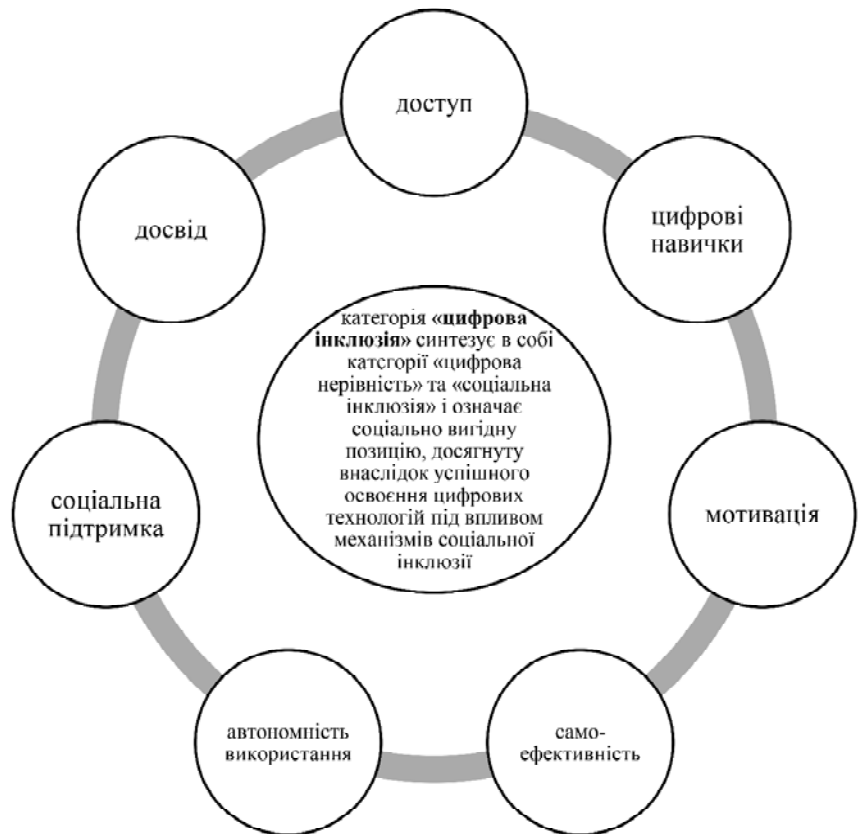


Рис. 2. Детермінанти цифрової інклюзії

Джерело: розроблено автором.

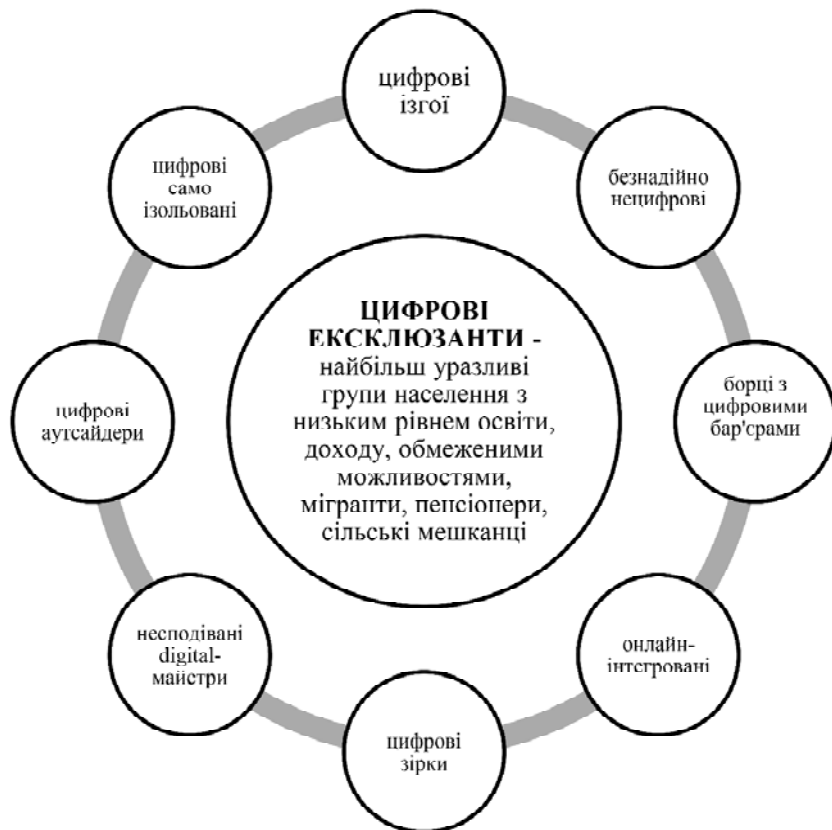


Рис. 3. Цифрові ексклюзанти за підходом І. Марієна й Д. Баелдена

Джерело: укладено за [21].

термін "підвищена актуальність" включатиме невдалі або недосконалі цифрові проєкти, оспорювані алгоритмічні системи або цифрові інфраструктури, що функціонують не на належному рівні, які також складають важливу частину процесів цифровізації та цифрової трансформації, а відтак по-різному впливають на цифрову нерівність. Це дозволяє припустити, що цифрова нерівність залежить від можливості датифікації, під якою ми розуміємо практику перетворення дії, поведінки чи процесу на масштабні дані як центральний аспект цифровізації, що дозволяє об'єднати її соціальні та економічні прояви.

ВИСНОВКИ

З позицій міжнародних економічних відносин, цифрова нерівність є наслідком використання інформації та інноваційних технологій як фактору виробництва на ринках товарів, капіталу, робочої сили і проявляє себе в системі нових відносин, що виникають у процесі оцифрування економіки і цифровізації умов господарювання, бізнес-середовища та середовища самореалізації, а в ширшому плані — середовища існування і самореалізації всіх господарюючих суб'єктів (підприємств, компаній, домогосподарств, працівників, роботодавців), які передбачають активне застосування та обмін інформаційними та цифровими ресурсами, а також іншими нематеріальними активами на базі використання цифрової інфраструктури та цифрових технологій, що спричиняють диференціацію в доходах. Цифрова нерівність на мезорівні (рівні компаній) визначається як нерівномірний та нерівний доступ підприємців, компаній різних форм власності до інформаційно-комунікаційних технологій внаслідок сукупності причин екзогенного (економічний, технологічний, інноваційний, соціальний, інституційний рівень розвитку країни), а також ендогенного (доступ до джерел фінансових та кредитних ресурсів, якість людського капіталу, рівень менеджменту) характеру. Ми виходимо з того, що поняття "цифровий розрив" фіксує ступінь інклюзії до процесів цифровізації та цифрової трансформації, а значить, цифровий розрив можна розглядати як окремий випадок (наявні умови та рушійні сили цифрової трансформації) динамічної технологічної та цифрової нерівності, прояви якої можуть змінюватися не лише внаслідок скорочення цифрового розриву, але й за умови якісних змін у людському капіталі, продуктивності, інтенсивності впровадження технологій та, що важливо, за умов цілеспрямованих змін нормативного і регуляторного середовища (система стимулів та заохочень, умови доступу до джерел фінансування і доступність цифрових технологій та рішень, створення цифрових еко-парків тощо).

Література:

1. Trofymenko, M., Bulatova, O., Trofymenko, A., & Vyshniakov, O. "Digital Development and Technological Innovations: Inequality and Asymmetry". *Marketing and Management of Innovations*. 2023. Vol. 14 (3). P. 215—229.
2. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.
3. Reznikova N., Ivaschenko O., Rubtsova M. Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the

focus of international economic security and sustainable development. *Економіка та держава*. 2020. № 7. С. 24—31.

4. Reznikova N., Bulatova O., Ptashchenko O., Ivaschenko O., Panchenko O. "Z-owning" and "Z-consumption" in the conditions of movement from shareholder to stakeholder capitalism: values as the basis of self-identification. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5. 2023. URL: DOI: 10.32702/2306-6814.2023.5.28

5. Булатова О.В., Резнікова Н.В., Іващенко О.А. Цифровий розрив чи цифрова нерівність? Нові виміри глобальних асиметрій соціально-економічного розвитку в умовах техноглобалізму. *Вісник Маріупольського державного університету*. Сер. : Економіка. 2023. Вип. 25. С.45—57. DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-45-57

6. Резнікова Н., Булатова О., Панченко В., Іващенко О. Цифрова трансформація ринку праці: платформна економіка і нові загрози нерівності в умовах техноглобалізму. *Агросвіт*. № 18. С. 33—42. 2023. DOI: 10.32702/2306-6792.2023.18.33

7. Резнікова Н. В., Чугаєв О. А., Птащенко О. В., Іващенко О. А. Вплив особливостей розвитку покоління Y на становлення сучасного міжнародного ринку праці. *БІЗНЕС-ІНФОРМ*. №1. С. 86—94. 2023. URL: DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-1-86-94>

8. Brennen S., Kreiss D. Digitalization and digitization. 2014. URL: <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/>.

9. Elkjaer T., Damgaard J. How Digitalization and Globalization have Remapped the Global FDI Network. 2018. URL: https://www.oecd.org/iaos2018/programme/IAOS-OECD2018_Elkjaer-Damgaard.pdf

10. Digital Transformation of Primarily Physical Industries-Exploring the Impact of Digital Trends on Business Models of Automobile Manufacturers / A. Hanelt, E. Piccinini, R.W. Gregory, B. Hildebrandt, L.M. Kolbe. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/277325717_Digital_Transformation_of_Primarily_Physical_Industries_-_Exploring_the_Impact_of_Digital_Trends_on_Business_Models_of_Automobile_Manufacturers

11. Costa-Nascimento D.V., Teodosio A.S.S., Pinto M.R. Dilemmas of the Sharing Economy in the Age of Access. *Organizacoes & Sociedade Journal*. 2021. Vol. 28 (99). P. 806—829.

12. Van den Bergh A., Growdy J. Evolutionary Theories in Environmental and Resource Economics: Approaches and Application. *Environmental and Resource Economics*. 2000. Vol. 17. P. 37—57.

13. Law J., Hassard J. Actor Network Theory and after. Oxford: Blackwell, 1999. 264 pp.

14. Bijker W. E., Hughes T. P., Pinch T. The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology. Cambridge, MA: MIT Press, 1987. 470 pp.

15. Rip A. Introduction of New Technology: Making Use of Recent Insights from Sociology and Economics of Technology. *Technology Analysis & Strategic Management*. 1995. Vol. 7 (4). P. 417—431.

16. Freeman Ch., Francisco L. As Time Goes By: From the Industrial Revolutions to the Information Revolution. Oxford: Oxford University Press, 2001. 432 pp.

17. Truffer B., Coenen L. Environmental Innovation and Sustainability Transitions in Regional Studies. *Regional Studies*. 2012. Vol. 46. P. 1—21.

18. Kuhlmann S., Stegmaier P., Konrad K. The tentative governance of emerging science and technology — A conceptual introduction. *Research Policy*. 2019. Vol. 48 (5). P. 1091—1097.

19. Borup M., Brown N., Konrad K., Van Lente H. The sociology of expectations in science and technology. *Technology Analysis & Strategic Management*. 2006. Vol. 18 (3—4). P. 285—298.

20. Wiltshire K. Management of Social Transformations: Introduction. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*. 2001. Vol. 22 (1). P. 5—11.

21. Marien, I. & Baelden, D. 8 Profielen van Digitale Ongelijkheden. Onderzoeksrapport voor het federale onderzoeksproject IDEALiC.be. Brussel: Vrije Universiteit Brussel. 2015. URL: <https://goldenoldie.mediawijs.be/onderzoeken/8-profielen-digitale-ongelijkheden>

References:

1. Trofymenko, M., Bulatova, O., Trofymenko, A., & Vyshniakov, O. (2023), "Digital Development and Technological Innovations: Inequality and Asymmetry", *Marketing and Management of Innovations*, vol. 14 (3), 215—229. URL: <https://mmi.sumdu.edu.ua/volume-14-issue-3/article-19/>

2. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), Minni polia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky: iak krainam ne vtratyt' zdatsnist' do rozvytku [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop], *Ahrar Media Hrup*, Kyiv, Ukraine.

3. Reznikova, N., Ivaschenko, O. and Rubtsova, M. (2020), "Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus of international economic security and sustainable development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 24—31.

4. Reznikova, N., Bulatova, O., Ptashchenko, O., Ivaschenko, O. and Panchenko, O. (2023), "Z-owning" and "Z-consumption" in the conditions of movement from shareholder to stakeholder capitalism: values as the basis of self-identification", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 5. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.5.28

5. Bulatova, O.V., Reznikova, N.V. and Ivaschenko, O.A. (2023), "Digital divide or digital inequality? new dimensions of global asymmetries of socio-economic development and international trade in the conditions of technoglobalism", *Visnyk Mariupol'skoho derzhavnoho universytetu*. Ser. : Ekonomika, vol. 25. S. 45—57. DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-45-57

6. Reznikova, N., Bulatova, O., Panchenko, V and Ivaschenko, O. (2023), "Digital transformation of the labor market: the platform economy and new threats of inequality in the conditions of technoglobalism", *Ahrosvit*, vol. 18. S. 33—42. DOI: 10.32702/2306-6792.2023.18.33

7. Reznikova, N. V., Chuhaiev, O. A., Ptashchenko, O. V. and Ivaschenko, O. A. (2023), "The Influence of the Features of the Development of Generation Y on the Formation of the Modern International Labor Market", *BIZNES-INFORM*, vol. 1. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-1-86-94>

8. Brennen, S. and Kreiss, D. (2014), "Digitalization and digitization", available at: <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/> (Accessed 21 October 2023).

9. Elkjaer, T. and Damgaard, J. (2018), "How Digitalization and Globalization have Remapped the Global FDI Network", available at: https://www.oecd.org/iaos2018/programme/IAOS-OECD2018_Elkjaer-Damgaard.pdf (Accessed 24 October 2023).

10. Hanelt, A., Piccinini, E., Gregory, R.W., Hildebrandt, B. and Kolbe, L.M. (2015), "Digital Transformation of Primarily Physical Industries-Exploring the Impact of Digital Trends on Business Models of Automobile Manufacturers", available at: https://www.researchgate.net/publication/277325717_Digital_Transformation_of_Primarily_Physical_Industries_-_Exploring_the_Impact_of_Digital_Trends_on_Business_Models_of_Automobile_Manufacturers (Accessed 24 October 2023).

11. Costa-Nascimento, D.V., Teodosio, A.S.S. and Pinto, M.R. (2021), "Dilemmas of the Sharing Economy in the Age of Access", *Organizacoes & Sociedade Journal*, vol. 28 (99), pp. 806—829.

12. Van den Bergh, A. and Growdy, J. (2000), "Evolutionary Theories in Environmental and Resource Economics: Approaches and Application", *Environmental and Resource Economics*, vol. 17, pp. 37—57.

13. Law, J. and Hassard, J. (1999), *Actor Network Theory and after*, Blackwell Oxford, UK.

14. Bijker, W. E., Hughes, T. P. and Pinch, T. (1987), *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*, MIT Press, Cambridge, MA, UK.

15. Rip, A. (1995), "Introduction of New Technology: Making Use of Recent Insights from Sociology and Economics of Technology", *Technology Analysis & Strategic Management*, vol. 7 (4), pp. 417—431.

16. Freeman, Ch. and Francisco, L. (2001), *As Time Goes By: From the Industrial Revolutions to the Information Revolution*, Oxford University Press, Oxford, UK.

17. Truffer, B. and Coenen, L. (2012), "Environmental Innovation and Sustainability Transitions in Regional Studies", *Regional Studies*, vol. 46, pp. 1—21.

18. Kuhlmann, S., Stegmaier, P. and Konrad, K. (2019), "The tentative governance of emerging science and technology — A conceptual introduction", *Research Policy*, vol. 48 (5), pp. 1091—1097.

19. Borup, M., Brown, N., Konrad, K. and Van Lente, H. (2006), "The sociology of expectations in science and technology", *Technology Analysis & Strategic Management*, vol. 18 (3—4), pp. 285—298.

20. Wiltshire K. (2001) Management of Social Transformations: Introduction. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, vol. 22, no. 1, 2001. pp. 5—11.

21. Marien, I. & Baelden, D. (2015) "8 Profielen van Digitale Ongelijkheden. Onderzoeksrapport voor het federale onderzoeksproject IDEALiC.be", available at: <https://goldenoldie.mediawijs.be/onderzoeken/8-profielen-digitale-ongelijkheden> (Accessed 27 October 2023).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2023 р.

УДК 351:63

Л. В. Антонова,

*д. держ. упр., професор, професор кафедри обліку і аудиту,
Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2975-6453>*

Н. В. Дацій,

*д. держ. упр., професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0640-6426>*

І. В. Драган,

*д. держ. упр., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник
відділу методології сталого розвитку, Інститут демографії
та проблем якості життя НАН України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6906-5000>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.108

МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

L. Antonova,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Accounting and Auditing
of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
N. Datsii,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property
and Public Administration Polissia National University, Zhytomyr

I. Dragan,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Senior research fellow of the Department of Sustainable Development Methodology,
Institute for demography and life quality problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

METHODS OF STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Встановлено, що найбільш загальна класифікація методів державного регулювання передбачає їх розподіл на методи прямого впливу (переважно адміністративного характеру) і методи непрямого впливу (в основному економічні). Прямі методи ґрунтуються на припущенні, що сільськогосподарські організації приймають рішення не самостійно, а за вказівками держави. Використання методів прямого впливу націлено на здійснення контролю за дотриманням сільгосптоваровиробниками чинного законодавства, забезпечення раціонального використання земельних та інших природних ресурсів, підтримання якості сільськогосподарської сировини і продовольства тощо. Вони являють собою засоби безпосереднього владного впливу на поведінку суб'єктів аграрної галузі.

До прямого державного регулювання відноситься надання субсидій на сільськогосподарське виробництво і формування матеріально-технічних ресурсів; субсидування банківської процентної ставки за кредитами, що надаються; субсидії на компенсацію певної частини витрат сільгосптоваровиробників на страхування врожаю сільськогосподарських культур (сільськогосподарське страхування за участю держави); субсидії на витрати капітального характеру, фінансові платежі за шкоду, яка обумовлена реорганізацією виробництва (виплати за скорочення посівних площ, вимушений забій худоби тощо).

Методи непрямого впливу засновані, в основному, на економічних методах спонукання товаровиробників і спрямовані на створення умов, що впливають на мотивацію суб'єктів господарювання. Держава не впливає безпосередньо на прийняті суб'єктами економіки рішення, але створює умови для того, щоб економічні суб'єкти самостійно обирали такі управлінські та економічні рішення, які відповідали б цілям аграрної політики держави. Ці методи передбачають або формування додаткових доходів, або ймовірність додаткових витрат учасниками аграрних відносин.

До методів непрямого впливу належать економічні методи, які мають опосередкований вплив. До непрямого державного регулювання відносять регулювання цін, регламентування квот і тарифів, встановлення експортних та імпорتنих податків на сільськогосподарську продукцію; компенсацію витрат за придбання основних засобів; розвиток ринкової інфраструктури, підтримку зберігання та перевезення сільгосппродукції; розвиток виробничої інфраструктури; рекультивація сільськогосподарських земель; пільгові режими оподаткування; закупівлі сільськогосподарської продукції та продовольства для потреб держави; захист економічних інтересів економічних суб'єктів — учасників ЗЕД тощо.

It was established that the most general classification of methods of state regulation involves their division into methods of direct influence (mainly administrative in nature) and methods of indirect influence (mainly economic). Direct methods are based on the assumption that agricultural organizations do not make decisions independently, but on the instructions of the state. The use of direct influence methods is aimed at monitoring compliance by agricultural producers with current legislation, ensuring rational use of land and other natural resources, maintaining the quality of agricultural raw materials and food, etc. They represent means of direct power influence on the behavior of the subjects of the agrarian industry.

Direct state regulation includes the provision of subsidies for agricultural production and the formation of material and technical resources; subsidizing the bank interest rate on loans provided; subsidies for compensation of a certain part of the costs of agricultural producers for crop insurance (agricultural insurance with the participation of the state); subsidies for capital expenses, financial payments for damage caused by the reorganization of production (payments for reduction of cultivated areas, forced slaughter of livestock, etc.).

Methods of indirect influence are based mainly on economic methods of inducing producers and are aimed at creating conditions that influence the motivation of business entities. The state does not directly influence the decisions made by the subjects of the economy, but creates conditions for economic subjects to independently choose such managerial and economic decisions that would meet the goals of the state's agrarian policy. These methods provide either the formation of additional income, or the possibility of additional expenses by participants in agrarian relations.

Methods of indirect influence include economic methods that have indirect influence. Indirect state regulation includes price regulation, regulation of quotas and tariffs, establishment of export and import taxes on agricultural products; reimbursement of expenses for the purchase of fixed assets; development of market infrastructure, support for storage and transportation of agricultural products; development of production infrastructure; reclamation of agricultural land; preferential taxation regimes; procurement of agricultural products and food for the needs of the state; protection of the economic interests of economic subjects — participants of the FEE, etc.

Ключові слова: аграрний сектор України, державне регулювання, ефективність, методи, органи публічної влади, механізм державного регулювання, сільське господарство.

Key words: agricultural sector of Ukraine, state regulation, efficiency, methods, public authorities, state regulation mechanism, agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність та гостра необхідність державного регулювання економіки загалом та аграрного сектора зокрема не викликає сумнівів у більшості науковців. У такій ситуації основна проблема полягає у виборі найбільш ефективних методів і механізмів формування дієвої системи державного регулювання розвитку аграрного сектора. У найбільш загальному трактуванні методи державного регулювання — це сукупність певних прийомів і перелік способів впливу на всіх активних учасників аграрних правовідносин з боку органів державної влади в процесі реалізації усіма цими органами покладених на учасників вибудованих аграрних правовідносин певних завдань та окремих функцій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових публікацій і розвідок за темою засвідчує, що питання державного регулювання аграрного сектора України, практичної взаємодії різних галузей з приводу виробництва, переробки та реалізації аграрної продукції висвітлюються в працях низки захід-

них дослідників: Ф. Кене, Дж. М. Кейнса, А. Сміта. Тематикою формування ефективних методів державного регулювання аграрного сектора займалися Н.А. Гринюк, О.Д. Радченко, Л.Л. Ткач, О.П. Дендебера та ін. Результатом їхньої роботи стало створення публікацій та наукових праць, які сприяють сучасному вивченню, порівнянню та аналізу методів державного регулювання аграрного сектора.

Поза увагою науковців залишились аспекти стосовно шляхів підвищення ефективності та дієвості методів державного регулювання аграрного сектора.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні теоретичних засад та практичних пропозицій щодо ефективного застосування методів державного регулювання аграрного сектора.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З погляду побудови ефективної системи державного регулювання розвитку аграрного сектора необхідно

розрізняти поняття "надання державної підтримки" і "вплив державної підтримки". Якщо йдеться про методи державного регулювання або обсяги державної підтримки галузі, то як індикатори використовуються різні показники обсягів надання державної підтримки на певні напрямки. Як такі вони відбивають надання державної підтримки аграрному сектору або рівень зусиль, що вживаються урядом у відповідності з проведеною політикою в галузі підтримки та розвитку аграрної галузі. При цьому необхідно враховувати, що вихідні показники обсягів державної підтримки галузі не враховують непрямі втрати від цієї підтримки в рамках економічної системи держави в цілому, з якими одержувачі підтримки зіткнуться в майбутньому. Можна говорити про те, що фактично частина коштів державної підтримки не в кінцевому підсумку забезпечує додатковий чистий дохід і підвищення прибутковості сільгосптоваровиробників.

Ця ситуація обумовлена впливом низки чинників. По-перше, державна підтримка викликає збільшення попиту на використовувани у сільському господарстві ресурси та фактори виробництва. Це може призводити до підвищення цін на них та втрати економічного добробуту суспільства в цілому. Крім цього, вплив державної підтримки на її одержувачів залежатиме, в тому числі, і від того, на якій основі надається підтримка (чи надається вона на тону виробленої продукції, на одиницю земельної площі, на одне фермерське господарство тощо), від відносного розміру підтримки і від того, наскільки сільськогосподарські організації реагують на зміну рівня субсидій, що надаються державою. Таким чином, абсолютні показники наданої державної підтримки не завжди відображають вплив держави на сільськогосподарське виробництво, доходи сільськогосподарських організацій і фермерських господарств, екологію та навколишнє середовище.

Правильна і об'єктивна інтерпретація, що визначає заходи державного регулювання, має вирішальне значення для їх правильного розуміння та вдосконалення. Для цього необхідно розглянути класифікацію методів державного регулювання розвитку сільського господарства.

Найбільш загальна класифікація методів державного регулювання передбачає їх розподіл на методи прямого впливу (переважно адміністративного характеру) і методи непрямого впливу (в основному економічні). Прямі методи ґрунтуються на припущенні, що сільськогосподарські організації приймають рішення не самостійно, а за вказівками держави. Використання методів прямого впливу націлено на здійснення контролю за дотриманням сільгосптоваровиробниками чинного законодавства, забезпечення раціонального використання земельних та інших природних ресурсів, підтримання якості сільськогосподарської сировини і продовольства тощо. Вони являють собою засоби безпосереднього владного впливу на поведінку суб'єктів аграрної галузі.

До прямого державного регулювання відноситься надання субсидій на сільськогосподарське виробництво і формування матеріально-технічних ресурсів; субсидування банківської процентної ставки за кредитами, що надаються; субсидії на компенсацію певної частини витрат сільгосптоваровиробників на страхування врожаю сільськогосподарських культур (сільськогосподарське страхування за участю держави); субсидії на витрати капітального характеру, фінансові платежі за шкоду, яка

обумовлена реорганізацією виробництва (виплати за скоорочення посівних площ, вимушений забій худоби тощо).

Методи непрямого впливу засновані, в основному, на економічних методах спонукання товаровиробників і спрямовані на створення умов, що впливають на мотивацію суб'єктів господарювання. Держава не впливає безпосередньо на прийняті суб'єктами економіки рішення, але створює умови для того, щоб економічні суб'єкти самостійно обирали такі управлінські та економічні рішення, які відповідали б цілям аграрної політики держави. Ці методи передбачають або формування додаткових доходів, або ймовірність додаткових витрат учасниками аграрних відносин.

До методів непрямого впливу належать економічні методи, які мають опосередкований вплив. До непрямого державного регулювання відносять регулювання цін, регламентування квот і тарифів, встановлення експортних та імпорتنних податків на сільськогосподарську продукцію; компенсацію витрат за придбання основних засобів; розвиток ринкової інфраструктури, підтримку зберігання та перевезення сільгосппродукції; розвиток виробничої інфраструктури; рекультивация сільськогосподарських земель; пільгові режими оподаткування; закупівлі сільськогосподарської продукції та продовольства для потреб держави; захист економічних інтересів економічних суб'єктів — учасників ЗЕД тощо. Основна перевага непрямих методів державного регулювання полягає в тому, що вони не змінюють ринковий механізм, а найбільш істотний недолік — наявність тимчасового лага між датами їх застосування, реакції на них в економіці і реальними змінами в діяльності економічних суб'єктів. Ступінь впливу непрямих методів по-різному: амортизаційна політика, квоти і мита за своїм впливом ближче до прямих методів, тоді як інформаційне консультування, страхування і лізинг мають значно більше ступенів свободи дотримання їм, або відмови від них.

Слід зазначити, що масштабність застосування тих чи інших методів визначається значною мірою рівнем розвитку економічних відносин у державі.

Прямий та непрямий методи регулювання економіки припускають застосування різних методів правового регулювання: якщо прямі методи ґрунтуються на адміністративно-правовому імперативному регулюванні, то непрямі — на спеціальному правовому регулюванні цивільно-правових відносин. В основі організаційно-інституційної відмінності в класифікації методів лежить одночасно відмінність суб'єкта державного регулювання та механізму впливу даних методів. Адміністративні заходи переважно спрямовані на формування стабільності в сільському господарстві, яка заснована на юридичних та цивільних правах: збереження прав власності, захист конкурентного середовища, забезпечення можливостей вільного вибору та прийняття економічних рішень сільгосптоваровиробниками.

Адміністративні методи базуються на силі державної влади, а виділення методів заборони, дозволу і примусу засноване на тих юридичних наслідках, які ці методи викликають у сільськогосподарських організацій. У сучасних умовах адміністративні методи в даний момент представлені переважно прямими приписами і певними заборонами з боку державних органів щодо учасників аграрних правовідносин.

До економічних методів державного регулювання відносять такі дії державних органів, які за допомогою

економічних механізмів впливають на ринкові відносини. Ці методи впливають на сукупний попит на сільськогосподарську продукцію, на її сукупну пропозицію, визначають рівень централізації фінансових ресурсів, регулюють соціальні та структурні аспекти аграрної економіки. Економічні методи державного регулювання використовуються для непрямого впливу на відтворювальний процес у сільському господарстві, створюючи певні умови, що спрямовують розвиток ринкових процесів у потрібне для держави русло. Реалізація політики у різних галузях доповнюється економічним плануванням та прогнозуванням (що дозволяє визначити пріоритетні напрями розвитку сільського господарства), а також регулюванням ринку праці, що формує робочу силу в аграрній галузі.

Нормативно-правові методи поєднують ті регулюючі дії, спрямовані формування юридичних умов, сприятливих для аграрного сектора. Виходячи зі світової практики, можна сказати, що чим більш розвиненими є ринкові відносини, тим менш активно використовуються адміністративні та організаційні методи регулювання економіки і ширше використовуються економічні та інституційні, у той час як нормативно-правові забезпечують відповідне правове середовище функціонування.

Роль адміністративних і організаційних методів істотно зростає в кризових ситуаціях, коли порушення ринкових механізмів і політичні зміни, що відбуваються, знижують ефективність економічних і інституційних методів. Залежно від цільової спрямованості розрізняють методи державного регулювання, створені задля регулювання виробництва та ринку. Регулювання виробництва передбачає підтримку доходів сільськогосподарських товаровиробників у вигляді компенсаційних платежів, відшкодування збитків від стихійних лих, незв'язаної підтримки. Компенсація витрат полягає у субсидуванні сплачених відсотків за кредитами, компенсації витрат на придбання засобу виробництва (добрив, отрутохімікатів, кормів), відшкодування інвестиційних витрат. Поряд з даними, найбільш поширеними методами держава може здійснювати грантове фінансування, визначати квоти на виробництво конкретних видів продукції сільського господарства і підтримувати розвиток виробничої інфраструктури. Розвиток грантового фінансування одна із перспективних методів, які довели свою ефективність у багатьох країнах світу, так як дозволяє цілеспрямовано на конкурсній основі фінансувати пріоритетні для держави напрями розвитку окремих галузей.

Регулювання ринку більшою мірою засноване на ціновому втручанні. Воно передбачає певні заходи впливу на ринок сільськогосподарської продукції. Це підтримка внутрішніх цін на продовольство, використання квот і тарифів, встановлення експортних та імпорتنих мит, а також сприяння розвитку агропродовольчого ринку (фінансування, розробка та здійснення ринкових програм розвитку). Членство України у СОТ обумовлює необхідність класифікації методів державного регулювання в розрізі спотворювального впливу, яке вони надають на розвиток галузі. У термінології, що застосовується в рамках СОТ, методи державного регулювання позначаються "кошиками", назви яким дано у відповідності з кольорами світлофорів: зелений (дозволено), жовтий (зниження швидкості, тобто скорочення державної підтримки), червоний (заборону). У

сільському господарстві класифікація методів державного регулювання має певну специфіку.

В угоді про сільському господарстві червона корзина як така відсутня, хоча внутрішня підтримка, що перевищує рівні зобов'язань зі скорочення, зазначені у жовтому кошику, заборонена. У той же час додано так звані "блакитний кошик" — методи державного регулювання, пов'язані з програмами, що обмежують виробництво сільськогосподарської продукції. Існують також винятки для країн, що розвиваються (іноді звані "кошиком S&D" або "кошиком розвитку", включаючи положення статті 6.2 Угоди).

Класифікація методів державного регулювання передбачає виділення трьох груп методів: 1. Прямі бюджетні виплати, що включають різні субсидії. 2. Виділення бюджетних коштів стимулюючого характеру (закупівля сільськогосподарської продукції та продовольства, регулювання продовольчого ринку, захист інтересів товаровиробників та ін.). 3. Організаційно-економічні заходи (реструктуризація заборгованості, спеціальні податкові режими, поповнення за рахунок бюджетних коштів статутних капіталів інститутів фінансового ринку з державною участю та ін.). Різноманітність методів породжує виникнення значної кількості наукових дискусій щодо доцільності та ефективності їх використання.

У рамках даної класифікації більш перспективним вважаємо використання методів стимулюючого характеру і фінансування організаційно-економічних заходів. Субсидії і компенсації витрат, вирішуючи поточні питання підвищення платоспроможності та підтримки фінансових результатів товаровиробників, не забезпечують стимулювання їх до підвищення конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі.

Аналізуючи і оцінюючи сучасні методи державного регулювання розвитку аграрної економіки, можна зробити висновок, що основна мета державного регулювання повинна бути спрямована на підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських організацій. Іншими словами, механізм державної підтримки спрямований не на фінансування неефективно функціуючої галузі (заморожуючи недоліки), а, навпаки, на основі механізму державної підтримки на формування ефективної галузі, що складається з підприємств, здатних на основі самофінансування забезпечити розширене відтворення сільськогосподарської продукції.

У зв'язку з цим пильної уваги вимагають питання забезпечення ефективності функціонування аграрних підприємств і, відповідно, застосування тих методів державного регулювання, які спрямовані на зміцнення їх економічного потенціалу. Розвиток ринкового господарювання в аграрній сфері України, на жаль, супроводжується зростанням матеріальних витрат сільгосптоваровиробників, пов'язаних з виробництвом, переробкою та доставкою продукції кінцевому споживачеві через зростання тарифів на енергоносії, цін на виробництво ресурси, тарифів на транспортування вантажів тощо. У той же час впровадження інтенсивних технологій виробництва в сільському господарстві сприяє підвищенню рівня врожайності культур, продуктивності сільськогосподарських тварин, рівня товарності тощо. Запорукою виживання та основою стабільного функціонування на ринку продовольчих товарів виступають ефективність і стійкість сільськогосподарських товаровиробників.

Показники ефективності дозволяють дати різнобічну кількісну характеристику результату виробництва. Вони можуть бути обчислені як для окремого заходу, підприємських структур, економічного району, галузі виробництва, так і для національної економіки в цілому.

Розглядаючи методи державного регулювання розвитку аграрної економіки, необхідно усвідомлювати, що в сучасних економічних реаліях сільськогосподарське підприємство працює або у вигляді вертикально інтегрованого економічного суб'єкта, що має свою мережу реалізації продукції, або у вигляді організації, що реалізує вироблену продукцію посередникам або торговим мереж. При цьому цінова політика торговельних підприємств вносить певні корективи в ефективність виробництва та реалізації продукції. В результаті отримані витрати виробників розподілятимуться між сільгосптоваровиробником та торговими підприємствами. Вартість товару визначається суспільно необхідними витратами на його виробництво. Проте ринкова ціна товару може у той чи інший бік відхилитися вартості під впливом різного роду ринкових і неринкових чинників.

Через монопольне становище переробної промисловості та недостатнього рівня державної підтримки сільгосптоваровиробників, пропозиція товарів часто відстає від попиту, що складається на них. Певною проблемою є низька ефективність маркетингової діяльності господарюючих суб'єктів, прийняття незбалансованих рішень про структуру виробництва. В результаті виникає надвиробництво одних видів продукції при недостатньому виробництві інших. Проблеми в маркетинговій діяльності багато в чому пов'язані зі слабкими коопераційними зв'язками в аграрному секторі і неточною інформацією.

Друге значення ефективності — виробнича ефективність. В даному випадку причина неефективності полягає в більш низькій продуктивності. Низька продуктивність пояснюється надлишковими обсягами введених у виробництво ресурсів і неправильно обраною структурою цих ресурсів.

Третім показником ефективності є динамічна ефективність. З точки зору організації системи життєзабезпечення та продовольчої безпеки країни сама наявність на ринку продовольства набагато важливіша, ніж оптимальне рішення щодо обсягу його виробництва та продажів, а також ефективності виробництва. Але поява нових видів продукції, так само як і вдосконалення існуючих технологій, характеризує динамічну ефективність аграрної галузі. Вимір динамічної ефективності набагато складніше, ніж вимірювання ресурсної або виробничої ефективності. Ще важче порівняння статичної, тобто, ресурсної та виробничої ефективності з динамічної. З цих причин у практичних розрахунках і наукових підходах більше уваги звертають на статичну ефективність, а чи не на динамічну. Проблема в тому, що різні форми організації в аграрній галузі припускають різний рівень статичної та динамічної ефективності. А при розвитку системи державної підтримки ефективних сільськогосподарських організацій доводиться вибирати між статичною та динамічною ефективністю.

На нашу думку, механізм державного регулювання для формування досконалої конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції повинен забезпечувати досягнення максимально можливої ресурсної та виробничої ефективності. На противагу цьому в деяких

галузях, що характеризуються швидким розвитком технологій, динамічна ефективність повинна носити первинний характер по відношенню до статичної, тому що ефективність тут пов'язана, перш за все, з вдосконаленням продукції та технологій. Сучасна ситуація в сільському господарстві складається таким чином, що все більшого значення набуває динамічна ефективність. І підвищення рентабельності аграрних підприємств необхідно впроваджувати нові інноваційні технології, інвестувати в племінну справу, в селекцію, у високотехнологічне устаткування. Все це в комплексі забезпечує стабільне економічне становище підприємства, і якщо говорити про перспективи підвищення динамічної ефективності в сільському господарстві, то основною стратегією має бути інноваційний розвиток і впровадження нових технологій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ресурсна ефективність визначає відповідну величину обсягу виробництва, а виробнича ефективність вимагає, щоб цей оптимальний обсяг вироблявся на підставі доступних технологій з найменшими витратами. Динамічна ж ефективність передбачає вдосконалення товарів та технологій виробництва продукції. Необхідно також відзначити, що виробнича і динамічна ефективність в кінцевому підсумку є складовими ресурсної ефективності. Сільськогосподарське підприємство з низькою ефективністю виробництва — це підприємство, яке нераціонально розподілило свої виробничі ресурси. У разі витрати виявляються вище мінімуму, який буде необхідний виробництва певної кількості продукції. Визначаючи перспективи розвитку та напрями державної підтримки аграрної галузі, слід зазначити, що підвищення ресурсної ефективності повністю перебуває у сфері відповідальності держави, яка має створювати адекватні умови підвищення ефективності сільського господарства з метою забезпечення продовольчої безпеки країни.

Література:

1. Радченко О.Д., Ткач Л.Л., Дендебера О.П. Державне регулювання та підтримка аграрних інновацій в Україні. Економіка АПК. 2020. № 11. С. 119—136.
2. Гринюк Н.А. Кооперативна споживча мережа Європи. Економічні науки. Підприємництво. 2020. Том 130. № 2. С. 69—76.
3. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2023. Том 1 (48). С. 282—297.

References:

1. Radchenko, O.D., Tkach, L.L. and Dendebera, O.P. (2020), "State regulation and support of agricultural innovations in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 119—136.
2. Grinyuk, N.A. (2020), "Cooperative consumer network of Europe", *Ekonomichni nauky. Pidpryyemnytstvo*, vol. 130, no. 2, pp. 69—76.
3. Kucik, P., Semiv, S., Kucik, V., Polyakova, Yu. and Shevchik, B. (2023), "The state, problems and priorities of the development of agricultural cooperation in Ukraine in the context of modern challenges", *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 1 (48), pp. 282—297. *Стаття надійшла до редакції 10.11.2023 р.*

В. С. Колтун,
д. держ. упр, професор, завідувач кафедри регіональної політики,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8432-873X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.113

МОДЕЛЬ СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН В ЛАТВІЇ

V. Koltun,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Regional Policy, Educational
and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

MODEL OF SOCIAL AND RELIGIOUS RELATIONS IN LATVIA

У статті досліджено комплексну модель суспільно-релігійних відносин в Латвії, зосереджуючись на аналізі конституційних положень, Закону Латвії "Про релігійні організації" та рішень Конституційного суду Латвії. Автор ретельно розглядає правові основи, що регулюють створення та діяльність різних видів релігійних організацій, а також вивчає вплив цих норм на формування суспільних відносин і релігійної свободи в країні.

Стаття охоплює детальний аналіз Конституції Латвії з акцентом на положення, що стосуються релігійних прав і свобод. Конституція Латвії не регулює питання, пов'язані зі свободою вираження релігійних думок і переконань, водночас гарантує, що свобода думки, совісті та релігійних переконань не підлягає обмеженням. Аналіз профільного закону про релігійні організації виявляє, як правові рамки впливають на релігійні організації та їх взаємодію з державою, а також містить докладні норми, які визначають основні принципи та вимоги до заснування та функціонування релігійних спільнот в країні. Ці положення відіграють ключову роль у формуванні суспільно-релігійного ландшафту Латвії, встановлюючи критерії для створення та регулювання діяльності релігійних громад і об'єднань. Розглядаючи рішення Конституційного суду Латвії, автор підкреслює їх значення для розуміння сучасних тенденцій у сфері релігії та права.

У статті особливий акцент зроблено на аналізі застосування права, яке відіграє вирішальну роль у формуванні релігійного ландшафту Латвії. Автор детально досліджує сучасні виклики та розглядає потенційні шляхи розвитку релігійної політики в країні. Ця стаття робить значний внесок у поглиблене розуміння динаміки суспільно-релігійних відносин у Латвії, підкреслюючи ключову роль правового регулювання у взаємовідносинах між державою та релігійними організаціями. Це дослідження особливо цінне з огляду на його релевантність для України. Автор здійснює порівняльний аналіз латвійського та українського досвіду, надаючи конкретні та практичні рекомендації для розвитку в цій сфері.

The article examines the complex model of social and religious relations in Latvia, focusing on the analysis of constitutional provisions, the Law of Latvia "On Religious Organisations" and Decisions of the Constitutional Court of Latvia. The author thoroughly examines the legal framework regulating the establishment and operation of various types of religious organisations, as well as the impact of these norms on the formation of social relations and religious freedom in the country.

The article includes a detailed analysis of the Constitution of Latvia with a focus on the provisions relating to religious rights and freedoms. The Constitution of Latvia does not regulate issues related to the freedom of expression of religious thoughts and beliefs, but at the same time guarantees that freedom of thought, conscience and religious beliefs shall not be subject to restrictions. The analysis of the profile law on religious organisations reveals how the legal framework affects religious organisations and their interaction with the state, as well as contains detailed norms that define the basic principles and requirements for the establishment and functioning of religious communities in the country. These provisions play a key role in shaping the social and religious landscape of Latvia, establishing criteria for the establishment and regulation of religious communities and associations. Considering the Decisions of the Constitutional Court of Latvia, the author emphasizes their importance for understanding current trends in the sphere of religion and law.

The article focuses on the analysis of the application of law, which plays a crucial role in shaping the religious landscape of Latvia. The author examines in detail the current challenges and considers potential ways of developing religious policy in the country. This article makes a significant contribution to an in-depth understanding of the dynamics of social and religious relations in Latvia, emphasizing the key role of legal regulation in the relationship between the state and religious organisations. This research is particularly valuable because of its relevance to Ukraine. The author makes a comparative analysis of Latvian and Ukrainian experience, providing specific and practical recommendations for development in this sphere.

Ключові слова: церква, механізми державного управління, суспільно-релігійні відносини, релігія, свобода совісті, державна політика, держава, державно-церковні відносини, суспільство, релігійні організації, Латвія.

Key words: church, mechanisms of public administration, social and religious relations, religion, freedom of conscience, state policy, state, church-state relations, society, religious organisations, Latvia.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному світі питання відносин між державою та релігійними організаціями набувають актуальності. Це особливо важливо для України, яка прагне інтегруватися в європейську спільноту та зміцнити свої демократичні інститути. Вивчення досвіду європейських країн, зокрема Латвії, у сфері суспільно-релігійних відносин може надати цінні вказівки та рекомендації для України, які сприятимуть її ефективному вступу в Європейський Союз.

У цьому контексті постановка проблеми полягає у вивченні та аналізі правового регулювання та судової практики у сфері державно-релігійних відносин в Латвії. Цей аналіз дозволить виявити ключові особливості, які можуть бути застосовані для реформування та удосконалення українського законодавства та практики у сфері свободи совісті та віросповідання. Мета полягає в ідентифікації та адаптації найкращих європейських практик, що допоможе Україні ефективно інтегруватися в європейський правовий та культурний простір.

Актуальність дослідження зумовлена стрімкими змінами у сфері релігійної політики та правового регу-

лювання релігійних організацій, які впливають на загальноєвропейські процеси. Вивчення латвійського досвіду, який включає аналіз Конституції, законів про релігійні організації, а також рішень Конституційного суду, дозволяє ідентифікувати ключові виклики та успішні стратегії у сфері регулювання релігійного життя.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасних умовах проблематика взаємодії церкви та держави, зокрема її соціологічні, філософсько-моральні та правові аспекти, є предметом дослідження низки науковців. Видатні вчені В. Єленський, С. Онищук, Ю. Решетніков, О. Саган, Л. Филипович, У. Хаварівський, Ю. Чорноморець та інші зробили значний внесок у дослідження цієї проблематики. Проте необхідно відзначити, що в більшості цих робіт не вистачає глибокого аналізу європейського досвіду у сфері суспільно-релігійних відносин. Це стає особливо важливим, враховуючи потребу України інтегруватися в європейські структури, де розуміння та вивчення європейських практик у цій сфері може відіграти ключову роль.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у здійсненні системного опису складної динамічної моделі суспільно-релігійних відносин у Латвії з акцентом на аналізі її конституційних та законодавчих основ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кожна держава має свою унікальну модель взаємодії з релігійними організаціями, яка відображає особливості її правової системи, історичний розвиток та культурні цінності. Латвійська Республіка, своєю чергою, розвиває такі стосунки на фоні унікального історичного досвіду, зокрема періоду радянської окупації, коли релігійна діяльність була серйозно обмежена.

З розпадом СРСР незалежність відновили три балтійські держави: Литва, Латвія та Естонія. 04 травня 1990 року Латвія оголосила про відновлення своєї державності, відновивши Конституцію 1922 року під час свого національного відродження. Водночас Литва та Естонія зосередилися на створенні нових конституцій, що визначали б державний устрій та закріплювали принципи демократичної правової держави [1].

Після відновлення незалежності Латвії законодавство про релігійні організації пройшло через ряд змін, спрямованих на створення умов для релігійної свободи.

Одним із найважливіших питань у демократичному суспільстві, створення якого також підтримала Латвія після політичних перетворень у 1990-х роках, є виділення особливого місця релігійній свободі та прийняття конституційних положень щодо відносин між державою і церквою. На цьому тлі в Латвії виникла проблема щодо створення правових норм, які враховували б місце існуючих церков у латвійському суспільстві та державі, а також сучасні демократичні суспільно-релігійні відносини. Було обрано модель демократичної світської держави у дружньому варіанті, відомому також як скоординоване розділення. Ця модель поважає культурні та релігійні цінності, закорінені в християнській спадщині європейських народів, і регулює відносини між державою та церквою у формі договорів. Першим кроком у цьому напрямі було встановлення дипломатичних відносин зі Святим Престолом, а другим — врегулювання конкордату правового становища Католицької Церкви на території Латвії. Латвійська угода зі Святим Престолом була ратифікована 12 вересня 2002 року [9].

У 1996 році була створена робоча група, метою якої була підготовка угоди, що регулює правовий статус традиційних церков у Латвії, проте через рік ідею визнали невдалою [3, с. 247—248]. Слід зазначити, що дискусії в уряді щодо змісту угоди про конкордат почалися у 2000 році. Тоді уряд вирішив зайнятися правовими нормами щодо ситуації інших церков у Латвії. Були підготовлені зміни до Закону від 07 вересня 1995 року "Про релігійні організації", згідно з якими Рада міністрів була уповноважена укладати угоди з релігійними організаціями щодо них та їх послідовників [4].

Важливо зазначити, що Конституція Латвії 1922 року не містила специфічних положень, що стосуються свободи віросповідання, а також не визначала права та свободи особи в цілому. Однак сучасна Конституція Латвії

перетерпіла суттєві зміни, а Розділ VIII "Основні права людини" був інтегрований в основний закон країни Законом від 15 жовтня 1998 року. Цей розділ доповнює Конституцію важливими положеннями, що гарантують права та свободи особи, включаючи свободу совісті та віросповідання.

Під час парламентських і позапарламентських дискусій, а також завдяки плідній роботі науковців, Латвія обрала модель державно-церковних відносин, характерну для більшості сучасних демократій, яка полягає у створенні світської держави. Ця модель також відома як система відділення церкви від держави. Важливо розуміти, що в межах цієї системи існує кілька варіантів світської держави, одним із найпопулярніших і тим, що був прийнятий Латвією, є модель скоординованого розділення, або так звана німецька модель світської держави. Ця модель була вперше введена у Конституцію Веймарської республіки 11 серпня 1919 року після Першої світової війни [2].

Латвія прийняла модель скоординованого відокремлення, долучившись до держав, які вважають, що демократична держава не повинна підтримувати жодну релігійну приналежність чи світогляд громадян. Як стверджує Р. Малайний, в іншому випадку це порушило б принцип рівності громадян, створюючи неприйнятне розділення між "кращими" та "гіршими" громадянами, адже держава належить всім її громадянам, а не тільки більшості. Відображення цієї моделі знайшлося у статті 99 Конституції Латвії, де чітко зазначено, що церква відділена від держави, а кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігійних переконань [5].

У контексті Латвії, релігійні питання знайшли своє законодавче вираження у конституційних положеннях та в спеціальному законодавстві, зокрема у Законі Латвії "Про релігійні організації".

Конституційне регулювання релігійних питань охоплює, у широкому розумінні, індивідуальні гарантії свободи думки, совісті та релігійних переконань, а також визначає принципи інституційних відносин між державою і церквою. У літературі з цього питання увага акцентується на тому, що місце та структура відповідних положень у тексті Конституції можуть істотно впливати на характер відносин між державою та церквою. Варто зауважити, що релігійні питання в конституційних актах висвітлені з різним ступенем деталізації та можуть бути піддані різноманітній систематизації [6].

У Конституції Латвії суспільно-релігійні відносини отримали відображення лише в одній не надто розлогіій статті. Правові положення щодо індивідуальних гарантій свободи думки, совісті та релігійних переконань зосереджені в першому реченні статті 99 Розділу VIII Конституції, яка входить у Розділ "Основні права людини" і містить перелік основних прав і свобод громадян. Принципи інституційних відносин між державою і церквою, своєю чергою, зазначені у другому реченні цієї ж статті [7].

Стаття 99 Конституції Латвії звучить так: "Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігійних переконань. Церква відокремлена від держави."

Конституція не регулює питання, пов'язані зі свободою вираження релігійних думок і переконань. Тільки в статті 116 Конституції включено норми, що дозволяють

обмежувати вираження релігійних переконань. З них випливає, що свобода особи на вираження релігійних переконань не може бути обмежена інакше як законом і лише у випадках, коли це необхідно для гарантування демократичного державного устрою, безпеки, добробуту та моральності суспільства, а також основних прав та свобод інших осіб. Водночас Конституція гарантує, що свобода думки, совісті та релігійних переконань не підлягає обмеженням.

Правові норми щодо свободи вираження релігійних переконань містяться в Законі "Про релігійні організації". У статті 2 цього акту зазначено, що метою закону є гарантування права громадян Латвії на свободу віросповідання, яке включає право вільно визначати своє ставлення до релігії, переходити в релігію індивідуально або разом з іншими або не переходити, вільно змінювати свої релігійні та інші переконання, здійснювати релігійну діяльність, а також висловлювати свої релігійні переконання відповідно до чинного законодавства.

Стаття 5 Закону Латвії "Про релігійні організації" визначає гарантії для діяльності релігійних організацій та декларує захист їх прав, які гарантовані законом, з боку держави. Згідно з цим законом, державні органи, органи місцевого самоврядування, їх установи, а також громадські та інші організації не мають права втручатися у релігійну діяльність цих організацій. Запровадження принципу невтручання органів місцевого самоврядування у діяльність релігійних організацій вважається цілком виправданим та важливим рішенням, що має бути впроваджено у законодавство України.

Пропозиція імплементації цього принципу в українське законодавство випливає з потреби вирішення проблематики деяких рішень, які приймаються органами місцевого самоврядування в Україні у сфері суспільно-релігійних відносин. Ці рішення часто виходять за межі визначених самоврядними чи делегованими повноваженнями, що може призвести до небажаного втручання в релігійну сферу.

Переходячи до розгляду конкретних положень латвійського Закону "Про релігійні організації", важливо зазначити, що він містить докладні норми, які визначають основні принципи та вимоги до заснування та функціонування релігійних спільнот в країні. Ці положення відіграють ключову роль у формуванні суспільно-релігійного ландшафту Латвії, встановлюючи критерії для створення та регулювання діяльності релігійних громад і об'єднань.

Закон визначає, що для створення релігійної громади необхідна участь не менше ніж двадцяти осіб, які є громадянами Латвії або зареєстровані в національному Реєстрі населення і досягли повноліття. Для України цей показник складає десять осіб. Цікавою особливістю є положення, що кожна особа може бути засновником лише однієї релігійної громади, чого немає в українському законодавстві. Також важливим є забезпечення права кожного мешканця Латвії на вільний вибір приєднання до релігійної організації, а також можливість їх участі у діяльності цих організацій.

Далі закон визначає умови для формування релігійних об'єднань, зокрема необхідність наявності десяти або більше громад однієї конфесії, зареєстрованих

на території Латвійської Республіки, для створення такого релігійного об'єднання.

Ці норми є фундаментальними для розуміння організаційної структури та законодавчих рамок діяльності релігійних організацій у Латвії, тому подальший аналіз цих аспектів допоможе у глибшому розумінні суспільно-релігійних відносин в країні.

До 2018 року в латвійському Законі "Про релігійні організації" існувала вимога, за якою релігійні громади, що вперше розпочинали свою діяльність у Латвійській Республіці та не були частиною раніше зареєстрованих релігійних організацій, мусили щороку проходити процес перереєстрації протягом перших десяти років свого існування. Під час цієї перереєстрації орган реєстрації звертався до висновку Міністерства юстиції, щоб визначити, чи відповідає діяльність організації вимогам нормативно-правових актів за попередній період.

Проте, відповідно до рішення Конституційного суду Латвії, ухваленого 26 квітня 2018 року у справі № 2017-18-01, зазначена норма визнана неконституційною. Це рішення Конституційного суду змінило підхід до регулювання діяльності новостворених релігійних організацій у Латвії, скасувавши вимогу щодо щорічної перереєстрації протягом перших десяти років їх існування [8].

Метою обов'язку перереєстрації був захист суспільства від можливого шкідливого впливу нових і невідомих конгрегацій, запобігання зловживанню статусом релігійної організації та незаконній діяльності. Варто зазначити, що Європейський суд з прав людини визнав, що держава має право переконатися, що релігійний рух (група) не здійснює діяльність, яка загрожує суспільству та громадській безпеці в рамках своєї релігійної діяльності.

Латвійський уряд висловлював позицію, що зазначене обмеження було введено задля того, щоб новостворені релігійні громади отримали достатній рівень довіри з боку держави перед тим, як вони почнуть свою повноцінну діяльність. Це положення мало на увазі необхідність перевірки та оцінки діяльності цих громад упродовж певного часу, щоб забезпечити їх відповідність встановленим стандартам та нормативам.

Церква, яка знаходилася в процесі щорічної перереєстрації, була зобов'язана подавати до Міністерства юстиції річний звіт про свою діяльність. Однак протягом цього періоду перереєстрації церкви могли відносно легше припинити свою діяльність порівняно з тими громадами, які вже отримали статус стабільно діючих релігійних організацій.

Конфесійну приналежність релігійної громади визначає сама громада на власний розсуд у процесі подачі реєстраційних документів, або шляхом вступу до вже зареєстрованого релігійного об'єднання, або шляхом звернення з проханням про надання йому автономного (незалежного) статусу.

Процедура перереєстрації не обмежує права релігійної організації діяти як юридична особа та користуватися всіма правами, передбаченими законом для громад. Правовий статус перереєстрованих і постійних релігійних організацій відрізняється лише двома аспектами — перереєстровані релігійні організації повинні

щороку проходити процедуру адміністративної перереєстрації, і вони не можуть створювати релігійне об'єднання.

Релігійне об'єднання займає вищий ранг, ніж релігійна громада, в ієрархії форм релігійних організацій, і цей статус підтверджує тривале існування сукупності певних релігійних громад, їх злиття в більше утворення та успадкування прав. Тому Латвійський законодавець також встановив особливі права для релігійних об'єднань: лише зареєстровані релігійні об'єднання мають право засновувати навчальні заклади для духовного персоналу, монастирі, місії та установи дияконату. Дане положення подібне до українського, відмінність лише в тому, що в українському законодавстві створення духовних навчальних закладів, монастирів, місій можливе також релігійними управліннями (єпархіями).

Діяльність та існування релігійного об'єднання вважається нерозривним зв'язком з діяльністю релігійних громад, які його складають, і стабільним існуванням певної мінімальної кількості релігійних громад у довгостроковій перспективі. Отже, законодавець визначив, що серед засновників релігійного об'єднання мають бути такі громади, які мають статус постійно діючої релігійної організації.

У частині третій статті 7 Закону про релігійні організації передбачено обмеження щодо створення релігійного об'єднання, а саме те, що громади однієї конфесії можуть створювати в країні лише одне релігійне об'єднання.

Однак Конституційний суд Латвії визнав, що обмеження, яке передбачає, що в межах однієї конфесії може бути створена лише одна церква, не є необхідним і пропорційним обмеженням. Суд зазначив, що держава повинна дотримуватися нейтралітету і не втручатися в релігійні справи, змушуючи всі релігійні групи об'єднуватися і підпорядковуватися одному керівництву або перешкоджаючи їм об'єднуватися в організаційні структури на розсуд самих вірян. Обов'язком держави є забезпечення мирного співіснування кількох релігійних організацій. Крім того, слід враховувати, що існують такі релігійні течії, які історично ніколи не мали єдиної ієрархічної структури. Крім того, суд зазначив, що держава не виправдано надає перевагу лише одному релігійному об'єднанню всередині конфесії, дозволяючи йому набути статусу церкви.

Такі норми в Латвії ставили у нерівне становище різні релігійні групи в рамках однієї конфесії, оскільки допускалося надання статусу релігійного об'єднання лише одній із цих груп, тобто першому, хто цього захоче, але всім іншим релігійним групам буде надана відмова. Беручи до уваги вищезазначені міркування, таке обмеження призводить до різного ставлення до груп у порівняльних обставинах, і таке різне ставлення не має об'єктивної та розумної основи.

У Латвії релігійне об'єднання може створити релігійне управління (єпархіальне управління) шляхом прийняття відповідного рішення.

Для виконання цілей, визначених у статутах релігійних організацій та зареєстрованих відповідно до вимог Закону, ці організації мають право створювати різні установи, які не мають на меті отримання прибутку. До таких установ належать духовні навчальні заклади, мо-

настирі, місії, установи дияконату та інші схожі заклади, що сприяють здійсненню основних релігійних функцій і завдань.

Релігійні організації та їх установи реєструються в реєстрі релігійних організацій та їх установ, який веде Реєстр підприємств Латвійської Республіки (далі — орган реєстрації).

Перед процесом реєстрації релігійної організації чи її установи орган реєстрації звертається до Міністерства юстиції за висновком щодо відповідності цілей і завдань організації або її установи, які визначені в її статуті (уставі, положенні), нормативним актам. Також перевіряється, чи діяльність або навчання, здійснюване релігійною організацією, не несе загрози правам людини, демократичному устрою держави, національній чи громадській безпеці, громадському порядку, добробуту чи моралі.

До 2009 року в латвійському законодавстві діяла норма, згідно з якою, якщо релігійна громада ідентифікувала себе з однією з конфесій, що діють на території держави, ця інформація повинна була бути відображена у заяві громади. Заяву мали затверджувати керівники відповідної релігійної організації або, за їх дозвolenням, керівники єпархії. У випадку, коли громада не бажала приєднуватися до жодного з існуючих релігійних об'єднань, це мусило бути чітко вказано в статуті (конституції, положенні) громади з приміткою про її автономне функціонування. Однак це правило не поширювалося на ті конфесії, канонічні правила яких обмежували можливість існування автономних конгрегацій [10].

Варто зазначити, що українське законодавство не містить жодних обмежень або заборон щодо діяльності незалежних релігійних громад, включаючи православні громади. Україна забезпечує свободу віросповідання, дозволяючи релігійним громадам бути незалежними та не входити в жодне управління чи об'єднання.

У контексті обговорюваних положень важливо відзначити, що законодавство, яке регулює питання обов'язкової військової служби, також передбачає можливість альтернативної служби. Згідно з цими нормами, особа не може бути примушена до проходження обов'язкової військової служби, якщо такий обов'язок суперечить її совісті або релігійним переконанням. У цих випадках передбачена можливість заміщення військової служби альтернативною (невійськовою) службою. Схожі норми про альтернативну службу існують також в українському законодавстві.

У Латвії є особливості проведення господарської діяльності релігійними організаціями. Релігійні організації мають право провадити господарську діяльність. Якщо дохід релігійної організації від господарської діяльності протягом календарного року перевищує 500 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої державою на відповідний період, ця релігійна організація повинна створити власне підприємство, яке має бути зареєстроване відповідно до чинного законодавства.

Також, якщо духовний центр релігійної організації, яка зареєстрована у Латвійській Республіці, розташований за межами країни, то він не має права володіти нерухомістю цієї організації в Латвії, а також майном, яке є визнаною культурною пам'яткою.

ВИСНОВКИ

Впровадження норми у вітчизняне законодавство, що обмежує діяльність незалежних релігійних громад, які діють у розріз з канонічними правилами своїх конфесій, могло б сприяти запобіганню потенційному зловживанню з боку релігійних організацій, на які поширюються обмеження відповідно до Закону України "Про внесення зміни до статті 12 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України".

Латвійське законодавство встановлює обмеження на право іноземних духовних центрів володіти та контролювати нерухомість та культурні пам'ятки, що належать релігійним організаціям, зареєстрованим на території Латвії. Це спрямовано на забезпечення державної безпеки у сфері суспільно-релігійних відносин. Таке регулювання може бути актуальним для України, особливо в контексті релігійних організацій, які мають канонічні зв'язки з країною-агресором та через майнові права можуть впливати на українські релігійні громади.

У Латвії під час реєстрації релігійної громади інформація про неї вноситься до Реєстру релігійних організацій. На відміну від Латвії, в Україні не існує спеціалізованого реєстру релігійних організацій, тому досвід Латвії у створенні та веденні такого реєстру може бути корисним для України. Такий реєстр міг би забезпечити більшу прозорість та ефективність у взаємодії держави з релігійними організаціями.

Література:

1. Latvijas Republikas Satversme, Latvijas Vestnesis, 01.07.1993, No. 43. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Krukowski J. Konkordaty z panstwami Europy Srodkowej i Wschodniej zawarte na przelomie XX i XXI wieku, TeKa Komisji Prawniczej, III/2010, s. 185.
3. Balodis R. Panstwo i kosciol w Sotwie, [w:] G. Robbers (red.), Panstwo i kosciol w krajach Unii Europejskiej, Wroclaw, 2007, s. 285.
4. Religisko organizaciju likums. 07.09.1995. URL: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums> (дата звернення: 10.10.2023).
5. Malajny R.M. Panstwo a Kosciol w Konstytucji w Konstytucji III RP, Panstwo i Prawo, 1995, z. 8, s. 73.
6. Balodis R. Recent Development of Latvian Model of Church and relationships: constitutional changes without revising of Constitution, Jurisprudence, 2009, No. 3, s. 138.
7. Spriedums Latvijas Republikas varda Riga 2018. gada 26. Aprili lieta No. 2017-18-01. URL: <https://likumi.lv/ta/id/298702-par-religisko-organizaciju-likuma-7-panta-otras-dalas-un-8-panta-ceturta-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-99-un>. (дата звернення: 10.10.2023).

8. Grozijumi Latvijas Pareizticigas Baznicas likuma. 2022. URL: <https://likumi.lv/ta/id/335376-grozijumi-latvijas-pareizticigas-baznicas-likuma> (дата звернення: 10.10.2023).

9. Latvijas Republikas un Sveta Kresla ligums, Latvijas Vestnesis, 25.09.2002. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/66743-latvijas-republikas-un-sveta-kresla-ligums> (дата звернення: 10.10.2023).

10. Latvijas Pareizticigas Baznicas likums. 03.12.2008, No. 188. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/184626-latvijas-pareizticigas-baznicas-likums> (дата звернення: 10.10.2023).

References

1. Latvijas Vestnesis (1993), "Constitution of the republic of Latvia", available at: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (Accessed 10 November 2023).

2. Krukowski, J. (2010), "Concordats with the countries of Central and Eastern Europe concluded at the turn of the 20th and 21st centuries", TeKa Komisji Prawniczej, vol. III.

3. Balodi, s R. (2007), "State and church in Latvia", Panstwo i kosciol w krajach Unii Europejskiej [State and church in the European Union countries], Wroclaw, Poland.

4. Parliament of the Republic of Latvia (1995), "Law on Religious Organisations", available at: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums> (Accessed 10 November 2023).

5. Malajny, R.M. (1995), "The State and the Church in the Constitution in the Constitution of the Third Polish Republic", Panstwo a Kosciol w Konstytucji w Konstytucji III RP, Panstwo i Prawo, vol. 8, p. 73.

6. Balodis, R. (2009), "Recent Development of Latvian Model of Church and relationships: constitutional changes without revising of Constitution", Jurisprudence, vol. 3, p. 138.

7. The Constitutional Court of the Republic of Latvia (2017), Judgment "On the compliance of the second part of Article 7 and the fourth part of Article 8 of the Law on Religious Organizations with Articles 99 and 102 of the Constitution of the Republic of Latvia and on the compliance of the third part of Article 7 of the Law on Religious Organizations with Articles 91, 99 and 102 of the Constitution of the Republic of Latvia", available at: <https://likumi.lv/ta/id/298702-par-religisko-organizaciju-likuma-7-panta-otras-dalas-un-8-panta-ceturta-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-99-un>. (Accessed 10 November 2023).

8. Parliament of the Republic of Latvia (2022), "Amendments to the Latvian Orthodox Church Law", available at: <https://likumi.lv/ta/id/335376-grozijumi-latvijas-pareizticigas-baznicas-likuma> (Accessed 10 November 2023).

9. Latvijas Vestnesi (2002), "Agreement between the Republic of Latvia and the Holy See", available at: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/66743-latvijas-republikas-un-sveta-kresla-ligums> (Accessed 10 November 2023).

10. Parliament of the Republic of Latvia (2008), "Law of the Latvian Orthodox Church", available at: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/184626-latvijas-pareizticigas-baznicas-likums> (Accessed 10 November 2023).

Стаття надійшла до редакції 28.11.2023 р.

УДК 351+32.019.51:[172.4+343.3](477)

С. П. Потеряйко,

д. держ. упр., доцент, заступник начальника науково-організаційного відділу, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3787-0929>

К. Г. Белікова,

д. держ. упр., професор, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7475-2115>

О. С. Твердохліб,

д. держ. упр., професор, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1502-2937>

В. І. Мазуренко,

к. військ. н., доцент, професор кафедри організації заходів цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7111-8829>

О. С. Ковальов,

к. військ. н., доцент, старший викладач кафедри організації заходів цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7510-032X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.119

КРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗАГРОЗ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТІЙКОСТІ

S. Poteriaiko,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Deputy Chief of the Department of Scientifically-Organizational, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Kyiv, Ukraine

K. Bielikova,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Senior Researcher of the Department of Scientifically-Organizational, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Kyiv, Ukraine

O. Tverdokhlib,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration in Civil Protection, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Kyiv, Ukraine

V. Mazurenko,

PhD in Military Science, Associate Professor, Professor of the Department of Organization of Civil protection Measures, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Kyiv, Ukraine

O. Kovalov,

PhD in Military Science, Associate Professor, Senior lecturer of the Department of Organization of Civil Protection Measures, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Kyiv, Ukraine

CRISIS MANAGEMENT IN CONDITIONS OF INFORMATIONAL THREATS AS A MECHANISM FOR ENSURING THE NATIONAL SYSTEM OF STABILITY

Актуалізовано проблему забезпечення національної системи стійкості в умовах воєнного стану, що обумовлено низкою загроз як зовнішнього, так і внутрішнього походження. Обґрунтовано нагальну потребу у виявленні особливостей та проблемних аспектів кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз як механізму забезпечення національної системи стійкості в умовах воєнного стану та напрямів їх розв'язання.

Проведено аналіз наукових праць, в яких досліджувались питання національної безпеки загалом та національної стійкості зокрема. Встановлено, що проблемні аспекти кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз як механізму забезпечення національної стійкості розглядалися у поодиноких роботах, що не утворює системного підходу до цієї проблематики, на основі чого сформульовано наукове завдання дослідження.

Розглянуто положення законодавства сфери безпеки, зокрема визначення термінів і понять з тематики дослідження та встановлено, що поняття "національна система стійкості" не враховує структурну компоненту цієї системи, а також запропоновано авторське визначення зазначеного поняття. Означено сутність кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз як механізму забезпечення національної системи стійкості. Розроблено у вигляді схеми основні етапи кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз щодо забезпечення національної системи стійкості та розкрито їхню сутність. Запропоновано шляхи розв'язання проблем забезпечення національної системи стійкості.

The problem of national resilience system ensuring in conditions of the martial law has been updated, driven by a range of threats of both external and internal origin. The urgent need to identify the specifics and problematic aspects of crisis management in the face of information threats as a mechanism for national resilience system ensuring in conditions of the martial law and the ways to address them are substantiated.

An analysis of research works addressing national security in general and national resilience in particular has been conducted. It has been established that the problematic aspects of crisis management in the context of information threats as a mechanism for ensuring national resilience have been examined in individual works, which do not constitute a systematic approach to this issue. Based on this, a scientific research task has been formulated.

The provisions of security legislation, including the definitions of terms and concepts related to the research topic, have been considered. It has been noted that the concept of "national resilience system" does not take into account the structural component of this system, and an author's definition of this concept has been proposed. The essence of crisis management in the context of information threats as a mechanism for national resilience system ensuring has been defined. The main stages of crisis management in the context of information threats to ensure national resilience system have been developed in the form of a scheme, and their essence has been revealed. Ways to address the issues of national resilience system ensuring have been proposed.

Ключові слова: публічне управління, механізм, кризовий менеджмент, національна безпека, сектор безпеки і оборони, кризові комунікації, забезпечення національної системи стійкості, інформаційні загрози, гібридні середовища.

Key words: public administration, mechanism, crisis management, national security, security and defense sector, crisis communications, national resilience system ensuring, information threats, hybrid environments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність цього дослідження полягає у тому, що національна безпека є ключовою умовою діяльності та розвитку особистості, суспільства та держави. Сьогодні проблеми у сфері національної безпеки обумовлені значною кількістю загроз різного рівня, багато з яких є глобальними, до яких відносять, зокрема, військові дії.

В умовах масштабних соціальних потрясінь, які нині відбуваються в країні, на особливу увагу заслуговує проблема забезпечення національної системи стійкості, що безпосередньо впливає на безпечну жит-

тєдіяльність населення. Нині перед Україною постала низка загроз як зовнішнього, так і внутрішнього походження. Значне занепокоєння спричиняють загрози комплексного характеру, які особливо складно виявляти. Їх комбінований вплив на безпекове середовище є небезпечним як для держави, так і для суспільства. За таких умов вагоме значення має кризовий менеджмент. Отже, виявлення особливостей та проблемних аспектів кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз як механізму забезпечення національної системи стійкості в умовах воєнного стану та на-

прямів їх розв'язання є наразі актуальним науковим завданням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковим розвідкам з виявлення особливостей та проблемних аспектів кризового менеджменту щодо забезпечення національної безпеки приділено достатньо уваги з боку вітчизняних вчених.

О. Резнікова у [1, с. 42] обґрунтувала висновок, що система національної стійкості потребує механізму, який забезпечить її функціонування та розвиток, уможливить взаємодію всіх складових частин з метою досягнення очікуваного результату. Погоджуємося з думкою вченої, що таким механізмом є система забезпечення національної стійкості, яка має бути цілісною та структурованою, а її елементи тісно пов'язані між собою, зокрема спільними завданнями та метою. На забезпечення цілісності та рівноваги системи загалом впливають прямі та зворотні зв'язки між її елементами, характер взаємодії з іншими системами, впливи з боку внутрішнього і зовнішнього безпекового середовища. Дотично до цих висновків зазначимо, що на функціонування системи забезпечення національної стійкості суттєво впливають інформаційні загрози та стан гібридного середовища, де загрози безпеці мають комбінований характер.

С. Войтко та А. Мельниченко розкрили сутність антикризового управління, що має здійснюватися з урахуванням системних і специфічних принципів, які визначають вимоги до його здійснення [2, с. 62]. Виокремимо найважливіший, на нашу думку, принцип системності, що передбачає розглядати об'єкт управління як систему, що характеризується наборами якісних і кількісних показників, елементами, що взаємодіють та впливають на всю систему загалом та на стан гібридного середовища. Погоджуємося з авторами, які стверджують, що розуміння цих зв'язків, оцінювання характеру їх впливу на елементи системи та запобігання кризовому явищу є наслідком системного бачення керівника органу управління.

В умовах гібридної війни особливістю безпекового середовища є використання сфер життєдіяльності населення та суспільних відносин, які в умовах мирного часу не співвідносяться, зокрема з інформаційними загрозами. Погоджуємося з висновками експертів, що наведено у [3, с. 44], які зазначають, що слабкість української політики в інформаційній сфері зробила нашу державу більш уразливою в умовах воєнного стану. Цьому сприяло національне законодавство, що базувалося на неефективних та декларативних принципах, які не дозволяли побудувати дієву систему інформаційної безпеки.

Розглядаючи нинішні інформаційні загрози в умовах гібридної війни, О. Жайворонок зауважує, що найбільшою руйнівною силою, яка суттєво знижує ефективність державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України, є корупція, яка пронизала майже всі органи державного управління та всі верстви населення. Погоджуємося з висновком вченого, який визначальним чинником поширення та зміцнення корупції вважає незадовільне соціально-економічне становище кожної конкретної людини [4].

Л. Мудрак проаналізувала типи та види сучасних криз, планування роботи з антикризового лідерського менеджменту та комунікації на різних етапах кризи. Як інструменти антикризових комунікацій авторка пропонує: канали комунікацій — інформаційні ресурси (власні внутрішні або зовнішні), які використовує територіальна громада для взаємодії з цільовими аудиторіями згідно з комунікаційною стратегією з метою реалізації Стратегії розвитку громади; інструменти комунікацій громад — способи, за допомогою яких громада взаємодіє з цільовими аудиторіями через заходи, ініціативи, проєкти тощо. Цікавою пропозицією Л. Мудрак вважаємо утворення у територіальних громадах антикризових комунікаційних штабів, які мають безперервно моніторити, аналізувати та прогнозувати ситуацію, моделювати можливий розвиток кризових явищ і пропонувати шляхи, як запобігти цьому, створювати сценарії протидії та відпрацьовувати тактичні речі, що ефективно впливатимуть на населення у подоланні кризи та її наслідків [5, с. 85].

Д. Дубов та А. Баровська, розглядаючи теоретико-концептуальні проблеми розуміння та складності практичної реалізації стратегічних комунікацій на сучасному етапі, актуалізували проблему щодо комунікування в умовах кризи та обґрунтували потребу в підготовці типового регламенту комунікативних дій у кризовій ситуації з метою чіткого визначення алгоритму взаємодії, каналів поширення інформації та встановлення конкретних часових меж реагування державних установ [6, с. 48]. Загалом погоджувачись із пропозиціями вчених зазначимо, що доречним було б у регламенті означити територіальні межі, на які він розповсюджується, адже кожна територіальна громада має свою унікальність, зокрема щодо ресурсного забезпечення.

Серед дискусійних питань щодо змісту проєкту Концепції забезпечення національної системи стійкості, які потребують розв'язання, М. Каліман виділив відсутність визначення видів загроз та ризиків національній безпеці, алгоритмів дій суб'єктів національної стійкості за умов загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій [7, с. 198]. Суть поняття "національна стійкість" М. Назаров визначає у здатності суспільства в партнерстві з владою долати різного роду кризи та конфлікти з мінімальними втратами та можливістю швидкого відновлення. Стійкість, на його думку, пов'язана з суспільною довірою та здатністю до самоорганізації [8, с. 68]. Погоджуємося із запропонованим автором визначенням цього поняття, далі сформулюємо його ширше, зокрема з погляду сектора безпеки і оборони.

Отже, встановлено, що нині вчені частіше розглядають проблеми національної безпеки загалом, однак проблемним аспектам кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз як механізму забезпечення національної стійкості в умовах воєнного стану розглядаються лише у поодиноких роботах та потребують проведення окремого наукового дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Визначення проблемних аспектів кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз як механізму забезпечення національної стійкості в умовах воєнного стану, а також з'ясування напрямів їх розв'язання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до положень чинного законодавства України [9], національна безпека України — це захищеність національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, якими є життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує так само безпечні умови життєдіяльності громадян. Водночас спроможності складових сектора безпеки і оборони України, зокрема органів управління та сил безпеки щодо створення безпечних умов життєдіяльності населення, визначаються під час проведення комплексного огляду складових частин сектора — процедури оцінювання їх стану і готовності, за результатами якої визначаються заходи, спрямовані на досягнення ними необхідних спроможностей до виконання завдань за призначенням у поточних і прогнозованих умовах безпекового гібридного середовища.

Відповідно до [10] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека — найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми — головна мета державної політики національної безпеки. Там само стійкість розглядається як "здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей. Реалізацію пріоритетів національних інтересів України передбачається здійснити, зокрема завдяки посиленню спроможностей Збройних Сил України, інших органів сектора безпеки і оборони. Водночас відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію загроз, зокрема інформаційних. Також у [11] зазначено, що "Україна запровадить національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що, зокрема, передбачатиме оцінку ризиків, своєчасну ідентифікацію загроз і визначення уразливостей, ефективне стратегічне планування і кризовий менеджмент, зокрема впровадження універсальних протоколів реагування на кризові ситуації. Розвиток сектора безпеки і оборони передбачено здійснювати зокрема завдяки створенню системи ефективного управління та координації діяльності органів управління, удосконаленню її архітектури, оптимізації державної системи цивільного захисту, удосконаленню її структури та системи управління (координації), удосконаленню реагування на загрози, пов'язані з надзвичайними ситуаціями будь-якого характеру, уточненню їх завдань на мирний час та в особливий період".

Концепція забезпечення національної системи стійкості (далі — Концепція) [12] визначає "мету, основні принципи, напрями, механізми і строки запровадження та функціонування національної системи стійкості, спрямованої на забезпечення здатності держави й суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати, швидко та повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними.

Там само наведено визначення терміну національної системи стійкості як "... комплексу цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки та безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації ...".

Розглянемо основні завдання щодо запровадження національної системи стійкості, що визначені у [12], а саме: "... аналіз наявних спроможностей щодо забезпечення функціонування національної системи стійкості, удосконалення процедур кризового менеджменту завдяки впровадженню універсальних алгоритмів узгоджених дій щодо реагування на загрози, надзвичайні та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку, впровадження механізмів забезпечення і критеріїв оцінювання стійкості базових елементів...". Зазначені завдання передбачено виконувати завдяки "... налагодженню взаємодії та обміну інформацією між суб'єктами оцінювання ризиків національної безпеки та стану відповідних спроможностей на державному, регіональному і місцевому рівнях ...".

С. Пирожков та Н. Хамітов розглядають стійкість як стратегію держави, так і громадянського суспільства — стратегію країни. Така стратегія стійкості цивілізаційної суб'єктності є стратегією національної стійкості країни, яка існує заради її незалежності та розвитку. Національна стійкість країни, як стратегія, означає гідну відповідь на виклики та випередження загроз, їх нейтралізацію.

По суті, справжня національна стійкість в сучасному світі є стратегією недопущення переростання викликів у загрози, а загроз — у кризи. Проте це є певним ідеалом; рано чи пізно кризові явища можуть виникнути у будь-якій сфері та державі. Тому національна стійкість повинна означати здатність ефективно відновлюватися після криз.

Вчені сформулювали авторське бачення терміну "національна стійкість країни" як такої стратегії її існування, коли вона здатна зберігати збалансованість розвитку та успішно відповідати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти загрозам та кризам, дедалі більше зусиллями політичної та інтелектуальної еліти вчасно передбачати й ефективно реагувати на них заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини, які забезпечує держава в балансі з громадянським суспільством. Таке розуміння національної стійкості робить її реальним потенціалом національної безпеки країни [13, с. 19].

Базуючись на аналізі попередніх наукових досліджень та нормативно-правових актах, наведемо авторські визначення термінів, пов'язаних із національною системою стійкості. Поняття "система" в роботі розглядається як скінченна множина неподільних елементів та відношень між ними, виокремлена з безпекового середовища для досягнення визначеної мети її функціонування. Під стійкістю ми розуміємо якість, що дозволяє системі витримувати зміни параметрів зовнішнього безпекового середовища, відмінні від розрахункових.

Наведемо авторське бачення визначення "національної системи стійкості", а саме як сукупність якостей структури органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які дозволяють їм витримувати зміни параметрів зовнішнього безпекового середовища, відмінні від розрахункових та гарантують збереження безпеки та безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації.

Кризовий менеджмент ми розглядаємо як механізм забезпечення ефективності та гнучкості національної системи стійкості в умовах інформаційних та інших загроз під час запобігання та реагування на кризові ситуації у різноманітному, складному, гібридному середовищі, що характеризується виникненням реальних та потенційних загроз за умов високого рівня невизначеності обставин.

Це досягається своєчасним реагуванням на загрози та кризові ситуації завдяки широкому діапазону безпекових спроможностей національної системи стійкості, відповідністю її кількісних і якісних показників, дієвому управлінню силами та засобами безпекових структур на всіх рівнях ескалації загроз, зокрема на етапі розвитку кризової ситуації — перетворення її від виклику на загрозу та на виникнення кризової ситуації.

Основні етапи кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз щодо забезпечення національної системи стійкості наведено на рис. 1.

В умовах повсякденної діяльності органи державного управління здійснюють моніторинг безпекового гібридного середовища з метою своєчасного виявлення викликів та загроз національній системі стійкості (блок 1). Подальші дії органів управління спрямовуються на виявленні та ідентифікації загроз (блок 2).

У випадку настання кризової ситуації здійснюється її локалізація та першочергові заходи — рятування та евакуація населення, що потрапило під негативний вплив кризи (блок 3).

Надалі проводяться заходи з ліквідації кризової ситуації (блок 4). Після завершення відновлювальних заходів органи управління здійснюють аналіз причин виникнення кризової ситуації та вносять зміни, доповнення до планів реагування на кризи та забезпечення національної системи стійкості (блок 5), заходи щодо запобігання виникненню кризи (блок 6). За зворотним зв'язком продовжується моніторинг безпекового гібридного середовища з метою своєчасного виявлення викликів та загроз національній системі стійкості (блоки 1, 2). Кризовий менеджмент як механізм забезпечення національної системи стійкості здійснюється безперервно у циклічній послідовності. Основними особливостями та проблемами кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз як механізму забезпечення національної системи стійкості в умовах воєнного стану є швидкоплинність та непередбачуваність змін у безпековому гібридному середовищі та раптовість настання кризових ситуацій. У зв'язку з цим процес їх виявлення та ідентифікації ускладнюється, а час реакції збільшується. Одним із напрямів розв'язання цих проблемних питань нами вбачається у

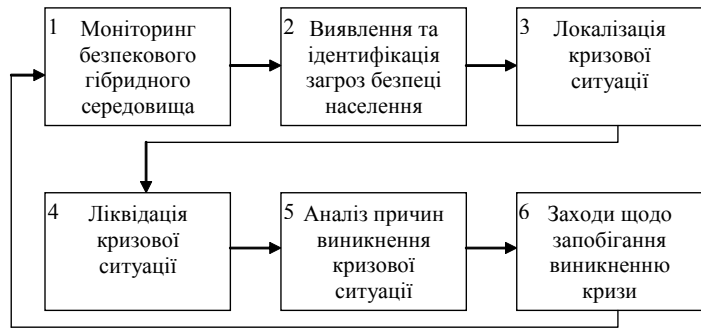


Рис. 1. Етапи кризового менеджменту щодо забезпечення національної системи стійкості (розроблено авторами)

застосуванні засобів раннього виявлення викликів та загроз, технічних засобів отримання, обробки та передавання інформації.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано актуальність теми дослідження, що обумовлена проблемами забезпечення національної системи стійкості. Проведено аналіз попередніх наукових досліджень, нормативно-правових актів та встановлено, що проблемним аспектам кризового менеджменту в умовах інформаційних загроз як механізму забезпечення національної стійкості в умовах воєнного стану присвячено поодинокі наукові праці, а в законодавстві виявлено прогалини щодо висвітлення зазначених питань.

Запропоновано визначення терміну "національна система стійкості" та розроблено етапи кризового менеджменту щодо забезпечення національної системи стійкості. Виявлено особливості та проблемні аспекти кризового менеджменту як механізму забезпечення національної системи стійкості та шляхи їх розв'язання. Напрямами подальших наукових досліджень вбачаються в розробленні проєкту нормативно-правового акта з питань національної системи стійкості.

Література:

1. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мішного безпекового середовища : монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с.
2. Войтко С. В., Мельниченко А. А. Лідерство та антикризовий менеджмент : підручник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во "Політехніка", 2021. 194 с.
3. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і східного партнерства: аналітичний документ / за заг. ред. В. Мартинюка. Київ: Центр глобалістики "Стратегія XXI", 2018. 106 с.
4. Жайворонко О. І. Сучасні загрози інформаційного тероризму в умовах гібридної війни проти України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1223> (дата звернення: 26.10.2023).
5. Мудрак Л. Комунікація і криза. Як громадам протистояти викликам і успішно діяти в період кризи : посібник. Київ, 2020. 108 с.
6. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія / А. В. Баровська та ін. Київ: НА СБ України, 2018. 517 с.

7. Каліман М. Р. Деякі питання вдосконалення процесу забезпечення національної стійкості в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал : наук. журн.* 2021. № 3. С. 196–198. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/51.pdf (дата звернення: 26.10.2023).

8. Назаров М. С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації. *Науковий журнал "Політикус"*. 2020. Вип. 2. С. 64—69.

9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 26.10.2023).

10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.10.2023).

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 26.10.2023).

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості" : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (дата звернення: 26.10.2023).

13. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / за ред. С. І. Пирожкова та ін. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 552 с.

References:

1. Reznikova, O.O. (2022), *Natsionalna stiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyscha* [National Resilience in a Changing Security Environment], NIDS, Kyiv, Ukraine.

2. Voitko, S.V. and Melnychenko, A.A. (1993), *Liderstvo ta antykrizovyi menedzhment* [Leadership and crisis management], Politekhnik, Kyiv, Ukraine.

3. Martyniuk, V. (2018), *Hibrydni zahrozy Ukraini i suspilna bezpeka. Dosvid YeS i skhidnoho partnerstva* [Hybrid threats and public safety. Experience of the EU and Eastern Partnership], Tsentri hlobalistyky "Stratehiia XXI", Kyiv, Ukraine.

4. Zhaivoronok, O.I. (2018), "Modern threats of information terrorism in the context of a hybrid war against Ukraine", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1223> (Accessed 26 Oct 2023).

5. Mudrak, L. (2020), *Komunikatsiia i kryza. Yak hromadam protystoiaty vyklykam i uspishno diiaty v period kryzy* [Communication and crisis. How communities can face challenges and operate successfully during times of crisis], Kyiv, Ukraine.

6. Barovska, A.V., Bondarenko, O.O., Vasiukova, N.V. and Hai, M.O. (2018), *Stratehichni komunikatsii v umovakh hibrydnoi viiny: pohliad vid volontera do naukovtsia* [Strategic communications in a hybrid war: a view from a volunteer to a scientist], NA SB Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

7. Kaliman, M.R. (2021), "Some issues of improving the process of ensuring national sustainability in Ukraine", *Juridical scientific and electronic journal*, [Online], vol. 3, pp. 196—198, available at: http://lsej.org.ua/3_2021/51.pdf (Accessed 26 Oct 2023).

8. Nazarov, M.S. (2020), "National resilience of Ukraine: from conceptual foundations to practical implementation", *Naukovyi zhurnal "Politykus"*, vol. 2, pp. 64—69.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *The Law of Ukraine "On the national security of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed 26 Oct 2023).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 26 Oct 2023).

11. President of Ukraine (2020), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (Accessed 26 Oct 2023).

12. President of Ukraine (2021), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 "On the introduction of the national stability system"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (Accessed 26 Oct 2023).

13. Pyrozhkov, S.I., Maiboroda, O.M., Khamitov, N.V., Holovakha, Ye.I. (2022), *Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidy na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid* [National resilience of Ukraine: strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats: national report], Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток


Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 351.862.4:004

О. Є. Гудзь,
д. е. н., професор кафедри менеджменту,
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9982-7328>

С. М. Петькун,
к. філос. н., доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0703-169X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.125

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ МЕДІАМЕНЕДЖМЕНТУ В РЕАЛІЯХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

O. Gudz,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,
State University of Information and Communication Technologies
S. Petkun,
PhD in Philosophy, Associate Professor, Head of the Department of Public Management
and Administration, State University of Information and Communication Technologies

FORMATION OF STRATEGIC TOOLS FOR MEDIA MANAGEMENT IN THE REALITIES OF DIGITAL TRANSFORMATION

У статті уточнено сутність та складові медіаменеджменту і його стратегічного інструментарію в реаліях цифрових трансформацій, окреслено сутнісні атрибути та специфіку стратегічного інструментарію, визначено роль, характерні риси, функції, ключові завдання соціальних медіа, як складової стратегічного інструментарію медіаменеджменту та обґрунтовано, що домінують стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій є розробка стратегічних альтернатив оптимальних рішень, а найбільш результативним підходом до його формування є проектно-орієнтований підхід на ціннісній основі з використанням нових медіа, що забезпечить: досягнення визначеної стратегічної мети; налагодження гнучких, вигідних взаємодій з усіма контактними аудиторіями; інтерактивність комунікацій та управління; деїєрархізацію організаційного дизайну; демократизацію й креативність управлінських процесів; продукування медіаінновацій; соціальну безпеку, зниження ризиків і загроз щодо довкілля, дискримінації на ринку праці персоналу за ознаками статі, інвалідності тощо; аргументовано необхідність використання якісно нового стратегічного інструментарію медіаменеджменту, особливо у контексті соціальної безпеки в умовах цифрової держави; розглянуто деякі стратегії та рішення, необхідні для ретельного дослідження певної цільової аудиторії, що є постійною вимогою медіа менеджменту та проаналізовано ключові функції медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій у контексті стратегічного інструментарію.

Також у статті наголошено, що національні відмінності визначають і специфіку стратегічного інструментарію медіаменеджменту, що залежить від особливостей медіаполітики держави та її соціальної безпеки, оскільки медіаполітика держави сповідує базові цінності, що властиві українському суспільству та його корпоративній культурі. Саме тому, формування стратегічного інструментарію медіаменеджменту потребує більш складних управлінських альтернатив з врахуванням національної специфіки.

The article clarifies the essence and components of media management and its strategic tools in the realities of digital transformations, outlines the essential attributes and specifics of strategic tools, defines the role, characteristics, functions, key tasks of social media as a component of the strategic tools of media management and substantiates that the dominant strategic tool of media management in the realities of digital transformations is the development of strategic alternatives to optimal solutions, and the most effective approach to its formation is to a project-oriented, value-based approach using new media that will ensure the achievement of a specific strategic goal; establishing flexible, profitable interactions with all contact audiences; interactivity of communications and management; dehierarchization of organizational design; democratization and creativity of management processes; production of media innovations; social security, reduction of risks and threats to the environment, discrimination in the labor market based on gender, disability, etc; the necessity of using a qualitatively new strategic toolkit for media management, especially in the context of social security in a digital state, is argued; some strategies and solutions necessary for a thorough study of a certain target audience, which is a constant requirement of media management, are considered; and the key functions of media management in the realities of digital transformations in the context of strategic tools are analyzed. The article also emphasizes that national differences also determine the specifics of the strategic tools of media management, which depends on the peculiarities of the state's media policy and its social security, since the state's media policy professes the basic values inherent in Ukrainian society and its corporate culture. That is why the formation of strategic media management tools requires more complex management alternatives, taking into account national specifics. The article notes that in the context of strategic media management tools in the realities of digital transformation, the key functions of social media should be defined as follows: information function; consolidation function; entertainment function; content sharing function; creative function; media activism function (flash mobs, actions, events organized through social networks); interaction and cooperation function; classification and rubrication function; function of assessing the relevance, quality and relevance of content; training function; control and verification function.

Ключові слова: медіаменеджмент, цифрові трансформації, стратегічний інструментарій, цифрова держава, інструментарій медіаменеджменту, соціальні медіа, соціальна безпека.

Key words: media management, digital transformations, strategic tools, digital state, media management tools, social media, social security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Докорінно змінюється функціонал медіаменеджменту, оскільки цифрові трансформації сформували принципово новий стиль життя працівників й споживачів (media meshing lifestyle). Для примноження конкурентних переваг у потоці стрімкої цифрової трансформації, медіаменеджмент має бути особливо пластичним й гнучким до нових стратегій. Цифрові трансформації зумовлюють використання сучасного інструментарію медіаменеджменту, особливо в стратегічному горизонті, генеруючи нові його характеристики і стратегії. Активне впровадження новітніх цифрових технологій змінює стандарти комунікацій і обміну інформацією. Водночас відкритість, демократичність і принципова нецензурованість нових медіа генерує прояви деструктивних поведінкових моделей, маніпулятивних зовнішніх впливів, підвищуються ризики розгортання конфліктів, формується особливий інформаційний простір, що об'єктивно зумовлює й використання якісно нового стратегічного інструментарію медіаменеджменту, особливо у контексті соціальної безпеки в умовах цифрової держави. Актуальність дослідження обґрунтовується стрімкою цифровою

трансформацією медіаінструментарію й медіасередовища загалом, використанню принципово нових диджитал-медіа. Означене аргументує наукову значимість та практичну доцільність проблематики предствленої розвідки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Науковий інтерес до формування теоретичної платформи стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій, його специфіки й складових проявляли такі відомі вчені, як: Е. Ардевол, Ж. Бодріяр О. Ігнатенко, Г. Інніс, В. Козаков, М. Кравченко, Д. Мак-Квейл, М. Маклюен, Е. Тоффлер. Однак, незважаючи на численні публікації щодо вказаної тематики, визначення основних характеристик стратегічного інструментарію медіаменеджменту як складного феномена сучасності, пошук ефективних підходів до його формування, розробка методик його фільтрації й відбору при ухваленні управлінських рішень, формування концептуальних підходів щодо розуміння ролі й значення соціальних медіа є не вирішеною проблемою, що вимагає ґрунтовних досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є уточнення сутності та складових медіаменеджменту і його стратегічного інструментарію в реаліях цифрових трансформацій, окреслення сутнісних атрибутів та специфіки стратегічного інструментарію, визначення ролі, характерних рис, функцій, ключових завдань соціальних медіа, як складової стратегічного інструментарію медіаменеджменту та обґрунтування домінант і найбільш результативного підходу до його формування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних наукових розвідках медіаменеджменту, вагома увага приділяється сутності медіа та розглядаються функції й принципи медіаменеджменту. "Медіа" (від латини. "medium" — "посередник"), цим терміном позначають комунікації з їх сукупністю технологій, засобів, інструментів передачі інформації [11]. Цікаво, що Герберт Маршал Маклюен акцентував, "що тип і форма медіа ("generic form of media") важливіші за те значення ("meaning") або зміст ("content"), яке воно передає, тобто сама форма засобу комунікації змінює нашу свідомість" [6, с. 58]. Водночас, переважно, вчені погоджуються, що медіа, зорієнтовані на велику аудиторію, є важливим соціальним й економічним механізмом та значимим інститутом, що формує світоглядні позиції й ціннісні уявлення сучасних людей в цифровій державі й підтримують її соціальну безпеку. Враховуючи складність підходів до розуміння природи медіа, ми окреслюємо медіаменеджмент як комплексну мультифункціональну сферу, що включає процес ухвалення управлінських рішень й відповідних заходів на макро- мезо- та мікрорівнях для побудови механізмів генерування й регулювання інформаційних масивів на основі медіакомунікативного процесу формуючи тим самим цінності й світогляд громадян, що сприятиме соціальній безпеці цифрової держави.

Тобто, медіаменеджмент передбачає діяльність керівників, фахівців, що ухвалюють рішення задля досягнення визначеної мети. Метою медіаменеджменту ми вважаємо формування контурів й регулювання інтенсивності й якістю інформаційних потоків всередині суспільства, публічних організацій, економічних суб'єктів на основі інтерактивності, персоналізації інформації, мультимедіатизації, гнучкості, віртуалізації, конвергентності, неієрархічності, бліцкомунікації, для максимального бажаного впливу на цільову аудиторію та її поповнення.

Національні відмінності визначають і специфіку стратегічного інструментарію медіаменеджменту, що залежить від особливостей медіаполітики держави та її соціальної безпеки, оскільки медіаполітика держави сповідує базові цінності, що властиві українському суспільству та його корпоративній культурі. Саме тому, формування стратегічного інструментарію медіаменеджменту потребує більш складних управлінських альтернатив з врахуванням національної специфіки.

Медіаменеджмент вимагає постійного ретельного дослідження певної цільової аудиторії, для характеристики "портрету" своїх споживачів, що передбачає розробку відповідних стратегій та рішень. У цьому контексті, американський дослідник медіаринку К. Фінк

стверджував, що "менеджер повинен бути кваліфікованим за двома основними напрямками — поточній діяльності та стратегії" [11].

Роль медіаменеджера зростає в реаліях цифрових трансформацій, що зумовлюють різке нарощення інформаційних та медіамасивів.

Інноваційні зміни в реаліях цифрових трансформацій, пов'язані з розвитком цифрових технологій, пояснюють необхідність формування специфічного стратегічного інструментарію медіаменеджменту. Конвергенція, мультимедіатизація, інтерактивність, кросплатформність, персоналізація, глобалізація, віртуалізація, потребують адаптації бізнес-моделей медіа менеджменту до умов нової цифрової реальності, пошуку, фільтрації та відбору нових гнучких стратегічних інструментів в умовах мінливого медіаспоживання.

Стратегічний інструментарій медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій — це сукупність методів, моделей, способів, засобів, механізмів, технологій обґрунтованого портфелю стратегії за чітко визначеними ціннісними принципами і стандартами їх реалізації в медіапросторі.

Зауважимо, що стратегічними інструментами медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій є програми, проекти, прогнози, традиційні та цифрові засоби комунікацій, накопичення, транслявання й споживання інформаційних ресурсів, ланцюги взаємодій між різними контактними аудиторіями.

Таким чином, для стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій сутнісними атрибутами є:

- цілеспрямованість (забезпечує досягнення визначеної мети);
- стратегічність (зорієнтованість на стратегічний горизонт);
- ціннісна орієнтація (використовується із врахуванням сукупності цінностей);
- інтерактивність (забезпечує інтерактивність комунікацій і управління);
- доступність (просторова, соціальна, демократичність комунікацій);
- простота використання;
- різнопрофільність форматів (програми, соціальні мережі, проекти, відеоконференції, відеохостинги, мікроблоги, прогнози, аудіохостинги, аудіоконференції, мобільні додатки, закладки тощо);
- збереження, накопичення, трансляція різноманітного контенту (текст, графіка, аудіо, відео та медійний контент).

Специфіка стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій сформувалася через:

- не прогнозованість медіа простору в стратегічному горизонті;
- інтенсивність впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;
- одночасний вплив конвергенції нових комунікацій (кабельних, супутникових, цифрових, мобільних) і традиційних медіа (друк, телебачення, радіомовлення);
- стрімкий розвиток соціальних мереж;
- загрозу втрати національної культурної ідентичності;

загострення конкуренції на внутрішньому медіаринку;
спрощенню можливість залучення інвестиційних ресурсів на медіапроекти;

стрімкість поширення й генерування продуктивних та технічних медіа новацій;

поглиблення глобалізаційних процесів світового медіаринку, що призводить до поглинання вітчизняних медіакомпаній, зумовлює ухилення від оподаткування та зниження поступлень до бюджету й соціальної безпеки через вплив прибутків;

зростання попиту на персоналізовані та локальні медіапродукти;

розширення диверсифікаційних напрямів медіадіяльності та медіапроектів;

часте впровадження додаткових ієрархічних управлінських рівнів (адміністративний апарат значно віддалений від операційних медіапроцесів);

лавиноподібне зростання інформаційних потоків (медіаменеджерам неможливо зібрати, осмислити й опрацювати необхідний масив інформації, для ухвалення раціональних управлінських рішень);

зростання вимог до технологій медіакомунікацій;

розростання бюрократичних процедур, через збільшення апарату управління (генеруються проблеми обміну інформацією, суперечливості прийнятих рішень, координації заходів, бюрократичної тяганини);

посилення вимог до якості змістового наповнення медіапродукції;

підвищення середніх витрат та зниження ефективності медіадіяльності;

занепад вітчизняних малих медіа підприємств;

зміну умов взаємодії з цільовими аудиторіями та окремими споживачами медіапродукту;

розвиток процесів регіоналізації та демократизації в медіапросторі.

Деякі вчені стверджують, що "сьогодні використання інструментів онлайн-комунікацій вже є невід'ємним елементом комунікаційної стратегії" [2, с. 71]. Відповідно, доходимо висновку, що стратегічний інструментарій медіаменеджменту, опираючись на свою соціокомунікативну сутність включає й соціальні медіа, оскільки "роль соціальних медіа зростає, оскільки одна з головних їх особливостей полягає в інтерактивності і здатності постійно тримати в курсі справ" [10, с. 117], а "характерними властивостями нових соціальних медіа виступають: універсальність, інтерактивність, доступність, мобільність, комунікативність" [8, с. 26].

Вивчаючи соціальні медіа у зрізі їх взаємодії із різними цільовими аудиторіями та окремими споживачами переконаємось, що характерними рисами соціальних медіа слід вважати:

інтернет-майданчик на базі Web 2.0;

легка цілодобова доступність до сучасного інформаційно-комунікаційного простору;

загальнодоступний творчий контент;

значна кількість взаємодіючих користувачів;

простота використання;

контент створюється, легко змінюється, коректується і передається цільовій аудиторії;

можливість ідентифікації цільової аудиторії;

можливість встановити взаємозв'язок та мотивувати цільову аудиторію;

інтерактивність (цільова аудиторія може вільно висловлюючи свої думки і побажання);

формування конкурентних переваг зрівняно з традиційними медіа;

множина профілів і форматів (аудіо, відео, текст, зображення тощо);

велика інтерактивна аудиторія дозволяє залучати цільову аудиторію по усьому світу;

доступ до ринків та аудиторій легкий і доступний.

Водночас, Ю.С. Цаль-Цалко та Ю.Ю. Мороз обґрунтовують, що сьогодні "нехтування можливостями соціальних медіа, зневажання їхнім комунікаційним потенціалом означатиме недосягнення цільових орієнтирів діяльності суб'єктів господарювання. У сучасних конкурентних умовах це загрожує економічному суб'єкту не лише погіршенням позицій у наявній ринковій системі, а й звууженням перспектив інноваційного оновлення ресурсів, позбавлення шансів на інтеграцію в інформаційну економіку" [9, с. 257]. Підтримують таку позицію й інші вчені стверджуючи, що нині, соціальні мережі є "надзвичайно важливим інструментом забезпечення не лише ефективної маркетингової політики та налагодження продуктивних маркетингових відносин, але й визначальним чинником функціонування суб'єкта господарювання, його конкурентної позиції та місця на ринку" [7, с. 127].

Таким чином, соціальні медіа, як складова стратегічного інструментарію медіаменеджменту — це інтерактивні інтернет-платформи і майданчики на основі Web 2.0, які використовуючи свої технологічні, соціокомунікативні, функціональні можливості, формують соціальний простір та мережі лояльних цільових аудиторій, користувачів Інтернету.

У контексті стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій ключовими функціями соціальних медіа варто визначити: інформаційну функцію; функцію консолідації; розважальну функцію; функцію обміну створеним контентом; креативну функцію; функцію медіа-активізму (флешмоби, акції, заходи організовані через соціальні мережі); функцію взаємодії й співпраці; функцію класифікації та рубрикації; функцію оцінки актуальності, якості та релевантності контенту; функцію навчання; функцію контролю й перевірки достовірності фактів.

Ключовими завданнями соціальних медіа у контурі формування стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій доречно визнати:

консолідація цільової аудиторії;

стратегічне управління позиціями та цінностями цільової аудиторії;

максимізація рівня лояльності цільової аудиторії до визначених цінностей та стратегій;

коригування небажаних стереотипів щодо визначених цінностей та стратегій, формування позитивного уявлення про них;

підвищення результативності взаємодій з цільовою аудиторією;

розширення цільової аудиторії;

постійний моніторинг та швидке адекватне реагування на зміни в медіапросторі.

Проте, домінантою стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій визначимо розробку стратегічних альтернатив оптимальних рішень. Стратегічні альтернативи — це сукупність обґрунтованих різнопланових стратегій, зорієнтованих на досягнення стратегічної мети на основі наявного ресурсного потенціалу.

Одним із найбільш результативних стратегічних інструментаріїв медіаменеджменту для реалізації визначених завдань в реаліях цифрових трансформацій, вважаємо формування проєктно орієнтованого портфелю стратегій. Портфель стратегій — "це набір проєктів або програм й інших заходів, робіт, об'єднаних із метою ефективного управління цими роботами для досягнення стратегічних цілей" [4].

Проєктно орієнтований портфель стратегій медіаменеджменту має характеризуватися чіткою цілеспрямованістю на досягнення бажаної мети. Формування проєктно орієнтованого портфелю стратегій медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій слід окреслити як "новий гнучкий метод, який забезпечує взаємозв'язок творчих зусиль із загальними задачами медіаменеджменту. Його суттю є постановка задач, виявлення проблем, що вимагають ефективного вирішення, розробка програми або стратегічного плану, усунення перешкод досягненню визначеної мети [1]. Водночас, "проєктування є одним з елементів передпланової діяльності в процесі розроблення можливих варіантів певного рішення. Це різновид управлінської діяльності, який може широко застосовуватись у процесі розробки різноманітних програм" [3].

Формування проєктно орієнтованого портфелю стратегій медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій — це складний, креативний процес, що спрямований на вибір дієвої альтернативи майбутніх заходів та рішень для досягнення визначеної мети. Його характерною відмінністю є стратегічна зорієнтованість. Проєктно орієнтований портфель стратегій медіаменеджменту передбачає конструювання моделі медіаменеджменту, окреслює його функціональні характеристики, обґрунтовує комплекс технологій, засобів, методів, що допомагають досягти бажану стратегічну мету.

Проєктно орієнтований портфель стратегій, як стратегічний інструментарій медіаменеджменту беззаперечно має свої переваги в реаліях цифрових трансформацій, оскільки він є інструментом розв'язання проблем і досягнення бажаної мети за допомогою декомпозиції стратегій.

Проєктно орієнтований портфель стратегій дає змогу генерувати нову якість медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій, посилити синергійний ефект реалізації проєктів та програм, що характеризує його як найбільш дієвий стратегічний інструментарій. Проте йому притаманні і недоліки, які пов'язані, з часовими обмеженнями проєктів, їх відносною замкнутістю та відособленістю.

Причому, зауважимо, що нині, проєктно орієнтований портфель стратегій медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій має формуватися на платформі сукупності цінностей, тобто його ключовим орієнтиром має бути розвиток і закріплення стратегічно важ-

ливих цінностей для суспільства, держави, публічних організацій, економічних суб'єктів.

Під час формування проєктно орієнтованого портфелю стратегій медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій необхідно опрацювати систему критеріїв оцінки результатів завдань і процедуру відбору складових елементів до портфелю стратегій у просторі встановлених критеріїв та означених цінностей.

Формування проєктно орієнтованого портфелю стратегій медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій — "це безперервний процес створення та оцінювання набору (портфелю) стратегічних ініціатив, призначених для досягнення стійких результатів переваг у збільшенні цінностей. Результати та переваги, отримані завдяки реалізації цих ініціатив, сприяють здійсненню стратегії і дають змогу оцінити ефективність стратегії у створенні цінності" [5]. Тобто, стратегічні орієнтири, завдання, пріоритети, цінності, мають постійно переглядатись, відповідно проєктно орієнтований портфель стратегій медіаменеджменту має коректуватися та бути збалансованим і гнучким.

Формування міцного зв'язку між медіастратегіями та різними програмами, проєктами, ініціативами сприяє генеруванню ними максимальних ефектів і цінностей, що сприяє оптимальній концентрації зусиль щодо втілення обраної стратегії медіаменеджменту в життя. Проте, часто взаємозв'язки між стратегією та різними програмами, проєктами, ініціативами виявляються найслабшими ланками в проєктно орієнтованому портфелі стратегій медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій.

При цьому, наголосимо, що проблематика побудови проєктно орієнтованого портфелю стратегій медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій є архіважливою, і має вагоме соціальне та соціо-комунікативне значення на усіх управлінських рівнях, включаючи державний.

Таким чином, доходимо висновку, що формування стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій на основі проєктно орієнтованого підходу на ціннісній платформі з використанням нових медіа забезпечить:

- досягнення визначеної стратегічної мети;
- побудову інноваційно-орієнтованих адаптивних організаційних медіаструктур (зокрема мереж, венчурів і стартапів);

- налагодження гнучких, вигідних взаємодій з усіма контактними аудиторіями на глобальному, національному та регіональному рівнях, із використанням методів і засобів консультативного й кооперативного стилю управління, інкорпорації, субконтрактації, аутсорсингу, інтеграції;

- інтерактивність комунікацій та управління;
- деїєрархізацію організаційного дизайну, уникнення жорстких ієрархічних структур, надання ширших повноважень підрозділам та філіалам, формування команд та проєктних груп, що сприятиме мінімізації негативного впливу ієрархічної бюрократії, делегуванню компетенцій експертам, підвищить швидкість ухвалення управлінських рішень;

- запровадження сучасних методів формування креативного середовища з метою підвищення творчого потенціалу персоналу.

продукування та накопичення інформаційного мову для ухвалення необхідних стратегічних рішень; демократизацію й креативність управлінських процесів; ефективну взаємодію із цільовою аудиторією; формування умов для розширення цільової аудиторії за рахунок залучення заінтересованих осіб; продукування медіаінновацій; підвищення якості контенту; вплив на цільову аудиторію; соціальну безпеку, зниження ризиків і загроз щодо довкілля, дискримінації на ринку праці персоналу за ознаками статі, інвалідності тощо.

ВИСНОВКИ

У статті уточнено сутність та складові медіаменеджменту і його стратегічного інструментарію в реаліях цифрових трансформацій, окреслено сутнісні атрибути та специфіку стратегічного інструментарію, визначено роль, характерні риси, функції, ключові завдання соціальних медіа, як складової стратегічного інструментарію медіаменеджменту та обґрунтовано, що домінують стратегічного інструментарію медіаменеджменту в реаліях цифрових трансформацій є розробка стратегічних альтернатив оптимальних рішень, а найбільш результативним підходом до його формування є проєктно-орієнтований підхід на ціннісній основі з використанням нових медіа, що забезпечить: досягнення визначеної стратегічної мети; налагодження гнучких, вигідних взаємодій з усіма контактними аудиторіями; інтерактивність комунікацій та управління; деєрархізація організаційного дизайну; демократизацію й креативність управлінських процесів; продукування медіаінновацій; соціальну безпеку, зниження ризиків і загроз щодо довкілля, дискримінації на ринку праці персоналу за ознаками статі, інвалідності тощо, особливо у контексті соціальної безпеки в умовах цифрової держави.

Література:

1. Безверхнюк Т.М. Ресурсне забезпечення регіонального управління: теоретико-методологічні засади: монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. 318 с.
2. Голік, О. В. Комунікації в мережі інтернет як засіб просування косметичних товарів. Актуальні проблеми медіапростору: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. 09 квітня 2020. Київ. 2020. С. 67—71.
3. Горбатенко В. Аналіз майбутнього та його роль в управлінні соціально-політичними процесами. Політичний менеджмент. 2004, № 1 (4) URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/PM_04_9.pdf
4. Глушенкова А.А., Гудзь О.Є., Менеджмент ідей та управління проєктами: навч. посібник. Київ. Планета людей, 2016. 156 с.
5. Молоканова В.М. Проблеми формування стратегічного портфеля проєктів. Управління розвитком складних систем. 2011. Вип. 7. С. 44—47.
6. Маклюен Г. Розуміння медіа. Київ. Науковий світ. 2016. 464 с.
7. Савицька Н. Л., Забаштанська Т. В., Забаштанський М. М., Борисович В. А. Соціальні медіа як сучасний інструмент просування бренда. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2020. № 2. С. 116—130.
8. Струнгар, В. В. Бібліотека і соціальні медіа: термінологічно-понятійний аспект. Бібліотечний вісник. 2014. №6. С. 23—27.
9. Цаль-Цалко Ю. С., Мороз Ю. Ю. Класифікація у сфері соціальних медіа: прикладна статистика та система обліку. Бізнес Інформ. 2020. №1. С. 256—264.
10. Шевченко, Ю. М. Соціальні медіа як інструмент здійснення впливу на масову свідомість. Теорія і практика актуальних наукових досліджень: міжнародної науково-практичної конференції. 22—23 лютого 2019. Миколаїв: Молодий вчений. 2019. С. 116—118.
11. McQuails D. Mass Communication Theory. London: Sage, 2010. 632 p.

References:

1. Bezverhnyuk, T.M. (2009), Resursne zabezpechennia rehional'noho upravlinnia: teoretyko-metodolohichni zasady [Resource provision of regional management: theoretical and methodological principles], ORIDU NADU, Odesa, Ukraine.
2. Golik, O.V. (2020), "Communications on the Internet as a means of promoting cosmetic products", Aktual'ni problemy mediaprostoru: materialy II Vseukrains'koi naukovopraktychnoi konferentsii Actual problems of the media space", [Materials of the II All-Ukrainian scientific and practical conference], Kyiv, Ukraine.
3. Gorbatenko, V. (2004), "Analysis of the future and its role in the management of socio-political processes", Political management, vol. 1(4), available at: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/PM_04_9.pdf (Accessed 14 Nov 2023).
4. Glushenkova, A.A. and Gudz, O.E., (2023), Menedzhment idej ta upravlinnia proektamy [Idea management and project management], Planet of people, Kyiv, Ukraine.
5. Molokanova, V.M. (2011) "Problems of forming a strategic portfolio of projects". Management of the development of complex systems, vol. 7, pp. 44—47.
6. McLuhan, G. (2016), Rozuminnia media [Understanding the media], Nauk svit, Kyiv, Ukraine.
7. Savitskaya, N.L., Zabashtanskaya, T.V., Zabashtansky, M.M. and Borisovich, V.A. (2020), "Social media as a modern tool for brand promotion", Economic strategy and prospects for the development of trade and services. vol. 2, pp. 116—130.
8. Strungar, V. V. (2014), "Library and social media: terminological and conceptual aspect", Library Bulletin, vol. 6, pp. 23—27.
9. Tsal-Tsalko, Y. S. and Moroz, Y. Y. (2020), "Classification in the field of social media: applied statistics and accounting system", Business Inform. vol. 1, pp. 256—264.
10. Shevchenko, Y. M. (2019), "Social media as a tool for influencing the mass consciousness", Teoriia i praktyka aktual'nykh naukovykh doslidzhen': mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii [Theory and practice of current scientific research: international scientific and practical conference], Mykolaiv, Ukraine, February 22—23, pp.116—118.
11. McQuails D. (2010), Mass Communication Theory, London, UK.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2023 р.

УДК 35.078.1:69:061.1(477)

В. І. Шандрюк,
к. держ. упр., докторант кафедри публічного управління та адміністрування,
Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.131

ГЕНЕЗИС ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ ВІД ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

V. Shandryk,
PhD in Public Administration, Doctoral candidate of the Department
of Public Management and Administration, National Aviation University, Kyiv

THE GENESIS OF STATE REGULATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE
FROM THE TIMES OF KYIVAN RUS TO THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

У статті досліджено сутність і зміст процесів становлення та розвитку процесів державного регулювання суспільних відносин в будівельній галузі України на первинних історичних етапах розвитку нашої держави від епохи Київської Русі до часів визвольної боротьби за незалежність початку ХХ століття. Встановлено, що генеза становлення сучасної системи державного регулювання будівельної галузі у ході свого історичного розвитку пройшла певну трансформацію, яка в найбільшому узагальненні може бути поділена на такі шість етапів як: I період — перші джерела державного унормування здійснення будівельної діяльності у часи Київської Русі та Литовсько-польської держави (VI ст. — перша половина XVII ст.) — період формування найперших правових норм щодо регулювання будівництва; II період — козацько-гетьманська доба (кінець XVII — остання чверть XVIII ст.) — період становлення норм, що регулювали процес будівництва в козацькій полково-сотенній державі з характерним для цього періоду домінуванням військової сфери та будівництва оборонних споруд; III період — період — перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій й поширення імперських законодавчих норм, що регламентують відносини у будівельній сфері (остання чверть XVIII ст. — 1917 р.); IV період — спроби відродження української національної державності (1917—1921 рр.), що характеризується певним застоєм в організаційно-правовому регулюванні будівельної галузі, пов'язаним з надзвичайно складними й динамічними політичними та економічними умовами того буремного часу; V період — розвиток і занепад радянської влади (1921—1991 рр.), з характерним домінуванням тоталітарних практик адміністративно-правового регулювання в будівельній галузі; VI період — становлення та розвиток незалежної самостійної держави (1991 р. — до сьогодні) — період формування власної системи державного регулювання та управління у будівельній галузі України.

The article examines the essence and content of the processes of formation and development of the processes of state regulation of social relations in the construction industry of Ukraine at the primary historical stages of the development of our state from the era of Kyivan Rus to the time of the liberation struggle for independence at the beginning of the 20th century. It has been established that the genesis of the formation of the modern system of state regulation of the construction industry

in the course of its historical development has undergone a certain transformation, which in the broadest generalization can be divided into the following six stages: The first sources of state regulation of construction activities in the times of Kyivan Rus and the Lithuanian-Polish state (VI century – the first half of the XVII century) – the period of formation of the earliest legal norms regarding the regulation of construction; The II period – the Cossack-Hetman era (the end of the 17th century – the last quarter of the 18th century) – the period of the formation of norms that regulated the process of construction in the Cossack regimental state with the dominance of the military sphere and the construction of defense structures characteristic of this period; III period – the stay of Ukrainian lands as part of the Russian and Austro-Hungarian empires and the spread of imperial legislative norms regulating relations in the construction sector (the last quarter of the 18th century – 1917); The IV period is the revival of the Ukrainian national state (1917–1921), characterized by a certain stagnation in the organizational and legal regulation of the construction industry, connected with the extremely complex and dynamic political and economic conditions of that stormy time; The fifth period is the development and decline of Soviet power (1921–1991), with the characteristic dominance of totalitarian practices of administrative and legal regulation in the construction industry; The VI period – the formation and development of an independent state (1991 – to the present) – the period of the formation of its own system of state regulation and management in the construction industry of Ukraine.

Ключові слова: публічне управління, будівництво, державне регулювання будівництва, будівельна галузь.

Key words: public administration, construction, state regulation of construction, construction industry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будівельна галузь у будь-якій країні є ключовим структурним елементом її економічної системи та особливого значення вона набуває в умовах воєнного стану, оскільки, за визначенням Т. П. Ткаченко та С. О. Тульчинської "забезпечує не тільки нове будівництво, а й оновлення зруйнованих житлових об'єктів та виробничих потужностей. У таких умовах від будівельної сфери залежать інші види діяльності, а також розвиток та відновлення соціальної інфраструктури" [16, с. 194–195].

Будівельна галузь як об'єкт державного регулювання складається з різних взаємопов'язаних економічних підсистем, кожна з яких має певну ступінь самостійності у виборі свого режиму функціонування. Для досягнення оптимальних результатів з меншими втратами часу і ресурсів, потрібно впроваджувати зовнішні регулюючі впливи на окремі складові системи. Іншими словами, необхідно знайти баланс між загальним режимом функціонування системи і можливістю підсистем самостійно вибирати свої режими діяльності. Такий зовнішній (для самої системи) вплив здійснюється виключно у форматі державного регулювання та державного управління, функціонально метою якого визначається створення необхідних умов для сталого ефективного функціонування будівельного комплексу країни як відповідної економічної підсистеми народного господарства.

У науково-теоретичному та практично-адміністративному плані державне регулювання суспільно-виробничих відносин в будівельній сфері базується на певних історичних національних традиціях, підходах і стандартах та полягає у "врахуванні інтересів державного, регіонального рівнів та місцевого самоврядування, що спричинено розподілом державної власності на загальнодержавну та місцеву з відповідним закріпленням за органами місцевого самоврядування об'єктів будівництва та житлово-комунального господарства. В управлінні сферами, що досліджуються, компетентні органи виконують свої функції в основному через координацію, узгодження, контроль-наглядові повноваження в сформованих економічних умовах" [1, с. 17].

Таким чином, упродовж усього історичного розвитку певного суспільства відбувається становлення системи будівельної галузі від сукупності правових, адміністративних та морально-етичних норм, що регулюють суспільні відносини управлінського характеру в будівельній сфері, до відповідних відносин, що виникають у сфері публічного управління та забезпечення реалізації й захисту інтересів та законних прав юридичних і фізичних осіб з боку органів публічної влади. Тому перш за все державне регулювання в будівельній галузі ґрунтується на управлінні та втіленні в життя управлінських функцій і нерозривно пов'язане з основними етапами

становлення українського суспільства та української державності на різних історичних етапах.

Це обумовлює актуальність дослідження генезису становлення та розвитку процесів державного регулювання суспільних відносин в будівельній галузі України в різні історичні періоди її суспільного розвитку, що й становить мету даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Стан та проблеми державного регулювання та державного управління в будівельній сфері доволі широко опрацьовуються в українському професійному дискусійному просторі. Тематика наукових публікацій зазначеної проблематики, з огляду на багатогранність та багатоаспектність суспільно-виробничих відносин в будівництві, як правило є мультидисциплінарною, вона розгортається в рамках цілої низки сучасних наукових напрямків: державного й публічного управління, економіки та будівництва, технічних наук та менеджменту, інформаційних технологій та екології, соціології та національної безпеки. Зокрема, в зазначеній сфері плідно працюють такі українські дослідники як: І. В. Білецький [1], А. Беломесяцев [2], І. Бойко [3], О. О. Борзенко та О. М. Бойко [4], О. О. Квасницька [7], А. І. Козаченко [8], Є. Г. Комар [9], Н. Мельник [10], С. В. Подлесний, Ю. О. Єрфорт та В. М. Іскрицький [11], Т. П. Ткаченко та С. О. Тульчинська [16] та інші.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Генеза становлення сучасної системи державного регулювання будівельної галузі у ході свого історичного розвитку пройшла певну трансформацію. Відтак розглянемо більш детально, у межах визначених в науковій літературі періодів, процес становлення вітчизняного державного регулювання та державного управління в ракурсі такої його окремої складової як регулювання суспільно-виробничих відносин в будівельній галузі.

За часів Київської Русі, Галицько-Волинського князівства основні завдання влади зводилися до військової, судової та фінансової діяльності, остання з яких безпосередньо стосувалася фінансування будівництва та його оподаткування. В окремих нормах княжої доби (звичаєвому праві, договорах Русі з Візантією, князівських статутах та "уроках") закріплене державне регулювання будівництва шляхів та мостів тощо. У літописних пам'ятках Київської Русі можна простежити доречні напрями стандартизації, планування й розробки технічних програм, спрямованих на будівництво князівських маєтків, каналів, водосховищ, храмів тощо [11, с. 20—21]. Основою їх проектування та будівництва було оборонне значення споруд.

У зазначений період закладаються основи стандартизації в будівництві, так звані норми міри й ваги. Згадка про міри й ваги взагалі, і в будівництві зокрема, зустрічається в "грамотах" київських князів та "Руській правді" — першого правового кодексу Києво-Руської держави. Так, відповідно до ст. 96-97 "Руської правди", визначалося положення про будівництво дерев'яних міських укріплень, веж, мостів, яке велося під керівництвом городника самими городянами й мешканцями на-

воколишніх територій, для яких це було повинністю. Вони ж оплачували й перебування городника в грошовій і натуральній формі [13]. Аналіз зазначеної правової норми вказує на взаємозв'язок будівництва та оподаткування, які були взаємозалежними процесами.

Поряд із вищезазначеною правовою пам'яткою Київської Русі одним із перших "законів" у будівельній галузі можна вважати Уложення київського князя Володимира про дотримання єдиних мір ваги та довжини по всій Русі, датоване 996 роком, відповідно до якого міра — це стандарт. Статтею 15 зазначеного Уложення була встановлена прерогатива церкви стежити за правильністю міри й ваги. Підставами для цього служили книги Священного писання: Второзаконня (гл. 25, ст. 13-15), Левіта (гл. 19, ст. 35-36), Єзекіїль (гл. 45, ст. 10). Обговорюючи виключне право нагляду за мірою та вагою, церква зміцнювала свій авторитет і матеріальне становище за рахунок справляння мита від зважування тощо [5, с. 150].

Здебільшого реалізація норм міри та ваги використовувалася в торгівлі, проте під час будівництва об'єктів військового значення вдавалися до визначених стандартів, контроль за дотриманням яких покладалася на церкву. Передбачалося відповідальність за порушення норм міри й ваги, навіть аж до смертної кари.

Окрім того, було прийнято Статут князя Ярослава о мостах, положення якого датовані 60-ми роками XIII ст. Цей акт належить до числа найважливіших пам'яток новгородського адміністративного законодавства; спрямований на організацію будівництва мостів, він також визначає посадових осіб (тисяцьких, осмеників, винників). До кола обов'язків зазначених осіб, разом із церковними органами, були віднесені повноваження щодо організації та фінансування будівництва мостів, головних торгових магістралей Новгороду й доріг, що ведуть до пристаней та ін [5, с. 2].

Таким чином, у "Руській Правді" відбувається упорядкування суспільних відносин, особливо у сфері господарської діяльності (ремісничая діяльність, торгівля та ін.) шляхом державного регулювання тих суспільних відносин, які вимагали деталізації та конкретизації [3, с. 10], зокрема становлення й закріплення будівельних норм, князівських статутах і грамотах, покликаних регулювати норми міри й ваги в будівництві, процеси планування та розробки технічних програм, пріоритетність спрямування матеріально-фінансових ресурсів на будівництво князівських маєтків, храмів та монастирів. У зв'язку з цим у межах зазначеного періоду було здійснено закріплення в правових пам'ятках Київської Русі будівельних норм щодо визначення норм міри й ваги, планування, будівництва князівських маєтків, замків, храмів.

За часів литовсько-польської доби (друга половина XIV — середина XVI ст.) основою подальшого становлення державного регулювання будівельної галузі слід вважати Литовські Статути. В Арт. 25 Литовського Статуту 1566 р. та Арт. 13, 28-31 цього документа 1588 р. були викладені організаційно-правові засади будівництва мостів, гребель, шляхетських маєтків, готелів тощо [17, с. 124—125]. Певні положення стосувалися реконструкції та забудови історичних пам'яток, розташованих в межах них торговельних маєтків [15]. Положення

Литовських Статутів, що регулювали процедуру здійснення будівельної діяльності на території України досить тривалий час, зумовили подальший розвиток будівельного законодавства.

За часів козацько-гетьманської доби (кінець XVI — 80-ті рр. XVIII ст.) розвиток будівництва пов'язаний із військовою сферою, оскільки переважна більшість нових споруд мала оборонне значення. Цей період характеризується функціонуванням українського козацтва та створенням нової форми української державності — Гетьманщини.

З метою захисту від ворогів козаки будували оборонні споруди, що визначало спрямованість подальшого розвитку будівельного законодавства. Досить показово це проявилось в розподілі повноважень серед козацької старшини: а) гетьмана, який приймав рішення щодо будівництва флоту, фортець, військових заводів; організовував та контролював будівництво фортифікаційних укріплень і кораблів; б) ради старшин, яка затверджувала плани будівництва фортець; в) обозного, який командував будівництвом фортифікаційних споруд та утриманням їх в боєздатному стані, будівництвом та експлуатацією військових заводів; г) ради генеральної старшини, яка мала повноваження фінансування й матеріального забезпечення будівництва військових укріплень, прийняття термінових і таємних постанов стосовно укріплення стратегічних об'єктів; г) артилерійської канцелярії, що виконувала управлінські, наглядові та облікові функції, контролювала будівництво й утримання фортифікаційних споруд; д) полковника, який наглядав за будівництвом та утриманням фортифікаційних споруд, що знаходилися на території полку; е) сотників, які особисто контролювали законність будівництва фортець [8, с. 46, 67].

Слід зазначити також і те, що державне регулювання будівельної галузі в досліджуваний період пов'язують із виданням в 1650 р. Кормчої книги, збірника церковних правил та державних законів, патріархом Іосифом. Складовою її частиною був "Закон градський. По суті, відбувся перегляд уже чинних на той час норм через розбіжності, що виникли в процесі перекладу та переписування Кормчої книги. Відповідно до "Закону градського", гл. 49, розд. (грані) 38 "О построении новых домов и об обновлении ветхих и о других предметах", л. 695, запроваджувалося правове регулювання побудови нових будинків та оновлення ветхих, для чого були визначені дозвільні вимоги на будівництво, переобладнання будинків, які надавалися з боку представників влади. Крім того, окреслювалися стандартні правила забудови, визначалися правила переобладнання й ремонту старих будинків. Інші правові відносини, закріплені Законом градським, мали здебільшого приватноправовий характер [9, с. 118].

Узагальнити все наявне державне регулювання в будівництві в зазначений період вважається доволі сумнівним, оскільки переважна більшість українських земель перебувала у складі різних держав: Угорщини, Литви, Польщі, Молдавії, Московській державі. У зв'язку з цим, незважаючи на позитивні зрушення в розвитку будівельної галузі, а саме впровадження уніфікації обігу містобудівної документації, здійснення та перепланування міст тощо, зазначена галузь здебільшого мала

оборонне значення, спрямоване на розвиток будівництва у військовій сфері.

В останній чверті XVIII — початку ХХ ст. на правому регулюванні будівельної галузі позначилося перебування українських земель у складі двох імперій — Російської та Австрійської (із 1867 р. — Австро-Угорської). Специфіка його застосування визначалася особливостями законодавства цих держав. Зазначимо, що на території Підросійської України поширювалися норми законодавства Російської імперії, окремі з яких датуються XVI—XVII ст. Так, перші письмові свідчення стосовно існування будівельного підряду належать до 1574 р. і стосуються приватних підрядів, коли відносини оформлялися у вигляді підрядних грамот або записів [14, с. 164].

На зазначеній території України промислова стандартизація започатковувалася в XVII—XVIII ст., у цей період було видано низку указів, якими регламентувалися стандартизація кораблебудування, виготовлення озброєння, будівництво. У 1710 р. з'явився указ Петра I "О строительстве типовых жилых домов", де були визначені стандарти будівництва житлових приміщень. Порядок із цим видаються укази Петра I: "О строении каменных зданий" 1709 р., "О строении [...] каменных лавок" 1710 р., "О запрещении на несколько лет строить во всем государстве каменные дом" 1714 р. [12, с. 223].

За часів імператриці Катерини II контрольні повноваження в будівництві були віднесені до компетенції поліції указом "Об отдачи строительства мостов и перевозов в ведомство полиции [...]" 1762 р. № 11.675. Окрім розшуку злочинців, охорони порядку й законності, городничий, як керівник міської поліції, мав у своїй компетенції всі міські казенні та громадські будівлі, відповідав за їх планування, будівництво й ремонт, дотримання будівельних норм. Порядок із цим у містах, відповідно до указу Катерини II "О сделании для городов специальных планов [...]" 1763 р., вводяться спеціальні плани щодо проведення будівельних робіт та забудови міста [12, с. 339].

Подальші кроки в регулюванні будівельній галузі пов'язані з розвитком виробничого нормування, зумовленого розробкою в 1811—1812 рр. "Урочных реестров по части гражданского строительства и по военной работе", а також опробовуванням на їх основі виданого в 1832 р. нормативного збірника "Урочное положение на все общие работы, производящиеся при крепостях, государственных зданиях и гидротехнических сооружениях". Ці документи містили норми витрат робочої сили, транспортних засобів і матеріалів у будівництві.

Поряд із договірними відносинами, вищезазначеними реєстрами та положеннями в будівельній галузі діяли регламентаційні документи кінця XVII — початку XVIII ст. (спеціальні "Уложення по Кам'яному наказу", Межова інструкція, численні імператорські укази, що активно продукувалися протягом першої половини XVIII ст.). Із 1870 р., у зв'язку із запровадженням так званих міських положень, які визначали структуру та повноваження міського самоврядування, муніципальними справами в містах керувала Міська дума та її виконавчий орган — Міська управа, у структурі якої містобудівну політику визначало будівельне управління [10, с. 70].

Головним керівним документом був "Статут будівельний" 1857 р., який визначав повноваження органів державної влади, серед яких можна виокремити: покладання відповідальності на губернатора та місцеву поліцію за дотримання особливих правил про збереження та ремонт давніх споруд; надання дозволу Імператорською археологічною комісією та Імператорською академією мистецтв на реставрацію монументальних пам'яток давнини; затвердження проектів громадських споруд губернським будівельним начальником, міським управлінням; створення комісій губернським будівельним начальником для огляду громадських споруд; видача дозволу міською управою для влаштування в містах громадських купалень; затвердження планів будови міст; визначення технічних будівельних вимог Технічним будівельним комітетом Міністерства внутрішніх справ, які регламентували порядок розробки креслень і визначення вартості будівництва, здійснення виконання робіт і приймання готової будівельної продукції; окреслення переліку документації, яку подає фізична особа для отримання дозволу на будівництво від Міської думи [10, с. 70]. У межах Статуту були систематизовані ключові напрями правового регулювання будівельної галузі, визначалися структура та повноваження органів управління зазначеної галузі, була деталізована специфіка проведення будівельних робіт залежно від складності об'єкта.

Окрім Статуту будівельного, Київською міською думою були прийняті правила забудови міста, будівельні рішення, які приймалися міськими думами [2, с. 7—21]. Позитивними напрацюваннями вищезгаданого кодифікованого будівельного законодавства стало запровадження будівельних стандартів, створення спеціалізованих будівельних управлінь (будівельне управління Міської управи, технічний будівельний комітет Міністерства внутрішніх справ), наділених повноваженнями щодо видачі дозволів на будівництво.

Зміни, що відбулися в результаті реформ, вплинули на делегування повноважень від губернатора та губернських правлінь до палати "домобудівних споруд" і казенної палати, яким були передані функції та повноваження в будівельній галузі. Завідування публічними й казенними будівлями покладалося на новостворені при казенних палатах будівельні експедиції.

Контрольно-наглядові повноваження в будівництві були віднесені до відання поліції, в їх межах здійснювався: нагляд за казенними будовами, їх ремонт та утримання; безпекою і міцністю будівель; нагляд за зовнішнім виглядом міст; створення пожежної безпеки в містах та будівлях.

Поряд із позитивними моментами зазначених реформених змін у будівельній галузі можна назвати й недоліки, пов'язані з неузгодженістю повноважень органів державної влади стосовно отримання дозволу на будівництво та введення громадської будівлі в експлуатацію; суперечності правил забудови міста, затверджених міською думою, окремим положенням Будівельного статуту.

Разом зі Статутом будівельним 1857 р. з 1869 р. почало діяти "Урочное положение на все общие работы, производящиеся при крепостях, государственных зданях и гидротехнических сооружениях", дія якого

була спрямована на підвищення якості будівельних робіт; воно також містило в собі вимоги щодо засобів безпеки при будівництві [7, с. 373].

Починаючи з ХХ ст. приймаються законодавчі акти, спрямовані на врегулювання процедури забудови земельних ділянок фізичними особами, передбачення відповідальності за злочини в будівництві. Так, відповідно до закону "Про право забудови" від 23 червня 1912 р. особі надавалося право користуватися земельною ділянкою строком від 36 до 99 років для будівництва будинків. При цьому забудовник міг після закінчення строку забудови або знести будівлю, або віддати її власникові землі [6, с. 594].

У свою чергу Кримінальне уложення 1903 р. Російської імперії передбачало окрему главу "Про порушення постанов про порядок проведення будівельних робіт і про користування шляхом сполучення і засобами зносин", якою був деталізований визначений перелік злочинів у будівництві.

Зазначений період характеризується становленням промислової стандартизації, спрямованої на впровадження нормування в будівництві; кодифікації будівельного законодавства шляхом прийняття Статуту будівельного; утворенням відповідної системи органів державної влади від центрального до місцевого рівня, об'єднаної за напрямками діяльності в будівельній галузі; створенням спеціалізованих будівельних управлінь (будівельне управління Міської управи, технічний будівельний комітет Міністерства внутрішніх справ), наділених повноваженнями з видачі дозволів на будівництво.

Згаданий період можна визначити як період кодифікації будівельного законодавства, становлення промислової стандартизації, утворення відповідної системи органів державної влади від центрального до місцевого рівня, об'єднаної за напрямками діяльності в будівельній галузі.

У період відродження української національної держави і права (1917—1921 рр.) не відбувається суттєвих реформених змін в організаційно-правовому регулюванні будівельної галузі. Цей час в основному характеризується розвитком військової промисловості, стабілізацією громадського порядку в країні, захистом приватної власності. Відбувається створення профспілок на будівельних підприємствах, установах та в організаціях, виникають спілки будівельників, створюються будівельні профспілкові об'єднання, які відстоюють права працівників. У зв'язку з цим започатковують свою діяльність адміністративні суди, яким підсудні справи між суб'єктами державної влади, цивільними особами стосовно порушення прав останніх.

У період існування Центральної Ради, держави гетьмана П. Скоропадського та уряду Директорії не створювалося спеціалізованого будівельного міністерства, окремі повноваження в будівництві були розпорознені по існуючим органам державної влади: міністерству торгівлі та промисловості, міністерству праці тощо. У зв'язку з цим період із 1917 по 1921 р. можна вважати періодом застою в організаційно-правовому регулюванні розвитку будівництва. Причини такого роду застою й незавершеності державного регулювання доволі чітко визначають О. О. Борзенко та О. М. Бойко, які зазначають, що "об'єктивна можливість проводити

державне регулювання національної економіки з'являється з досягненням певного рівня економічного розвитку, концентрації виробництва і капіталу. Необхідність, що перетворює цю можливість в реальність, обумовлена наростанням проблем і труднощів [4, с. 151].

ВИСНОВКИ

Таким чином підводячи підсумок щодо генезису державного регулювання в будівельній галузі на території України, слід визначити авторське бачення його періодики:

I період — перші джерела державного унормування здійснення будівельної діяльності у часи Київської Русі та Литовсько-польської держави. (VI ст. — перша половина XVII ст.) — період формування найперших правових норм щодо регулювання будівництва. Закріплення в правових пам'ятках ("Руська правда" (Коротка редакція), Уложення київського князя Володимира 996 р., Статут князя Ярослава о мостах 60-х років XIII ст., Литовські Статути (1566 р., 1588 р.) будівельних норм по визначенню норм міри і ваги, плануванню, будівництву маєтків, замків, храмів, мостів гребель;

II період — козацько-гетьманська доба (кінець XVII — остання чверть XVIII ст.) — період становлення норм, що регулювали процес будівництва в козацькій полково-сотенній державі з характерним для цього періоду домінуванням військової сфери та будівництва оборонних споруд. Із цією метою був здійснений чіткий розподіл повноважень козацької старшини в будівництві через виокремлення повноважень гетьмана, ради старшини, обозного, полковника, ради генеральної старшини, осіб артилерійської канцелярії;

III період — перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій й поширення імперських законодавчих норм, що регламентують відносини у будівельній сфері (остання чверть XVIII ст. — 1917 р.). Характерним для цього періоду є кодифікація будівельного законодавства, становлення промислової стандартизації, утворення відповідної системи органів державної влади від центрального до місцевого рівня, об'єднаної за напрямками діяльності в будівельній галузі, створення спеціалізованих будівельних управлінь (будівельне управління Міської управи, технічний будівельний комітет Міністерства внутрішніх справ), наділених повноваженнями щодо видачі дозволів на будівництво;

IV період — спроби відродження української національної державності (1917—1921 рр.), що характеризується певним застоєм в організаційно-правовому регулюванні будівельної галузі, пов'язаний з надзвичайно складними й динамічними політичними та економічними умовами того буремного часу. За короткочасне існування Центральної Ради УНР, Директорії та Гетьманату Петра Скоропадського проблематика державної політики щодо будівельної галузі та її регламентації не розглядалася й фактично було призупинено організаційно-правовий розвиток будівельної сфери;

V період — розвиток і занепад радянської влади (1921—1991 рр.) — період домінування тоталітарних практик адміністративно-правового регулювання в будівельній галузі.

VI період — становлення та розвиток незалежної самостійної держави (1991 р. — до сьогодні) — період формування власної системи державного регулювання та управління у будівельній галузі України.

Література:

1. Білецький І. В. Будівельна галузь та ринок житлової нерухомості як об'єкти державного управління. Підприємництво та інновації. 2023. Вип. 26. С. 14—18.
2. Беломесяцев А. Будівельний статут Російської імперії і практика його застосування в реконструкції міської тканини. Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. 2005. Вип. 2. С. 7—21.
3. Бойко І. Руська правда та її вплив на становлення і розвиток української правової традиції. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2022. Вип. 75. С. 3—16.
4. Борзенко О. О., Бойко О. М. Державне регулювання національною економікою в сучасних реаліях: проблеми та перспективи. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2021. № 4. С. 144—152.
5. Законодательство Древней Руси. Под общ. ред. О. И. Чистякова; Отв. ред. В. Л. Янин. Москва : Юридическая литература, 1984. 430 с.
6. Історія держави і права України : У 2-х т. За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. Т. 1. Київ: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2003. 656 с.
7. Квасницька О. О. Історичний розвиток та становлення будівельного законодавства у правовому досвіді України. Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія". 2012. Т. 12. С. 370—382.
8. Козаченко А. І. Органи державної влади і управління України другої половини XVII ст. : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 210 с.
9. Комар Є. Г. Формування вітчизняної господарсько-правової системи регулювання будівельної діяльності протягом IX-XIX століть. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014. Вип. 64. С. 116—121.
10. Мельник Н. Історичні етапи розвитку організаційних форм управління будівництвом на території України. Вісник ТНЕУ. 2013. № 4. С. 69—76.
11. Подлесний С. В., Єрфорт Ю. О., Іскрицький В. М. Історія інженерної діяльності. Краматорськ: ДДМА, 2004. 128 с.
12. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года : [Собрание 1-е: по 12 декабря 1825 г.]. Санкт-Петербург : В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830-1851. Т4.: 1700—1712: [№№ 1740—2619]. 1830. 881 с.
13. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі. уклад. Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. Харків : Право, 2014. 344 с.
14. Редкін П. Юридичні записки. Т. 1. Київ: Знання, 1992. 465 с.
15. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. Статути Великого князівства Литовського : у 3-х т. Т. 2. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. літ-ра, 2003. 558 с.

16. Ткаченко Т. П., Тульчинська С. О. Особливості управління економічною безпекою будівельних підприємств у воєнний період. *Economic synergy*. 2023. Iss. 3. С. 192—201.

17. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т. за ред. В. Д. Гончаренка. Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. Київ: Ін Юре, 1997. 464 с.

References:

1. Biletskyi, I. V. (2023), "The construction industry and the residential real estate market as objects of state administration", *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyi*, vol. 26, pp. 14—18.

2. Belomesyatsev, A. (2005), "Building charter of the Russian Empire and the practice of its application in the reconstruction of the urban fabric", *Suchasni problemy doslidzhennya, restavratsiyi ta zberezhennya kul'turnoyi spadshchyny*, vol. 2, pp. 7—21.

3. Boyko, I. (2022), "Russian truth and its influence on the formation and development of the Ukrainian legal tradition", *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya yurydychna*, vol. 75, pp. 3—16.

4. Borzenko, O. O. and Boyko, O. M. (2021), "State regulation of the national economy in modern realities: problems and prospects", *Вісник Херсонського національного технічного університету*, vol. 4, pp. 144—152.

5. Chistyakov, O. I. [ed.] (1984), *Zakonodatel'stvo Drevney Rusi* [Legislation of Ancient Rus], *Yuridicheskaya literatura*, Moskva, Russia.

6. Tatsiy, V. Ya., Rohozhyn, A. Y. and Honcharenko, V. D. (2003), *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of the state and law of Ukraine], vol. 1. Kontsern "Vydavnychyy dim "In Yure", Kyiv, Ukraine.

7. Kvasnitska, O. O. (2012), "Historical development and establishment of construction legislation in the legal experience of Ukraine", *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu "Odes'ka yurydychna akademiya"*, vol. 12, pp. 370—382.

8. Kozachenko, A. I. (2001), "State authorities and administration of Ukraine in the second half of the 17th century.", Abstract of Ph.D. dissertation, law Sciences, Kharkiv, Ukraine.

9. Komar, E. G. (2014), "Formation of the domestic economic and legal system of regulation of construction activities during the 9th-19th centuries", *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, vol. 64, pp. 116—121.

10. Melnyk, N. (2013), "Historical stages of the development of organizational forms of construction management in the territory of Ukraine", *Visnyk TNEU*, vol. 4, pp. 69—76.

11. Podlyesnyy, S. V., Yerfort, YU. O. and Iskryts'kyy, V. M. (2004), *Istoriya inzhenerenoyi diyal'nosti* [History of engineering activity], DDMA, Kramators'k, Ukraine.

12. (1830), *Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii s 1649 goda, T4.: 1700—1712* [Complete collection of laws of the Russian Empire since 1649, T4.: 1700—1712], V tipografii Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii, Sankt-Peterburg, Russia.

13. Demydenko, H. H. and Yermolayev, V. M. (2014), *Pravda Rus'ka Yaroslava Mudroho: pochatok zakon-*

dstva Kyiviv'skoyi Rusi [Pravda Ruska Yaroslav the Wise: the beginning of the legislation of Kyivan Rus], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

14. Redkin, P. (1992), *Yurydychni zapysky* [Legal notes], vol. 1. Znannya, Kyiv, Ukraine.

15. Kivalov, S. Muzychenko P. and Pan'kov, A. (2003), *Statut Velykoho knyazivstva Lytovs'koho 1566 roku* [Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1566], vol. 2, Yuryd. lit-ra, Odesa, Ukraine.

16. Tkachenko, T. P. and Tulchynska S. O. (2023), "Features of managing the economic security of construction enterprises during the war", *Economic synergy*, Iss. 3, pp. 192—201.

17. Honcharenko, V. (1997), *Khrestomatiya z istoriyi derzhavy i prava Ukrayiny, u 2-kh t. T. 1: Z naydavnishykh chasiv do pochatku XX st.* [Textbook of the history of the state and law of Ukraine, in 2 vols. Vol. 1: From the earliest times to the beginning of the 20th century], In Yure, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. І. Ханіна,
к. мед. н., докторант кафедри публічного управління та землеустрою,
Класичний приватний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8738-0805>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.138

ПРИНЦИПИ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВОЛОНТЕРСТВА І ЙОГО ВПЛИВ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

O. Khanina,
PhD in Medical Sciences, Doctoral student of the Department of Public
Administration and Land Management, Classical private university

THE PRINCIPLES AND SYSTEMATISATION OF VOLUNTEERING AND ITS IMPACT ON THE FUNCTIONING OF THE STATE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Визначено, що в умовах воєнного стану в Україні волонтерство є процесом, який найбільш оперативно стабілізує кризові ситуації в суспільстві, що виникають під впливом воєнних, гуманітарних та санітарно-епідеміологічних загроз. Волонтерство доповнює окремі функції кризового державного управління.

Представлено систематизацію видів волонтерської діяльності за наступними кваліфікаційними ознаками: за масштабом діяльності, за систематичністю, залежно від організатора діяльності, залежно від правового статусу, за провідним напрямом діяльності, залежно від мотивації до волонтерства, залежно від об'єкта волонтерства.

Обмежені рамки фінансування, зарегламентованість форм фінансування, чітке визначення повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування не надають можливості достатньо оперативно і повною мірою використовувати потенціал інститутів державної влади в наданні благодійної, гуманітарної, технічної допомоги

It was determined that in the conditions of martial law in Ukraine, volunteering is the process that most quickly stabilizes crisis situations in society that arise under the influence of military, humanitarian, and sanitary-epidemiological threats. To a large extent, volunteering complements certain functions of crisis state management.

It is emphasized that the Law of Ukraine "On Volunteering" does not distinguish between volunteering activities of individuals and volunteering activities of organizations. In accordance with the Law of Ukraine "On Volunteering", such activity includes assistance to people in need of social rehabilitation due to a different state of their social status or health defects and old age. The law defines the possibility of medical volunteering for citizens who need it for various reasons, assistance for citizens in the process of realizing their legal rights and interests. An important direction of volunteering, which is regulated by the Law of Ukraine "On Volunteering", is volunteering in the field of events. The Law includes measures to protect the environment, actions to preserve cultural monuments, the historical and cultural environment, the organization of spectacular events of various scales and orientations, for example, sports competitions, contests, exhibitions, etc., to such events.

Our own systematization of the types of volunteering activities is presented according to the following qualifying features: according to the scale of activity, according to systematicity, depending on the organizer of the activity, depending on the legal status, according to the leading direction of activity, depending on the motivation for volunteering, depending on the object of volunteering. The limited framework of financing, the regulation of forms of financing, the clear definition of the powers of state authorities and local self-governments do not provide an opportunity to quickly and fully use the potential of state authorities in providing charitable, humanitarian, and technical assistance, which makes the activities of volunteer structures and volunteers – individuals extremely relevant in modern Ukraine.

*Ключові слова: принципи, систематизація, волонтерство, види, держава, воєнний стан.
Key words: principles, systematization, volunteering, species, state, martial law.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нерівномірний розвиток окремих регіонів планети, окремих ланок світової економіки, наявність глобальних ризиків призводять до диспропорцій соціального розвитку. Гуманістична природа людини, соціальна спрямованість сучасних міжнародних організацій, спонукає до прийняття певними групами людей, певними інституціями рішень про надання допомоги на безкоштовній основі для груп населення в різних регіонах світу. Всесвітній економічний форум визначив наступні групи глобальних ризиків: економічні, екологічні, геополітичні, суспільні, технологічні [1, с. 112]. Всі ці види глобальних ризиків призводять до ймовірності появи певних груп населення, які потребують благодійної допомоги. Наявність різних видів ризиків призводить до різних видів допомоги, які вони потребують та, відповідно, різних видів волонтерської діяльності.

Вашкович В. В. визначає важливість волонтерської діяльності в світі за його думкою існують об'єктивні причини, які роблять розвиток волонтерства актуальним завданням для різних країн та урядів. "По-перше, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини та суспільства. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. По-третє, волонтерство — це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя. По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатний їх вирішити". Безумовно, існують органи державного управління, на які покладена задача вирішення багатьох проблем людей, однак, обмежені рамки фінансування, зарегламентованість форм фінансування, чітке визначення повноважень державних службовців та осіб місцевого самоврядування не дають повною мірою використовувати потенціал інститутів державної влади в наданні благодійної, гуманітарної, технічної допомоги, що робить діяльність волонтерських структур та волонтерів — фізичних осіб вкрай актуальною [2, с. 12].

Особливо зросла актуальність вдосконалення системи державного управління волонтерською діяльністю в умовах воєнного стану. Це зумовлено тим, що волон-

терство є процесом, який найбільш оперативно може стабілізувати кризові ситуації в суспільстві, що виникають під впливом воєнних, гуманітарних та санітарно-епідеміологічних загроз.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І РЕКОМЕНДАЦІЙ

Не дивлячись на велику практичну значущість та актуальність теоретичної розробки цього питання для сучасного громадянського суспільства України, інституційні, правові, управлінські його аспекти не досліджувалися достатньою мірою вітчизняними науковцями. В контексті державного управління в процесі підготовки даної роботи ми спиралися на дослідження таких науковців як: В. В. Вашкович, О.Ю. Василенко, Т. О. Карабін, Я. В. Лазур, В. В. Манзюк, В. М. Рошканюк, які підготували системне видання, яке розкриває методичні основи волонтерської діяльності, в тому числі в сфері управлінських підходів "Посібник волонтера" [2], Сірко В.С. та роботу "Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні" [6], Тохтарьова І.М. та роботу "Волонтерський рух в Україні: шляхи до розвитку громадянського суспільства як сфера соціальних відносин" [10], Сазонця І.Л., Тесленко Т.В. та роботу "Феномен волонтерства в Україні та вплив на його розвиток міжнародних організацій" [14], Сазонця І.Л., Вівсьянника О.М., Баб'як О.В., Фесянова П.О. та роботу "Institutional tools for the development of volunteering" [13].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Стрімкий розвиток процесів волонтерства в Україні сприяє інтенсифікації наукових досліджень в цій сфері. У проведеному дослідженні поставлено за мету визначити принципи волонтерства, систематизувати його основні види визначити його вплив на функціонування держави в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Не дивлячись на той факт, що волонтерська діяльність є дуже креативною сферою і потребує мінімальної заангажованості в процедурах виконання, вона також повинна бути інституалізована та упорядкована у відповідності до традицій суспільства, законодавчих

норм та практики співпраці з органами державного управління. Тому важливою теоретичною задачею є встановлення принципів волонтерської діяльності. Різні автори з різних методологічних позицій формують принципи волонтерської діяльності. Однак, слід взяти за основу усталений підхід, що був схвалений XVI Всесвітньою конференцією добровольців Міжнародної асоціації добровольців у документі, що має назву "Всесвітня декларація добровольства". У відповідності до рішення цієї конференції "волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, безкорисливості, неприбутковості" [3].

В контексті імплементації цих принципів до сучасних реалій, Болотова В. О., Ляшенко Н. О., Байдак Т. М. в роботі "Волонтерська діяльність в Україні як вид соціальної активності" визначають, що "Основні принципи волонтерської діяльності: добровільність (волонтером можна стати тільки за бажанням); незалежність (можливість приймати власні рішення); єдність (багато ідей поєднані одною метою); універсальність (враховуються рівні можливостей кожного); неординарність (політ фантазії не обмежений); зацікавленість (людина отримує задоволення від самого процесу роботи, без матеріальних винагород)" [4, с. 47—57].

Більш широко надають перелік принципів волонтерства Козубовська І.В., Козубовський Р.В., Милан Ж.І. У відповідності до бачення цих авторів визначаються наступні принципи:

визнання права на об'єднання за всіма чоловіками, жінками, дітьми, незалежно від їх расової приналежності, віросповідання, фізичних особливостей, соціального та матеріального становища;

повага до гідності та культури всіх людей;

надання взаємної допомоги, безоплатних послуг особисто, або організовано в дусі партнерства і братерства;

визнання важливості особистих і колективних потреб, сприяння колективному забезпеченню цих потреб;

надання можливості набуття нових знань і навичок, вдосконалення здібностей, стимулюючи для цього ініціативу і творчість людей, даючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем;

стимулювання почуття відповідальності, заохочення сімейної, колективної та міжнародної солідарності [5, с. 8—9]. Такі авторські підходи к організації волонтерської діяльності базуються на принципах гуманізму та поваги до людини. За думкою авторів волонтерська діяльність повинна бути доступна всім верствам населення без обмежень за позначками віросповідання, гендеру, інклюзивності. Науковці визначають, важливим є підходи, як до індивідуального забезпечення потреб окремих особливостей, так і до потреб громад, категорій населення. Важливим є сформульований авторами принцип щодо стимулювання заохочення сімейної солідарності. Це відрізняє тлумачення даних авторів від інших думок. Спільні сімейні цінності та спільна діяльність із залученням членів сімей робить волонтерську діяльність соціально значущою не тільки для отримувачів волонтерської допомоги, але й для самих волонтерів.

Найбільш розширений перелік принципів волонтерської діяльності надає Сірко В.Є. Він групує принципи волонтерської діяльності за такими ознаками як: міжнародні, загальні та спеціальні. Слід визначити, що спеціальні та загальні принципи волонтерської діяльності функціонально відносяться і до міжнародної ознаки принципів, наприклад такі принципи як: верховенство права, законність, рівність усіх людей у своїх правах, гуманізм, демократизм та ін. є не тільки загальними за своєю сутністю, аде й міжнародними, а такі принципи як: доступність та відкритість, добровільність отримання волонтерських послуг, комплексність, забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають волонтерські послуги та ін. відносяться не тільки до спеціальних принципів за ознакою, але й до міжнародних принципів [6].

Таким чином, можна визначити, що науковцями визнаються наступні універсальні принципи волонтерської діяльності:

Законність. Волонтерська діяльність будується на основі норм міжнародного та вітчизняного права. Такі норми постійно вдосконалюються, а процес волонтерства все більше інституалізується, з'являються усталені формальні і неформальні норми та правила, звичаї щодо ведення такого виду діяльності;

Гуманність. Основою волонтерської діяльності є благодійність, яка від початку свого появи як соціальне явище була заснована на гуманності. Волонтерство значною мірою спрямовано на надання допомоги;

Рівність. Волонтери спрямовують свою діяльність на всі категорії населення, які її потребують. Допомога волонтерів не залежить від расової ознаки, гендеру, національності або інших диференціацій за групами.

Добровільність. Волонтерська діяльність є справою добровільною. Ніхто не може примусити особу займатися волонтерством. Якщо особа робить це примусово, то такі дії не можуть розглядатися як волонтерство. Добровільність проявляється і в отриманні волонтерської допомоги. Будь яка особа може отримати, або відмовитися від надання їй волонтерської (благодійної) допомоги.

Безоплатність. Волонтерська діяльність здійснюється на безоплатній основі. Законодавством здійснюється відшкодування та матеріальні компенсації за витрачений час або за матеріальні витрати волонтерів;

Безкорисливість. Волонтерська діяльність не може бути елементом рекламних компаній, PR-акцій, заходів з популяризації. Якщо такі акції проводяться, то вони спрямовані безпосередньо на розширення діяльності самого благодійного фонду або волонтерської організації.

Неприбутковість. Діяльність волонтерських організацій та благодійних фондів, які є основою для надання волонтерських послуг будується на неприбутковій основі. Всі можливі доходи організації спрямовуються на розвиток своєї діяльності.

Незалежність. Діяльність волонтера або волонтерської організації залежить від обставин, які вимагають надання волонтерської діяльності. Шляхи, засоби та форми надання допомоги волонтерські організації обирають самостійно. Лише незначною мірою волонтерська діяльність підлягає державній регуляції.

Креативність. Волонтерство є творчим процесом, якій поєднує в собі раціональний економічний розрахунок, врахування фінансових та матеріальних потреб незахищених категорій населення та творчій підхід до формування проектів надання волонтерської діяльності.

Для того щоб розробити більш оптимальні підходи державного регулювання волонтерською діяльністю є доцільним визначитися із сферою здійснення цієї діяльності, визначити які види діяльності підпадають під визначення волонтерської, а які ні. У вітчизняних авторів існують різні думки щодо видів волонтерської діяльності та їх класифікації. Види волонтерської діяльності визначено в Законі України "Про волонтерство". В Законі не робиться різниці між волонтерською діяльністю фізичних осіб та волонтерською діяльністю організацій. Відповідно до Закону України "Про волонтерство", така діяльність охоплює допомогу людям, що потребують соціальної реабілітації через різний стан свого соціального статусу або вад здоров'я та похилого віку. Законом визначена можливість медичного волонтерства для громадян які його потребують із різних причин, допомоги для громадян в процесі реалізації їх законних прав та інтересів. Важливим напрямом волонтерської діяльності, який регламентується Законом є волонтерство в подієвій сфері. До таких подій Законом віднесено заходи з охорони навколишнього середовища, акції із збереження пам'яток культури, історико-культурного середовища, організації видовищних заходів різного масштабу та спрямованості, наприклад, спортивних змагань, конкурсів, виставок та ін.

В сучасній ситуації важливими є види волонтерської діяльності, які прописані в Законі, що стосуються допомоги в надзвичайних ситуаціях. Крім того, оскільки Законом не забороняється надання інших видів волонтерської допомоги, які прямо не заборонено Законом, в сучасних умовах ведення воєнних дій, види та перелік волонтерської діяльності, волонтерської допомоги постійно розширюється [7].

Перелік видів особливостей волонтерської діяльності, які зумовлюють розвиток напрямів волонтерської діяльності і найбільш повно відповідає сучасним реаліям суспільно-політичного життя в Україні знаходимо в роботі Панькової О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В., "Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи". Автори визначають, що на теперішній час слід волонтерська діяльність зумовлена наступними ознаками:

- велика частка волонтерської діяльності, що не має формального характеру;
- певна "вимушеність" волонтерських ініціатив як наслідок неефективності державних інституцій або обмеженості ресурсів держави;
- високий рівень ініціативності та незалежності діяльності волонтерських структур;
- становлення волонтерських структур як організацій громадянського суспільства, що професійно задовольняють певні потреби;
- прихід багатьох волонтерів не із структур громадянського суспільства, а з різних сфер професійної діяльності, зокрема, з ІТ-технологій, підприємництва тощо [8, с. 25—40]. Такий авторський підхід зумовлено

об'єктивними передумовами формування та розгортання волонтерської діяльності в Україні. Ці умови характеризуються невеликим історичним проміжком часу формування сучасного типу волонтерства, не дивлячись на давні традиції меценатства та благодійності в Україні, особливостями волонтерської діяльності України, яка розвивається дуже швидкими темпами і останніми роками має цільову спрямованість на допомогу армії та цивільним особам, що постраждали внаслідок бойових дій. Інституційна система регулювання волонтерської діяльності тільки формується і на місцевому рівні, в зонах бойових дій, постраждалих від бойових дій влада приймає рішення самостійно на основі узгодження з волонтерами та поточною гуманітарною та військовою ситуацією.

Орієнтуючись на сучасні практичні реалії розвитку волонтерської діяльності та теоретичні напрацювання, вітчизняними науковцями робляться спроби систематизувати процеси, що відбуваються у розвитку волонтерської діяльності. Говоруха Н.О. в роботі "Типи волонтерської діяльності" визначає наступні:

1. Волонтерство на основі навичок.
2. Міжнародне волонтерство.
3. Віртуальне волонтерство.
4. Екологічне.
5. В надзвичайних ситуаціях.
6. В освіті.
7. Корпоративне волонтерство (грантові проекти).
8. Спільнотне (громадське).
9. Соціальне.
10. Волонтерство в лікарнях (медичне).
11. Волонтерство в боротьбі за права людини/ жінки/ діти.
12. Спортивне [9, с. 24—27].

Необхідно визначити, що такий перелік не є достатньо повним. В переліку видів волонтерської діяльності цього автора окремі позиції потребують більш детального пояснення, тому що пересікаються між собою за функції та масштабами охоплення. слід визначити, як позитивний момент цього переліку видів волонтерської діяльності наявність в ньому окремо медичного волонтерства. медичне волонтерство дуже поширене в країнах Європи та США. практично в кожній великій лікарні є волонтерські пункти, які допомагають хворим та їх близьким, що опинилися у важкій ситуації. Така допомога може бути як соціально-психологічного характеру, так і матеріального, наприклад, забезпечення основними доступними ліками, які необхідні для початку термінового лікування.

З точки зору впливу публічного управління на волонтерську діяльність систематизує основні види волонтерської діяльності Тохтарєва І.М. В роботі "Волонтерський рух в Україні: шляхи до розвитку громадянського суспільства як сфера соціальних відносин" авторка визначає окремі напрями здійснення волонтерської діяльності в Україні, зокрема:

- 1) надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах (за місцем проживання особи, у стаціонарних інтернатних установах та закладах; у реабілітаційних установах та закладах; в установах та закладах денного перебування; у територіальних центрах соціального обслуговування; в установах та

закладах тимчасового або постійного перебування та в ін. закладах соціальної підтримки;

2) залучення пенсіонерів, дітей та молоді до участі у волонтерській діяльності;

3) встановлення зав'язків із міжнародним волонтерськими організаціями [10, с. 156—161].

Слід визначити, що в даному випадку авторка наголошує, що медична складова є великою часткою волонтерської діяльності. Медична допомога волонтерами на безкоштовній основі надається не тільки в лікарнях, але й реабілітаційних установах та закладах, наприклад хосписах, санаторно-курортних закладах, будинках для літніх людей, соціальних центрах, якщо така медична допомога не потребує оперативного втручання. В закладах соціальної підтримки людям похилого віку можуть надаватися ліки на безкоштовній основі, надаватися психологічна допомога і т.і.

Якщо не враховувати великий сегмент волонтерської діяльності, який пов'язано з військовими діями, то можна погодитися з переліком видів волонтерської діяльності, який надають Болотова В. О., Ляшенко Н. О., Байдак Т. М. в роботі "Волонтерська діяльність в Україні як вид соціальної активності". За думкою цих авторів, волонтерська діяльність на тепершній час реалізується повною мірою в таких сферах як:

1. Благоустрій міста, прибирання сміття та забруднень водойм.

2. Допомога громадянам, що мають проблеми зі здоров'ям, таким як особи похилого віку, інваліди, поранені.

3. Допомога громадянам, які не мають житла, соціально дезадаптовані.

4. Захист прав і свобод людини і громадянина, на захист прав соціально незахищених груп громадян.

5. Допомога тваринам, добровільна допомога зоопаркам і заповідникам.

6. Пропаганда здорового способу життя, проведення бесід, спрямованих на профілактику наркоманії, куріння, алкоголізму, СНІД, підліткової злочинності.

7. Надання посильної допомоги органам правопорядку, рятувальникам, медикам і тому інше.

8. Допомога в організації концертів, різного роду фестивалів та інших розважальних заходів, конференцій, спортивних змагань.

9. Донорство [4, с. 47—57].

Серед перелічених видів волонтерської діяльності слід визначити такі, що повною мірою пов'язані із медичними послугами на безкоштовній основі. До таких видів діяльності можна віднести допомога громадянам, що мають проблеми зі здоров'ям. Авторами віднесені до таких категорій особи похилого віку, інваліди, поранені. Слід дати до цього переліку також осіб з хронічними захворюваннями, які не мають інвалідності, але постійно потребують ліків. Наприклад діабетики та деякі інші хворі, а також необхідно віднести дітей, які під час перебування в санаторно-курортних закладах можуть отримувати медичну допомогу, наприклад вітаміни, креми від загару, профілактичні процедури, реабілітаційні процедури для певних категорій хворих. Пропаганда здорового способу життя також відноситься до медичних видів волонтерства, як і профілактика наркоманії, куріння, алкоголізму. На відміну від інших авторів, ці на-

уковці відносять до волонтерської діяльності донорство, яке безумовно є актом громадянської зрілості та свідомості. Держава всіляко підтримує донорський рух.

Азьмук Н. А. в роботі "Волонтерська діяльність як траєкторія реалізації трудового потенціалу в Україні" надає не тільки перелік видів волонтерської діяльності, а наводить класифікацію волонтерської діяльності за ознаками, однак, без вказання конкретних прикладів. Автором надається класифікація за рівнем впливу, або масштабом діяльності така діяльність як глобальна, національна, регіональна, місцева. Не дивлячись на той факт, що волонтерство як правило локалізується на національному, регіональному та місцевому рівнях, ми можемо надати приклади і глобального рівня волонтерської діяльності, які здійснювали міжнародні організації під час пандемії COVID-19. Наступна класифікація — за тривалістю/витраченим часом визначається автором як короткотривала, середньотривала, довготривала. Великі волонтерські проекти як правило тривають довгий час. Тривалість проекту великою мірою залежить від його масштабу. За систематичністю автор виділяє надання допомоги постійно, періодично, одноразово. Чинник системності тісно пов'язаний із масштабом проекту та його часовими рамками. За змістом автором виокремлюється фінансова допомога, волонтерська допомога. Більшою мірою для волонтерської діяльності притаманна матеріальна допомога (яку автор трактує як волонтерська), але й фінансова допомога є частиною волонтерської діяльності, наприклад, як складова процесу зборів коштів на ліку. Продукти, дитячі речі, устаткування, техніку і т.і. Цікавою є авторська класифікація за ознакою рівня використання ІКТ: традиційна, цифрова, змішана. Інформаційні технології присутні практично в кожній сфері соціально-економічного життя людини, тому вони активно застосовуються у волонтерській діяльності [11].

Спираючись на проаналізовані теоретичні дослідження, а також на результати наукових доробок, що представлені в монографії Горінова П., Драпушко Р. "Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження" та в інших дослідженнях можна представити власну систематизацію видів волонтерської діяльності за кваліфікаційними ознаками, що представлена в таблиці 1.

Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В., в роботі "Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи" визначають, що "вичерпний перелік видів та напрямів волонтерської діяльності скласти неможливо, однак до основних найчастіше відносять освітню діяльність, роботу з дітьми та молоддю, допомогу у лікувальних закладах і закладах соціального захисту, діяльність із захисту навколишнього середовища тощо" [8, с. 25—40]. Необхідно погодитися з думкою авторів про неможливість скласти повний реєстр волонтерської діяльності. В тепершній час волонтерські послуги мають дуже широкий перелік, який весь час розширюється у відповідності до зміни суспільних, економічних соціальних умов в країні. Це визначає і внесення змін у представлену класифікацію, як в плані нових класифікаційних ознак, так і в розширенні видів волонтерської діяльності.

Таблиця 1. Класифікація видів волонтерської діяльності

Класифікаційна ознака	Види волонтерської діяльності
За масштабом діяльності	Глобальна, національна, регіональна, місцева
За систематичністю	Надання допомоги постійно, періодично, одноразово
Залежно від організатора діяльності	Волонтерство на індивідуальній основі Волонтерство на базі волонтерської організації Корпоративне волонтерство
Залежно від правового статусу	Формальне волонтерство (діяльність, що здійснюється волонтерськими організаціями та групами, з укладенням письмових договорів) Неформальне волонтерство (волонтерська діяльність, що здійснюється в результаті вільного вибору)
За провідним напрямом діяльності	Соціальне волонтерство Культурне волонтерство (волонтерська діяльність у сфері культури) Екологічне волонтерство (волонтерство у сфері природоохоронної діяльності) Медичне волонтерство Івент-волонтерство Медіаволонтерство, онлайн-волонтерство Військове волонтерство
Залежно від мотивації до волонтерства	Волонтерська робота із задоволення фізіологічних потреб (приготування їжі, пошив і роздача одягу, робота у притулку тощо) Волонтерська робота із задоволення потреби у безпеці (робота спільно із правозахисними організаціями, розповсюдження екологічно чистих продуктів харчування, моніторинг якості води) Волонтерська робота із задоволення соціальних потреб (організація та участь у різноманітних соціальних заходах, збір благодійних пожертв) Волонтерська робота з метою самореалізації (викладацька діяльність, тренерська робота, наукове консультування, розробка власного соціального проєкту)
Залежно від об'єкта волонтерства	Фізичні особи Юридичні особи (лікарні, хоспіси, булініки для літніх людей, госпіталі, дитячі заклади) Органи державного управління та місцевого самоврядування

Джерело: складено автором за [11, 12].

ВИСНОВКИ

В умовах воєнного стану в Україні волонтерство є процесом, який найбільш оперативно стабілізує кризові ситуації в суспільстві, що виникають під впливом воєнних, гуманітарних та санітарно-епідеміологічних загроз. Значною мірою волонтерство доповнює окремі функції кризового державного управління.

Спираючись на проаналізовані теоретичні дослідження, можна представити власну систематизацію видів волонтерської діяльності за наступними кваліфікаційними ознаками: за масштабом діяльності, за систематичністю, залежно від організатора діяльності, залежно від правового статусу, за провідним напрямом діяльності, залежно від мотивації до волонтерства, залежно від об'єкта волонтерства. Обмежені рамки фінансування, зарегламентованість форм фінансування, чітке визначення повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування не надають можливості достатньо оперативно і повною мірою використовувати потенціал інститутів державної влади в наданні благодійної, гуманітарної, технічної допомоги, що робить діяльність волонтерських структур та волонтерів — фізичних осіб вкрай актуальною в сучасній Україні.

Література:

- Сазонець І.Л., Сазонець О.М. Управління проєктами та ризиками в туризмі : Навч. посіб. Київ. "Центр учбової літератури", 2023 р. 201 с.
- Вашкович В. В. Посібник волонтера / В. В. Вашкович, О.Ю. Василенко, Т. О. Карабін, Я. В. Лазур,

В. В. Манзюк, В. М. Рошканюк. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2022. 88 с.

3. Всесвітня декларація добровольства / XVI Всемирная конференция добровольцев Международной ассоциации добровольческих усилий (IAVE), Амстердам, январь, 2001. URL: http://www.volunteer.ru/5/1/5_1_dekl1.htm (дата вернення: 12.05.2023 р.).

4. Болотова В. О., Ляшенко Н. О., Байдак Т. М. Волонтерська діяльність в Україні як вид соціальної активності. GRANI . 2018, № 21 (9). с. 47—57.

5. Козубовська І.В., Козубовський Р.В., Милян Ж.І. Залучення майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери до волонтерської діяльності: метод. рекомендації. ДВНЗ "Ужгородський національний університет" 2022 р. 34 с.

6. Сірко В.С. Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Вікторія Сергіївна Сірко; МВС України, Одеськ. держ. ун-т внутр. справ. — Одеса, 2018. — 246 с.

7. Про волонтерську діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 42. — Ст. 435.

8. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. Український соціум. 2016. № 2 (57). С. 25—40.

9. Говоруха Н.О. Типи волонтерської діяльності. Загальна педагогіка і історія педагогіки. 2018. № 8. С. 24—27.

10. Тохтарьова І.М. Волонтерський рух в Україні: шляхи до розвитку громадянського суспільства як сфера соціальних відносин. Теорія і практика державного управління і місцевого самоврядування. 2014. № 2. С. 156—161.

11. Азьмук Н. А. Волонтерська діяльність як траєкторія реалізації трудового потенціалу в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7216> (дата звернення: 23.05.2023).

12. Горінов П, Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

13. Igor Sazonets, Oleh Vivsyannyk, Olena Babiak, Olena Khanina, Petro Fesianov. (2023). Institutional tools for the development of volunteering. Revista Conhecimento & Diversidade. v. 15 n. 37. (Web of Science).

14. Тесленко Т.В., Сазонець І.Л. Феномен волонтерства в Україні та вплив на його розвиток міжнародних організацій: Теоретико-прикладні аспекти розвитку індустрії гостинності, туризму, виробництва в умовах міжнародної економічної інтеграції. матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 20 трав. 2021 р. Дніпро: ДГУ, 2021. С. 63—66.

References:

1. Sazonets', I.L. and Sazonets', O.M. (2023), Upravlinnia proektamy ta ryzykam v turyzmi [Management of projects and risks in tourism], Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

2. Vashkovych, V.V. Vasylenko, O.Yu. Karabin, T.O. Lazur, Ya.V. Manziuk, V.V. and Roshkaniuk, V.M. (2022), Posibnyk volontera [Volunteer manual], Vydavnychij dim "Hel'vetyka", Odesa, Ukraine.

3. IAVE (2001), "World declaration of volunteerism", available at: http://www.volunteer.ru/5/1/5_1_dekl1.htm (Accessed 12.05.2023).

4. Bolotova, V.O. Liashenko, N.O. and Bajdak, T.M. (2018), "Voluntary activity in Ukraine as a social activity", GRANI, vol. 21 (9), pp. 47—57.

5. Kozubovs'ka, I.V. Kozubovs'kyj, R.V. and Mylian, Zh.I. (2022), Zaluchennia majbutnikh fakhivtsiv sotsial'no-pedahohichnoi sfery do volonters'koi diial'nosti [Involvement of future specialists in the social and pedagogical sphere in volunteer activities], DVNZ "Uzhhorods'kyj natsional'nyj universytet", Uzhhorod, Ukraine.

6. Sirko, V.S. (2018), "Administrative and legal provision of volunteer activities in Ukraine", Ph.D. Thesis, Law, MVS Ukrainy, Odes'k. derzh. un-t vnutr. Sprav, Odesa, Ukraine.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "About volunteer activity", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 42.

8. Pan'kova, O.V. Kasperovych, O.Yu. and Ischenko, O.V. (2016), "The development of volunteer activity in Ukraine as a demonstration of civil society social resources activation: specificity, problems and perspectives", Ukrains'kyj sotsium, vol. 2 (57), pp. 25—40.

9. Hovorukha N.O. (2018), "Types of volunteering", Zahal'na pedahohika i istoriia pedahohiky, vol. 8, pp. 24—27.

10. Tokhtarova I.M. (2014). "Volunteer movement in Ukraine: The way to development of civil society as a sphere of social relations", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia, vol. 2, pp. 156—161.

11. Azmuk, N.A. (2019), "Labor volunteering as a trajectory for labor potential in Ukraine", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 8, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7216> (Accessed 23.05.2023).

12. Horinov, P. and Drapushko, R. (2022), Volonters'ka diial'nist' v Ukraini: sotsial'no-pravove doslidzhennia [Volunteer activity in Ukraine: socio-legal study], Derzhavnyj instytut simejnoi ta molodizhnoi polityky, Kyiv, Ukraine.

13. Sazonets, I. Vivsyannyk, O. Babiak, O. Khanina, O. and Fesianov, P. (2023), "Institutional tools for the development of volunteering", Revista Conhecimento & Diversidade, vol. 15, no. 37.

14. Teslenko, T.V. and Sazonets', I.L. (2021), "The phenomenon of volunteering in Ukraine and its influence on the development of international organizations", Teoretiko-prykladni aspekty rozvytku industrii hostynnosti, turyzmu, vyrobnytstva v umovakh mizhnarodnoi ekonomichnoi intehtratsii. materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii [Theoretical and applied aspects of the development of the hospitality industry, tourism, production in the conditions of international economic integration. Materials of the International Scientific and Practical Conference], DHU, Dnipro, Ukraine, pp. 63—66. *Стаття надійшла до редакції 27.11.2023 р.*

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток


Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 351.82:328.18

О. В. Захаріна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління, Поліський національний університет, Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2622-7663>
П. О. Соколовський,
магістрант, Поліський національний університет, Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8259-0699>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.145

ДЕРЖАВНИЙ БРЕНДИНГ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ: ДЕФІНІЦІЇ ТА СУСПІЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ

O. Zakharina,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual
Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr
P. Sokolovskyi,
Master's student, Polissia National University, Zhytomyr

STATE BRANDING IN PROVIDING NATIONAL INTERESTS: DEFINITIONS AND SOCIAL NEED

У статті досліджено сутність та проблематику національного брендингу. Встановлено, що першочерговим для держави є формулювання цілі (бажаного майбутнього), задля досягнення якої проводитиметься державний брендинг. Вивчення реального стану справ держави дозволяє розробити відповідну програму дій та підібрати необхідний інструментарій брендингу. Доведено, що ключовий чинник національного брендингу полягає в єдиному стратегічному і комплексному підході в довгостроковому періоді з метою формування позитивного відношення та зацікавленості цільових аудиторій при умові належного фінансового забезпечення.

Обґрунтовано необхідність використання брендингу для популяризації держави у світі. Визначено переваги використання брендингу державою. Проаналізовано формування бренду на досвіді розвинених країн. Доведено, що від правильно побудованого бренду держави залежить її конкурентоспроможність, приплив інвестиційного капіталу, позиція держави на світовій арені. Визначено роль публічної влади у розробці та просуванні національного бренду.

The article examines the essence and problems of national branding. It is emphasized that powerful integration processes involve all states without exception in the globalization cycle. At the same time, each state strives to strengthen the key factors of national development, to find its own party in the global concert. For this, the state must clearly position itself in international public opinion, in other words, become a brand state. It has been proven that all measures to popularize the state, create the image it needs, which is based on the values of national self-determination, can be combined into one category "state branding", which has every chance of being a practical mechanism of public administration for the purpose of organizing the party-political space and promoting a positive image of the state.

It is hypothesized that a civil servant's personal brand and a party's political brand can allow a public service to strengthen its connection with the public, form long-term voter preferences, and secure its political future. Therefore, the problems of brand and branding, as a process of brand formation, become interesting not only for entrepreneurs, but also for politicians, statesmen and scientific research in the field of public administration.

It was established that the primary priority for the state is the formulation of the goal (desired future), to achieve which state branding will be carried out. Studying the real state of affairs of the state allows you to develop an appropriate program of actions and choose the necessary branding tools. The process of creating and implementing branding programs should be two-level: internal and external, and take place in parallel at these two levels with the maximum correspondence of the announced ideas within the framework of the branding concept to the real state of affairs in the country.

It has been proven that the key factor of branding is a single strategic and comprehensive approach in the long-term with the aim of forming a positive attitude and interest of target audiences under the condition of adequate financial support. The necessity of using branding to popularize the state in the world is substantiated. The advantages of using branding by the state have been determined. Brand formation based on the experience of developed countries is analyzed. It has been proven that the state's competitiveness, the inflow of investment capital, and the state's position on the world stage depend on a properly built state brand. The role of public authorities in the development and promotion of the national brand is determined.

Ключові слова: державний брендинг, національний бренд, держава-бренд, імідж країни, популяризація країни, розвинені країни, публічне управління.

Key words: state branding, national brand, state-brand, country image, country promotion, developed countries, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В кінці ХХ ст. формування бренду стало невід'ємною частиною підприємництва, особливо компаній, які прагнуть вийти на нові ринки, у тому числі світові. Водночас, гостру конкурентну боротьбу за вплив та світову політику ведуть не лише окремі компанії-бренди, а й цілі держави. Потужні інтеграційні процеси втягують у глобалізаційний кругообіг усі без винятку держави. При цьому кожна держава прагне посилити ключові чинники національного розвитку, знайти, так звану, власну партію у загальносвітовому концерті. Для цього держава повинна чітко позиціонувати себе у міжнародній громадській думці, іншими словами — стати державою-брендом. Крім того, особистий бренд державного службовця та політичний бренд партії можуть дозволити публічній службі посилити зв'язок із громадськістю, сформувати довгострокові переваги виборців та забезпечити її політичне майбутнє. Тому проблеми бренду та брендингу, як процесу формування бренду, стають цікавими не лише для підприємців, а й для політиків, державних діячів та наукових досліджень у сфері публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сутність та проблематику державного брендингу висвітлюють у своїх роботах такі закордонні автори, як Ф. Котлер, І. Рейн, Є. Браун, С. Девис, У. Оллінс. Ідея введення терміну "національний брендинг" та ряд праць щодо просування держав за допомогою брендингу належить Саймонту Анхольту. Серед вітчизняних науковців, що здійснили свій внесок у формування теоретико-практичної бази державного брендингу можна відмітити Г. Полішко, Т. Дудар, Т. Нагорняк, О. Шевченко, А. Старостіну.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є виявлення можливостей і перспектив використання державного брендингу як дієвого інструменту популяризації держави у світі.

Об'єктом дослідження є процес формування державного бренду. Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних аспектів управління державним брендом у системі публічного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Всі заходи з популяризації держави, створення потрібного їй іміджу, в основі якого закладено цінності національного самовизначення, можна об'єднати в одну категорію "брендинг держави", який має всі шанси бути практичним механізмом публічного управління з метою організації партійно-політичного простору та просування позитивного іміджу держави [3]. Тому сьогодні питанням створення та просування національного бренду приділяють увагу практично всі країни світу. Відбувається інституалізація даної діяльності, розробляються оригінальні підходи та практичні прийоми просування оновлених брендів.

Наприклад, бренд Швейцарії — "Swissness". Країна є однією з найстабільніших держав світу. Яскраве підтвердження тому — розташування штаб-квартири ООН у Женеві та проведення щорічного економічного форуму у Давосі. В Швейцарії розміщено ключові підрозділи більше ніж 850 міжнародних компаній, з нею асоціюються такі поняття, як якість (годинники), надійність (банки) та достаток (рівень життя населення) [2].

Водночас Швейцарія пропонує виняткову кількість переваг: стратегічне розташування у самому серці Європи, високий рівень життя, безпечну та надійну інфраструктуру, привабливу систему оподаткування. Завдяки високому рівню стабільності та правової безпеки у Швейцарії компанії можуть впевнено планувати свою діяльність, маючи, до того ж, широкі можливості залучення висококваліфікованої робочої сили. Відомі у всьому світі дослідні інститути та університети, а також ефективний обмін знаннями та технологіями є найважливішими факторами успіху Швейцарії на світовій арені.

Бренд "Swissness" уособлює в собі швейцарський спосіб життя, культуру, дух, світогляд народу, який пишається своєю відповідальністю, точністю, лояльністю й екологічністю. Особливим духом бренду є привабливий образ альпійської країни, що стала острівцем стабільності в сучасному неспокійному світі. Завдяки умі-

лому брендингу товари з позначкою "вироблено в Швейцарії" завжди мають попит, незважаючи на високі ціни. Акцент бренду "Swissness" на стабільності, а отже сильному організаційно-економічному публічному управлінню [2].

Ще одним яскравим прикладом є національні брендингові стратегії Німеччини. На межі ХХ—ХХІ ст. у внутрішній та зовнішній політиці держави відбулися кардинальні зміни, які знайшли своє відображення в реалізації відповідних національних брендингових стратегій. Перша з них була проведена у 1998-1999 рр. Її автором став Уоллі Олінс, провідний спеціаліст в галузі державного брендування. Ціль бренду "DEBAte: Germany as a Global Brand" полягала у створенні нового образу об'єднаної Німеччини, відкритої для світу. Гаслом брендингової кампанії стало "Різноманітність через єдність". У рамках розробленого бренду застосовано креативний хід — було запропоновано на національному прапорі змінити чорну смугу на блакитну. На думку фахівців, блакитний колір демонстрував відкритість, дружельюбність та належність країни до Євросоюзу, а чорний — асоціювався з похмурими сторонами в історії Німеччини. Було проведено опитування населення, здійснено аналіз досвіду інших, проте ідеї нового бренду не отримали підтримку у широкого загалу [1].

У 2002 р. в Німеччині знову було організовано кампанію зі створення оновленого національного бренду "Brand Manifesto for Germany". У ній взяли участь піар-фірма ECC Kohtes Klewes та Інститут ім. Гете. Перед фахівцями стояло досить складне завдання — змінити негативні думки та стереотипи про Німеччину у світі. Акцент знову був зроблений на кольорах бренду. Червоний, жовтий, блакитний кольори демонстрували кардинальні зміни курсу держави. Крім того, бренд прикрасили літери DE, що відповідало імені ФРН в мережі Інтернет. На думку організаторів кампанії, Німеччини слід було спиратися насамперед на досягнення у сфері культури та мистецтва, які мають стати широко відомими у світі [4].

Великий суспільний резонанс викликала брендингова кампанія Німеччини, приурочена до проведення Чемпіонату світу з футболу в 2006 р. Для ФРН це була знакова подія, яка дозволила яскраво заявити про себе на міжнародній арені, розповісти про досягнення сучасної Німеччини всьому світу та підняти свій статус на міждержавному рівні. У зв'язку з проведенням світової першості з футболу було запущено кілька брендингових кампаній, орієнтованих на внутрішню та зовнішню аудиторію.

Найцікавішим став національний бренд "Land of Ideas", який був направлений на вирішення питань оновлення політичного, економічного та економічного розвитку, а також культурного іміджу держави. Бренд покликаний був представити Німеччину як країну, що успішно розвивається, яка є безперечним лідером у різних галузях економіки: машинобудуванні, фармакології, косметології, біотехнології. Це підтверджують відомі у світі бренди Німеччини: BMW, Audi, Mercedes, Porsche, Bayer, Nivea, Boss. Кожну деталь нового бренду було продумано: його художня концепція, графічне виконання та дизайн. Лицем бренду стала відома німецька модель Клаудія Шіффер. У Токіо, Нью-Йорку, Лондоні, інших країнах плакат з К. Шіффер, загорнутої в німець-



Рис. 1. Категорії репутаційних переваг бренду Німеччини

Джерело: власні дослідження авторів.

кий прапор, можна було побачити в різних містах, районах, на станціях метро та ін.

У Берліні було створено художній проект "Хід ідей", який об'єднав представників німецької науки, культури та промисловості. Жителі столиці та численні гості Берліна змогли знову відзначити досягнення країни, пов'язані з великою спадщиною Альберта Ейнштейна, Людвіга ван Бетховена, Іммануїла Канта, засновника відомого спортивного бренду ADIDAS Адольфа Дасслера. Після завершення Чемпіонату світу з футболу брендингова кампанія мала продовження у різних стипендіальних та освітніх проектах, науково-дослідних конкурсах [2].

Завдяки продуманому національному бренду Німеччині вдалося розширити економічні та політичні контакти, встановити партнерські відносини з Індією та Китаєм. Важливим результатом бренду стало підвищення позиції країни в індексі найпопулярніших національних брендів. При цьому, визнанням ефективності роботи німецьких бренд-менеджерів можна назвати розвиток в ізного туризму. Зазначимо, що приблизно 90 % закордонних гостей, що були на Чемпіонаті світу з футболу, заявили, що рекомендують відвідати Німеччину.

Німеччина, як місце подорожування й відпочинку, символізує надійність, а також асоціюється з поняттям сталого розвитку та відповідальності. Починаючи з 2008 р. Німеччина входила в першу трійку, а зараз лідирує у позиції з просування національного бренду. У рамках маркетингової діяльності, особливо цифрових кампаній, країна працює над тим, щоб постійно бути у діалозі з клієнтами під час поточної кризи та підтримувати бренд із його сильними сторонами, визнаними у всьому світі.

До того ж, Німеччина посідає перше місце з 60 країн світу у рейтингу Nation Brands Index та займала найвищий рейтинг NBI у 2008 р., 2014 р. та 2017—2021 рр. [2]. Репутаційні переваги Німеччини представлено на рис. 1. Згідно з цим, респонденти з усього світу особливо позитивно ставляться до покупки німецьких продуктів, привабливості інвестування в німецький бізнес та можливості працевлаштування в Німеччині.

Таким чином, національні брендингові кампанії Німеччини показують, що ефективний бренд — це потужний інструмент, що сприяє вирішенню політичних, економічних та культурних завдань, а також формує позитивного образу держави як за кордоном, так й усередині країни.

Зрештою, однією з перших держав, які активно почали застосовувати брендинг на державному рівні, була Франція. Ще в 1987 р. у Франції була створена організація Maison de la France з метою просування країни в туристичного напрямку. Пізніше організація трансфор-

мувалася в агентство з розвитку туризму "Atout France". Агентством прийнято та реалізовано ряд брендингових стратегій розвитку туризму, в тому числі і довгострокова програма "Зустрічаємось у Франції". В основі логотипу Atout France лежить образ дівчини Маріанни, героїні картини Ежена Делакруа "Свобода. Рівність. Братство". Логотип виконаний у кольорах французького триколюру, що символізує нерозривність будь-яких ініціатив громадськості із публічною владою [1].

З 2001 р. у Франції діє агенція Invest in France (IFA). Вона відповідає за залучення міжнародних інвестицій та підсилення економічної привабливості держави. Низка агенцій працює на міжнародному, державному та регіональному рівнях.

У 2003 р. уряд Франції доручив фахівцю з реклами Філіпу Ленченеру розробку національного проекту з формування "марки Франції", який мав звести всі унікальні аспекти французької реальності в єдиний документ, на підставі якого можна було б проголосити Францію "країною-маркою". "Марка Франція" стала ядром брендингової карти держави.

Відмітимо, що одним із елементів національного брендингу Франції є акцент на якість товарів. Так, у 2010 р. було створено асоціацію Pro France для налагодження рівного діалогу між владою та вітчизняними товаровиробниками. В рамках державної програми презентовано бренд "Origine France Garantie" (Справжня французька якість), унаслідок якого просування французького виробника відбувається через некомерційні спілки виробників, роботу зі ЗМІ для залучення уваги до регіональних виробників, державну підтримку та просвітницьку роботу некомерційних громадських ініціатив (наприклад, розроблені сайти про французькі товари, постійно оновлюється рейтинг та переліків французьких виробників).

До того ж, для державної стратегії позиціонування Франції характерний регіональний підхід, оскільки кожне її місто самотутнє та цікаве всім віковим категоріям. Наприклад, в рамках національного бренду Нормандія асоціюється з устрицями, Ельзас — з Різдвом та глінтвейном, а Прованс — з цвітінням лаванди, живописними парками та містами-заповідниками.

Здебільшого у Франції реалізовано багато проектів з ознайомлення іноземців з французькою культурою. Важливою складовою національного бренду держави є популяризацію французької мови. Так, Франція підтримала створення Міжнародної організації франкофонії та створила Французький інститут, одним із завдань якого є просування французької мови. Таким чином, французький уряд, приділяючи велику увагу розвитку державного брендингу, зробив Францію взірцем у створенні єдиної стратегії позиціонування та просування держави у світі [1].

Таким чином, розглянуті приклади демонструють, що існують різні шляхи формування бренду держави. По-перше, це історично сформоване позиціонування, яке значною мірою носить природний характер. Наприклад, досвід Швейцарії та Франції. Так, у світі образ Франції давно склався як туристичної Мекки — "Побачити Париж — і померти!", хоча найпотужнішим традиційним засобом брендування держави є її високоякісна промислова та сільськогосподарська продукція. А по-друге, іншим шляхом формування бренду держави є

просування іміджу й усвідомлене позиціонування держави. Наприклад, досвід Німеччини. Цей шлях ще можна назвати стратегією бренд-іміджу, при якому враховується велика питома вага іміджевих та репутаційних характеристик держави.

Отже, сьогодні не бути брендом — це серйозний промах держави, яка прагне залишатися конкурентоспроможною та політично впливовою на міжнародній арені.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи вищесказане відмітимо, що бренд держави — це її образ, унікальний і привабливий. Цей образ має бути точно прорахований, спланований, його поява у свідомості має бути не випадковістю, але прогнозованим результатом брендингу. Отже, національний брендинг — це не данина сучасним тенденціям, а необхідність задля досягнення конкурентоспроможності держави на міжнародному ринку та її сприйняття у світі.

Література:

1. Данкевич В. Є., Захаріна О. В., Походенко В. М. Генезис ідеї брендингу як інструменту публічного управління. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 2. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1973>.

2. Походенко В. М. Державний брендинг та національні інтереси: управлінський аспект: кваліфікаційна робота. Поліський нац. ун-т, каф. економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління; наук. кер. Захаріна О. В. Житомир, 2021. 38 с. URL: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/12374>.

3. Anholt S. The Role of Image and Identity in International Relations in Pike. Brands and Branding Geographies: Edward Elgar Publishing. 2011. P. 289—301.

4. Karens R. J., Eshuis E. H., Klijin J. V. The impact of public branding: an experimental study on the effect of branding policy on citizen trust. Public Administration Review. 2016. Vol. 76 (3). P. 486—494.

References:

1. Dankevych, V., Zakharina, O. and Pokhodenko, V. (2021), "The genesis of the idea of branding as a tool of public administration", Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok, [Online], vol. 2, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1973> (Accessed 15 Nov 2023).

2. Pokhodenko, V. M. (2021), "State branding and national interests: management aspect", Polis'kyj nats. un-t, kaf. ekonomichnoi teorii, intelektual'noi vlasnosti ta publichnoho upravlinnia, Zhytomyr, Ukraine, available at: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/12374> (Accessed 15 Nov 2023).

3. Anholt S. (2011), "The Role of Image and Identity in International Relations in Pike", Brands and Branding Geographies, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, pp. 289—301.

4. Karens, R. J., Eshuis, E. H. and Klijin, J. V. (2016), "The impact of public branding: an experimental study on the effect of branding policy on citizen trust", Public Administration Review, vol. 76 (3), pp. 486—494.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2023 р.

УДК 579:327.5

*В. В. Захарін,
к. вет. н., доцент, доцент кафедри внутрішньої патології, акушерства,
хірургії і фізіології, Поліський національний університет, Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4157-644X>*

*В. В. Сухенко,
магістрант, Поліський національний університет, Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-1222-3331>*

*А. Г. Стасюк,
магістрант, Поліський національний університет, Житомир
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-6564-7886>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.149

РОЗВИТОК БІОТЕХНОЛОГІЙ ТА ПИТАННЯ БІОБЕЗПЕКИ

V. Zakharin,
PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Internal Pathology,
Obstetrics, Surgery and Physiology, Polissia National University, Zhytomyr

V. Sukhenko,
Master's student, Polissia National University, Zhytomyr

A. Stasyuk,
Master's student, Polissia National University, Zhytomyr

DEVELOPMENT OF BIOTECHNOLOGIES AND ISSUES OF BIOSAFETY

У статті розкрито потенціал нових методів біотехнології, сутність яких полягає в тому, що вони дозволяють не тільки модифікувати біологічні організми, а й фактично створювати нові, що кардинально відрізняються від своїх природних прототипів. Особливу увагу приділено розвитку генної терапії, яка створює високотехнологічну методологію для застосування біологічної зброї нового покоління, прямої та цілеспрямованої розробки нових видів біологічної зброї, насамперед вірусної, токсинної та генної. Досліджено об'єктивні та суб'єктивні сторони технологічного тероризму та виділено особливо небезпечний його різновид — біотероризм.

Запропоновано розподілити ризики використання біотехнологій в наступні групи: біологічні ризики — захворювання людей і тварин, їх отруєння та смерть; економічні — зменшення кількості працездатного населення, скорочення або зупинення обсягів національного виробництва; соціальні — паніка, страх, голод, збільшення числа соціальних конфліктів; політичні — дезорганізація роботи державного механізму; військові — виведення з ладу живої сили, зниження боєздатності збройних сил держави.

Розроблені пропозиції щодо підвищення ефективності захисту від біологічної зброї та управління ризиком використання біотехнологій, що вимагає, по-перше, знання молекулярних механізмів дії потенційно небезпечних агентів, а по-друге, здатність швидкого використання цих знань для практичного реагування в конкретній ситуації, для чого має бути високий розвиток фундаментальної науки.

The article reveals the potential of new methods of biotechnology, the essence of which is that they allow not only to modify biological organisms, but also to actually create new ones that are radically different from their natural prototypes. It has been proven that the development of science and modern technologies, which permeate all spheres of life and activity of man and society, became an essential tool in the development of globalization. It is hypothesized that scientific and technological progress is not only a source of energy that develops both production, trade, financial, and humanitarian spheres of relations, but is also, at the same time, a biological hazard of the modern world. Thus, the creation and use of biological weapons of a new generation is based on the latest achievements of biological sciences and biotechnology. Special attention is paid to the development of gene therapy, which creates a high-tech methodology for the use of biological weapons of a new generation, direct and targeted development of new types of biological weapons, primarily viral, toxin and gene.

The objective and subjective sides of technological terrorism were studied and a particularly dangerous type of it was identified – bioterrorism, which is understood as an international crime that involves deliberate action or inaction in relation to the release, dispersion or distribution of biological agents and toxins, as a result of which harm is caused to life and the health of people, animals, plants or the threat of causing such damage is created with the aim of intimidating the population, violating public safety and influencing decision-making by public and state authorities, as well as international organizations. It is emphasized that bioterrorism carries a special danger of a global nature. And the development of molecular biology and biotechnology leads to the realization of the inevitability of this type of terrorism in the near future and, therefore, the need to create both a global and a national defense strategy.

It is proposed to divide the risks of the use of biotechnology into the following groups: biological risks – diseases of people and animals, their poisoning and death; economic – a decrease in the number of the working population, reduction or stoppage of national production volumes; social – panic, fear, hunger, increase in the number of social conflicts; political – disorganization of the work of the state mechanism; military – incapacitation of manpower, reduction of combat capability of the armed forces of the state.

Proposals have been developed to increase the effectiveness of protection against biological weapons and risk management of the use of biotechnology, which requires, firstly, knowledge of the molecular mechanisms of action of potentially dangerous agents, and secondly, the ability to quickly use this knowledge for practical response in a specific situation, for which to be a high development of fundamental science.

Ключові слова: біотехнологія, генетична інженерія, технологічний тероризм, біотероризм, біологічна зброя, молекулярна біологічна зброя, ризики, біологічні ризики.

Key words: biotechnology, genetic engineering, technological terrorism, bioterrorism, biological weapons, molecular biological weapons, risks, biological risks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Революція, що відбувається в даний час в галузі біотехнологій, здатна створити біологічну зброю, яка за вражаючими параметрами не поступається ядерній та при цьому має гнучкість у застосуванні. Зловмисне використання біотехнологій також може сприяти спалахам хвороби у майбутньому. Незалежно від того, чи є злочинець державним суб'єктом, чи терористичною групою, розробку та вивільнення біологічної зброї, такої як отрута чи інфекційне захворювання, буде важко виявити та ще важче зупинити. На відміну від кулі або бомби, смертоносні клітини можуть продовжувати поширюватися ще довго після свого "запуску". Таким чином, розвиток біотехнологій може нести більше ризиків, ніж інші галузі наук: мікроби наскільки малі, що їх важко виявити, але їхня небезпека потенційно більша. Крім того, сконструйовані клітини можуть ділитися самостійно та поширюватися в природі та соціумі з непередбачуваними, катастрофічними наслідками.

Все це переконує у необхідності фокусування уваги науки на дослідженні поняття, сутності, ознак та різновидів біологічного тероризму з метою пошуку адекватних підходів запобігання та припинення цього одного з найнебезпечніших видів тероризму. Тому вивчення питання захисту від біологічної зброї та управління ризиком використання біотехнологій зумовило проведення даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед зарубіжних вчених, які вивчали теоретичні проблеми біологічного тероризму відмітимо праці Дж. Белла, Б. Дженкінса, П. Диспо, Р. Кяттербака, Б. Крозьє, У. Лак юера, Н. Левінгстоуна, Р. Міллера,

Ж. Серв'є, Дж. Слівовські, Р. Соле, П. Уілкінсона, А. Шмідта, Я. Шрайбера, Р. Еріксона. Питанням державної політики України в забезпеченні її біологічної безпеки приділені праці О. І. Бондаря, Л. П. Новосельської, Т. Г. Іващенко, В. П. Гандзюри, О. П. Кулінича. Вчені досліджують систему біологічної безпеки в Україні, концептуальні засади та досвід її формування, визначають основні принципи державної системи біологічної безпеки та спрямовують свої дослідження на пошук нових напрямів її забезпечення.

Методи управління та контролю ризику сучасних біотехнологій висвітлюються в працях В. Ф. Чешка, О. О. Стародубця, І. М. Лютої, О. М. Ковальова, О. М. Мартиненка, А. М. Сердюка, Ю. М. Скалецького. Методологічним та теоретичним дослідженням біологічної зброї, біологічного тероризму та ризиків військового використання біотехнологій займаються В. Ф. Чешко, О. П. Кулінич, М. Ю. Кравчук, В. М. Завгородня, Р. В. Костюк та ін. вітчизняні науковці.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є вивчення сутності, ознак та ризиків використання біотехнологій, а також визначення перспективних напрямів забезпеченні біобезпеки.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення біобезпеки при стрімкому розвитку біотехнологій. Предметом дослідження є комплекс наукових засад, пов'язаних із уникненням біологічних загроз і ризиків використання біотехнологій та забезпеченням інтересів держави у сфері гарантування біологічної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Людство увійшло в третє тисячоліття з величезними знаннями в галузі наук про життя та колосальним потенціалом їхнього практичного використання. Шля-

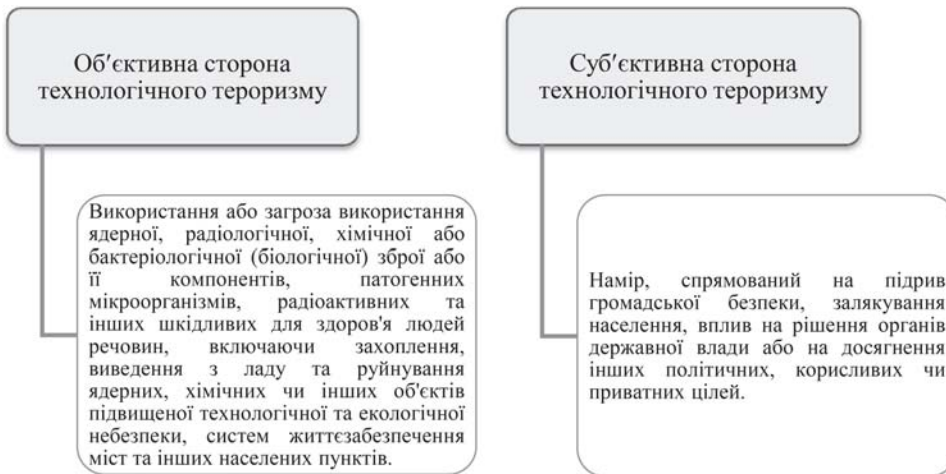


Рис. 1. Об'єктивні та суб'єктивні сторони технологічного тероризму

Джерело: власні дослідження авторів.

хом впливу на молекули ДНК і РНК, сучасна людина може довільно і спрямовано змінювати спадковість навколишнього живого світу — бактерій, рослин, тварин і навіть людини. Це відкриває безпрецедентні можливості для технологічного прогресу (розвитку біотехнології та біоінженерії) та революційних проривів у медицині (гена терапія) і сільському господарстві (трансгенні, або генетично модифіковані, рослини та тварини). При цьому весь потенціал нових методів біотехнології якраз і складається в тому, що вони дозволяють не тільки модифікувати біологічні організми, а й фактично створювати нові, що кардинально відрізняються від їх природних прототипів. За цих обставин біологічна безпека стає однією з головних проблем людства.

Небезпеки, що виходять із прогресу біологічної науки, насамперед молекулярної біології, та її практичних застосувань, таких як гена та білкова інженерія, гена терапія, молекулярне управління розвитком — різноманітні. Так, сьогодні створюються нові рекомбінантні гени, які раніше були відсутні в природі, і прогресуюче поширюються трансгенні, або генно-модифіковані організми (організми з чужорідними генами), що використовуються в рослинництві, в тваринництві та в мікробіологічній промисловості. Очевидно, що потенційна небезпека полягає у можливості неконтрольованого поширення нових видів та генів, що порушують природну рівновагу та живі системи. Ще серйознішу небезпеку становить створення методики та методології для маніпулювання людською спадковістю [3].

Розглянемо розвиток генної терапії. Позитив у терапії симптоматики спадкової дефектності без вилучення дефектних генів, як це передбачається всією стратегією генної інженерії, з часом призведе до збільшення поганих генів у людському генофонді і тому, рано чи пізно, відбудеться їх виродження. Як наслідок в майбутньому людство очікує на геронтологічну кризу. Зрештою, гена терапія створює високотехнологічну методологію для застосування біологічної зброї нового покоління, прямої та цілеспрямованої розробки нових видів біологічної зброї, насамперед вірусної, токсинної та генної. Не можна не враховувати такі особливості цієї зброї, як виняткової масовості ураження при помірних фінансових витратах та виробничих потужностей для її створення, а та-

кож можливості прихованого виробництва та застосування, перспективи як відстроченого ефекту, так і надзвичайно швидкої дії біологічної зброї. Особливо небезпечним може бути груповий та індивідуальний тероризм із застосуванням біологічної зброї. Проблема полягає в тому, що всі досягнення та технологічні розробки генної інженерії, генної терапії та інших напрямів біотехнології та біоінженерії можуть бути безпосередньо та прямо використані для створення біологічної зброї нового покоління [5].

При цьому, вступ людства в нове тисячоліття вплинув на усвідомлення того, що міжнародний тероризм буде постійною загрозою XXI ст. Ця загроза може включати як прихований тероризм з боку деяких країн, індивідуальний та груповий тероризм релігійних сект, так і патологічний тероризм самогубців та психопатів. Весь розвиток сучасної цивілізації надає раніше небачені технічні можливості для широкомасштабного тероризму. При цьому, міжнародне право виділяє особливо небезпечний різновид міжнародного тероризму — технологічний тероризм. Дії, які відносяться до об'єктивної та суб'єктивної сторони технологічного тероризму представлені на рис. 1.

Говорячи про технологічний тероризм, виділимо особливо небезпечний його різновид — біотероризм. Біотероризм — це міжнародний злочин, який перебуває в умисній дії або бездіяльності щодо вивільнення, розсіювання або розповсюдження біологічних агентів та токсинів, внаслідок чого завдається шкода життю та здоров'ю людей, тварин, рослин або створюється загроза заподіяння такої шкоди з метою залякування населення, порушення суспільної безпеки та впливу на прийняття рішень органами публічної та державної влади, а також міжнародними організаціями [1].

Історичним корінням біотероризм сягає в глибоку давнину, коли заражені матеріали підкидалися противнику з метою спалаху захворювань. Такі випадки науковці розцінюють як перші акти біотероризму. Так, наприклад, війська Олександра Македонського закидали трупи людей, померлих від чуми, в колодязі з питною водою, а карфагенський полководець Ганнібал обстрілював глиняними горщиками з отруйними зміями міста та фортеці, зайняті супротивником [4]. У часи військових дій від інфекційних хвороб нерідко гинула більша частина особового складу військ, ніж від застосування наступальної зброї противника. Наприклад, у військових кампаніях Мексики та Перу в 1741 р. 75 % англійських солдатів загинули від жовтої лихоманки.

У різні століття під час бойових дій у розташування противника закидалися за допомогою різних способів трупи людей і тварин, що загинули від небезпечних епідемічних інфекцій: облога м. Тортони (1155 р., Італія), Столітня війна (1339 р., замок Тін на річці Шельда), облога Золотою Ордою генуезької фортеці Кафи на уз-

бережжі Кримського півострова (1346 р.), облога Карлштейна (1426, Чехія). Під час Першої світової війни Німеччина здійснювала бактеріологічні диверсії проти супротивників, заражаючи небезпечними інфекціями коней та велику рогату худобу [5].

Тому підкреслимо, що біотероризм несе у собі особливу небезпеку глобального характеру. А розвиток молекулярної біології та біотехнологій у XX—XXI ст. призводить до усвідомлення неминучості цього виду тероризму в найближчому майбутньому і, отже, необхідності створення як глобальної, так і національної стратегії захисту.

Разом з тим, дотепер переважна частина наукових дискусій щодо стратегії біозахисту сфокусована на існуючих загрозах від застосування групи відомих природних патогенів (бактерій та вірусів) та їх токсинів. Розглянемо три покоління потенційної біологічної зброї.

Перше покоління біологічної зброї — це традиційні патогени, які були розроблені на початку біотехнологічної революції (1940—1970 рр.). До традиційних патогенів відносяться особливо небезпечні бактеріальні інфекції — чума, холера, сибірка; вірусні інфекції — віспа, невиліковні геморагічні лихоманки, "повільні", затримані або латентні інфекції, що активуються; білкові токсини бактеріального та рослинного походження — дифтерійний токсин, холерний токсин, рицин тощо.

Друге покоління біологічної зброї — це генетично модифіковані патогени, створення яких стало можливим на основі використання сучасних методів молекулярної біології та біотехнології, розроблених здебільшого в період з 1980 р. до кінця минулого тисячоліття. Сюди відносяться бактерії, стійкі до антибіотиків, бактерії та віруси підвищеної патогенності, які стійкі у повітрі й у аерозольних станах, а також бактерії та віруси із модифікованими антигенними властивостями, що робить не дієвим захист власного імунітету організму та вакцинації від модифікацій генів.

Розшифрування людського геному та успіхи в молекулярній та клітинній біології призвели до можливості створення біологічної зброї третього, "постгеномного", покоління XXI ст. — генної молекулярної зброї. До складу біологічної зброї третього покоління належать [5]:

— молекули ДНК, які потрапляючи до організму людини можуть кодувати патологічні білки, їх токсини, білки-репресори, обмінні процеси;

— малі ділянки РНК які надходять в живий організм і мають вибірково здатність виключати синтез ключових білків;

— інфекційні білки пріони, які мають здатність припиняти процеси утворення просторової структури функціонально важливих білків.

Без сумніву, це — принципово новий клас агентів, штучно сконструйованих на основі знань людського геному для атаки на молекулярному рівні на специфічні біологічні системи людини — кардіологічну, імунологічну, неврологічну та гастроентерологічну. І цей список загрожує поповнюватися з кожним роком. Використання біологічної зброї може призводити до інвалідності, нервових та психічних порушень, статевої неплідності та спричиняти смерть [2].

Зазначимо, що можливість штучного створення молекулярних патогенів була відкрита ще в середині XX ст. Так, в 1944 р. О. Т. Ейвері з колегами довели, що

ДНК, виділена в чистому вигляді з капсульованої форми пневмококів типу 3, може проникати в клітини некапсульованої форми пневмококів типу 2 і, відтворюючись в останніх, трансформувати їх у капсульовані клітини типу 3. При цьому було виявлено спадкову трансформацію клітин за допомогою молекул ДНК, а трансформовані пневмококи стали першим трансгенним організмом, отриманим в експерименті.

Більше того, лабораторні дослідження вперше вказали на потенційну можливість інфекційності ізольованої ДНК. Через кілька років вчені А. Херші та М. Чейз довели, що й при природному зараженні клітини вірусом (на прикладі зараження бактерії бактеріофагом) саме молекула ДНК входить у клітину та є інфекційним початком. Через декілька років А. Герпер і Г. Шрамм, виділивши чисту РНК з вірусу тютюнової мозаїки і ввівши її в клітини рослини, викликали таке ж зараження, як і у випадку цілого вірусу, довівши потенційну інфекційність ізольованих нуклеїнових кислот. Сьогодні ряд вчених працює над методами штучної стабілізації молекул ДНК і РНК та підвищення їх здатності проникати у клітини вищих організмів, включаючи людину. Проникні гени — інфекційні молекули нуклеїнових кислот (ДНК та РНК) — можуть стати потужною молекулярною зброєю нового покоління.

Водночас, необхідно по-новому подивитись на можливість випадкового зараження чужорідним генетичним матеріалом через довкілля. Вченими були розроблені методи "виращування" колоній (клонів) молекул РНК та ДНК на твердих середовищах. Наприклад, як у досліді з чашкою, експеримент з виращування молекулярних колоній з молекул нуклеїнових кислот, що потрапляють на тверде середовище чашки з повітря показав, що різні гени та їх фрагменти знаходяться у повітрі, яким ми дихаємо. Ця унікальна технологія дозволяє виявити в середовищі поодинокі молекули генного матеріалу [5].

Іншу, ще більш підступну, групу молекулярних патогенів може скласти відкритий зовсім недавно клас регуляторних мікроРНК, які не кодують жодних білків, але безпрецедентно впливають на активність життєво важливих генів живих організмів. Нарешті цілий новий світ мікроРНК, що залишався непоміченим вченими протягом багатьох років, постав перед нами як "звичайний" регулятор генної активності в процесах розвитку вищих організмів.

Молекулярними патогенами зовсім іншої природи є пріони — інфекційні білкові молекули, які, хоча і не розмножуються самі в організмі "господаря", але викликають прогресуючу перебудову білків живого організму "на свій лад", їх агрегацію та повільну неминучу смерть організму. Людство вже реально стикається з небезпеками, пов'язаними з пріонними захворюваннями худоби та самої людини.

Таким чином, особливості біологічних агентів і токсинів, молекулярної біологічної зброї, мають вражаючий, унікальний та безпрецедентний характер, а їх розробка та застосування детермінують вибір терористів та держав, які ведуть війну на користь біологічної зброї (рис. 2).

З одного боку, низька вартість розробок та можливість створення біологічної зброї, у тому числі й для її військового використання, силами однієї невеликої лабораторії з 2—3 висококваліфікованих фахівців-біотехнологів робить організацію процесу економічно вигідним.

На "вигідність" впливає й те, що облаштування та забезпечення функціонування біотехнологічної лабораторії не потребує ні великих площ, ні важкодоступних речовин та матеріалів, ні специфічного обладнання, яке перебуває на державному обліку. Цим біотехнологічна лабораторія відрізняється, наприклад, від ядерної лабораторії, яка потребує і важкодоступні речовини та матеріали, і специфічного обладнання, яке знаходиться під суворим державним контролем. Більш того, біотехнологічна лабораторія, в якій в деструктивних цілях створюються нові організми, легко може бути замаскована під одну з численних лабораторій, зайняту медичними дослідженнями мирного профілю. А з іншого боку, ефект від застосування біологічної зброї є величезним. Так, наприклад, один грам біологічної речовини може містити від одного до ста квінтільйонів активних молекул патогену, які, потрапивши в живий організм, будуть розмножуватися, вивільнятися і заражати інших [5].

На рис. 3 ідентифіковано особливості молекулярної біологічної зброї, які створюють серйозні труднощі у вирішенні проблем, пов'язаних із протидією біологічному тероризму та використання біологічної зброї у військових цілях.

Щодо застосування біологічної зброї у військових та терористичних цілях та вибору типу хвороботворних мікроорганізмів, то вирішальним фактором тут є її бажана вірулентність, тобто спосіб передачі та тяжкість лікування захворювання або бажана летальність. При вивченні різних варіантів здійснення біологічної атаки можливі ризики військового використання біотехнологій згрупуємо у відповідні групи (рис. 4).

Так, по-перше, до біологічних або медичних ризиків віднесемо ризик захворюваності людей та тварин, їх летальність, нервово-психічні захворювання та розлади, порушення роботи системи охорони здоров'я в цілому. По-друге, до економічних ризиків включаємо зменшення кількості працездатного населення в результаті біологічної атаки, скорочення чи зупинка обсягів національного виробництва, збитки агропромислового комплексу країни та інших сфер економіки держави, деградація галузей матеріального і нематеріального виробництва, перебіг у продовольчому забезпеченні країни, загальне зниження економічного потенціалу та могутності держави. В свою чергу соціальні ризики включають масову паніку та страх, порушення традиційного устрою життя населення і соціальних груп, масовий голод, збільшення кількості соціальних конфліктів та заворушень у суспільстві, зростання проявів екстремізму, посилення міграційних процесів.

І останнє, політичні ризики — це ризики підриву легітимності державної влади та громадянського порядку, дезорганізація роботи державного механізму, активізація протестних виступів та діяльності політичної опозиції. До військових ризиків використання біотехнологій відносимо виведення з ладу живої сили армії, зниження боєздатності збройних сил та порушення механізму управління військовою організацією держави [5].



Рис. 2. Характер молекулярної біологічної зброї

Джерело: власні дослідження авторів.



Рис. 3. Особливості молекулярної біологічної зброї

Джерело: власні дослідження авторів.

I	• Біологічні. • Медичні.
II	• Економічні. • Соціальні.
III	• Політичні. • Військові.

Рис. 4. Можливі ризики використання біотехнологій

Джерело: власні дослідження авторів.

У зв'язку з цим розглянемо детальніше проблеми запобігання розробці та виробництву біологічної зброї з метою її військового та терористичного використання. На жаль, сьогодні це практично не вирішена проблема. По-перше, програми таких розробок важко відрізнити або ж вони зовсім не відрізняються від легітимних наукових досліджень. По-друге, використовувані методи та технології при виробництві біологічної зброї не суперечать стандартам біотехнологічних протоколів —

практично всі сучасні методи молекулярної біології, генної інженерії та біотехнології можуть бути кваліфіковані як "подвійні технології". По-третє, необхідне обладнання, матеріали та реактиви доступні на ринку наукового та біотехнологічного обладнання. По-четверте, як вже зазначалося вище, розробкою та виробництвом біологічної зброї може займатися невелика група профільних фахівців, яка зовні ніяк себе не виявляє.

З цієї причини проблеми нерозповсюдження та легкості поширення технології виробництва біологічної зброї нового покоління та самої зброї викликає все більшу тривогу фахівців та суспільства. Насамперед ця легкість забезпечується доступністю наукової, методичної та технічної інформації у відкритих публікаціях, базах даних, виступами на міжнародних симпозиумах. На швидкість поширення даних технологій впливають і потоки іноземних студентів та стажерів через дослідницькі лабораторії, зниження технічних та кваліфікаційних бар'єрів через дедалі більше використання детальних описів і протоколів генно-інженерних та біотехнологічних процедур. Зрештою, не можна забувати про можливість "дигітального розповсюдження" агентів біологічної зброї (наприклад, хімічний синтез будь-якого патогенного гена або вірусу є в комп'ютерній базі даних).

Щодо проблем виявлення у навколишньому середовищі та знаходження джерел молекулярного патогену, а також діагностики, профілактики та лікування біологічних наслідків атаки, слід пам'ятати, що в даному випадку медицині стикаються з нестандартними та невідомими агентами, для яких не існує ані розроблених тестів для виявлення та діагностики, ані методів впливу на агент у середовищі та в живому організмі. Це диктує необхідність створення системи заходів нового покоління, заснованих на прогресі молекулярної біології як фундаментальної науки. Виявлення та діагностика є неможливими без розробки нових підходів для швидкої ідентифікації типу інфекційного агента, що лежить в основі молекули та має відповідну структурну характеристику [5]. Отже, на порядку денному стоїть створення автоматичної генералізованої діагностичної системи з ідентифікацією генної приналежності агента. Для вирішення цього завдання вкрай важливо мати у базі даних геном людини та геноми всіх бактерій і вірусів.

Часткове вирішення проблем профілактики та лікування може полягати у розробці нових підходів до імунізації та, зокрема, знаходженні шляхів "множинної" імунізації, таких як стимуляція β-лімфоцитів синтетичними полімерами. Пошук альтернативних шляхів підвищення стійкості людини до інфекційних агентів, наприклад, модуляція цитокінової мережі, може стати новим стратегічним напрямком у протидії молекулярним інфекціям. Розробка методів генної терапії з використанням РНК-інтерференції та мікроРНК також вимагає особливої уваги.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, підсумовуючи вищесказане відмітимо, що істотним інструментом у розвитку глобалізації став розвиток науки та сучасних технологій, що проникають у всі сфери життя та діяльність людини й суспільства. Науково-технічний прогрес є, з одного боку, джерелом

енергії, що розвиває як виробничу, торгову, фінансову, так і гуманітарну сфери відносин, а з іншого — біологічною небезпекою сучасного світу. Зокрема створення та використання біологічної зброї нового покоління базується на новітніх досягненнях біологічних наук та біотехнологій.

Тому заходи забезпечення біологічної безпеки вимагають, по-перше, знання молекулярних механізмів дії потенційно небезпечних агентів, а по-друге, здатність швидкого використання цих знань для практичного реагування в конкретній ситуації, для чого має бути високий розвиток фундаментальної науки. Таким чином, підтримання високого рівня фундаментальної науки є абсолютною умовою протистояння поширенню біологічних небезпек у сучасному світі.

Література:

1. Голубнича В. М. Біобезпека та біозахист у біологічних лабораторіях 1-го та 2-го рівнів безпеки: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2016. 123 с.
2. Денисенко С. В., Міщенко А. В. Біотехнології в різних сферах життя, їх вплив та попередження розвитку біозагроз. Вісник ВДНЗУ "Українська медична стоматологічна академія". 2015. Том 15. Випуск 3 (51). С. 280—281.
3. Патрєва Л. С., Люта І. М. Біобезпека використання біотехнологій : конспект лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2021. 110 с.
4. Саймон Уїтсбі. Запобігання біологічним загрозам: що Ви можете зробити: навч. посіб. 2015. 328 с.
5. Стасюк А. Г. Біологічні ризики військового використання біотехнологій: управлінський аспект : спец. 281 "Публічне управління та адміністрування" / Поліський нац. ун-т, каф. економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління. Житомир, 2023. 37 с. URL : <http://ir.znau.edu.ua>

References:

1. Golubnicha, V.M. (2016), Biobezpeka ta biozahist u biologichnih laboratorijah 1-go ta 2-go rivniv bezpeki [Biosafety and bioprotection in biological laboratories of the 1st and 2nd levels of safety], Sums'kij derzhavnij universitet, Sumi, Ukraine.
 2. Denysenko, S.V. and Mishchenko, A.V. (2015), "Biotechnologies in various spheres of life, their impact and prevention of the development of biohazards", Visnyk VDNZU "Ukrainska medychna stomatolohichna akademiia", vol. 15, no. 3 (51), pp. 280—281.
 3. Patrieva, L.S. and Liuta, I.M. (2021), Biobezpeka vykorystannia biotekhnolohii [Biosafety of the use of biotechnology], MNAU, Mykolaiv, Ukraine.
 4. Whitby, S. (2015), Preventing biological threats: what you can do, Bradford Disarmament Research Centre, Bradford, UK.
 5. Stasyuk, A.G. (2023), Biolohichni ryzyky vijs'kovooho vykorystannia biotekhnolohij: upravlins'kyj aspekt [Biological risks of military use of biotechnology: management aspect], Poliss'kyj nats. un-t, kaf. ekonomichnoi teorii, intelektual'noi vlasnosti ta publichnoho upravlinnia, Zhytomyr, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 22.11.2023 р.*

УДК 351.862+355.58::342.924(477)

Д. М. Бабенко,
тимчасово виконуючий обов'язки старшого наукового співробітника науково-організаційного
відділу, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5861-1141>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.155

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ Й ПРОГАЛИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ

D. Babenko,
Acting Senior Researcher of the Scientific and Organizational Department,
Institute of Public Administration and Civil Protection Research

ANALYSIS OF THE LEGAL MECHANISM FOR ENSURING CIVIL PROTECTION DURING
MARTIAL LAW: PROBLEMS AND GAPS IN LEGISLATION

Проведено аналітичні дослідження нормативно-правових актів та літературних джерел, що визначають основу механізмів забезпечення цивільного захисту в Україні під час дії воєнного стану. Проаналізовано положення Кодексу цивільного захисту України № 5403-VI, (редакція від 05.10.2023), Закону України "Про правовий режим воєнного стану" (редакція від 19.10.2023), Закону України "Про національну безпеку України" (редакція від 31.03.2023), постанову Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту" (редакція від 03.05.2023), а також інших нормативно-правових актів. У процесі дослідження виявлено прогалини та розбіжності в законодавстві сфери цивільного захисту, що потребують їх подальшого опрацювання та внесення відповідних змін до нормативно-правових актів.

Зазначена стаття визначає проблеми, пов'язані з недосконалістю чинного законодавства України у сфері організації управління з реагування на надзвичайні ситуації та захисту населення і територій від їх наслідків в умовах правового режиму воєнного стану.

Управління в надзвичайних ситуаціях воєнного характеру полягає у постійному керівництві з боку органу управління та уповноваженого керівника з ліквідації надзвичайної ліквідації залученими службами і силами та в організації виконання завдань з ліквідації надзвичайних ситуацій або їх наслідків.

Основними завданнями управління є: підтримання високого рівня морально-психологічного стану особового складу (персоналу) підрозділів єдиної державної системи цивільного захисту (далі — ЄДСЦЗ) та населення, їх постійної готовності до дій; завчасне планування дій сил і засобів; безперервний збір та вивчення даних про обставини в районі надзвичайної ситуації; своєчасне прийняття рішень та доведення їх до особового складу (персоналу) та населення; організація та забезпечення безперервної взаємодії; організований збір та евакуація населення з зони надзвичайної ситуації; підготовка сил та засобів до проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій; організація всебічного забезпечення сил і засобів; контроль за своєчасним виконанням заходів і завдань особовим складом (персоналом) і населенням та надання їм необхідної допомоги.

Основою управління є рішення керівника ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, який несе повну відповідальність за управління підпорядкованими силами та успішне виконання ними завдань з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

Принципами управління є безперервність, твердість, гнучкість та стійкість управління в надзвичайних ситуаціях.

Безперервність управління досягається своєчасним прийняттям рішень та оперативним доведенням завдань до підлеглих; наявністю зв'язку з підпорядкованими що взаємодіють органами управління, силами та керівництвом; своєчасним розгортанням пересувних пунктів управління; оперативним відновленням порушеного управління.

Управління полягає у рішучому і наполегливому впровадженні заходів, передбачених планами реагування на надзвичайні ситуації, та прийнятих рішень щодо виконання завдань оперативного реагування на надзвичайні ситуації у встановлені терміни.

Гнучкість управління забезпечується оперативним реагуванням на зміну обставин; своєчасним уточненням прийнятих рішень, поставлених завдань підпорядкованим силам і засобам та порядку взаємодії.

Стійкість управління досягається розгортанням у районі надзвичайної ситуації основного і пересувного пунктів управління та дублювальних засобів зв'язку.

Проте, як свідчать події активної фази бойових дій, переважна більшість заходів здійснювалася не лише з порушенням вищезазначених вимог, а й в окремих випадках — всупереч їм.

На сьогодні є ряд проблем, пов'язаних із життєдіяльністю сил і засобів ДСНС у прифронтових та фронтових зонах, а також на окупованих територіях.

Причина проблем полягає у невідповідності окремих положень чинного законодавства у сфері ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, захисту населення і територій, правового статусу особового складу Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі — ДСНС) у прифронтових, фронтових зонах та на тимчасово окупованих територіях вимогам Женевських конвенцій 1949 року [20], розбіжністю трактувань основних положень у різних законодавчих та нормативно-правових актах щодо воєнного стану.

Analytical studies of legal acts and literary sources that determine the basis of the mechanisms for ensuring civil protection in Ukraine during martial law are carried out. The provisions of the Code of Civil Protection of Ukraine No. 5403-VI, (version of 05.10.2023), the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" (version of 19.10.2023), the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" (version of 31.03.2023), the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Unified State System of Civil Protection" (version of 03.05.2023), as well as other legal acts are analyzed. The study identified gaps and contradictions in the civil protection legislation that require further elaboration and appropriate amendments to the regulations.

This article identifies the problems associated with the imperfection of the current legislation of Ukraine in the field of organization of emergency management and protection of the population and territories from their consequences under the legal regime of martial law.

Management in martial law emergencies consists in the constant supervision by the governing body and the authorized emergency response manager of the services and forces involved and in the organization of the tasks of eliminating emergencies or their consequences.

The main tasks of the department are: maintaining a high level of moral and psychological state of the personnel of the units of the Unified State System of Civil Protection (hereinafter — the USSCP) and the population, their constant readiness for action; advance planning of the actions of forces and means; continuous collection and study of data on the circumstances in the disaster area; timely decision-making and communication of decisions to the personnel and the population; organization and ensuring continuous interaction; organized collection and evacuation of the population from the disaster area.

The basis of management is the decision of the head of emergency response, who is fully responsible for managing subordinate forces and successfully performing their tasks of emergency response.

The principles of management are continuity, firmness, flexibility, and sustainability of disaster management.

Continuity of management is achieved by timely decision-making and prompt communication of tasks to subordinates; availability of communication with subordinate and interacting management

bodies, forces and leadership; timely deployment of mobile management points; prompt restoration of disrupted management.

Management is the decisive and persistent implementation of measures envisaged by emergency response plans and decisions taken to fulfill emergency response tasks within the established timeframe.

Flexibility of management is ensured by prompt response to changing circumstances; timely clarification of decisions made, tasks assigned to subordinate forces and means, and the order of interaction.

Sustainability of control is achieved by deploying the main and mobile control centers and redundant means of communication in the emergency area.

However, as evidenced by the events of the active phase of hostilities, the vast majority of measures were taken not only in violation of the above requirements, but in some cases contrary to them.

Today, there are a number of problems related to the operation of the SES in the frontline and frontline areas, as well as in the occupied territories.

The reason for the problems is the inconsistency of certain provisions of the current legislation in the field of disaster relief, protection of the population and territories, and the legal status of the personnel of the State Emergency Service of Ukraine (hereinafter — SES) in the frontline and frontline areas and in the temporarily occupied territories with the requirements of the Geneva Conventions of 1949 [20], as well as the divergence of interpretations of the main provisions in various legislative and regulatory acts on martial law.

Ключові слова: цивільний захист, воєнний стан, нормативно-правові акти, єдина державна система цивільного захисту.

Key words: civil protection, martial law, legal acts, unified state system of civil protection.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Добігає кінця перша чверть XXI століття, технічний прогрес та глобалізаційні процеси у світі набирають все більше обертів, що своєю чергою провокує збільшення кількості кризових явищ, надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціально-політичного і воєнного характеру.

Забезпечення безпеки населення буде завжди актуальною темою для усіх країн та обов'язково призводитиме людство до постійного пошуку механізмів із забезпечення мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та збереження життя і здоров'я громадян.

У Конституції України [1] зазначено "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю", тому зазначені питання нині набувають актуальності.

У зв'язку з військовою агресією рф проти України в державі введено правовий режим воєнного стану.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 № 179-р [2] ЄДСЦЗ, її функціональні та територіальні підсистеми приведено у готовність до виконання завдань за призначенням в умовах воєнного стану та надано вказівку щодо введення в дію планів цивільного захисту на особливий період, водночас встановлено ступінь готовності ЄДСЦЗ "ПОВНА ГОТОВНІСТЬ".

Проте постає питання узгодженості між вимогами, які визначені у нормативних актах, що регламентують

діяльність цивільного захисту не лише у правовому режимі воєнного стану, а із тими реаліями сучасної гібридної війни, з якими зіткнулося наше суспільство та викликами, які у зв'язку з цим постають перед ДСНС.

Отже, виявлення особливостей та проблемних питань у функціонуванні правового механізму забезпечення цивільного захисту в Україні в умовах воєнного стану та напрямів їх розв'язання наразі є надактуальним науковим завданням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема ефективності функціонування державних інституцій в умовах воєнного стану набула актуальності, починаючи з 2014 року. Проте, по справжньому зазначеною проблематикою органи державної влади зацікавились вже після широкомасштабного вторгнення рф на територію України. Сьогодні все більше науковців починають приділяти увагу державному управлінню у сфері цивільного захисту, публікуються наукові праці, спрямовані на пошук проблем у законодавстві, нормативно-правових актах та їх розв'язання.

Так, С. Потеряйко, К. Белікова та О. Твердохліб [3] здійснили дослідження особливості функціонування правового механізму державного управління структурами сфери цивільного захисту в умовах воєнного стану та окреслили розбіжності в законодавстві щодо визначення функцій та завдань структурам сфери цивіль-

ного захисту під час воєнного стану та в особливий період.

У своїй статті О. Драчук [4] проаналізував нормативно-правового забезпечення у сфері захисту населення в умовах воєнного стану та на основі дослідження запропонував розробити нормативно-правовий акт, який би окреслив порядок захисту населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій воєнного характеру та роз'яснив особливості взаємодії військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування.

Дисертація О. Лещенка [5] присвячена теоретико-методологічному обґрунтуванню впливу сучасних воєнно-політичних конфліктів на безпеку життєдіяльності населення і суспільства, а також розробленню засад трансформації вітчизняної системи цивільного захисту в сучасному безпековому середовищі. Автор проаналізував особливості системи цивільного захисту у забезпеченні безпеки держав Євроатлантичного безпекового простору та узагальнив досвід забезпечення безпеки населення і територій у районі проведення антитерористичної операції.

У своїй статті С. Потеряйко [6] обґрунтував необхідність реформування сектору безпеки і оборони та ЄДСЦЗ, оскільки її стан, як складової забезпечення національної безпеки в умовах конфлікту гібридного типу, не відповідає сучасним викликам українському суспільству і потребує реорганізації та розвитку, зокрема завдяки удосконаленню її нормативно-правового забезпечення.

Н. Клименко [7] дослідила особливості забезпечення цивільного захисту в умовах воєнного стану, за результатами якого узагальнила набутий досвід забезпечення цивільного захисту в умовах воєнного стану, що допоможе у подальшій діяльності ЄДСЦЗ в кризових умовах.

У науковому дослідженні М. Андрієнко, А. Слюсар, П. Гаман та А. Фомін [8] досліджують механізми публічного управління цивільним захистом населення в умовах воєнного стану та дійшли висновку, що регулювання цивільно-захисного сегмента державного управління України у сфері цивільного захисту містить законодавчі колізії, відсутній чіткий (нормативний) план дій щодо провадження цивільного захисту в умовах воєнного стану, та пропонують вибірково запозичення критеріїв забезпечення цивільного захисту, які застосовуються у країнах-членах Європейського союзу.

Отже, не зважаючи на наявність значної кількості наукових праць, питання діяльності ДСНС, ЄДСЦЗ та органів виконавчої влади не утворюють єдиного розуміння щодо послідовності та узгодженості дій цих органів під час дії правового стану "воєнний стан".

Постановка завдання. Метою роботи є визначення проблемних питань та прогалин у законодавстві щодо діяльності державних органів у сфері цивільного захисту та порядок реагування на надзвичайні ситуації в умовах воєнного стану, функціонування правового механізму державного управління у сфері цивільного захисту, з метою забезпечення державної безпеки в Україні та напрямів їх розв'язання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Повномасштабне вторгнення рф на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, за останніми підрахунками забрало життя вже десятків тисяч людей та спричинило порушення нормальних умов життєдіяльності мільйонів українських громадян. Беззаперечно, це трагедія для всього українського народу.

Чи можна було цьому запобігти? Це питання залишається відкритим, оскільки у вільному доступі відсутні детальні обставини подій, що відбулися напередодні повномасштабної агресії російської федерації проти України.

Разом із цим можна зробити беззаперечний висновок, що готуватися до наслідків надзвичайних ситуацій та подій воєнного характеру потрібно було заздалегідь, адже зазіхання на територіальний суверенітет України з боку російської федерації розпочалося задовго до початку подій 2014 року.

Першим реальним конфліктом за часів незалежності нашої держави між рф та Україною слід вважати територіальний конфлікт навколо острова Тузла, який стався восени 2003 року.

29 вересня 2003 року рф розпочала провокацію проти України, виступивши з безпідставними та необґрунтованими претензіями на право володіння островом Тузла. Це була одна з перших спеціальних операцій російських спецслужб проти України.

Зі сторони материкової частини території рф розпочалося жодним чином не узгоджене з українською стороною спорудження дамби через Керченську протоку до українського острова Тузла. Офіційною метою будівництва було з'єднання з островом Тузла російського берега протоки в районі станиці Тамань Темрюцького району Краснодарського краю.

Ця подія надалі мала своє логічне продовження, зокрема згодом, через острів Тузла прокладено конструкції "славнозвісного" Кримського мосту, який на сьогодні сполучає тимчасово окупований росіянами український півострів Крим з материковою частиною рф.

Як відповідь на агресивні дії рф, Українською стороною на території півострова Крим було приведено у бойову готовність підрозділи берегової оборони, розгорнуто артилерійські розрахунки, а до міста Керч перекинута кораблі берегової охорони з Одеси.

Вже зараз можна зробити висновки, що інцидент з островом Тузла був першою спробою рф перевірити Україну про можливі дії щодо приєднання півострова Крим до своїх територій. Проте, завдяки діям військових та через різку реакцію в українському суспільстві, цю спробу було припинено. Згодом, після багатьох раундів дипломатичних переговорів, у липні 2005 року пресслужба МЗС України оголосила, що росія визнала приналежність Україні острова Тузла і "вод навколо нього". Проте в Департаменті інформації й друку МЗС рф у відповідь на таку інформацію заявили, що правовий статус острова Тузла залишається невизначеним.

Отже, можна вважати, що починаючи з цього моменту набула необхідності потреба у перегляді нормативно-правової бази України та приведення її у відповідність до функціонування під час дії воєнного стану. Також варто зазначити, що у теперішній ситуації

державним інституціям довелося зіткнутися з низкою складнощів та непередбачуваних ситуацій. Як виявилось, законодавче підґрунтя теж не було готове до таких подій. Хоча, з 2014 року, а саме з початком активної фази проведення антитерористичної операції на території Луганської та Донецької областей, варто було б звернути увагу на питання нормативного урегулювання діяльності ДСНС під час збройних конфліктів та у період функціонування правового режиму воєнного стану.

Одним з основоположних нормативно-правових актів в системі цивільного захисту є Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010 [9], у якому визначено назви сучасних надзвичайних ситуацій, що можуть виникати в Україні та їх коди.

Проте у цьому класифікаторі надзвичайні ситуації воєнного характеру не подаються у подробицях, а лише зазначається, що їх визначено в інших нормативно-правових актах, без конкретного посилання на такі.

Ще одним важливим нормативно-правовим актом у сфері цивільного захисту є Кодекс цивільного захисту України [10] (далі — Кодекс ЦЗ), основними завданнями якого є регулювання відносин, пов'язаних із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій та реагуванням на них, функціонування ЄДСЦЗ та інші питання, що належить до сфери цивільного захисту.

Відповідно до статті 5 пункту 2 Кодексу ЦЗ [10] визначаються 4 види надзвичайних ситуацій за характером походження, серед них: техногенного характеру; природного характеру; соціального та воєнного характеру. Також, пунктом 5 цієї ж статті [10] визначаються кваліфікаційні ознаки надзвичайних ситуацій, що затверджено наказом МВС від 06.08.2018 № 658 "Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій" [11].

Проте, у додатку до цього наказу повністю відсутні класифікаційні ознаки надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

Водночас статтею 31 пунктами 1 та 2 Кодексу ЦЗ [10] визначено, що органи управління цивільного захисту зобов'язані здійснювати через засоби медіа інформування населення про надзвичайні ситуації, що прогноуються або виникли, з визначенням їх класифікації, меж поширення і наслідків, а також про способи та методи захисту від них.

Однак, як було зазначено вище, класифікація надзвичайних ситуацій воєнного характеру не передбачена у жодному нормативно-правовому акті, а всі способи та методи захисту від них мають лише рекомендаційний характер, який не містить правового та юридичного підґрунтя.

Відповідно до вимог Закону України "Про національну безпеку України" та статті 12 [12], до складу сектору безпеки і оборони окрім інших центральних органів виконавчої влади входить Міністерство внутрішніх справ України (далі — МВС) та ДСНС.

Згідно зі статтею 18 пункту 1 [12] цього закону МВС є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у різних сферах, зокрема у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситу-

ацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності.

Водночас пунктом 7 цієї ж статті [12] визначено, що ДСНС реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Постає логічне питання доцільності покладання на ці два центральні органи виконавчої влади питання фактичного забезпечення безпеки у сфері цивільного захисту, з огляду на те що МВС не притаманні задачі, функції та обов'язки, що пов'язані із забезпеченням цивільного захисту населення та реагування на надзвичайні ситуації.

Ще одним негативним фактором є те що, ДСНС фактично самостійно формує політику забезпечення безпеки цивільного населення та опікується його реалізацією, оскільки саме ДСНС здійснює розроблення проєктів нормативних та розпорядчих актів у цій сфері, після чого такі проєкти направляються до МВС на розгляд із подальшим внесенням відповідних правок та затвердження їх за підписом Міністра внутрішніх справ України. Фактично складається ситуація, коли МВС самостійно не бере участі у створенні таких розпорядчих актів, а виконує роль контролюючого органу, який за розподілом своїх обов'язків здійснює нагляд за діяльністю ДСНС.

Надалі, у процесі аналізу нормативних актів виявлено, що у положенні про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 у статті 1 [13] визначено, що МВС лише забезпечує формування державної політики у сфері цивільного захисту, не пояснюючи як вона (політика) повинна реалізовуватися. А у положенні про ДСНС, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052 у статті 1 [14] зазначено, що політика у сфері цивільного захисту в ДСНС реалізується через Міністра внутрішніх справ.

Як підсумок, виникають протиріччя та суттєві розбіжності у трактуванні нормативно-правових актів із забезпечення цивільного захисту в Україні, і як наслідок — це призводить до зниження ефективності виконання своїх завдань та обов'язків, що покладаються державою на МВС та ДСНС.

Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні" [15] безпосередньо ДСНС визначено завдання щодо приведення ЄДСЦЗ, її функціональних і територіальних підсистем у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період.

За цих обставин постановою Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11 "Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту" у статті 5 [16] визначено, що керівництво ЄДСЦЗ здійснює Кабінет Міністрів України, а безпосереднє керівництво здійснює ДСНС.

Своєю чергою ЄДСЦЗ складається з постійних функціональних і територіальних підсистем, а безпосереднє керівництво діяльністю функціональної підсистеми здійснюється керівником органу чи суб'єкта господарювання, що створив таку підсистему.

Згідно з переліком центральних органів виконавчої влади, що створюють функціональні підсистеми ЄДСЦЗ,

зазначеного у додатку 1 цієї постанови [16], визначено, що ДСНС створює підсистему реагування на надзвичайні ситуації, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

Саме тоді Національною поліцією, діяльність якої спрямовується через Міністра внутрішніх справ України, створено підсистему забезпечення охорони публічного (громадського) порядку і організації безпеки дорожнього руху (із залученням Національної гвардії).

Згідно з додатком 2 до положення [16], ДСНС створено спеціалізовану службу зв'язку та оповіщення, а також пожежно-рятувальну спеціалізовану службу.

Національною поліцією створено спеціалізовану службу охорони публічного (громадського) порядку.

З огляду на зазначене, нівельовано роль МВС, як центрального органу виконавчої влади у забезпеченні формування та реалізації політики у сфері цивільного захисту у питаннях діяльності ЄДСЦЗ. А отже, будь-які накази, розпорядження та вказівки, що будуть надходити від ДСНС до функціональних та територіальних підсистем ЄДСЦЗ, можуть здійснюватися безпосередньо, за підписом Голови ДСНС України, без затвердження та погодження із Міністром МВС.

Також було проаналізовано низку нормативно-правових актів, що регламентують діяльність центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення безпеки цивільного захисту в особливий період, а саме під час дії правового режиму воєнного стану.

Відповідно до статті 19 Положення про ЄДСЦЗ [16] залежно від масштабу і особливостей надзвичайної ситуації, що прогнозується або виникла, в Україні встановлюється режим повсякденного функціонування, підвищеної готовності, надзвичайної ситуації та надзвичайного стану, проте визначення поняття "воєнний стан" відсутнє. Статтею 24 положення про ЄДСЦЗ [16] визначено основні завдання у різних режимах функціонування, проте режим функціонування "воєнний стан" так само відсутній, лише у статті 241 [16] передбачено додаткові завдання ЄДСЦЗ у відбудовний період.

Після початку широкомасштабного вторгнення на територію України Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження від 24.02.2022 № 179-р "Про організацію функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в умовах воєнного стану" та відповідно пункту 1 [17] вводить в дію план цивільного захисту України на особливий період, встановивши за такої умови ступінь готовності "ПОВНА ГОТОВНІСТЬ".

Отже, створюється правова колізія, оскільки в основоположному нормативно-правовому акті відсутні не лише завдання та обов'язки для органів виконавчої влади, що виконуються під час дії правового режиму воєнного стану, але відсутнє таке поняття само собою. Також поняття "Повна готовність" більше не зустрічається у жодному нормативно-правовому акті, що регулює діяльність системи цивільного захисту.

Так само у статті 11 Кодексу ЦЗ [10], де визначаються режими функціонування ЄДСЦЗ, у переліку відсутній режим воєнного стану, а отже не визначено завдання, що повинні передбачатися цим правовим режимом та нормативно правовим актом.

У Положенні про ДСНС [14], так само відсутнє поняття правового режиму воєнного стану.

Ще одним важливим нормативно-правовим актом є постанова КМУ від 14.03.2018 № 223 "Про затвердження плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня" [18], у якій визначено, що План реагування на надзвичайні ситуації державного рівня розроблено для впорядкування та координації дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів управління та сил цивільного захисту, суб'єктів господарювання, спрямованих на ліквідацію наслідків та надання допомоги постраждалим, у разі загрози виникнення або безпосередньо виникнення надзвичайної ситуації. Пунктом 3 цієї постанови [18] визначено, що план, окрім інших завдань, реалізується шляхом дії органів управління та сил цивільного захисту в режимі підвищеної готовності та режимі надзвичайної ситуації. Однак, дії органів управління та сил цивільного захисту під час воєнного стану або хоча б надзвичайного стану повністю відсутні.

З метою забезпечення безпосередньої організації і координації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій наказом МВС від 26.12.2014 № 1406 затверджено положення про штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та видів оперативно-технічної і звітної документації штабу з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [19].

Однак, як і у всіх попередніх нормативно-правових актах, питання утворення та діяльності штабів і оперативних груп, їх права та обов'язки під час дії воєнного стану жодним чином не передбачено. Також, з огляду на динамічність надзвичайних ситуацій, що виникають внаслідок ведення активних бойових дій на території України, є термінова необхідність перегляду та актуалізації оперативно-технічної і звітної документації штабів та оперативних груп, що ведеться під час ліквідації надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що у жодному нормативно-правовому акті, який регламентує діяльність у сфері цивільного захисту не визначено такого режиму функціонування як "воєнний стан", а отже відсутні вимоги до основних завдань, що повинні виконуватися органами та підрозділами служби цивільного захисту, ЄДСЦЗ та іншими органами виконавчої влади у сфері цивільного захисту під час дії правового режиму воєнного стану. Складаються загрозові тенденції (фактори) у діяльності центральних органів виконавчої влади, оскільки на всій території України з 24 лютого 2022 року введено режим "воєнного стану". Водночас поняття воєнного стану у законодавстві України є підґрунтям національної безпеки і оборони, проте, у сфері цивільного захисту завдання, що передбачені цим правовим режимом, відсутні.

ВИСНОВКИ

Проведено аналіз законодавства України щодо діяльності органів влади, що забезпечують діяльність у сфері цивільного захисту під час дії правового режиму воєнного стану та попередніх наукових досліджень, а також публікацій, дотичних до цієї теми.

Виявлено суттєві розбіжності та прогалини в законодавстві щодо забезпечення державного управління сферою цивільного захисту під час воєнного стану та в особливий період.

Основою ряду окреслених проблем слід вважати розбіжність у правильному трактуванні керівниками різних рангів статті 1 Положення про ДСНС [14], а саме: "Державна служба України з надзвичайних ситуацій є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності". Тобто, Міністром внутрішніх справ, а не МВС загалом.

Напрямом розв'язання вищезазначених проблем може бути лише міжвідомча робота керівництва держави, центральних та місцевих органів виконавчої влади, яка базуватиметься на врахуванні практичного досвіду війни та наукових досліджень у зазначеній сфері.

За основу слід вважати роботу над приведенням чинного законодавства у відповідність до міжнародних норм і правил, починаючи з Женевських конвенцій 1949 року [20] та забезпечення їх виконання на всіх рівнях виконавчої влади.

За результатами такої роботи буде визначено шляхи врегулювання проблемних питань і визначення напрямів розвитку правового механізму забезпечення цивільного захисту під час дії воєнного стану.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 24.11.2023).
2. Про введення воєнного стану в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 179-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 24.11.2023).
3. Потеряйко С. П., Белікова К. Г., Твердохліб О. С. Особливості функціонування правового механізму державного управління структурами сфери цивільного захисту в умовах воєнного стану. Публічне урядування. 2022. № 5. С. 64—72.
4. Драчук О. В. Аналіз нормативно-правового забезпечення у сфері захисту населення в умовах воєнного стану. Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія. 2022. Том 13. № 1. С. 31—40.
5. Лещенко О. Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу: дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2020. 293 с.
6. Потеряйко С. П. Механізми державного управління у структурно-функціональній побудові єдиної державної системи цивільного захисту. Право та державне управління. 2021. № 2. С. 165—171.
7. Клименко Н. Г. Особливості забезпечення цивільного захисту в умовах воєнного стану. Науковий вісник: Державне управління. 2022. № 2 (12). С. 218—223.
8. Андрієнко М. В., Слюсар А. А., Гаман П. І., Фомін А. І. Формування механізмів публічного управління цивільним захистом населення в умовах військового стану. Наукові інновації та передові технології. 2022. № 7 (9). С. 220—231.
9. Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010: наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. Дата оновлення: 01.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text> (дата звернення 24.11.2023).
10. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.0.2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 27.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення 27.11.2023).
11. Про затвердження Кваліфікаційних ознак надзвичайних ситуацій: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.08.2018 р. № 658. Дата оновлення: 14.09.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text> (дата звернення 24.11.2023).
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 24.11.2023).
13. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. Дата оновлення: 15.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.11.2023).
14. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. Дата оновлення: 15.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.11.2023).
15. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 24.11.2023).
16. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11. Дата оновлення: 03.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10> (дата звернення 24.11.2023).
17. Про організацію функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в умовах воєнного стану: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 179-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 24.11.2023).
18. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня: постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 р. № 223. Дата оновлення: 03.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.11.2023).
19. Про затвердження Положення про штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та Видів оперативно-технічної і звітної документації штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.12.2014 р. № 1406. Дата оновлення: 06.02.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-15#Text> (дата звернення 24.11.2023).

20. Женевські конвенції. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (дата звернення 24.11.2023).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (Accessed 24 Nov 2023).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On the introduction of martial law in Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2022-%D1%80#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

3. Poteriako, S.P., Bielikova, K.H. and Tverdokhlib, O.S. (2011), "Peculiarities of the functioning of the legal mechanism of state management of structures in the field of civil protection in the conditions of martial law", Public Management, vol. 5, pp. 64—72.

4. Drachuk, O.V. (2022), "Analysis of regulatory and legal support in the field of population protection in the conditions of martial law", Humanitarian Studies: Pedagogics, Psychology, Philosophy, vol. 13, no. 1, pp. 31—40.

5. Leshchenko, O. Ya. (2020), "Transformation of the civil defense system of Ukraine in the conditions of modern military-political conflicts of the hybrid type", Abstract of Ph.D. dissertation, Basics of national security of the state, National Institute of Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.

6. Poteriako, S.P. (2021), "Mechanisms of state administration in the structural and functional construction of a unified state system of civil protection", Pravo ta derzhavne upravlinnia, vol. 2, pp. 165—171.

7. Klymenko, N.H. (2022), "Peculiarities of providing civil protection in conditions of martial law", Scientific Herald: Public Administration, vol. 2, no. 12, pp. 218—223.

8. Andriienko, M.V., Sliusar, A.A., Haman, P.I. and Fomin, A.I. (2022), "Formation of mechanisms of public management of civil protection of the population in conditions of martial law", Scientific innovations and advanced technologies, vol. 7, no. 9, pp. 220—231.

9. State Committee of Ukraine on Technical Regulation and Consumer Policy (2010), Order "Classifier of emergency situations DK 019:2010", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Code of Civil Protection of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (Accessed 27 Nov 2023).

11. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2018), Order "On the approval of the Qualifying Signs of Emergency Situations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "About the national security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "On the approval of the Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine for emergency situations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

15. The President of Ukraine (2022), Decree "About the introduction of martial law in Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (Accessed 24 Nov 2023).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On the approval of the Regulation on the unified state system of civil protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10> (Accessed 24 Nov 2023).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "About the organization of the operation of the unified state system of civil protection in the conditions of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2022-%D1%80#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On the approval of the State Emergency Response Plan", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-%D0%BF#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

19. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2014), Order "On the approval of the Regulations on the headquarters for the liquidation of the consequences of an emergency situation and Types of operational and technical and reporting documentation of the headquarters for the liquidation of the consequences of an emergency situation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-15#Text> (Accessed 24 Nov 2023).

20. Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights (2023), "Geneva Conventions for the protection of war victims of 1949", available at: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (Accessed 24 Nov 2023).
Стаття надійшла до редакції 01.12.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток


Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 342.9

Я. О. Страхніцький,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3066-0961>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.163

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Y. Strahnitskyi,
Postgraduate student of the Department of Public Administration,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University

A CLUSTER APPROACH TO ENSURING THE PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE
IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

У статті аналізуються особливості державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури в умовах воєнного стану та наголошується, що Україні вдалося створити унікальну систему захисту критичних об'єктів, комбінуючи різноманітні тактичні прийоми.

Проаналізовано офіційні дані стосовно завданої шкоди об'єктам критичної інфраструктури в результаті повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну. Акцентовано увагу на ескалацію у геометричній прогресії ризиків в умовах активізації військових дій стосовно випадкового нанесення ударів по об'єктам критичної інфраструктури держави, у тому числі ядерним і хімічним, що може спровокувати катастрофічні наслідки не лише на території України, а й за її межами.

Наголошується, що забезпечення ефективності державної політики у напрямку захисту критичної інфраструктури ускладнює значна кількість потенційних об'єктів терористичних атак та їх територіальна розосередженість. Запропоновано комплекс рішень зазначених проблем у формі інноваційного рішення — створення кластерів стійкості критичної інфраструктури, що позиціонуються як спеціальний формат публічного управління у сфері забезпечення безпекової стійкості та економічного зростання регіонів. Обґрунтовано поняття стейкхолдерів об'єктів критичної інфраструктури. Розглянуто європейську практику подібних ініціатив, що підтверджує їх перспективність. У перспективах реалізації зазначеного концепту проаналізовано термін "публічно-приватне партнерство". Визначено, що у даному векторі державної політики бракує системного підходу до управління комплексом секторних підсистем, об'єктів, ресурсів та залучення до цих процесів приватних партнерів, що пропонується компенсувати шляхом удосконалення нормативно-правової бази.

Визначено стратегічні перспективи формування кластерів стійкості критичної інфраструктури у посиленні превентивних заходів, що дозволить компенсувати реактивність існуючої моделі державного управління у сфері захисту критичної інфраструктури.

The article analyzes the peculiarities of state policy in the field of critical infrastructure protection under martial law. It is emphasized that Ukraine managed to create a unique system of protection of critical objects, combining various tactical techniques.

Official data on the damage caused to critical infrastructure objects as a result of the full-scale invasion of the Russian troops into Ukraine was analyzed. Attention was drawn to the fact that in the context of intensifying military operations, the risks of accidental attacks on nuclear and chemical facilities of the state's critical infrastructure are increasing. This can provoke catastrophic consequences not only on the territory of Ukraine, but also beyond its borders.

It is emphasized that ensuring the effectiveness of state policy in the direction of protecting critical infrastructure is complicated by a significant number of potential targets of terrorist attacks and their territorial dispersion.

A set of solutions to these problems is offered. The main innovative proposal is the creation of critical infrastructure sustainability clusters. They are distinguished in the form of a special format of public administration in the field of ensuring the stability of security and economic growth of regions. The concept of stakeholders of critical infrastructure objects is substantiated. The European practice of similar initiatives is considered, which confirms their perspective. The term "public-private partnership" was analyzed in the perspective of the implementation of the mentioned concept. It was determined that this vector of state policy lacks a systematic approach to managing a complex of sectoral subsystems, facilities, resources and involving private partners in these processes. It is proposed to compensate for this by improving the legal framework.

The strategic prospects for the formation of critical infrastructure sustainability clusters in the strengthening of preventive measures have been determined. It has been proven that this will compensate for the reactivity of the existing model of public administration in the field of critical infrastructure protection.

Ключові слова: критична інфраструктура, державна політика, публічно-приватне партнерство, державно-приватне партнерство, кластерний підхід.

Key words: critical infrastructure, public policy, public-private partnership, public-private partnership, cluster approach.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аналізуючи особливості державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури в умовах воєнного стану, слід відзначити, що в результаті повномасштабного вторгнення військ РФ, перед урядом України поставала безпрецедентна до цього часу квестія — захист критично-важливих об'єктів держави у реальному часі, комбінуючи існуючі важелі державно-політичного впливу в межах реалізації державної політики. Незважаючи на недосконалість та непослідовність інституційно-правового поля у сфері захисту критичної інфраструктури, що описувалось у попередніх дослідженнях [13], [15], Україні вдалося створити унікальну систему захисту критичних об'єктів, комбінуючи різноманітні тактичні прийоми із використанням радянських засобів протиповітряної оборони, сучасних інноваційних видів озброєння передових країн світу, а також засоби фізичних укріплень. Окрім цього, розроблено унікальну систему оповіщення у режимі реального часу із використанням мобільних додатків та цифрових технологій моніторингу, фіксації та передачі інформації цивільного населення на випадок небезпечних надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури. Ефективність продемонструвала протидія ворожим повітряним цілям за

допомогою застосування зенітно-ракетних комплексів, винищувачів і в доповнення розміщення мобільних груп, оснащених портативними переносними зенітно-ракетними комплексами та постів візуального спостереження. Однак, незважаючи на унікальність, існуючу модель державного управління у сфері захисту критичної інфраструктури учені вважають не досить ефективною, що пояснюється її реактивністю. Тобто державна політика у сфері захисту критичної інфраструктури орієнтована на вирішення реальних проблем, а не на їх попередження. При цьому світовий досвід вказує на неможливість досягнення прийнятного рівня безпеки критичної інфраструктури за умов відсутності дієвої системи превентивного захисту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вітчизняних учених, які присвятили свої наукові дослідження проблематиці, пов'язаній із захистом об'єктів критичної інфраструктури, на основі вивчення перспектив державно-приватного партнерства та класифікації варто відзначити праці Баранник В. О., Деєвої Н. Е., Хмурової В. В., Зубка Г. Ю., Кондратенка О. Ю., Надолішнього П. І., Піроженка Н. В., Нестора О. Ю. та ін.

МЕТА СТАТТІ

Цілі статті полягають у дослідженні наукових підходів до удосконалення державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури, зокрема на основі розробки інноваційної моделі кластерного підходу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Військове вторгнення в Україну спровокувало виникнення перед владою ряд складних завдань, серед яких — забезпечення ефективності захисту критичної інфраструктури та зміни загальної парадигми державної політики у цій сфері. Емерджентність сьогодення інспірує ряд нових функцій державної політики у сфері безпеки, пов'язаних із необхідністю оперативного реагування та реторсії відповідно до ризиків та загроз в екстремальних ситуаціях (гібридна війна, техногенний тероризм та ін.). При цьому високий ризик імовірності атак на ядерні об'єкти, які розташовані у регіонах із безпосередньою близькістю до цивільного населення, що посилює потенційні деструктивні наслідки від дій терористів. Підтвердження даної тези можна знайти у офіційних даних, згідно яких, від 24 лютого 2022 року до сьогодні росія повністю знищила більше 700 об'єктів критичної інфраструктури України, завдаючи найбільше атак, спрямованих на знищення об'єктів енергетики, шляхом періодичних групових ракетних ударів з акваторії Чорного моря, рубежів пуску над Каспійським морем, а також стратегічної авіації із використанням різних типів ракет (Х-101, Х-555, Калібр, Іскандер, С-300, Торнадо та ін.), а також безпілотних літальних апаратів, в тому числі дронів-камікадзе "Shahed 136" та Mojaer 6 [11]. Наймасовіший обстріл енергосистеми України відбувся 15 листопада 2022 року, коли по території України було випущено 100 ракет, які у тому числі було націлено по інфраструктурі українських АЕС. Перша атака на енергосистему сплинула дефіцит потужності, що становив близько 20%. Загалом на початок 2023 року електроенергетичний сектор зазнав зниження функціональності на 61%, а довоєнна потужність перемістилася з 36 Гігават (ГВт) до 13,9 ГВт; близько 10 ГВт знаходиться на територіях під тимчасовим військовим контролем російської федерації, 6 ГВт з яких надходить із Запорізької атомної електростанції. У таких умовах оператори були змушені обмежувати постачання електроенергії, щоб забезпечити роботу системи [12].

Подальші атаки на критичну інфраструктуру вплинули на роботу трьох атомних електростанцій (у Нетішині, Вараші та Южноукраїнську). Крім того, значну загрозу аварії становить найбільша в Європі — Запорізька АЕС, яка знаходиться під окупацією. Дані факти інфраструктурного терору становлять ризик не лише для постачання електроенергії по Україні [10], але, у разі руйнування 15 українських реакторів, не тільки населення України, але і Європи опиниться під загрозою ядерної катастрофи, в десятки разів гіршою за аварію на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 року.

Крім того, в умовах активізації військових дій, у геометричній прогресії зростають ризики випадкового нанесення ударів по об'єктам критичної інфраструктури держави, у тому числі ядерним і хімічним. В умовах зростання військово-терористичної загрози у нашій державі

виникає нагальна потреба розробки стратегії протидії техногенному та інфраструктурному тероризму. Нагальною потребою є також інституційне закріплення питань взаємодії систем захисту.

Другим за масштабністю інцидентом, що спричинив критичну ситуацію у критичній інфраструктурі України, став підриг дамби Каховської ГЕС 06.06.2023 р. в Херсонській області, що призвело до масового затоплення території площею 180 км². Сума прямих збитків, спричинених підригом Каховської ГЕС, станом на вересень 2023 року сягає близько \$2 млрд [10]. Даний інцидент призвів до додаткових значних пошкоджень інших об'єктів критичної інфраструктури — комунального сектора, енергетики, сільського господарства та ін. Прямі збитки від затоплення інфраструктури оцінюються в \$950 млн, основна частина з яких припадає на лівий берег Дніпра.

З початку бойових дій в Україні були пошкоджені 18 аеропортів і цивільних аеродромів, щонайменше 344 мости та мостові переходи, понад 25 тисяч кілометрів автомобільних доріг. Сфера освіти, за оцінками KSE Institute [10], на вересень 2023 р. зазнала збитків більш ніж \$10.1 млрд. Загальна кількість пошкоджених та зруйнованих освітніх об'єктів вже перевищує 3,5 тисячі, серед них — понад 1,7 тисяч закладів середньої освіти, понад тисяча — дошкільної, 586 — вищої освіти. Зруйновано або пошкоджено 1223 медичних заклади. На вересень 2023 року зруйновано або пошкоджено внаслідок бойових дій 167,2 тис об'єктів житлового фонду, з них 147,8 тис. — приватні будинки, 19,1 тис. — багатоквартирні.

Можемо дійти висновку, що руйнуючи об'єкти критичної інфраструктури, всупереч міжнародним правилам війни, ворог намагається маніпулювати психологічним та моральним станом цивільного населення. У напрямку аналізу сучасної парадигми державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури в умовах військового стану варто звернути увагу на працю Кондратенка О. Ю., який, досліджуючи зовнішню геоекономічну політику України, акцентує увагу на намірах рф через військову агресію спробувати підірвати суверенітет та незалежність України [6].

Варто наголосити, що забезпечення ефективності державної політики у напрямку захисту критичної інфраструктури ускладнює значна кількість потенційних об'єктів терористичних атак та їх територіальна розосередженість. Для подолання даної дилеми пропонуємо розглянути інноваційну ідею розробки концепції кластерного підходу до забезпечення захисту критичної інфраструктури в умовах воєнного стану в Україні. Головна ідея даного концепту передбачає створення навколо важливих інфраструктурних об'єктів кластерів стійкості критичної інфраструктури, які забезпечуватимуть синергію безпекових заходів реалізованих в межах співпраці державних інститутів влади, державних системи захисту та реагування, самих інфраструктурних об'єктів та їх стейкхолдерів (рис. 1).

Більшість українських дослідників у діагностиці феномену "кластера" дійшли висновку, що його основними характеристиками є інноваційність, географічна близькість та незалежність учасників. Кластерний підхід впливає не лише на функціонування самих об'єктів, але

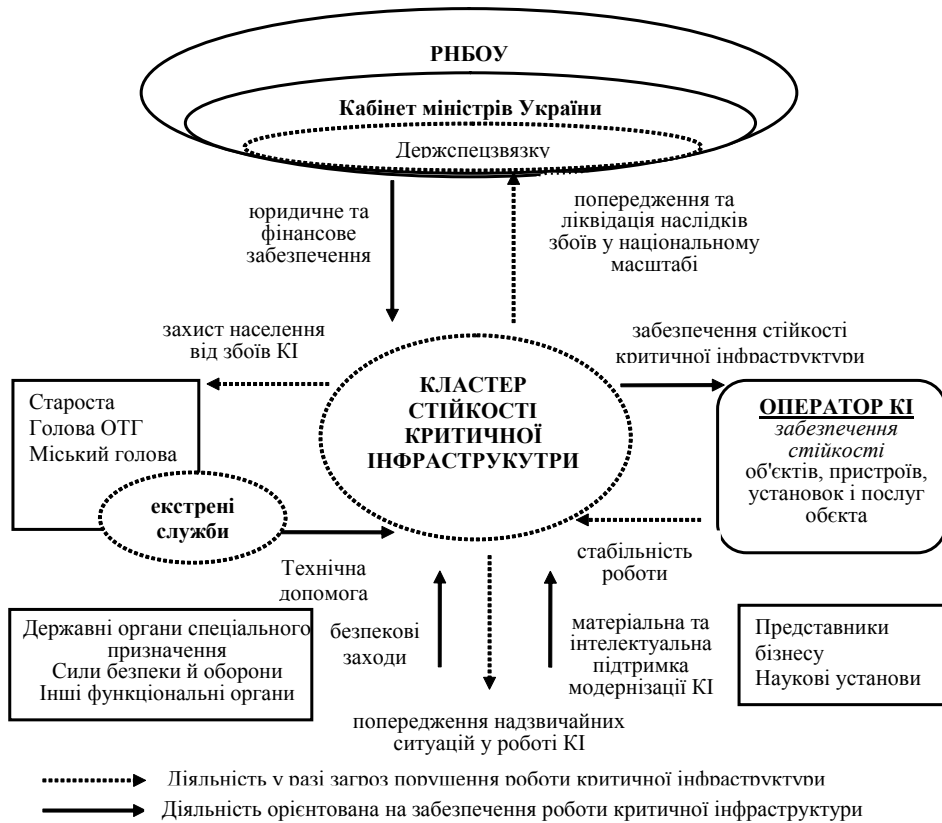


Рис. 1. Модель функціонування кластер стійкості критичної інфраструктури

Джерело: розробка автора.

і на регіон у якому він розвивається. Таким чином, ефекти від створення кластера стійкості критичної інфраструктури пов'язані із синергетикою дій його учасників, зокрема це: ефект масштабу, ефект охоплення, ефект зниження безпекових витрат, ефект накопичення знань та інновацій, антитригерний ефект, ефект інвестиційних переваг протидії ризикам, ефект колективного використання інфраструктурних об'єктів, превентивний ефект.

Інфраструктурні об'єкти в даному проєкті варто розглядати як тригери на основі яких формуватимуться конкурентні переваги учасників кластера, що імплікує їм статус "стейкхолдерів". Дану дефініцію вперше обґрунтував у монографії "Стратегічне управління: роль зацікавлених сторін" (1984 р.), Е. Фріман [17]. Інтерпретуючи кризу призму пропонованого кластерного підходу трактування Е. Фріманом сутності інтенції "стейкхолдер", можемо дійти висновку, що його зміст передбачає зацікавлених результатами роботи окремих об'єктів критичної інфраструктури суб'єктів, які є складовою його внутрішнього або зовнішнього середовища і здійснюють свій внесок у поліпшення роботи та його захист. Спільне використання стейкхолдерами об'єктів критичної інфраструктури дає змогу знизити витрати та підвищити економічну вигоду, а кластер, що успішно розвивається, привабливий для нових учасників за рахунок стабільності і високих темпів зростання.

Європейська практика засвідчила, що кластери — це складні та динамічні структури, що можуть посприяти економічному зростанню за рахунок використання інноваційного потенціалу регіону. Більш того, в нинішніх

умовах воєнного стану такі потужні та стабільні кластери змогли б швидко відреагувати на зміну безпекового середовища та переорієнтуватися на виробництво необхідної продукції та посилення систем захисту. Саме кластери у світі стають потужним стратегічним інструментом для втілення передових інновацій, діджиталізації, нових сучасних бізнес-моделей, ресурсоефективних технологій, формування засад інклюзивної соціальної креативної економіки та ін. [1].

Підтвердження ефективності подібної кластерної ініціативи можемо знайти у досвіді ЄС, де Директивою CER [16] передбачено розвиток скоординованої міжгалузевої та багатонаціональної оперативної співпраці у сфері захисту критичної інфраструктури від гібридних загроз, не порушуючи при цьому головних принципів ринкового лібералізму. Це природно призводить до розвитку державно-приватного партнерства чи інших багаторівневих моделей управління. Зокрема це представлено у ст. 9-19 Директиви, де передбачено, що регулювання з боку держави передбачає "підтримку" приватних компаній, які опікуються посиленням стійкості критичної інфраструктури шляхом передачі матеріалів, методологій та навчання персоналу [16]. Реальний приклад можемо спостерігати у Нідерландах, де функціонує механізм взаємодії органів державної і місцевої влади, неурядових організацій та бізнесу з питань забезпечення національної стійкості, що реалізується через інститут "округів безпеки". Насамперед він має на меті розвиток потенціалу стійкості місцевих громад до надзвичайних та кризових ситуацій.

Варто також відзначити факт функціонування Європейського кластеру безпеки критичних інфраструктур (ECSCI). Основною метою даної організації є створення синергії та сприяння виникненню проривних рішень для проблем безпеки за допомогою міжпроектної співпраці та інновацій. Дослідницька діяльність зосереджена на тому, як захистити критичну інфраструктуру та послуги, висвітлюючи різні підходи між кластерними проектами організовуючи міжнародні конференції, національні й міжнародні семінари за участю політиків, представників промисловості та науковців, практиків та представників Європейської Комісії [9].

Основна мета ініціювання проектів створення кластерів стійкості критичної інфраструктури — вирішення життєво важливих для населення країни (територіальної громади) проблем із залучення ресурсів приватного бізнесу: фінансових, матеріально-технічних, технологічних, організаційних, кадрових. Тому це ставить принципово нові завдання — формування ефективної системи державного управління, соціальної відповідальності бізнесу та високої корпоративної культури.

Основними механізмами кластерної моделі стійкості критичної інфраструктури варто передбачити:

- розробку й реалізацію загальнодержавних, регіональних та місцевих програм розвитку кластерів стійкості критичної інфраструктури з інтегрованими захисними механізмами для таких об'єктів;
- ініціювання створення галузевих та міжгалузевих об'єднань, асоціацій та громадських організацій, спеціалізованих фондів з дифузії об'єктів критичної інфраструктури до бізнес-середовища;
- формування самих кластерів стійкості критичної інфраструктури.

Отже, можемо зробити висновок, що кластери стійкості критичної інфраструктури — це спеціальний формат публічного управління у сфері забезпечення безпекової стійкості та економічного зростання регіонів, який передбачає об'єднання спроможностей територіальних громад, об'єктів критичної інфраструктури та їх стейкхолдерів шляхом створення спільного об'єднання з метою забезпечення ефективної координації і розширеної взаємодії. Відповідно до міжнародної практики, сутністю цього явища є встановлення довгострокових стратегічних відносин у реалізації суспільно значущих проєктів між приватним сектором, публічною владою та об'єктами критичної інфраструктури. В умовах України зазначене явище стає можливим у межах реалізації "державно-приватного партнерства", яке передбачено у відповідному Законі України "Про державно-приватне партнерство" [3]. У зазначеному нормативному акті дане явище трактується як "співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України "Про управління об'єктами державної власності" здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом

та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом".

Більш ефективним у реалізації зазначеної ініціативи кластерного підходу вважаємо термін "публічно-приватне партнерство" яке Дєєва Н. Е. та Хмурова В. В. визначають як "модель співробітництва бізнесу та держави, що дозволяє реалізовувати важливі проєкти за допомогою інновацій, капіталу та ресурсів приватного бізнесу, без перевантаження державного бюджету" [2]. Найбільш відповідним запропонованій концепції вважаємо визначення публічно-приватного партнерства, яке пропонують Надолішній П. І. і Піроженко Н. В., як "систему законодавчо врегульованих і юридично оформлених відносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним бізнесом (юридичними та фізичними особами), громадськими організаціями для вирішення суспільно значущих проблем на довготривалій період часу, заснованих на узгодженні інтересів і взаємній зацікавленості в досягненні намічених цілей, на довірі і таких, що передбачають добровільне об'єднання ресурсів, спільне ухвалення рішень, раціональний розподіл ризиків і спільну відповідальність за результати" [7]. Слушною вважаємо також думку Нестор О. Ю., яка розглядає публічно-приватне партнерство сучасним способом сприяння приватному забезпеченню для того, щоб допомогти задовольнити підвищений попит на критичну інфраструктуру [8].

Юридично відносини в межах функціонування кластеру стійкості критичної інфраструктури на основі публічно-приватного партнерства можна врегулювати відповідно до ст. 1130. ЦКУ [14] заключенням договору про спільну діяльність. За цим договором сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законові.

При розвитку нормативно-правового поля кластеризації стійкості критичної інфраструктури слід сформулювати методичні рекомендації щодо реалізації кластерної політики. Цей факт вимагає змін у Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" [4]. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій. У даному контексті стимулювання розвитку регіонів могло би здійснюватись і на засадах кластеризації.

Підтримуємо також позицію вченого Зубка Г.Ю., котрий, характеризуючи специфіку публічно-приватного партнерства у сфері захисту критичної інфраструктури, відзначає, що у даному векторі державної політики бракує системного підходу до управління комплексом секторних підсистем, об'єктів, ресурсів та залучення до цих процесів приватних партнерів [5]. Зокрема йдеться про внесення відповідних змін до законів України "Про державно-приватне партнерство", "Про управління об'єктами державної власності", "Про концесію" та ін., якими регулюються здебільшого партнерство і взаємодія у галузі економіки та реалізації інвестиційних й інфраструктурних проєктів. Серед чітко визначених сфер застосування публічно-приватного партнер-

ства, визначених Законом України "Про державно-приватне партнерство", можна виокремити ті, що стосуються критичної інфраструктури, зокрема:

- виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу;
- будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури;
- збір, очищення та розподілення води;
- забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем;
- виробництво, розподілення та постачання електричної енергії.

Однак зазначений перелік не охоплює усіх секторів критичної інфраструктури, що не надає можливості застосування його норм до досліджуваної нами сфери і відповідно потребує ухвалення окремого закону чи внесення відповідних змін, які визначали б усі сфери та специфіку публічно-приватної взаємодії у сфері захисту критичної інфраструктури. Реалізація цього завдання в умовах воєнного стану та військового вторгнення рф передбачає налагодження тісної співпраці і створення дієвих організаційних механізмів на загальнодержавному, а також регіональному, місцевому та локальному рівнях. Саме на низових ешелонах має забезпечуватися первинне реагування на кризові ситуації, ризики та загрози. Тому ефективність, оперативність та превентивність заходів реагування на ці явища дозволяють попередити деструктивний вплив широкого спектру. Створення постійно діючих форматів взаємодії об'єктів критичної інфраструктури, органів державної і місцевої влади, підприємств і організацій, населення на регіональному і місцевому рівнях є необхідною умовою ефективності реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури. Головною умовою має стати посилення превентивних заходів, що дозволить трансформувати модель державного управління у сфері захисту критичної інфраструктури із реактивної у активну фазу.

ВИСНОВКИ

Військове вторгнення військ рф в Україну причинило ряд складних випробувань державної політики, однією із основних — ефективність забезпечення захисту критичної інфраструктури. З початку війни в Україні були пошкоджені сотні об'єктів критичної інфраструктури, серед яких найбільше об'єктів енергетики. Факти інфраструктурного терору детермінують ескалацію ризиків не лише для життєзабезпечення населення України, а й випадкового ураження ядерних та хімічних об'єктів, що може спричинити катастрофу, в десятки разів гіршу за аварію на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 року. Руйнуючи об'єкти критичної інфраструктури, всупереч міжнародним правилам, ворог тим самим намагається маніпулювати психологічним та моральним станом цивільного населення і підірвати суверенітет та незалежність України. В таких умовах зростання військово-терористичної загрози у нашій державі виникає нагальна потреба розробки стратегії протидії. Для подолання даної дилеми внесено пропозиції розробки концепції кластерного підходу до забезпечення захис-

ту та стійкості критичної інфраструктури в умовах воєнного стану в Україні. Головна ідея даного концепту передбачає створення навколо важливих інфраструктурних об'єктів кластерів стійкості критичної інфраструктури, які забезпечуватимуть синергію безпекових заходів реалізованих в межах співпраці державних інститутів влади, державних системи захисту та реагування, самих інфраструктурних об'єктів та їх стейкхолдерів. Ліквідність даної ідеї підтверджує світовий досвід та практика. Її головною магістраллю є посилення превентивних заходів, що дозволить пеертворити реактивну модель державного управління у сфері захисту критичної інфраструктури у активну її фазу.

Література:

1. Бараннік В.О. Щодо сприяння розвитку регіональних кластерів в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. 2021. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf>
2. Дєєва Н. Е., Хмурова В. В. Публічно-приватне партнерство: інтереси зацікавлених сторін. Економіка України. 2018. № 9(682). С. 99–111.
3. Закон України "Про державно-приватне партнерство". № 2404-VI від 01.07.2010 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17/ed20230903>
4. Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" № 2850-IV від 08.09.2005 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text>
5. Зубко Г. Ю. Державна інфраструктурна політика України: адміністративно-правові засади регулювання: монографія. Херсон : Видавничий дім "Гельветика", 2020. 412 с.
6. Кондратенко О. Ю. Геоекономічний вимір гібридної війни Російської Федерації проти України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. № 2 (50). 2019. С. 12—19.
7. Надолішній П. І., Пироженко Н. В. Публічно-приватне партнерство в Україні: теоретико-методологічні засади і умови інституціалізації. Теоретичні та прикладні питання державотворення: зб. наук. пр. 2012. Вип. 10. С. 17—52.
8. Нестор О. Ю. Публічно-приватне партнерство: сутність, особливості та проблеми розвитку на тлі пандемії COVID-19. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2021. Вип. 2 (148). С. 58—68.
9. Офіційний веб-сайт European Cluster for Securing Critical Infrastructures. <https://www.finsec-project.eu/ecsci>
10. Офіційний веб-сайт KSE Institute. URL: <https://kse.ua/ua/>
11. Офіційний веб-сайт Збройних Сил України. URL: <https://www.zsu.gov.ua/>
12. Офіційний веб-сайт Міністерства енергетики України URL: <https://www.mev.gov.ua/>
13. Страхніцький Я. О. Особливості сучасної системи захисту критичної інфраструктури в Україні. Наука, освіта, технології та суспільство: актуальні проблеми теорії та практики: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 25 травня 2022 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2022. Ч. 1. 63 с.

14. Цивільний Кодекс України. Закон № 435-IV. від 16.01.2003 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20231005>

15. Яременко О.І., Страхніцький Я.О. Сучасні проблеми державної політики України у сфері захисту критичної інфраструктури. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції "Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи". (м. Хмельницький, 11 лютого 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. 191 с.

16. Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2557>

17. Freeman, E. (1984), Strategic Management: A stakeholder approach. Boston: Pitman, 266 p. URL: <http://bookre.org/reader?file=1164948&pg=6>

References:

1. Barannik, V.O. (2021), "Regarding the promotion of the development of regional clusters in Ukraine", Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf> (Accessed 4 November 2023).

2. Dieieva, N. E. and Khmurova V. V. (2018), "Public-private partnership: interests of interested parties", Ekonomika Ukrainy, Vol. 9 (682), pp. 99—111.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On Public-Private Partnership", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17/ed20230903> (Accessed 2 November 2023).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On stimulating the development of regions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text> (Accessed 9 November 2023).

5. Zubko, G.Yu. (2020), Derzhavna infrastruktorna polityka Ukrainy: administratyvno-pravovi zasady rehu-liuvannia [State infrastructure policy of Ukraine: administrative and legal principles of regulation]. Vydavnychiy dim "Helvetyka", Kherson, Ukraine.

6. Kondratenko, O. Yu. (2019), "Goeconomic dimension of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine", Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny, Vol 2 (50), pp. 12—19.

7. Nadolishnii, P. I. and Pirozhenko, N. V. (2012), "Public-private partnership v Ukraini: teoretykometodolohichni zasady i umovy instytutsializatsii", Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia: zb. nauk. pr., Vol. 10, pp. 17—52.

8. Nestor, O. Yu. (2021), "Public-private partnership: essence, features and problems of development against the background of the COVID-19 pandemic", Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy: zb. nauk. pr., vol. 2 (148), pp. 58—68.

9. The official site of European Cluster for Securing Critical Infrastructures (2023), available at: <https://www.finsec-project.eu/ecsci15> (Accessed 20 November 2023).

10. The official site of KSE Institute (2023), available at: <https://kse.ua/ua/> (Accessed 20 November 2023).

11. The official site of Armed forces of Ukraine (2023), available at: <https://www.zsu.gov.ua/> (Accessed 20 November 2023).

12. The official site of Ministry of Energy of Ukraine (2023), available at: <https://www.mev.gov.ua/> (Accessed 20 November 2023).

13. Strakhnitskyi, Ya. O. (2022), "Peculiarities of the modern critical infrastructure protection system in Ukraine", Nauka, osvita, tekhnolohii ta suspilstvo: aktualni problemy teorii ta praktyky: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Science, education, technology and society: current problems of theory and practice: Conference Proceedings of reports of the international scientific and practical conference] Poltava, center for financial-economic research, Poltava, Ukraine, pp. 63.

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 20 November 2023).

15. Yaremenko, O.I. and Strakhnitskyi, Ya.O. (2022), "Modern problems of the state policy of Ukraine in the field of critical infrastructure protection", Zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Publichne upravlinnia v Ukraini: vyklyky sohodennia ta hlobalni imperatyvy" [Conference Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Public Administration in Ukraine: Today's Challenges and Global Imperatives"], Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi, Ukraine.

16. The European Parliament and the Council (2022) "Directive (EU) 2022/2557 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2557> (Accessed 20 November 2023).

17. Freeman, E. (1984), Strategic Management: A stakeholder approach, Pitman, Boston, USA.
Стаття надійшла до редакції 28.11.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток


Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

А. С. Чубіна,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6812-231X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.170

ОБГРУНТУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

A. Chubina,
Postgraduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

JUSTIFICATION OF THE MECHANISMS FOR ENSURING THE DEVELOPMENT OF RURAL
AREAS IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

У статті на науково-теоретичних засадах досліджено питання механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах реалізації процесу децентралізації владних повноважень. Запропоновано авторське визначення змісту поняття "механізм забезпечення розвитку сільських територій" щодо публічного управління, під яким розуміється сукупність засобів, методів, процедур і правил, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави органами публічного управління визначеним способом щодо формування потрібних умов через розробку та впровадження сукупності необхідних заходів в інтересах ефективної реалізації спільно ухвалених управлінських рішень, спрямованих на досягнення поставлених (визначених) цілей розвитку сільських територій із заданою (плановою) ефективністю. Акцентовано увагу на тому, що механізм забезпечення розвитку сільських територій з позиції публічного управління є комплексним і складається з трьох механізмів: правового, інституційного та організаційного, через які він фактично реалізується і результати дослідження сутності яких наведено у статті. Доведено, що правовий механізм по відношенню до забезпечення розвитку сільських територій з позиції публічного управління складається із сукупності нормативно-правових актів органів публічної влади, логічно пов'язаних між собою, до складу яких також входять нормативні акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, обов'язкові для населення самоврядованих територій, а також для установ і організацій, які здійснюють діяльність у межах цих територій. Інституційний механізм визначається як сукупність інституцій з установленними між ними зв'язками, існування та функціонування яких визначається нормами, процедурами і правилами, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави в інтересах ефективної організації взаємодії органів публічного управління для досягнення поставленої (визначеної) мети. Під поняттям "організаційний механізм" щодо публічного управління запропоновано розуміти сукупність норм, процедур, правил, способів взаємодії, важелів та інших інструментів, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави і завдяки використанню яких у складі органів публічного управління утворюється потрібна (потрібні) організаційна (організаційні) структура (структури), функціонування якої (яких) спрямоване на виконання розроблених планів по досягненню поставлених (визначених) цілей. Визначено напрямки подальших наукових досліджень.

In the article, on a scientific and theoretical basis, the issue of mechanisms for ensuring the development of rural areas in the conditions of the implementation of the process of decentralization of the authority power is investigated. The author's definition of the meaning of the concept "mechanism for ensuring the development of rural areas" in relation to public administration is offered, which is understood as a set of means, methods, procedures and rules applied in the current regulatory and legal field of the state by public administration bodies in a specified way to create the necessary conditions through the development and implementation of a set of necessary measures in the interests of the effective implementation of jointly adopted management decisions aimed at achieving the set of (defined) goals for the development of rural areas with a given (planned) effectiveness. Attention is focused on the fact that the mechanism for ensuring the development of rural areas from the point of view of public administration is complex and consists of three mechanisms: legal, institutional and organizational, through which it is actually implemented and the results of the study of the essence are given in the article. It is proved that, from the point of view of public administration, the legal mechanism in relation to ensuring the development of rural areas consists of a set of normative and legal acts of public authorities, logically connected to each other, which also include normative acts of local self-government bodies, containing legal norms, obligations mandatory for the population of self-governing territories, as well as for institutions and organizations that carry out activities within these territories. An institutional mechanism is defined as a set of institutions with established connections between them, the existence and functioning of which is determined by norms, procedures and rules applied in the current regulatory and legal field of the state in the interests of effective organization of interaction of public administration bodies to achieve the set (defined) goal. Under the concept of "organizational mechanism" in relation to public administration, it is proposed to understand a set of norms, procedures, rules, methods of interaction, levers and other tools that are used in the current regulatory and legal field of the state and due to the use of which the necessary organizational structure is formed in public administration bodies (organizational) structure (structures), the functioning of which is aimed at the implementation of developed plans to achieve set (defined) goals. The directions of further scientific research are determined.

*Ключові слова: самоорганізація, розвиток сільської території, публічне управління, децентралізація.
Key words: self-organization, rural development, public administration, decentralization.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток сільських територій є актуальним і важливим напрямком щодо економічного розвитку та продовольчого забезпечення нашої країни. Результати публічного управління, які наведені в чинних нормативно-правових документах [1, 2], а також у проектах таких документів [3, 4], що з'явилися, починаючи з 2014 року, свідчать про невисоку ефективність і низку проблем щодо розвитку сільських територій в Україні. Однією з причин такої ситуації слід вважати низьку ефективність механізмів забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень, якщо органами публічного управління навіть сформоване ефективно та своєчасне управлінське рішення щодо розвитку сільських територій.

До негативних умов додалась війна, що обумовлена широкомасштабною агресією РФ проти України з 24 лютого 2022 року.

Проблемна ситуація, що склалась з розвитком сільських територій на теперішній час, вимагає інших підходів до формування механізмів забезпечення такого розвитку з боку органів публічного управління в умовах реформи децентралізації владних повноважень. Її

розв'язання можливо на засадах теорії самоорганізації [5], що актуалізує розробку органами публічного управління відповідних механізмів забезпечення розвитку сільських територій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На важливості й актуальності створення ефективних механізмів забезпечення розвитку сільських територій органами публічного управління в умовах децентралізації звертається увага в низці науково-теоретичних праць, авторами яких такі вчені та фахівці, як: І. Д. Білокінна, Д. С. Богданов, Бородіна О. М., О. Г. Булавка, О. М. Гаркуша, І. В. Гончаренко, В. Г. Грановська, О. М. Дороховський, Н. Г. Єршова, А. Н. Іфзал, А. Леоненко, М. Й. Малік, П. В. Пивовар, Г. М. Пилипенко, І. В. Прокопа, П. Т. Саблук, Е. Е. Савицький, В. П. Славов, І. З. Сторонянська, В. В. Химинець, А. В. Шлапак, І. О. Яснолоб та інші.

Аналіз праць показав, що підхід до розвитку сільських територій на засадах теорії самоорганізації на теперішній час знаходиться на стадії розроблення і потребує проведення науково-теоретичних досліджень з позиції обґрунтування органами публічного управління механізмів забезпечення розвитку сільських територій з урахуванням процесу децентралізації.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є обґрунтування механізмів забезпечення розвитку сільських територій з урахуванням контуру самоорганізації в системі органів публічного управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У загальній схемі публічного управління розвитком сільських територій є контур самоорганізації, запропонований авторкою у [5] (рис. 1). У цьому контурі є виконавчий елемент V, завдяки якому через оптимізатор T органами публічного управління спільно мають розроблятися механізми забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Розробка таких механізмів вимагає, насамперед, визначення сутності дефініції "механізм" як інструменту публічного управління, завдяки використанню якого має забезпечуватися ефективна реалізація ухвалених управлінських рішень щодо розвитку сільських територій.

Дефініція "механізм" використовується в прямому та переносному сенсах і має різне змістовне навантаження: пристрій для передачі або перетворення рухів, що являє собою систему тіл, котра призначена для перетворення руху одного або декількох тіл, що викликає певні рухи інших тіл [6]; сукупність станів і процесів, з яких складається якась фізичне, хімічне, фізіологічне, еконо-

мічне, психологічне та інше явище, наприклад, механізм мислення [7]; спосіб виконання щось запланованого [8] та ін.

У працях вітчизняних та зарубіжних фахівців і вчених є чи мало трактувань суті дефініції "механізм" щодо сфери управління, які являються широко вживаними, але змістовно різними: складна система, що має низку складові (структуру, сукупність правових норм, функції, завдання, методи, засоби, важелі) та інші інструменти державного впливу на об'єкт управління в інтересах досягнення поставлених цілей, спираючись при цьому на відповідні правові норми [9]; система органів державного управління, діяльність яких базується на ustalених принципах і забезпечує стійкий економічний розвиток регіонів і країни в цілому [10]; спосіб організації державного управління, використання якого забезпечує ефективну реалізацію цілей управління [11]; спосіб організації взаємодії форм, методів та інструментів держави; сукупність практичних заходів, важелів, стимулів, способів дій [12]; практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей [13]; система, що забезпечує практичну реалізацію функції публічного управління з метою досягнення визначених цілей [14]; спосіб організації взаємодії форм, методів та інструментів держави; сукупність практичних заходів, важелів, стимулів, способів дій; сукупність комплексних елементів нормативного та інституційного характеру [15].

Аналіз зарубіжних джерел показує, що під механізмом управління розуміється таке: політика, практика та процедури, що застосовуються для забезпечення належного функціонування системи управління [16]; правила взаємодії між усіма учасниками [17]; правила, що сприяють колективним діям і спільному виробництву якісних послуг [18].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що кожне з наведених вище авторських визначень має свої "відтінки" і збагачує змістовне навантаження дефініції "механізм" щодо сфери управління, у тому числі сфери публічного управління. Разом з тим, жодне з них, урахувавши їхню різноманітність, складно використати для конкретного трактування суті механізму забезпечення розвитку сільських територій в процесі публічного управління.

За результатами проведеного аналізу пропонується під механізмом щодо сфери управління розуміти сукупність засобів, методів, процедур і правил, що застосовуються суб'єктом управління визначеним способом по відношенню до об'єкта управління в інтересах ефективної реалізації управлінських рішень, спрямованих на досягнення поставлених (визначених) цілей.

З урахуванням цього під механізмом щодо сфери публічного управління пропонується розуміти сукупність засобів, методів, процедур і правил, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави органами публічного управління визначеним способом по відношенню до суб'єкта публічного управління в інтересах ефективної реалізації спільно

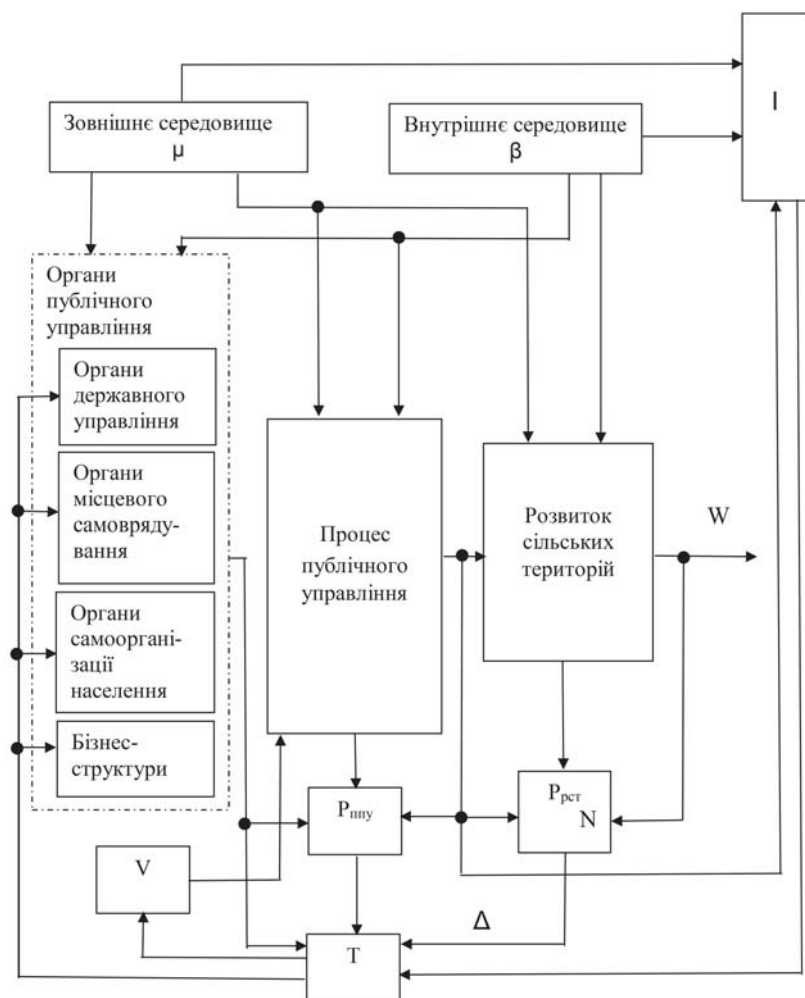


Рис. 1. Загальна схема організації публічного управління розвитком сільських територій з контуром самоорганізації

ухвалених управлінських рішень, спрямованих на досягнення поставлених (визначених) цілей. При цьому треба звернути увагу на те, що діяльність органів публічного управління має бути добре скоординована, тобто має бути забезпечена ефективна організація взаємодії цих органів між собою, а також інституціями, що ними створюються.

Для визначення суті механізму забезпечення розвитку сільських територій у процесі публічного управління необхідно дослідити змістовне навантаження дефініції "забезпечення". Забезпечувати — це створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах [19]; зробити так, щоб щось обов'язково сталося [20].

Аналіз змісту дефініції "забезпечення", виходячи з різних видів забезпечення в різних сферах життєдіяльності людини [21-23], показує, що це сукупність (комплекс, система) заходів (засобів), завдяки впровадженню яких створюються необхідні умови для досягнення поставлених (планових) цілей або виконання поставлених (планових) завдань будь-якою організацією із заданою (плановою) ефективністю.

Таким чином, забезпечення — це важливий процес, який допомагає організації адаптуватися до умов зовнішнього і внутрішнього середовищ, ефективно використовувати ресурси, аналізувати ризики, дотримуватися вимог чинного законодавства та забезпечувати безпеку і стійкість діяльності тощо. У підсумку, правильне забезпечення діяльності організації сприяє її ефективному функціонуванню та успішному розвитку. Треба зазначити, що важливість забезпечення діяльності організації полягає в тому, що воно дає змогу досягти оптимальної (раціональної) працездатності організації та її постійного розвитку.

На підставі визначень змісту словосполучень "розвиток сільської території" і "публічне управління розвитком сільської території" [5, 24, 25], а також змісту дефініцій "механізм" щодо сфери публічного управління і "забезпечення" під словосполученням "механізм забезпечення розвитку сільських територій" щодо публічного управління пропонується розуміти сукупність засобів, методів, процедур і правил, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави органами публічного управління визначеним способом щодо формування потрібних умов через розробку та впровадження сукупності необхідних заходів в інтересах ефективної реалізації спільно ухвалених управлінських рішень, спрямованих на досягнення поставлених (визначених) цілей розвитку сільських територій із заданою (плановою) ефективністю.

Виходячи із визначення, механізм забезпечення розвитку сільських територій з позиції публічного управління складається з трьох механізмів: правового, інституційного та організаційного, через які він фактично реалізується. У зв'язку з відсутністю визначень цих механізмів щодо забезпечення розвитку сільських територій, дослідимо змістовне навантаження кожного з них.

Правовий механізм має різні трактування: певна конструкція, що передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які спрямовані на досягнення конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури [26]; певні "комплекти" юридичних засобів, що мають нормативне закріплення та орієнтовані, за умов їх практичного використання, на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення певних цілей [27]; сукупність правових засобів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин [28]; прийняття законодавчих, нормативно-правових актів, постанов і розпоряджень органів

публічної влади, які спрямовані на практичну організацію ефективної взаємодії цих органів з інститутами громадянського суспільства [29], тощо.

Виходячи з наведених визначень, правовий механізм по відношенню до забезпечення розвитку сільських територій з позиції публічного управління складається із сукупності нормативно-правових актів органів публічної влади, логічно пов'язаних між собою, до складу яких також входять нормативні акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, обов'язкові для населення самоврядованих територій, а також для установ і організацій, які здійснюють діяльність у межах цих територій.

За його допомогою повинне формуватися та удосконалюватися нормативно-правове поле з урахуванням норм чинного законодавства, у межах якого забезпечується ефективна реалізація ухваленого управлінського рішення щодо розвитку сільських територій. Особливістю формування та удосконалення такого нормативно-правового поля, на наше переконання, є обов'язкове врахування принципу "інклюзивності" щодо сільського розвитку, що має забезпечувати реальне упровадження засад прямої демократії (реалізації громадянських, суспільних і політичних прав) і розподіл суспільних благ (надання послуг закладами охорони здоров'я, освіти, інфраструктури тощо) із максимальним залученням до цього процесу всіх членів суспільства [30]. Це важливо, бо децентралізація владних повноважень, хоча і передбачає реорганізацію державної влади та передачу відповідних повноважень і ресурсних можливостей від державних органів органам місцевого самоврядування, але не означає автоматичної включеності громадян, передачі їм контролю над управлінськими рішеннями, які ухвалюються органами місцевої влади та реалізуються за їх участю.

Щодо контуру самоорганізації (див. рис. 1), то уведення його у дію, а також реалізація кожної з його складових: аналізатора $P_{\text{рст}}$, аналізатора $P_{\text{пну}}$, оптимізатора T , вимірювача інформації I , виконавчого елемента V і зв'язків між ними, вимагають нормативного закріплення з боку органів публічного управління з визначенням порядку (правил, процедур) взаємодії органів публічного управління між собою та на етапах ухвалення й реалізації управлінських рішень, а також створення відповідних зазначеним елементам інституцій.

Виходячи з мети Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2], мав удосконалюватися інституційний механізм забезпечення розвитку сільських територій, у тому числі шляхом становлення та розвитку інститутів прямого народовладдя в інтересах вибудови ефективної взаємодії різних рівнів обраної та призначеної влади, у центрі якої мали знаходитися інтереси громадян з урахуванням принципу "субсидіарності". Фактично, удосконалення інституційного механізму мало відбуватися відповідно до поставлених цілей, зазначених у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2] і Концепції розвитку сільських територій [1].

Існує низка різноманітних підходів до трактування інституційного механізму: установа, заклад або частина чи підрозділ установи, закладу [31]; правила гри в суспільстві, або обмеження, що придумали люди і які спрямовують людську взаємодію в певне річище; сукупність політичних, правових і економічних правил, неформальних норм, що формують відповідну діяльність [32]; взаємопов'язана робота державних та місцевих органів влади і громадських організацій, які відіграють

основну роль у створенні необхідного нормативно-правового забезпечення, а в подальшому — у створенні відповідних неформальних інституцій [33]; система інституцій, форм, методів, способів та інструментів забезпечення збалансованого природокористування [34]; система органів, яка встановлена установчими договорами, та інші органи, закріплені у договорах [35] тощо.

Інституційний механізм співробітництва України з ЄС визначається у главі 1 "Інституційна структура" (ст. 460-470) Розділу VII "Інституційні, загальні та прикінцеві положення", а також окремими статтями інших розділів Угоди про асоціацію [36].

Підводячи підсумок різним підходом до визначення змісту понять "інституція", "інститут" та "інституційний механізм" пропонується під інституційним механізмом розуміти сукупність інституцій з установленими між ними зв'язками, існування та функціонування яких визначається нормами, процедурами і правилами, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави в інтересах ефективної організації взаємодії органів публічного управління для досягнення поставленої (визначеної) мети.

Виходячи з цього, під інституційним механізмом по відношенню до забезпечення розвитку сільських територій з позиції публічного управління слід розуміти сукупність різних за призначенням інституцій з установленими між ними зв'язками, існування та функціонування яких визначається нормами, процедурами і правилами, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави в інтересах ефективної організації взаємодії органів публічного управління для досягнення поставлених (визначених) цілей щодо розвитку сільських територій.

Реалізація контуру самоорганізації (див. рис. 1) потребує наявності низки інституцій. Для реалізації вимірювача інформації І необхідно мати (утворити) інформаційно-аналітичний орган, який, отримуючи необхідну інформацію, має оцінювати вплив факторів зовнішнього ($\mu_j = \{\mu_{j1}, \mu_{j2}, \dots, \mu_{jn}\}$, де $j = [1...n]$ — фактори впливу; $r = [1...m]$, де m — процеси (економічного, соціального, політичного тощо) розвитку сільської території), і внутрішнього ($\beta_k = \{\beta_{k1}, \beta_{k2}, \dots, \beta_{kf}\}$, де $k = \{1...f\}$ — фактори впливу;) середовищ на розвиток сільської території та досягнення встановлених (визначених) цілей, на процес публічного управління розвитком сільської території, а також установлювати домірність між відхиленнями Δ_{ir} і реакціями на них.

Реалізація аналізатору P_{opt} , завдяки якому буде визначатися для кожного i -го з показників $W = \{1, 2, \dots, z\}$ r -го процесу розвитку сільських територій наявність розбіжностей Δ_{ir} з нормативними (плановими) $N = \{1, 2, \dots, z\}$ їх значеннями, отриманими в результаті виробленого управлінського рішення, має здійснюватися також фахівцями інформаційно-аналітичного органу. Функціонування такого органу має забезпечувати інститут експертів, у тому числі з обов'язковою участю представників від населення, яке проживає і працює на сільській території, згідно нормативних процедур, що мають бути розроблені та затверджені органами публічного управління.

Для реалізації в складі контуру самоорганізації аналізатору P_{opt} процесу публічного управління, щоб етапно контролювати якість формування управлінських рішень органами публічного управління в умовах децентралізації щодо розвитку сільських територій, слід мати контролюючу інституцію зі складу органів публічного управління, у тому числі з обов'язковою участю представників від органів самоорганізації населення та органів управління бізнес-структур. Функціонування такого

органу повинне відбуватися згідно нормативних процедур (методик, правил), що мають бути розроблені та затверджені органами публічного управління.

Для реалізації оптимізатора T органами публічного управління має застосовуватися нормативно регламентований процес формування управлінських рішень із визначенням процедурної участі в ньому представників органів самоорганізації населення і органів управління бізнес-структур, що діють на сільській території. Для посилення фахової складової може бути створений інститут дорадчих органів (ради, секції, комітети тощо), до складу яких також доцільно ввести фахівців за кожним з напрямків розвитку сільської території з числа профільних спеціалістів і вчених.

У контурі самоорганізації реалізація ухваленого управлінського рішення здійснюється за допомогою виконавчого елементу V , який забезпечує його реалізацію в процесі публічного управління, спрямованого на розвиток сільських територій. Для цього додаткових інституцій створювати, на нашу думку, не треба. Це можна покласти на виконавчі органи системи публічного управління розвитком сільських територій.

Запропонований інституційний механізм публічного управління розвитком сільських територій з контуром самоорганізації передбачає безпосередню участь представників населення, органів самоорганізації населення і органів управління бізнес-структур у тісній взаємодії з іншими органами публічного управління у всіх процедурах — від розроблення та ухвалення управлінських рішень, до їх впровадження, а також контролю їх виконання в інтересах забезпечення розвитку сільських територій, що узгоджується із шляхами розв'язання проблем, зазначених в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2] і Концепції розвитку сільських територій [1].

Для України розвиток сільських територій є важливим не лише з огляду на необхідність розв'язання їхніх економічних та соціальних проблем, збереження звичаїв українського народу, його історичних та етнічних особливостей і розвитку культурних традицій. В умовах війни, що відбувається на теренах України внаслідок агресії з боку РФ, на органи публічного управління покладаються відповідальні завдання забезпечення економічної безпеки всієї країни з урахуванням зменшення кількості сільського населення, яке покинуло межі країни як біженці, або загинуло на війні, а також вимушеного скорочення державної підтримки агропромислового сектора економіки.

Реалізація контуру самоорганізації вимагає створення структури, що здатна його реалізувати в системі публічного управління розвитком сільських територій, тобто має бути визначений організаційний механізм. На підставі запропонованого інституційного механізму визначимо сутність організаційного механізму забезпечення розвитку сільських територій з позиції публічного управління.

Організацію у загальному розумінні визначають як сукупність людей, матеріалів, механізмів, а також інших ресурсів, інтегрованих у єдину соціальну систему і прив'язаних до мети, що досягається за допомогою низки послідовних взаємодій її елементів [11, 12, 37]. Отже, результатом організаційного процесу є утворення необхідної організаційної структури в інтересах виконання розроблених планів по досягненню поставлених цілей.

Організаційний механізм має багато авторських визначень, що запропоновані вченими і дослідниками, в яких робиться акцент на різних аспектах та особливостях його складу, а також призначення й ролі: система,

що складається із конкретних управлінських механізмів: структури, у межах якої відбувається реалізація принципів, функцій державного управління (планування, організації, мотивації, обліку та контролю, координації із застосуванням економічних, організаційних, соціальних та інших методів управління) [38]; певна сукупність елементів організаційного характеру (об'єктів, суб'єктів, цілей, завдань, способів взаємодії, методів, важелів, інструментів тощо), взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою із змінними внутрішніми та зовнішніми зв'язками [39]; сукупність правил і норм, що циркулюють всередині організації, а також усі ті процеси, що здійснює організація для досягнення основної (основних) мети (цілей) діяльності [40]; важлива складова, що впливає на ефективність діяльності організації, оскільки механізм, за ствердженням автора, поєднує у собі технічну, економічну, виробничу та соціальну сторону діяльності, а також регламентує внутрішні виробничі зв'язки [41].

Підводячи підсумок проведеному аналізу, слід наголосити, що наведені авторські визначення, які описують організаційний механізм, за низкою ознак співпадають і формують загальне його уявлення. На підставі цих визначень пропонується під поняттям "організаційний механізм" щодо публічного управління розуміти сукупність норм, процедур, правил, способів взаємодії, важелів та інших інструментів, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави і завдяки використанню яких у складі органів публічного управління утворюється потрібна (потрібні) організаційна (організаційні) структура (структури), функціонування якої (яких) спрямоване на виконання розроблених планів по досягненню поставлених (визначених) цілей.

Виходячи з цього, під організаційним механізмом по відношенню до забезпечення розвитку сільських територій з позиції публічного управління слід розуміти сукупність норм, процедур, правил, способів, важелів та інших інструментів, що застосовуються в чинному нормативно-правовому полі держави і завдяки використанню яких у складі органів публічного управління утворюється потрібні організаційні структури, функціонування яких нормоване і спрямоване на виконання розроблених планів в інтересах досягнення поставлених (визначених) цілей щодо розвитку сільських територій.

Формування організаційного механізму для реалізації контуру самоорганізації органами публічного управління має враховувати створення запропонованих інституцій, через які передбачається реалізовувати складові елементи контуру самоорганізації.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підводячи підсумок слід наголосити, що обґрунтований комплексний механізм розвитку сільських територій на засадах теорії самоорганізації в умовах децентралізації, що складається з правового, інституційного та організаційного механізмів, дозволить за умов його реалізації отримати синергетичний ефект, спрямований на реальний розвиток сільських територій.

Перспективними напрямками наукових досліджень щодо розвитку сільських територій і механізмів його забезпечення пропонується вважати: удосконалення процесу формування та реалізації управлінських рішень органами публічного управління з максимальною участю органів самоорганізації населення та управління бізнес-структур; підходи до формування фахових кадрів у сфері публічного управління за напрямком розвитку сільських територій; удосконалення способів організації

ефективної взаємодії органів публічного управління на всіх етапах вироблення та реалізації управлінських рішень в інтересах розвитку сільських територій; способи оцінювання ефективності діяльності органів публічного управління розвитком сільських територій тощо.

Література:

1. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження КМ України від 23.09.2015 № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Постанова КМ України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
3. Про схвалення Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року. Проект. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-shvalennya-konceptsiyi-stimulyuvannya-rozvitku-pidpriemnictva-na-silskih-teritoriyah-do-2030-roku>
4. Концепція сільського розвитку до 2030 року. Проект. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee-729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-pro-SkhvalenniaKontseptsiSiSilskogoRozvitkuDo2030-Roku>
5. Чубіна А. С. Питання самоорганізації публічного управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2023. № 10. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.10.19>
6. Механізм. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%E5%F5%E0%ED%B3%E7%EC>
7. Ємельянова Т. В., Ярхо Т. О., Легендах А. В., Легейда Д. В. Ментальні конструкції механізмів мислення як складові робочого простору пізнавальної діяльності особистості в навчальному процесі. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/2724/2754>
8. Mechanism. Dictionary Cambridge. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/mechanism>
9. Сизоненко О. В. Теоретичні підходи до формування механізмів державного управління сталим розвитком територій. Молодий вчений. 2018. № 11 (63). С. 987—992.
10. Наукові основи та імплементація світових практик місцевого самоврядування і об'єднання територіальних громад / За ред. І. Л. Сазонця. Рівне: Волинські обереги, 2017. 216 с.
11. Нижник Н. Р., Мосов С. П. Теоретичні аспекти державного управління: монографія. Чернівці: Технодрук, 2011. 248 с.
12. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / сост. Г. П. Сытник, В. И. Абрамов, В. Ф. Смолянюк и др.; под. общ. ред. Г. П. Сытника. Київ: НАДУ, 2012. С. 198—205.
13. Державне управління : Словник довідник / За ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. Донецьк: ІЕП НАНА України, 2002. 228 с.
14. Оболенський О. Ю., Борисевич С. О., Коник С. М. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни "Публічне управління": навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2018. 76 с.
15. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за

заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петрос. Київ : НАДУ, 2018. С. 86—87.

16. Kose J., Lemma W. S. Corporate governance and board effectiveness. *Banking & Finance*. 1998. Vol. 22, Is. 4. P. 371—403.

17. Schmeiss J., Hoelzle K., Tech R. P. Designing Governance Mechanisms in Platform Ecosystems: Addressing the Paradox of Openness through Blockchain Technology. *California Management Review*. 2019. Vol. 62. Is. 1. P. 121—143.

18. Xiang G., Yu J. Public governance mechanism in the prevention and control of the COVID-19: information, decision-making and execution. *Journal of Chinese Governance*. 2020. Vol. 5. Is. 2. P. 178—197.

19. Забезпечувати. Словник.ua. URL: <https://slovnuk.ua/img/logos.png>.

20. Ensure. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ensure>

21. Забезпечення польотів аеронавігаційною інформацією. Про затвердження Правил виконання польотів державної авіації України: Наказ МО України від 05.01.2015 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-15#Text>

22. Rouse M. What Does Software Program Mean? URL: <https://www.techopedia.com/definition/25084/software-program>

23. Соціальне забезпечення. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7550/socialne-zabezpechennya>

24. Чубіна А. С. Науково-теоретичний підхід до визначення поняття "сільська територія". *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 9. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.9.30>.

25. Чубіна А. С. Розвиток сільських територій як об'єкт публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 20. С. 182—187. DOI: [10.32702/2306-6814.2023.20.182](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.20.182).

26. Шарахони Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12—18.

27. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19—20. С. 179—185.

28. Андреев А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 125—128.

29. Гомоляко О. В. Організаційно-правові механізми впровадження публічної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/104.pdf

30. Інклюзивний сільський розвиток в Україні : монографія; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної. Київ: ІКП НАН України, 2020. 257 с.

31. Інституція. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/instytucija>

32. Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 1 (23). С. 92—97.

33. Білокіна І. Д. Формування інституційного механізму становлення "зеленої економіки" в аграрній сфері: дис...канд. екон. наук : 08.00.03 / Вінницький нац. аграрн. ун-т. Вінниця, 2021. 240 с.

34. Матвійчук Н. М. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму природокористування.

Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. 2015. № 11. 136—144.

35. Загальна характеристика інституційного механізму ЄС. URL: <https://studies.in.ua/lekci-pravo-es/4242-zagalna-harakteristika-nstytucynogo-mehanzmu-yes.html>

36. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

37. Mescon M. H., Albert M., Khedouri F. *Management*. New York: Harper & Row, 1988. 778 p.

38. Гомоляко О. В. Організаційно-правові механізми впровадження публічної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/104.pdf

39. Хринюк О. С., Дергалюк М. О. Генезис наукової думки щодо поняття "організаційно-економічний механізм". *Економічний вісник НТУУ "КПІ"*. 2017. № 14. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.14.20-17.108769>

40. Гавриляк О. О., Миронов Ю. Б. Організаційний механізм управління діяльністю підприємства. URL: <https://kerivnyk.info/2012/04/gavryljak.html>

41. Бойко О. Б. Формування ефективного організаційного механізму управління машинобудівним підприємством. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19. № 2. С. 26—32.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "On the approval of the Concept of development of rural areas", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text> (Accessed 05.11.2023).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (Accessed 05.11.2023).

3. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2021), "Project. On the approval of the Concept of stimulating the development of entrepreneurship in rural areas until 2030", available at: <https://minagro.gov.ua/pr/pro-shvalennya-koncepciyi-stimulyvannya-rozvitku-pidpriemnictva-na-silskih-teritoriyah-do-2030-roku> (Accessed 05.11.2023).

4. Ministry of Economy of Ukraine (2020), "Project. Concept of rural development until 2030", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-pro-SkhvalenniaKontseptsiiSil'skogoRozvitkuDo2030-Roku> (Accessed 05.11.2023).

5. Chubina, A.S. (2023), "The issue of self-organization of public management of the rural areas development under the conditions of decentralization", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 10. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.10.19>.

6. Slovnuk inshomovnykh sliv (2023), "Mechanism", available at: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%E5%F5%E0%ED%B3%E7%EC> (Accessed 05.11.2023).

7. Yemel'ianova, T.V. Yarkho, T.O. Lehendakh, A.V. and Lehejda, D.V. (2023), "Mental constructs of thinking mechanisms as components of the workspace of the cognitive activity of the individual in the educational

process", available at: <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/2724/2754> (Accessed 05.11.2023).

8. Dictionary Cambridge (2023), "Mechanism", available at: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/mechanism> (Accessed 05.11.2023).

9. Sizonenko, O.V. (2018), "Theoretical approaches to the formation of mechanisms of public administration for sustainable development of territories", *Molodyi vchenyi*, vol. 11 (2), pp. 987—992.

10. Sazonets, I.L. (2017), *Naukovi osnovy ta implementatsiia svitovykh praktyk mistsevoho samovriaduvannia i obiednannia terytorialnykh hromad* [Scientific bases and implementation of world practices of local self-government and unification of territorial communities], Volyns'ki oberehy, Rivne, Ukraine.

11. Nyzhnyk, N.R. and Mosov, S.P. (2011), *Teoretychni aspekty derzhavnoho upravlinnia* [Theoretical aspects of public administration], Tekhnodruk, Chernivtsi, Ukraine.

12. Sytnyk, H.P. Abramov, V.Y. and Smolianiuk, V.F. (2012), *Gosudarstvennoe upravlenie v sfere nacional'noj bezopasnosti* [Public administration in the field of national security], NADU, Kyi'v, Ukraine, pp. 198—205.

13. Kniaziev, V.M. and Bakumenko, V.D. (2002), *Derzhavne upravlinnia : Slovnyk dovidnyk dovidnyk* [Public administration: dictionary-directory], IEP NANA Ukrainy, Donets'k, Ukraine.

14. Obolens'kyj, O.Yu. Borysevych, S.O. and Konyk, S.M. (2011), *Opornyj konspekt lektzij z navchal'noi dystsypliny "Publichne upravlinnia"* [Basic synopsis of lectures in the discipline "Public Administration"], NADU, Kyiv, Ukraine.

15. Kujbida, V.S. Bilyns'ka, M.M. and Petroie, O. (2018), *Publichne upravlinnia* [Public administration], NADU, Kyiv, Ukraine, pp. 86—87.

16. Kose, J. and Lemma, W.S. (1998), "Corporate governance and board effectiveness", *Banking & Finance*, vol. 22, is. 4, pp. 371—403.

17. Schmeiss, J. Hoelzle, K. and Tech, R.P. (2019), "Designing Governance Mechanisms in Platform Ecosystems: Addressing the Paradox of Openness through Blockchain Technology", *California Management Review*, vol. 62, is. 1, pp. 121—143.

18. Xiang, G. and Yu, J. (2020), "Public governance mechanism in the prevention and control of the COVID-19: information, decision-making and execution", *Journal of Chinese Governance*, vol. 5, is. 2, pp. 178—197.

19. Slovnyk.ua (2023), "ensures", available at: <https://slovnyk.ua/img/logos.png> (Accessed 05 Nov 2023).

20. Cambridge dictionary (2023), "Ensure", available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ensure> (Accessed 05 Nov 2023).

21. Ministry of Defence of Ukraine (2015), Order "On the approval of the Rules for the performance of flights of the state aviation of Ukraine", <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0082-15#Text> available at: (Accessed 05 Nov 2023).

22. Rouse, M. (2015), "What Does Software Program Mean?", available at: <https://www.techopedia.com/definition/25084/software-program> (Accessed 05 Nov 2023).

23. Farmatsevtychna entsyklopediia (2023), "Social security", available at: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7550/socialne-zabezpechennya> (Accessed 05 Nov 2023).

24. Chubina, A.S. (2023), "Scientific and theoretical approach to the definition of the concept "rural territory", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 9. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.9.30>.

25. Chubina, A.S. (2023), "Development of rural areas in conditions of decentralization as a specific object of public administration", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp.182—187. DOI: [10.32702/2306-6814.2023.20.182](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.20.182).

26. Sharakhony, T.I. (2010), "Mechanism of action of law, mechanism of legal regulation, mechanism of implementation of law: peculiarities of interaction", *Derzhava i pravo*, vol. 50, pp. 12—18.

27. Yershova, N. (2020), "The concept of the legal mechanism in the context of public policy: international experience for Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 19—20, pp. 179—185.

28. Andreiev, A. (2019), "The mechanism of legal regulation of social relations: certain aspects regarding the definition of the concept and features", *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 6, pp. 125—128.

29. Homoliako, O. (2020), "Organizational and legal mechanisms of public policy implementation in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, [Online], vol. 12, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/104.pdf (Accessed 05 Nov 2023).

30. Borodina, O.M. (2020), *Inklyuzyvnyj sil's'kyj rozvytok v Ukraini* [Inclusive rural development in Ukraine], IKP NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

31. Slovnyk ukrains'koi movy (2023), "Institution", available at: <http://sum.in.ua/s/institucija> (Accessed 05 Nov 2023).

32. Kovalenko, Yu.M. (2011), "The essence of the institutional environment of the financial economic sector", *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, vol. 1 (23), pp. 92—97.

33. Bilokinna, I.D. (2021), "Formation of the institutional mechanism for the establishment of a "green economy" in the agrarian sphere", Ph.D. Thesis, Economy, Vinnyts'kyj nats. ahrarn. un-t., Vinnytsia, Ukraine.

34. Matvijchuk, N.M. (2015), "Conceptual approaches to the essence of the institutional mechanism of nature management", *Visnyk Volyns'koho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu*, vol. 11, pp. 136—144.

35. (2023), "General characteristics of the EU institutional mechanism", available at: (Accessed 05 Nov 2023) <https://studies.in.ua/lekcii-pravo-es/4242-zagalna-harakteristika-nstitucynogo-mehanizmu-yes.html>.

36. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), "Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (Accessed 05 Nov 2023).

37. Mescon, M.H. Albert, M. and Khedouri, F. (1988), *Management*, Harper & Row, New York, USA.

38. Homoliako, O. (2020), "Organizational and legal mechanisms of public policy implementation in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, [Online], vol. 12, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/104.pdf (Accessed 05 Nov 2023).

39. Khryniuk, O.S. and Derhaliuk, M.O. (2017), "Genesis scientific thought on the concept of "organizational and economic mechanism", *Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI"*, vol. 14. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.14.2017.108769>.

40. Havryliak, O.O. and Myronov, Yu.B. (2013), "Organizational management mechanism of the enterprise", available at: <https://kerivnyk.info/2012/04/gavryliak.html> (Accessed 05 Nov 2023).

41. Bojko, O.B. (2015), "Formation of effective organizational mechanism for management of engineering enterprise", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 19, no. 2, pp. 26—32. *Стаття надійшла до редакції 13.11.2023 р.*

Review

of the monograph "Economic security in the context of globalization: a socio-economic study based on the MediaStar Research Center"
(author: Y. Dudka, PhD in Economics, Associate Professor, Department of Enterprise Economics, Academy of Municipal Management, CEO of Mediastar TV School, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6149-0659>)

Рецензія

на монографію "Економічна безпека в умовах глобалізації
(суспільно-економічне дослідження на базі наукового центру MediaStar)"¹

(автор: Ю. П. Дудка, к. е. н, доцент, доцент кафедри економіки підприємства,
Академія муніципального управління, директор MediaStar TV School)

In the monograph "Economic Security in the Context of Globalization," the author explores the essence and peculiarities of a country's economic security in the conditions of globalization. Significant emphasis is placed on the role of media communications in ensuring security. The author makes a substantial contribution to scientific concepts and reinterprets previous notions of the interaction between globalization, economy, and media.

The author utilizes media communications as an effective tool for changing overall scientific approaches. MediaStar, as a research center and TV school, serves as a platform for innovative approaches to addressing economic issues and global challenges. As a scientific center and TV school, MediaStar represents a unique platform for studying and popularizing economic issues through a media format. Geared towards the global arena, MediaStar influences the formation of a country's image globally and contributes to the development of an effective economic security system.

The monograph highlights concepts and approaches to solving economic problems arising from globalization processes. In particular, it considers Yurii Dudka's views on how modern media can influence the formation of economic security strategies for national states.

Practical recommendations and methodical developments presented in the monograph define new directions for ensuring economic security in the context of global economic interdependence. This approach can contribute to the creation of innovative development strategies and the formation of sustainable models of economic security, taking into account media's impact on the global information space.

Considering the importance of media influence in the modern world, the author emphasizes how MediaStar not only helps understand existing concepts of economic security but also actively shapes new scientific approaches that transform and refine contemporary perceptions of economic resilience of national states in a globalized world.

Рецензія надійшла 29.11.2023 р.

*Reviewer: V. Shevchuk, Doctor of Economic Sciences, Professor, Chairman of the Ukrainian Society for Nature Conservation.
Рецензент: В. Я. Шевчук, д. е. н., професор, Голова Українського товариства охорони природи.*

¹ Дудка Ю.П. Економічна безпека в умовах глобалізації (суспільно-економічне дослідження на базі наукового центру MediaStar): монографія / Ю.П. Дудка. Вінниця: ТОВ "Європейська наукова платформа", 2023. 196 с.